

# ERDÉLYI MÚZEUM

LXXVIII. KÖTET

2016. 1. FÜZET

Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái

\*

Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig

\*

Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése

\*

*A procancellariusi* tisztség a Báthoryak korában (1571–1602)

\*

Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök  
a 16. század második felében

\*

Az Erdélyi Fejedelemség pénzürtékei és a nagysinki országgyűlés (1664)

\*

Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények

\*

Társasági élet a két világháború közötti kolozsvári Nemzeti Kaszinóban

\*

Forrás

\*

Szemle

\*

Egyesületi közlemények



KOLOZSVÁR, 2016  
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

# ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,  
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,  
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi  
Szakosztályainak közlönye  
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,  
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),  
Feyné Vincze Mária, Tánzos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője

Kovács András

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

[www.eme.ro/erdelyimuzeum](http://www.eme.ro/erdelyimuzeum)

A lapszám megjelenését támogatja:



**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap



BETHLEN GÁBOR  
Alap



Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

W. Kovács András

## Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái

A szolgabírák<sup>1</sup> megjelenése az ispáni törvényszéken az új típusú megye, a királyi várszervezet megszűnése után kialakuló, a szakirodalom által „nemesi”-nek nevezett vármegye és a vármegyei ítélőszék létrejöttének legfontosabb mutatója. A szolgabíró elnevezés (*iudex nobilium*) – a korábbi közkeletű vélekedésektől eltérően – nem a *iudex servientium*ból (‘serviensek bírása’) eredeztethető, hanem a „szolgáló”, azaz „segítő” bíró kifejezéssel hozható összefüggésbe,

W. Kovács András (1975) – tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Ösztöndíjprogramja támogatta.

<sup>1</sup> E tanulmányban jegyzet nélkül idézett archontológiai adatok és további könyvzeti hivatkozások megtalálhatók a következő összeállításban: W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263. A továbbiakban *Erdélyi vármegyék archontológiája*). Ehhez pótlásként a szolgabírákra vonatkozó adatokat az alábbiakban soroljuk fel. – *Belsőszolnok* (BSz): Székely János szolgabíró (1537. XII. 2., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. [a továbbiakban MNL-OL], F17; Kolozsmonostori konvent levéltára, Cista comitatum, Cista com. Doboka, B, nr. 9. [MNL-OL, Filmtár, 46046. sz. tekercs]; az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Doboka* (DO): Olnoki (Ónoki) Pál és Szentgyedyi András 1404–1406 között is szolgabírák (1401. XI. 1., 1404. IX. 16., 1405. X. 6., 1406. VIII. 26., W. Kovács András: *A Wass család cegei levéltára. Lappangó középkori oklevelek a nagyszombati Brukenthal-gyűjteményben. Levéltár-történeti adatok. = Certamen. II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila. Kvár 2015. 194–216 [a továbbiakban *WassLt Brukenthal*] 203 [6. sz.], 205 [11. sz.], 206–207 [16. sz.], 207 [18. sz.]); 1411-ben csomafáji Tót Balázs és a már említett Szentgyedyi András a szolgabírák (1411. VI. 9., uo., 211 [31. sz.]. *Fehér* (FH): Forró Miklós szolgabíró 1417. X. 19-én váraskeszi Lépes Loránd parancsára jár el, aki erdélyi alvajda és Fehér vm. ispánja, de ezt a tisztségét itt nem említik: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbacher, Konrad G. Gündisch. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991. (a továbbiakban Ub) IV. 57–58); a 15. század elején gáldi Bolta Albert és Csesztvei Jakab szolgabírák [14[–]] (*f. III. [p.?] Decoll. Ioh. bapt.*) csonka oklevéltörődék; Szében város és a Szász Nemzet Levéltára [a továbbiakban SzNLT], Franz Zimmermann oklevélmásolatai, p. 530 [538]; eszerint az eredeti jelzete: Karlsb. Handschr. K. 5 V. 2. 1. Theil 82.); Hosszúteltki Gáspár szolgabíró [1494 körül?] (1509: MNL-OL, Diplomatai Levéltár [a továbbiakban DL] 62 983); Elekesi György (1498. XII. 31., SzNLT, Urkunden V/1199.); Elekesi István (1499. VIII. 5., DF 245 287.); szőkefalvi Kis Illés (1499. X. 31., DF 245 290.) *Hunyad* (HD): Csanád fia: István és Barabás fia: Demeter (1382, XII. 8–12. között; DL 42 244, az adat forrása Jakó Zsigmond kéziratosszerű regesztája az *Erdélyi okmánytár* V. kötete számára; a hozzáférést Jakó Klárának köszönöm); Bácsi György 1512-ben is szolgabíró 1512. II. 10. (Történeti Lapok, Dés, 1/1874. 2–3., az adat ismeretét Hegyi Gézának köszönöm). *Kolozs* (KL): Fráti Gergely (1471. II. 21., DL 26 901.); Ródi János (1536. IV. 18., Josephus Kemény: *Diplomatarii Transilvanici Appendix*, kéziratosszerű másolatgyűjtemény (Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött anyagában; a továbbiakban Kemény: *DiplApp*) IX. 223., eszerint jelzete: Kolozsmonostori konvent lt., XVIII/286.); [sárdi] Hacaki Gáspár szolgabíró (1537–1538) és vármegyei nótárius (1537–1544); 1537. II. 4. (Kemény: *DiplApp* X. 237., eszerint jelzete: Kolozsmonostori konv. lt., XVIII/111.); 1538. II. 2. (Gyulafehérvár, Batthyaneum, kolozsmonostori konv. mlt., LXXVIII/28., az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Küküllő* (KK): [abosfalvi] Rákosi Mihály 1534-től szolgabíró, 1534. XI. 3.: MNL-OL, F17, Kolozsmonostori konv. hiteleshelyi lt., Cista comitatum, com. Küküllő, B, nr. 62. [MNL-OL, Filmtár, 46048. sz. tekercs]; az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Torda* (TD): Egresi Tamás és Keresztúri András fia Péter szolgabírák (1404. IX. 8., *WassLt Brukenthal* 204–205 [10. sz.]); csáni Egresi Tamás szolgabíró (1530; Kemény: *DiplApp* IX. 164., Kolozsmonostori konv. lt., XII/81). Az erdélyi szolgabírákról alig valamivel több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg egy összefoglaló (Rüsz Fogarasi Enikő: *Juzii nobiliari in societatea medievală transilvaneană*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia XLIX[2004]. 1. sz. 17–25 [a továbbiakban Rüsz Fogarasi: *Juzii nobiliari*]), ám épp a fentebb idézett archontológia elkészülte szolgált alapot arra, hogy a témát újból elővegyük.

és azt a személyt jelenti, aki az ítélőszéket összehívó ispánnak tanáccsal és segítséggel szolgál. A szolgabírói tisztség a megyebeli birtokosok, a serviensek felett bíraskodó királybírák (a 13. század elejétől: billogosok) eljelentéktelenedésével függ össze, helyüket az ispánok mellé az 1270-es években központi intézkedéssel kirendelt szolgabírák vették át, tehát nem a megyebeli nemesség önszerveződésének eredményeként jött létre.<sup>2</sup>

Magyarországon a szolgabírákat a 13. században – az erre vonatkozó adatok többsége az 1290-es évekből való – még többnyire a király nevezte ki.<sup>3</sup> Kisebb számban, de szolgabírák választására is vannak korai adatok, de ezek különféleképpen értelmezhetőek. Ezen esetek egyike Somogy vármegyéből, a másik három pedig az ország különkormányzattal rendelkező tartományai, Erdély és Szlavónia területéről valók. Minthogy az erdélyi és szlavóniai megyék ispánjait nem közvetlenül a király, hanem a vajda, illetve a bán nevezte ki, felmerült az a feltételezés is, hogy „eredetileg csak a király által kinevezett megyésispánok mellé kerültek a király által kinevezett szolgabírák”.<sup>4</sup> A szolgabírák erdélyi megjelenését a szakirodalom az alábbi adatokkal hozta összefüggésbe.<sup>5</sup>

1288-ban, a Torda melletti Keresztesmezőn László erdélyi alvajda, Nyitrai Péter kolozsi ispán és három másik bíró, *iudices per regnum Transsiluanum constituti*, mint az alvajda ülnöktársai járnak el.<sup>6</sup> A hagyományos értelmezés szerint a szövegben „egész Erdélyország által választott bírák”,<sup>7</sup> azaz szolgabírák szerepelnek. Analógiák alapján az „Erdélyország egész területére kinevezett bírák” fordítás is felmerült.<sup>8</sup> A korábbi kutatás kételkedett azt illetően, hogy ők Fehér vármegye ispánjának, illetve szolgabíráinak tekinthetők-e,<sup>9</sup> újabban viszont ezt az adatot tekinti a szolgabírák első előfordulásának.<sup>10</sup> Ez az 1288-ban említett négy választott nemes

<sup>2</sup> Tringli István: *Magyék a középkori Magyarországon. = Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40.–Analecta Mediaevalia III. 487–518. – A továbbiakban Tringli: *Magyék*) 497–499. A ’segítő bíró’ etimológiát elsőként Zsoldos Attila javasolta, lásd *A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez.* Levéltári Szemle XXXVIII(1988). 4. sz. 12–19. A szolgabírói intézmény kialakulását ugyancsak Zsoldos Attila tisztázta (*Az özvegy és a szolgabírák.* Századok CXXXVII[2003]. 783–808 [a továbbiakban Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák*]). A *iudices nobilium* tisztséget elsőként 1273-ban használták az Orbász megyei szolgabírák megjelölésére (uo. 791).

<sup>3</sup> Gerics József: *Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében.* Századok CIII(1969). 617–619; Uő: *Korai rendiség Európában és Magyarországon.* Bp. 1987 (a továbbiakban Gerics: *Korai rendiség*). 274. (115. jegyzet); Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796.

<sup>4</sup> Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796. és 101. jegyzet.

<sup>5</sup> Az alább felsorolandó adatokról nincs szó a Béli Gábor munkájában: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.* Bp.–Pécs 2008. (Institutiones Juris. Dialóg Campus Szakkönyvek) Pécs 2008 (a továbbiakban Béli: *Szolgabírók*).

<sup>6</sup> Az alábbiakban idézendő forrásokra lásd Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796. 100. jegyz. – *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár.* I–IV. (1023–1372). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel reszesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53. – A továbbiakban CDTrans) I. 437. sz.

<sup>7</sup> Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. (Milleniumi Magyar Történelem). 115.

<sup>8</sup> Gerics: *Korai rendiség* 274. 115. jegyzet.

<sup>9</sup> Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Bp. 1908. (a továbbiakban Gábor: *Magyari intézmény*) 182; Gerics: *Korai rendiség* 274. 115. sz. jegyz. Vö. *Erdélyi vármegyék archontológiája* 49. 11. sz. jegyz.

<sup>10</sup> Zsoldos Attila: *A megye intézménye a 14. század második felében (térkép).* = *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerkesztő Kristó Gyula. Szerkesztők Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. (térkép a 488–489. oldalak között; a továbbiakban: Zsoldos: *A megye intézménye*). E szerint a Fehér megyei szolgabírák első említése 1288 (nyilván e szóban forgó oklevél alapján).

határozottan emlékeztet az új típusú „nemesi megyének” nevezett intézmény hatóságára; 1291 februárjában pedig, az Erdélyben tartózkodó III. András dekrétuma szerint a megyésispán csak négy választott nemessel együtt bírászkodhat.<sup>11</sup>

A Fehér megyei Gáldon 1291 májusában kelt oklevelével Benedek *comes*, László erdélyi alvajda helyettese (*comes Benedictus gerens vices Ladizlai vicevaivodae Transsilvani*) bizonyította, hogy az erdélyi káptalan kiegyezett a Mokou fia Miklós és Lukács ellen az alvajda, továbbá az erdélyi királyság által kirendelt társbírák: Gombási Domokos és Szentkirályi Gergely *comesek* előtt régóta folyó perben.<sup>12</sup> Minthogy az utóbbiakat az oklevél nem nevezi szolgabíráknak, őket fogott bíráknak vélhetnénk. Tekinthesék-e ezek „ős-szolgabíráknak”? A per az alvajda helyettese és a két kirendelt (*deputatus*) bíró előtt folyt, márpedig az alvajda a 14. század elejétől egyben a Fehér vármegyei ispáni tiszte is betöltötte.<sup>13</sup> Ugyanezen Szentkirályi Gergely *comes* pedig alig néhány évvel később, 1303-ban már kétségkívül Fehér vármegyei szolgabíróként említik akkori társával, Forrói Péter *comesszel* (megnevezésük immár a később általánossá váló *iudices nobilium provincialium*), akik *Elleus magister* alvajdával együtt birtokba iktatást végeznek.<sup>14</sup>

Az, hogy Erdélyben minden vármegyében csak két szolgabíró volt, Tagányi Károly szerint azzal magyarázható, hogy az alvajdai ítélőszék és a vajdai közgyűlések mintegy „tehermentesítették” a vármegyei bírászkodást, továbbá az erdélyi vármegyék kisebbek voltak, és kevesebb birtokossal is rendelkeztek, mint a magyarországiak, így feladataikat két szolgabírával is elláthatták.<sup>15</sup> A szolgabírák megjelenése Erdélyben a magyarországi intézkedést követhette, és királyi vagy még inkább vajdai – talán 1291. évi – utasításra, minthogy a szolgabírák száma a 14. század elejétől fogva mind a hét vármegyében egységesen kettő, eltérően a király ugyanezen évi rendelkezésétől és a magyarországi helyzettől, ahol számuk legtöbbször négy. (Kettőtől eltérő számú erdélyi szolgabíróról az alábbiakban még lesz szó.) Szlavóniában 1273-ban a bán mint a központi hatalom képviselője rendelte el a szolgabírói intézmény létrehozását.<sup>16</sup>

Egy 1304. évi oklevél, név nélkül, általánosságban említ szolgabírákat. Minthogy itt a szolgabíráknak (és másoknak) a Doboka vármegyei Biszó földre vonatkozó okleveleit említik, valószínű, hogy Doboka vármegye szolgabíráiról van szó.<sup>17</sup> 1305-ben már név szerint is említik az ottani szolgabírákat.<sup>18</sup> 1310-ben Torda vármegyében említenek név szerint – egy birtokba iktatás alkalmával felsorolt szomszédok között – szolgabírát (*iudex provincie*) és ennek alszolgabíróját (*viceiudex*);<sup>19</sup> a vármegye első saját kiadványa 1335-ből maradt fenn.<sup>20</sup>

<sup>11</sup> CDTrans I. 470. sz. = Ub I. 173.

<sup>12</sup> CDTrans I. 479. sz. = Ub I. 178–179.

<sup>13</sup> 1320-ban Miklós alvajda mint Fehér vármegye ispánja két ottani szolgabíróval együtt bocsát ki oklevelet (CDTrans II. 349. sz.)

<sup>14</sup> Uo. II. 31. sz. – Fehér vármegye első ránk maradt oklevele 1320-ban kelt: uo. II. 349. sz.

<sup>15</sup> *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Írták Tagányi Károly, Kádár József, Réthy László, Pokoly József. I–VII. Deés 1901–1905. (a továbbiakban Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka*) I. 280.

<sup>16</sup> Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 799.

<sup>17</sup> CDTrans II. 43. sz.

<sup>18</sup> Uo. II. 47. sz.

<sup>19</sup> Uo. II. 168. sz.

<sup>20</sup> *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. Szerk. Kristó Gyula, Blazovich László, Gécz Lajos, Almási Tibor, Kőfalvi Tamás, Tóth Ildikó, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, B. Halász Éva, Rábai Krisztina. I–XV (1301–1331), XVII (1333), XIX–XXXIV (1335–1350), XXXVIII (1354), XL (1356). Bp.–Szeged 1990–2015. (a továbbiakban AOKI). XIX. 516. sz.



1312-ben, majd 1314-ben Kolozs vármegye hatósága, az ispán és két szolgabíró bocsát ki oklevelet.<sup>21</sup> Belsőszolnok és Küküllő vármegyei szolgabírákról csak 1325-ből, illetve 1331-ből maradt fenn az első említés.<sup>22</sup> Hunyad vármegyében a legkorábbi ismert megyei oklevél említ 1333-ban szolgabírákat.<sup>23</sup>

A szolgabírák a 14. században – egészen a bírósági jellegű vajdai közgyűlések 1412. évi megszűntéig<sup>24</sup> – bírótársakként részt vettek a vajdai közgyűléseken, akárcsak a közgyűlés idejére megyénként választott hat-hat nemesi ülnök. A két csoport között lehetett átfedés, azaz a hivatalban levő szolgabírákat is választhatták ülnöknek. Az 1344. évi vajdai közgyűlésen – valószínűleg nem csak ekkor – a Küküllő vármegyéből választott hat ülnök közül Bord (*Burd*) és Simon bán fia (Darlaci) Miklós is, a Fehér vármegyeiek közül Forrói Miklós, a Kolozs vármegyeiek közül pedig Zsuki János ugyanazon évben e vármegyék szolgabírái is.<sup>25</sup> Az 1344. évi név szerinti felsoroláson túl a közgyűlések alkalmával kibocsátott vajdai oklevelek csak általánosságban említik a hét vármegye szolgabíráinak részvételét;<sup>26</sup> legkorábbi jelenlétük a vajdai közgyűléseken 1327-ből adatolható.<sup>27</sup> Az 1348. évi vajdai közgyűlésen kelt a hét erdélyi vármegye szolgabíráinak közös oklevele, az egyetlen ilyen jellegű oklevél. Ez a közgyűlésen részt vevő esküdtek és nemesek tanúsítványát foglalta írásba,<sup>28</sup> ez az oklevél azonban nem a vármegyék közös kiadványa, hanem a vajdai közgyűlés kiadványának számít. A hátlapján látható nyolc befüggesztett pecsét nyomáról a közgyűlésen részt vevő szolgabírák pontos számára azonban nem következtethetünk; a nyolc pecsét ugyanis nem zárja ki azt, hogy mind a tizennyolc részt vettek a közgyűlésen: meglehet, hogy mindenik vármegyének legalább egy

<sup>21</sup> CDTrans II. 198/1., 223. sz.

<sup>22</sup> Uo. II. 527, 529.; 722. sz.

<sup>23</sup> Uo. II. 786. sz. Vö. Zsoldos: *A megye intézménye*. – A szolgabíráknak itt felsorolt első említései közül, a kötet 1994-es megjelenése óta Torda vármegyéből került elő újabb adat.

<sup>24</sup> Kordé Zoltán: *Az 1412. évi erdélyi Generalis Congregatio*. = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tom. CXXIV. Szeged 2006. 53–61.; Uő: *Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában* = „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. Debrecen 2014. 275–276.

<sup>25</sup> CDTrans III. 227. sz. Az 1344-ben említett ülnökök közül többen korábban is vármegyéjük szolgabírái voltak: [Nyíresi] Domokos fia János (Doboka) 1341-ben, *Beztur* [fia Haranglábi] Domokos (KK) 1331-ben, [Tátéi] *Kemen* fia Márton (FH) 1339–1342 között. Személyükre lásd Hegyi Géza: *Az 1344. évi vajdai közgyűlés esküdt ülnökei* (kézirat, melyet a szerző lekötelező szívességéből használhattam). Gábor Gyula megjegyzése, melyet a hét vármegye szolgabíráinak a vajdai kongregáción kiadott 1348-as oklevelére hivatkozva tett, miszerint „az erdélyi vajda a vajdai székre ezen 7 megye szolgabírái közül választotta ki a maga bírótársait” (Gábor: *Magyei intézmény* 13), tehát pontosítandó: a bírótársak között megtaláljuk az ülnököket és a szolgabírákat is, és az ülnökök közé a hivatalban levő szolgabírák egy részét is beválaszhatták.

<sup>26</sup> Janits [Borsa] Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai 18.) 43–44.

<sup>27</sup> CDTrans II. 607. sz. További példák (1347–1348, 1355–1356, 1358, 1360, 1372, 1377, 1391, 1408. évek-ből): uo. III. 377, 464, 786, 863–864, 977, 984. sz. IV. 61–62, 217, 992. sz.; *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Vol. XV. Intocmit de Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain, Adinel Dincă. Buc. 2006. 159; Ub III. 24; *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. (1206–1526). Bp. 1895 (a továbbiakban TelOkI) I. 331; Ub III. 453, 458; *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. I–XII. (1387–1425). Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52. – A továbbiakban ZsOkI) II/2. 6030. sz..

<sup>28</sup> CDTrans II. 458. sz.

szolgabírája (és egy vármegye mindkét szolgabírája) pecsételte meg az oklevelet.<sup>29</sup> Szántói Lack Jakab és Tamási János erdélyi vajdák 1408. március 18-án, a tordai közgyűlésen kelt oklevelét (amelyben a hét erdélyi vármegye szolgabíráival és az esküdt ülnökökkel együtt bizonyították István tordai bíró panaszát) a szöveg szerint nemcsak a vajdák, hanem a szolgabírák pecséteivel is megerősítették, ám az oklevélre az utóbbiak pecsétjei mégsem kerültek rá.<sup>30</sup>

Mint már említettük, a szolgabírák száma vármegyénként kettő (Magyarország vármegyéi többségének négy ilyen tisztségével szemben).<sup>31</sup> Számuk ettől csak a 14. század elején eltérő. 1315-ben Miklós erdélyi vajda három dobokai szolgabíró-t küldött ki vajdai emberekként birtokosztály elvégzésére ugyanabban a vármegyében.<sup>32</sup> Ez azonban magyarázható azzal, hogy a tisztség nem sokkal előbb történt bevezetése miatt a két szolgabíró megválasztásának gyakorlata még nem volt teljesen kialakulva.

Egy 1320. február 19-én kelt alvajdai oklevél (Demjén nb. Lapádi) Bökény fia Péter *magister* és Szentkirályi István *comes* szolgabírákat említi,<sup>33</sup> alig néhány nappal később, a február 28-án kelt oklevél pedig már Gyógyi Gergely *comes* és Szentkirályi István szolgabírákat.<sup>34</sup> Tagányi Károly ennek alapján úgy gondolta, hogy Fehér vármegyében ekkoriban három szolgabíró volt hivatalban.<sup>35</sup> Ez a dobokai példa alapján nem zárható ki, könnyen meglehet azonban, hogy a két időpont között történt a szolgabíró-választás, és a korábban hivatalban levők egyikének a megbízatását már nem hosszabbították meg, helyére mást választottak. (Megjegyzendő, hogy két év múlva is, 1322-ben utóbbiak, tehát Gyógyi Gergely *comes* és Szentkirályi István voltak a szolgabírák.) Noha az 1540. évi tordai országgyűlés úgy rendelkezett, hogy Fehér vármegyében – ennek nagy kiterjedése okán – három szolgabíró-t kell majd választani, a többi vármegyében pedig – továbbra is – kettőt,<sup>36</sup> a rendelkezés nem ment át a gyakorlatba: Fehér vármegye egy 1559. évi irata a két szolgabíró, egy 1561. évi kiadványa pedig a két alispán és a két szolgabíró nevében kelt.<sup>37</sup>

1431-ben egy vármegyei oklevél intitulációja nevek nélkül négy szolgabírárt említ Simon Hunyad vármegyei ispán mellett, ám ezt az oklevelet a szokásostól eltérő fogalmazása (*quatuor iudices nobilium comitatus de eadem*, holott a két szolgabíró név szerinti felsorolása a szokásos)<sup>38</sup> és amiatt, hogy szövege csak gyulafehérvári Dobó József (1735–1820 e.),

<sup>29</sup> Gábor Gyula helyesen zárta ki, hogy a nyolcadik pecsét „Külső-Szolnok” megye szolgabírájává lehetne, mert a vajda az Erdélyen kívüli Szolnok megyének külön közgyűlést tartott (Gábor: *Megyei intézmény* 10, 13–14).

<sup>30</sup> TelOkI I. 330–331 (DL 73 886).

<sup>31</sup> Az Erdélyen kívüli, két szolgabírási vármegyékre legutóbb lásd C. Tóth Norbert: *A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban különös tekintettel Veszprém megyére. = Megyei történet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 319–344.

<sup>32</sup> CDTrans II. 256. sz. Vö. Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

<sup>33</sup> Uo. II. 349. sz.

<sup>34</sup> Uo. II. 350. sz.

<sup>35</sup> Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

<sup>36</sup> *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae.* I–XII. Szerk. Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád. Bp. 1874–1917. (Magyar Történelmi Emlékek III. osztály. – A továbbiakban MOE) II. 161. Vö. Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

<sup>37</sup> MNL-OL, Radák cs lt., 1559. V. 1. és Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Jósika család hitbizományi lt. (jelenleg a Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrizetében, Kolozsvárott), 93. sz. (1561. XII. 6.). Mindkét iratra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

<sup>38</sup> Az általános szabály alóli kivétel Belsőszolnok vármegye eredetieként fennmaradt 1368. évi oklevelek amely a név szerint említett ispán és az általánosságban említett szolgabírák nevében kelt (CDTrans IV. 712. sz.).

illetve Kemény József (1795–1855) gyűjteményében újkori másolatként maradt fenn, hamisan bélyegezhetjük.<sup>39</sup>

1493-ban, Kolozs vármegyében négy nemes és szolgabíró tett bevallást előttük mint fogott bírák előtt korábban létrejött egyezségről,<sup>40</sup> de itt is csak egyikük, sárdi Budai István szolgabírósága (1492–1493) adatolható máshonnan. 1515-ben héderfői Barlabási Lénárd erdélyi alvajda parancslevelet intézett négy Fehér megyei nemeshez és szolgabíróhoz,<sup>41</sup> de közülük csak Gáldtői Benedekről tudjuk bizonyítani, hogy az előző évben is szolgabíró volt. 1520-ban Barcsai Pál ítélmester négy másik nemessel, Hunyad vármegyei szolgabíróval bocsát ki oklevelet,<sup>42</sup> de közülük megint csak egyikük, Kisbarcsai Mihály szolgabíróságáról (1516–1520) tudunk. 1525-ben két nemes, szolgabíró bocsát ki a vármegye jegyzőjével oklevelet az előttük történt kiegyezésről,<sup>43</sup> de korábbi és későbbi adatokból is kimutatható, hogy közülük csak az egyik, zombori Roth János (1524–1525, 1536–1540) volt szolgabíró.

Látható tehát, hogy kettőnél több szolgabírót a vármegyei oklevél soha nem említ.<sup>44</sup> Olykor azonban, ha csak rövid ideig is, egyetlen szolgabíró volt hivatalban. (Inakházi) János (Inok fia), dobokai szolgabíró (1361–1364) egyedül bocsátott ki oklevelet, miután alvajdai parancsra ugyancsak egyedül vizsgálatot tartott Doboka vármegyében, minthogy szolgabírótársra – nyilván nem sokkal korábban – elhalálozott.<sup>45</sup> Nemcsak az egyik szolgabíró váratlan halála, hanem lemondása<sup>46</sup> miatt előfordulhatott, hogy a vármegyében csak egyetlen szolgabíró volt, de társát nyilván igyekeztek minél előbb pótolni.

Alszolgabírót 1310-ben Torda vármegyében (*viceiudex*) említenek, ahol egy birtokba iktatásnál jelent meg, és képviselte urát (*pro eodem domino suo*), a szolgabírót (*iudex provincie*),

<sup>39</sup> Az oklevélnek több kiadása ismert: *Nemzeti Társalkodó* 1830. 256; *Tudományos Gyűjtemény* VII(1831). 31–32 (Dobó József gyűjteményéből); *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*. Ed. Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan. Cluj-Napoca 1989 (Testimonia). 86 (az eredeti hiányában a fentebbi közlésekre hivatkozik, hitelességében nem kételkedik, mint ahogyan Rűsz: *Juzii nobiliari* 19 sem). Az oklevél 19. századi másolata, ugyancsak Dobó gyűjteménye alapján: Josephus Kemény: *Diplomatarii Transilvanici Supplementum* (kézirat másolatgyűjtemény Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött anyagában, Mss. KJ 288/C3), III. 121.

<sup>40</sup> *nobiles Petrus Kemeny, Blasius Gerewfy, Michael de Zenthpal et Stephanus de Buda, iudlium comitatus de Colos [...]* (DL 36 398, p. 137, nr. 2.). A szöveg közölt regesztájában a négy név után: „Kolozs vármegye szolgabírái”, lásd *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. (1289–1556). Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. – A továbbiakban KmJkv) II. 2872. sz. – Vö. *Erdélyi vármegyék archontológiája* 78, ugyancsak tévesen. Nem igazolható tehát az, hogy ebben az évben öt [!] szolgabírója lett volna Kolozs vármegyének, továbbá a négy kolozsi szolgabíróra idézett 1517. április 29-i oklevélben (Rűsz Fogarasi Enikő: *Kolozs vármegye szolgabírái a középkorban*. Turul LXXXII[2009]. 1. sz. 4.) két szolgabíró és négy esküdt neve olvasható (DF 252 670. = 257 852).

<sup>41</sup> DL 63 007. Tévesen: *Erdélyi vármegyék archontológiája* 53.

<sup>42</sup> DF 257 630.

<sup>43</sup> *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. Kvár 2006 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 645. sz.

<sup>44</sup> Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* VII. 297 szerint 1466-ban (DL 27 914) három szolgabírója volt Doboka vármegyének. A hivatkozott oklevél egy vajdai mandátum a kolozsmonostori konventnek címezve, a hátlapon levő helyszíni feljegyzés szerint a vajdai ember a *vicinis et commetaneis nobilibusque provincialibus puta Iohanne Jankafy de Ews, Nicolao Zrigny de Manik, Ladislao de eadem, iud. nobilium comitatus de Doboka* stb. tudta meg az igazságot. A felsoroltak közül azonban csak sztrigyi Mányiki László volt szolgabíró (DF 260 784. és 260 995).

<sup>45</sup> CDTrans IV. 180. sz.

<sup>46</sup> WassLt 617. sz.



aki szomszédos birtokos volt.<sup>47</sup> 1339-ben, Fehér vármegyében a szolgabíró az alszolgabíróval együtt végzett vizsgálatot.<sup>48</sup> Kolozs vármegyében egy 1340-re (?) keltezhető oklevélben már a vármegye alszolgabírájaként említik (*viceiudex de Culus*), amikor is egy idézést ejtett meg.<sup>49</sup> Eszerint a szolgabíró helyettese volt, akit birtokjogi ügyekben is képviselt, vagy vármegyei feladatot teljesíthetett annak megbízásából.<sup>50</sup> Megbízása azonban alkalmi lehetett, és úgy tűnik, a tisztség nem is állandósult, mivel a későbbiekben már nem találkozunk alszolgabíróval. Helyettesítésre azonban a későbbiekben is van példa. Erdélyben a vizsgálatok elvégzésére szinte mindig a szolgabírák egyike ment ki (akit név szerint is megemlítenek), néhány esetben azonban a megyei ember.<sup>51</sup> Ezekben a helyettesekben azonban nem a 14. század eleji alszolgabírát kell látnunk,<sup>52</sup> mert – az erdélyi rendek által az 1540. évi tordai gyűlésen hozott határozatok szerint – a megyei embert nem a szolgabíró, hanem a panaszos fél választhatta kisebb horderejű ügyek kivizsgálására, ha a helyszín távol esett a szolgabíró lakhelyétől, vagy a szolgabíró akadályoztatása miatt. Jelentését a következő ítélőszék előtt kellett elmondania, eskü alatt, hogy a vármegye hatósága erről oklevelet állíthasson ki.<sup>53</sup>

A szolgabírák mindig abban a vármegyében birtokosok, ahol a tisztségüket betöltötték.<sup>54</sup> A kivételek valószínűleg csak látszólagosak.<sup>55</sup> Szőkefalvi Kis Illés Fehér (1499),<sup>56</sup> majd Küküllő vármegye szolgabírája (1499, 1513, 1532) is (ha az adatok egyazon személyre vonatkoztathatók). Neve alapján csak szőkefalvi (Küküllő vm.) birtoklásáról tudunk, de Fehér vármegyében is lehettek – egyelőre ismeretlen – birtokai. Fratai/Márkházi Péter Doboka (1384, [1384–1392?]) és Kolozs (1398, 1403–1407) vármegyék szolgabírája (mindkettőben birtokos volt), akárcsak Szilkeréki András (Belsőszolnok, 1452; Doboka, 1487; a nagy időbeni távolság miatt ez esetben meglehet, hogy csak névazonossággal van dolgunk). Az erdélyi szolgabírák közül egyelőre ők azok, akik esetében tudunk a két vármegyében is betöltött tisztségről.

A szolgabírót a megye nemessége választotta, minden bizonnyal évenként,<sup>57</sup> sokszor azonban csak tisztújítás történhetett,<sup>58</sup> tehát gyakran újrválasztották őket, és hivatalukat több évig

<sup>47</sup> CDTrans II. 168. sz.

<sup>48</sup> Uo. II. 1033. sz.

<sup>49</sup> Uo. III. 35. sz.

<sup>50</sup> Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 283–284.

<sup>51</sup> AOkl XIX. 516. sz., ZsOkl IV. 602. sz., X. 679. sz., DL 74 045; TelOkl I. 536, DL 12 666., Ub IV. 611, DF 260 809., 244 105., 257 828. és 261 048.

<sup>52</sup> Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 284.

<sup>53</sup> MOE II. 161–162: Vice iudices tamen nobilium, per principales iudices eligi non possunt, neque debent; in casibus, factum minoris potentie concernentibus ac vestigiorum animalium et hiis similibus, per hominem lesum eligatur nobilis unus, honeste conditionis, qui propter iudicis nobilium remotam forsitan residentiam, vel aliter ob eius absentiam, in eiusmodi casibus et factis, loco iudicis nobilium procedat, et tandem coram vicecomite ac iudicibus nobilium, in sede iudicaria comitatus, fassionem sub iuramento faciat, et sic litere super huiusmodi negotio necessarie conficiantur. Vö. Dáné Veronka: *Az erdélyi vármegyék tisztségviselői kara a fejedelemség korában (1541–1658)*. Századok CXLVIII(2014). 1120.

<sup>54</sup> Más vármegyékben is – a Zsigmond-korban – ugyanez a helyzet, pl. Szabolcsban (C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza 2008 [a továbbiakban C. Tóth: *Szabolcs*] 65). Abaújban is ez az általános, néhány bizonytalan esetet leszámítva, lásd Kádas István: *Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban*. Korall LVIII(2014). 112–113.

<sup>55</sup> Lásd W. Kovács András: *Szolgabírák és járárok a középkori Erdélyben*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. 33–35. További ide vonható adatok: Iklódi Máté (BSZ, 1519), Nagyvátyi György (FH, 1536).

<sup>56</sup> DF 245 290.

<sup>57</sup> Tringli: *Megyék* 509; C. Tóth: *Szabolcs* 61.

<sup>58</sup> C. Tóth: *Szabolcs* 64.

viselték. Legtöbbször a szolgabírópároknak csak az egyik tagja cserélődött – akárcsak más megyékben<sup>59</sup> –, így biztosítva valamiféle átmenetet az ügyek intézésében.<sup>60</sup> Ez a gyakorlat úgy is feltűnő, hogy sokszor nincsenek adataink egymást követő évekből. Olykor ugyanazt a szolgabírópárt egy vagy több év megszakítás után választották vissza. Kivételesnek tekinthető az, amikor valakinek a tisztsége nem a választás alkalmával szűnt meg, hanem lemondott a szolgabíróságról.<sup>61</sup> Megválasztásuk időpontja – már ha ez az év egy adott szakában és valamilyen rendszerességgel történt is – a gyér adatokból nem állapítható meg. Tagányi szerint, aki álláspontját egyetlen, Doboka vármegyei adatra alapozta, a tisztújítás általában az év elején történt,<sup>62</sup> azonban számtalan példát ismerünk (Dobokából is), amikor a váltásra nem az esztendő fordulóján került sor. A választásról Erdélyben sem rendelkezünk adatokkal. Ezt minden bizonnyal az adott vármegye nemessége bonyolította le a rendszeresen tartott sedriák valamelyikének alkalmával<sup>63</sup> (és nem a rendszertelenül megtartott tordai vajdai közgyűléseken).<sup>64</sup>

A hivatalviselés ideje változó, de a hiányos adatsorok mellett ez alig becsülhető meg (sok esetben egy szolgabírónak csak egyetlen említését ismerjük). Némelyikük közel 10-20 évet vagy ennél is többet maradtak tisztségben,<sup>65</sup> míg mások több ízben is – adatolható megszakításokkal – elvállalták ezt a feladatot.<sup>66</sup> Bár valószínűleg sok tennivalóval járt a hivatalviselés – ez leginkább az ítélőszéken való részvételt<sup>67</sup> és parancsok, vizsgálatok, idézések végzését, bírságok behajtását jelentette<sup>68</sup> –, a jelek szerint szívesen vállalták ezt a – jövedelemmel járó – feladatot. Kivételes az 1507-ből való eset, melynek következtében Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda fővesztésre ítélte ádámosi Porkoláb Imrét, mert szolgabíróként jogtalanul járt el; az ügy részleteit nem ismerjük.<sup>69</sup>

<sup>59</sup> Szakály Ferenc: *Tolna vármegye középkori szolgabírái (Esettanulmány)*. Történelmi Szemle (a továbbiakban TSzle) XXXIX(1997). 3–4. sz. 416–417; C. Tóth: *Szabolcs* 65.

<sup>60</sup> Ez a gyakorlat egyedül Küküllő vármegyében nem figyelhető meg, de ott is csak a fennmaradt megyei oklevelek kis száma miatt.

<sup>61</sup> Így tett 1516-ban Zsombori Salatiel, Doboka vármegye szolgabírája (WassLt 617. sz.).

<sup>62</sup> 1415. december 31-én még a megye egész éven át hivatalban levő szolgabíráit – Nyiresi Istvánt és tóki Kis Mihályt – említik, de következő év január 14-én már sólyomkői Ördög Miklós és Szentgyeddi András a szolgabírák (Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 264). Szabolcs megyében a Zsigmond-korban a választás Szt. György-napon történt: C. Tóth: *Szabolcs* 62–63.

<sup>63</sup> Tringli István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. TSzle XXXIX(1997). 397. Erdélyben még az újkorban sem vált szét a vármegyei közgyűlés (megyeegülés) – amelyen elvben a vármegyei tisztviselőket választották –, illetve a vármegyei ítélőszék (sedria), lásd *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I. 1607–1658. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Dáné Veronka. Kvár 2009. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) 9.

<sup>64</sup> Miként azt Tagányi Károly vélte, aki szerint a 14. századi vajdai közgyűléseken hat ülnököt választottak, és ezek közül ketten voltak a szolgabírák (*Megyei önkormányzatunk keletkezése*. Bp. 1899. [Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII/6.] 18–19.). Nézetét később már úgy módosította, hogy a 14. század elejétől a szolgabírákat a vármegyék választották (Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 284.).

<sup>65</sup> Pl. Bádoki Péter (DO, 1332–1341), harói Berecki Péter (HD, 1520–1536), Csomafáji István (DO, 1530–1538), Dezméri Tamás (KL, 1408–1410, 1413–1417), Dezméri Tamás (KL, 1408–1410, 1413–1417), Györgyfalvi „Henke” László (KL, 1389–1393, 1398–1402), Naláci István (HD, 1520, 1524, 1531–1544), Nyiresi Mihály (DO, 1453–1466), Súlyei István (FH, 1357–1366), csomafáji Tót István (DO, 1530–1538); Zsuki János (KL, 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367).

<sup>66</sup> Pl. botházi Porkoláb Mihály (KL, 1476, 1482–1484, 1491).

<sup>67</sup> Különlegesen számított az, amikor az egyik szolgabíró nem vett részt a vármegyei ítélőszéken: 1433-ban Kéméndi Simon, hunyadi szolgabíró (1433) betegség miatt nem lehetett jelen (DL 43 950).

<sup>68</sup> Szécsényi Tamás erdélyi vajda 1342-ben elrendelte, hogy a vajdai és alvajdai bírságokat csak szolgabíró jelenlétében hajthatják be, és megyésispán elé csak szolgabíró idézhet meg valakit (CDTrans III. 91. sz.).

<sup>69</sup> Kmlkv II. 3417. sz.

Némely családok különösen sokat foglalkoztatottnak számítanak, ezek körében nem ritka, hogy többen is viselték a szolgabírói tisztséget.<sup>70</sup> A tisztség „öröklése” ugyanazon családon belül még az erősen hiányos genealógiai adatsorok mellett is adatolható olykor (máskor csak valószínűsíthető).<sup>71</sup> Az apa az általa megszerzett tapasztalatot olykor át tudta tehát adni fiának, a megyebeli nemesek pedig utóbbit megválasztották a tisztségbe.<sup>72</sup> A szolgabírák fiaiból kerültek ki olykor az ispánok is (vagy ispánok fiai lettek szolgabírák),<sup>73</sup> ami nemcsak azt bizonyítja, hogy a két tisztséget nagyjából ugyanaz a társadalmi réteg töltötte be,<sup>74</sup> hanem példázza a felemelkedés szűkös lehetőségét is. Olykor testvérek vagy rokonok töltötték be egyidejűleg a szolgabírói tisztséget, mint például Gyulai Loránd és Gyula dobokai szolgabírák 1315-ben. Többen a szolgabírói tisztség elvállalása után ispáni kinevezést nyertek (mindig a saját vármegyéjük, ritkán ezzel egyidejűleg olykor egy szomszédos vármegye élére is),<sup>75</sup> mások az ispáni tisztség betöltése után lettek szolgabírák. Az adatolható esetek viszonylag magas száma miatt ez megszokottnak számíthatott, a szolgabírák és az ispánokhoz is ugyanahhoz a „vármegyei”-nek nevezett<sup>76</sup> nemességhez tartoztak. Az ispánok körében főleg várnagyi tisztségre vannak adataink (a vajdai honorhoz tartozó várak, majd később magánvárak esetében), azok azonban, akik szolgabírói tisztséget vállaltak, legfeljebb az ispáni tisztségig jutottak el. Egyedül szucsáki Porkoláb Demeter volt az, akiről tudjuk, hogy évekkal kolozsi szolgabíróisága (1488) után Bánffy Ferenc sebesvári (Kolozs vm.) várnagya lett (1493), Hacaki Gáspár pedig egyidejűleg

<sup>70</sup> A következő családok például legalább öt szolgabírát adtak: *BSz*: Szilkeréki (8), Girolti (6); *DO*: csomafáji Tót (5); *FH*: Forrói (5); *HD*: Hosdátai (5); *KL*: rödi Cseh (5), Györgyfalvi (6), Szucsáki (5); *TD*: Komjátszegi és Szengyeli (5–5).

<sup>71</sup> *BSz*: Szilkeréki Jakab (1449) és fia, Demeter (1483–1485). – *DO*: Szentgyedyi Mihály (1367–1372) és fia, András (1397–1406, 1411, 1414, 1416–1420, 1423), illetve unokája (?), István (1453–1455); Olnoki Barnabás (1384) és fia, István (1423–1429); Nyiresi István (1414–1415, 1426–1430) és fiai, Lukács (1448), illetve Mihály (1453–1466); Göci György (1456–1462) és fia, Demeter (1471–1473, 1487); csomafáji Tót Gergely (1475, 1476–1481, 1487) és fiai, István (1530–1538), illetve László (1476 és 1479); szentgyedyi Valkai János (1475–1479) és fia, Péter (1498, 1510, 1515–1516). – *FH*: Szentkirályi István *comes* (1320–1322) és fia, Sándor (1336–1339); Tátéi Márton (1339–1342) és fia, László (1363–1366). – *KL*: Györgyfalvi „Henke” János (1478), és fia, Salatiel (1497, 1513–1514); Budai István (1492–1493) és fia, Vince (1513–1514, 1521–1522). – *TD*: Csáni János (1392) és fia, Mihály (1421); petlendi Solymos Miklós (1436) és fia, Zsigmond, (1453). Hasonló gyakorlat Tolnában is megfigyelhető, lásd Szakály: *Tolna* 418.

<sup>72</sup> Hosdátai Bíró Bálint és pestesi Bíró Máté hunyadi szolgabírák családneve lehetséges, hogy a saját, vagy valamely felmenőjük szolgabírói tisztségviselésével magyarázható.

<sup>73</sup> Bogáti „Herceg” Péter tordai szolgabíró (1366) fia, Imre küüllői ispán lett (1416); rödi Cseh Miklós tordai ispán (1444–1446) fia, Péter kolozsi szolgabíró (1493); Budai Pál kolozsi szolgabíró (1482) fia, Lázár kolozsi alispán (1497); Budai István kolozsi szolgabíró (1492–1493) fia, Gergely kolozsi alispán (1522–1526); csomafáji Tót Péter dobokai szolgabíró (1429–1430) fia, György dobokai alispán (1466).

<sup>74</sup> W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban*. TSzle LVI(2014). 414–415.

<sup>75</sup> Uo. 414, 39. jegyzet. További ide vonható esetek: Kidei Ispán Mátyás/Máté, dobokai szolgabíró és alispán (1510; a két különböző név szerepeltetése valószínűleg tollhiba); Béli Benedek, Fehér vm. szolgabírája (1494), majd alispánja (1499); Kisbarcsai Mihály, hunyadi szolgabíró (1516–1520), alispán (1524); petlendi Egresi Tamás, tordai szolgabíró (1508–1512), alispán (1530); Komjátszegi István, tordai alispán (1530), szolgabíró (1536).

<sup>76</sup> A „vármegyei nemesség”, akárcsak a többi, a történetírásban ugyancsak elterjedt kategória, mint a „tehető köznemesség”, „nemesei előkelők”, „köznemesei elit” vagy „középbirtokos nemesség”, alig írható körül a vagyoni helyzet, a társadalmi viselkedésformák, karrierlehetőségek és házassági szokások alapján; a nemesség rétegződéséről csupán egyetlen vármegye, Ung esetében készült elemzés (Engel Pál: *A nemesei társadalom a középkori Ung megyében*. Bp. 1998. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25. – A továbbiakban Engel: *Ung*]). Lásd *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*. By Tamás Pálosfalvi. Bp. 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Redigít Pál Fodor) 7–12. – A szolgabírák, miként a 1415/1417. évi „Javaslatok” tartalmazták, megyéjük „derék és lelkiismeretes férfijai” voltak (C. Tóth: *Szabolcs* 61.).

Kolozs vármegye szolgabírája és nótáriusa is volt (1537–1538).<sup>77</sup> A fenti esetek azonban azt mutatják, hogy a szolgabírói tisztség soha nem jelentette valamilyen karrier kezdetét. A vármegyei okleveleken kívül legtöbbször vajdai és alvajdai emberként, ügyvédként, fogott bíróként tűnnek a szemünk elé.

Sokukról pusztán nevükön kívül semmit nem tudunk, vagyoni helyzetükről csak annyit, hogy egy, legfeljebb néhány faluban voltak szerény jószág részeik, melyek legtöbbször egyetlen (olykor két szomszédos) vármegyében feküdtek. Familiárist Bádoki László dobokai szolgabíró (1406–1407) kapcsán említenek, jóval hivatalviselése után (már ha a két név azonos személyt fed); Balázsfavi Lászlónak, Fehér vármegye szolgabírájának (1348) egy famulusát említik, ugyancsak hivatalviselése után (1357). Házassági kapcsolataik általában a saját vagy a szomszédos megye nemességéhez (olykor szolgabírói családokhoz) kötötték őket. Néhányan Árpád-kori közsabad nemzetségekhez köthető családok leszármazottai<sup>78</sup>

*Comes* címet főleg a 14. század első felében találunk a nevük mellett;<sup>79</sup> a század második felében több megyében is eltűntek a jómódú nemesek a szolgabírák közül.<sup>80</sup> Ugyancsak a 14. században nevük mellett olykor a *magister* rangjelző cím is szerepel a megyei kiadványokban<sup>81</sup> (jóval ritkábban azonban mint az ispánok esetében, akik ugyanebben az időszakban szinte kivétel nélkül megkapták ezt a címet).<sup>82</sup> A következő században azonban már körükben is teljesen kikopott a használatból. A 16. század első harmadától az *egregius* (vitélző) címmel illették őket, de nem a vármegyei kiadványokban, hanem szolgabírói tisztségüktől függetlenül,<sup>83</sup> és jól láthatóan ritkábban, mint azok, akik ekkoriban ispáni tisztséget viseltek. Ekkorra azonban

<sup>77</sup> Rajta kívül olykor deáknak nevezték még Fodorházi/Korpádi Andrást (DO, 1443–1445).

<sup>78</sup> A szolgabírói családok töredéke köthető valamely nemzetséghez. – Agmánd nemzetség: Péterházi Péter (BSz, 1488), Zsuki István és János (KL, 1312–1314, illetve 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367); Becsegergely: Apafi Gegus (BSz, 1325); Bors: Gyulai *Gula/Jula* és *Lorand* (DO, 1315), Iklódi Máté (BSz, 1519), Szentpáli János és Mihály (KL, 1512, 1525, illetve 1478, 1484, 1491, 1493); Demjén: Lapádi Péter (FH, 1320); Kökényesradnót: „Herceg” Péter (TD, 1366); Nána-Beszter: *Bezter* fia Haranglábi Domokos (KK, 1331); Szalók: Simon bán fia Tamás fia Kendhidai *Balad*, Cikmántori János (KK, 1361, illetve 1407); Zsombor: sólyomkői Ördög Miklós (DO, 1416–1419). – Egy-egy rokonság *genus* volta önmagában nem alkalmas tagjai státusának meghatározására; az előkelő „nobilis” nemzetségek mellett létező királyi szervre is, „kis” nemzetségekre lásd Zsoldos Attila: *Közszabad nemzetségek*. Mediaevalia Transilvanica II (1998). 1. sz. 48, 53, 59–60. (A tanulmányra és erre a szempontra Hegyi Géza hívta fel a figyelmemet, amit ezúton köszönök.)

<sup>79</sup> Ródi Cseh Mihály (KL, 1334 [?], 1340 [?]), [Ebesfalvi] *Oppor* (KK, 1331), Móríci János (DO, szolgabíró [1315] és ispán [1321–1334]), Tátéi Márton (FH, 1339–1342). – Vármegyei oklevélben: [Szentpéteri] Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Forrói Péter (FH, 1303), Gyógyi Gergely (FH, 1320–1322), Györgyfalvi „Henke” Péter (KL, 1334), Gyulai *Gula/Jula* és *Lorand* (DO, 1315), István (BSz, 1325), Lónai Demeter (DO, 1364–1367), *Myke* (BSz, 1329), Szentkirályi Gergely és István (FH, 1303, illetve 1320–1322), Szentpéteri Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Zsuki István és János (KL, 1312–1314, illetve 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367).

<sup>80</sup> Tringli: *Megyék* 509; Engel: *Ung* 108. Vö. Béli: *Szolgabírók* 179–180.

<sup>81</sup> Szolgabírák *magister* címmel: Apafi *Gegus* (BSz, 1325), Balad (KK, 1361), Dengelegi István (BSz, 1392, 1399), Frátai Péter (DO, 1384, 1382–1392), *Kochka* Mihály fia: Pál (TD, 1321), Lapádi Péter (FH, 1320), Mikeházi Antal (BSz, 1399), Szentgyédy Mihály (DO, 1367–1372), Szentpéteri Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Szilágytői Lesták (BSz, 1397–1398, 1400), Szilkeréki János (uo., 1397–1398, 1400–1406). – Nem megyei oklevél említi a *magister* címet a következő esetekben: Bogáti „Herceg” Péter (TD, 1366), Darlaci Miklós (KK, 1344), Mihálcfalvi Bakó (FH, 1393); Szindi Sándor (TD, 1366).

<sup>82</sup> W. Kovács: *Erdélyi vármegyék ispánjai* 417.

<sup>83</sup> *Egregius* címmel említi Mikeházi Fülöpöt 1517-ben (BSz, 1519), Nádas Ferencet 1522-ben (KL, 1516–1517, 1533), Szentgyörgyi Györgyöt 1492-ben (KL, 1492), Valkai Pétert 1529-ben (DO, 1498, 1510, 1515–1516), továbbá 1522-ben és 1525-ben győronostori Kemény Pétert, Kolozs vm. szolgabíráját (1493), majd ispánját (1510–1516, 1521, 1528) is, de nyilván utóbbi tisztségviselésének köszönhetően.

e rangjelző cím inflálódott, és a 16. század elején széles körben használták, esetünkben azon szolgabírák, akik megkapták, semmivel sem emelkedtek ki ugyancsak jelentéktelen társaik tömegéből.

Noha a 14. század első felének szolgabírái között Erdélyben, akárcsak az ország más részén, még feltűnnek előkelő családok tagjai is, az ő esetükben sem tudunk a szolgabíróin kívül más tisztség viseléséről.<sup>84</sup> Sok kisbirtokos család leszármazása azonban még csak töredékesen sem rekonstruálható, emiatt aztán az sem tudható, hogy az esetleg tisztséghez jutók egyazon családhoz vagy a tágabb rokonsághoz tartoztak-e, és az előmenetelt segítették-e rokoni kapcsolatok. A szolgabírákat adó családok más tagjai is csak ritkán viseltek fontosabb tisztségeket. Kivételt képez a Zsuki család, amennyiben beigazolódna az a feltételezés, hogy Mihály alvajda (1322–1332) azonos Zsuki Mihállal. Kiemelkednek továbbá a sorból a gyerőmonostori Kemények, mert közülük Péter, kolozsi szolgabíró (1493), majd ispán (1510–1516, 1521, 1528) atyja és fia is erdélyi alvajda (István: 1456–1458; János: 1555), vagy a Dobokaiak, akik közül János erdélyi alvajda (1406–1409) volt, László pedig zsoldoskapitány Itáliában és udvari lovag (1359, 1363–1369).<sup>85</sup> A Zsukiak a magyarorszáti (Kolozs vm.) templom építésével, címerszerzéssel (1418) is kiemelkednek a többiek közül;<sup>86</sup> több más család részéről a birtokukon álló plébánia-templom építését, anyagi támogatását feltételezhetjük, kúriák építését viszont néhány esetben adatolni is tudjuk.<sup>87</sup>

Ha azonban a hivatalviselésre vonatkozó fenti adatokat összevetjük azzal, hogy 1542 előttről ismert 367 szolgabíró több mint 200 családból származik, amelyek tagjai – elsősorban többségükben – más tisztséghez soha nem jutottak, látható, hogy a nemesi társadalom meglehetősen jelentéktelen tagjairól van szó. A nagy számok viszont azt mutatják, hogy Erdély kisbirtokos társadalmára számára, akárcsak máshol az országban, ez a tisztség volt a leginkább elérhető.

### **The *Iudices Nobilium* of the Transylvanian Counties in the Middle Ages**

*Keywords:* Transylvania, Middle Ages, iudex nobilium, county authorities.

The office of *iudex nobilium* (szolgabíró) was created by royal authority in Hungary in the 1270s, and it was introduced shortly afterwards in Transylvania as well, most probably by the king's local representative, the voivode of Transylvania. *Iudices nobilium* are mentioned in Transylvanian documentary sources already in the first decades of the 14<sup>th</sup> century in each of the counties; their number becomes settled later at two per county. They formed, together with

<sup>84</sup> Pl. Hunyadban Aranyi István (1333), Belsőszolnokban *Gegus magister* (1325), a Becse-Gergely nemzetség Apafi ágának az alapítója és Szécsényi Tamás vajda familiárisa (1329). *Gegus* fia és unokája is udvari lovag, utóbbi emellett boszniai várak várnagya a 15. század elején, az Aranyiak közül többen erdélyi megyék ispánjai és királyi várak várnagyai a következő század első felében (lásd a következő jegyzetet).

<sup>85</sup> Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 11–15, II. 14–15, 62, 127, 266; Uő: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. [Bp.] 2001 [CD-ROM]. (Becsegergely nem, 2. tábla: Apafi; Kökényesradnót nem, 1. tábla: Dobokai; Mikola rokonsága 6. tábla: Kemény [gyerőmonostori]); Kemény János alvajda és székely alispán (1555): KmlJkv II. 5402. sz.

<sup>86</sup> Zsombor Jékely: *European Patterns of Patronage in Medieval Transylvania: The Suki Family. = Convergences. European Landmarks in Transylvanian Arts*. Ed. Daniela Dâmboiu, Iulia Mesea. Sibiu 2007. 17–24.

<sup>87</sup> Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 518, 526.



the *comes* (*ispán*) and the county notary, the authorities of the “noble” county, as literature calls it. The two *iudices nobilium* were elected by the county nobility from their own circles. Their participation as co-judges in the judicial sessions (*congregatio generalis*) held by the voivodes for the Transylvanian nobility can be documented since 1327 and up to the abolishment of these in 1412. In addition to judicial activity, they executed orders of the central authorities as well: in most of the cases one of the *iudices nobilium* carried out inquiries ordered by the voivode or vice-voivode; there were some cases however when the inquiries were led by another nobleman from the county, at the request of and chosen by the plaintiff (in cases when the scene of the inquiry was far from the home of the *iudex nobilium*, or when this latter was hindered by other circumstances). *Iudices nobilium* were local smallholders, who did not hold any offices of greater importance, though in some cases became *comites* of their county.

C. Tóth Norbert

## Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig

### Prozopográfiai esettanulmány egy archontológiai táblával

„Tudd meg – írta 1500. február 11-én Budáról Vingárti Geréb Péter országbíró Csáki Miklós szerémi püspöknek –, hogy abban az időben, amikor a szerémi püspökséget a pécsi püspöktől számodra rendeltem, úgy állapodtam meg a püspökkel, hogy a dombói apátságot, amíg a főesperességedet Várdai Ferenc részére nem adatom, hagyja az ő kezén. Mivel azonban testvérem, az erdélyi püspök a mondott főesperességet akaratom ellenére másnak adta, nem tudok mást tenni, mint hogy az apátságot Ferenc kezén hagyom. Kérlek ezért, hogy ameddig Ferenc részére másik javadalomról – amelyet minél hamarabb remélek megtenni – nem gondoskodom, légy türelemmel.”<sup>1</sup>

E rövidke levél nyomán számtalan kérdés vár megválaszolásra: mit keresett a szerémi püspökség a pécsi püspök, a dombói apátság Várdai Ferenc kezén; milyen főesperességet viselt korábban Csáki Miklós, és kinek adta azt az erdélyi püspök; sikerült-e másik javadalomhoz juttatni Várdai Ferencet; továbbá egyáltalán kinek a révén és hogyan került a képbe a későbbi erdélyi püspök?

A kérdésekre adandó válaszokkal azonban haladjunk sorjában. A szerémi püspökség somorjai Lőrinc fia,<sup>2</sup> Fodor (Kopasz)<sup>3</sup> István királyi személynök<sup>4</sup> 1494. április 5-i halálától<sup>5</sup>

C. Tóth Norbert (1974) – PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, ctoth.norbert@gmail.com.

A tanulmány elkészítését az OTKA K 100749. számú pályázata támogatta.

<sup>1</sup> „Sciatis, ut nos tempore illo, quo episcopatum Syrmiensem a domino Quinqueecclesiensi vobis ordinavimus, cum eodem certam fecimus dispositionem, ut videlicet abbatiam de Dombo interim quoad nos archidiaconatum vestrum manibus Francisci de Warda assignare poterimus, apud manus eiusdem relinquemus. Quia vero reverendissimus dominus Transilvanus, frater noster ipsum archidiaconatum preter nostram voluntatem alteri contulit, ideo secus facere non potimus, sed ipsam abbatiam apud ipsum Franciscum reliquimus. Rogamus igitur fraternitatibus vestris paternitatibus, ut interim quoad eidem de alio beneficio providere poterimus, quod cito facere speramus, patientiam habere velitis.” – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 82161.

<sup>2</sup> *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I–II. Feltárta, szerkesztette és közreadja †Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás. Szerkesztőtárs Nemes Gábor. Bp.–Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, vol. 9–10.) (a továbbiakban Cameralia) I. 272. sz.

<sup>3</sup> Végh András: *Buda város középkori helyrajza*. I–II. Bp. 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestinensia XV–XVI.) II. 469. sz. (DL 84000.)

<sup>4</sup> Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 334.

<sup>5</sup> Antonius de Bonfinis *Rerum Ungaricarum decades I–IV*. Edd. I.(osephus) Fögel, B(ela) Iványi et L(adislaus) Juhász. Lipsiae 1936–1941. V–III–145.

több éven keresztül üresedésben volt,<sup>6</sup> a jövedelmeit a korabeli gyakorlatnak megfelelően a királyi kincstár részére foglalták le. Ezt, legalábbis a püspökség területéről beszedett tizedet még abban az évben a pécsi püspök, azaz az aktuális kincstartó, Ernuszt Zsigmond<sup>7</sup> vette bérbe.<sup>8</sup> Mivel a szerémi püspökség kezdetektől fogva a legszegényebbek közé tartozott, ezért 1455-ben a szentgergelyi, 1473 előtt pedig a dombói apátság (mindkettő Szerém vármegyében) jövedelmeit egyesítették a püspökével.<sup>9</sup> A jelek szerint tehát a dombói apátság jövedelmeit Ernuszt Zsigmond valamikor 1495 és 1499 között Várdai Ferencnek adta. A probléma, mint látható, akkor keletkezett, amikor a szerémi egyházmegye főpapi székét Csáki Miklóssal – 1499. június 25. előtt már választott püspök<sup>10</sup> – töltötték be, aki érthető módon igyekezett visszaszerezni a püspökség(e) jövedelmeit.

A következő megválaszolandó kérdés Csáki Miklós korábbi javadalmának meghatározása, illetve hogy ki nyerte el azt. Habár elsöre sokismeretlenes feladatnak látszik, mégis viszonylag könnyű helyzetben vagyunk a főesperesség meghatározásában: Csáki 1499. február 19-én még kolozsi főesperes volt.<sup>11</sup> A következő kimutatható személy a méltóságban Geréb László püspök titkára,<sup>12</sup> Megyericsi János 1502. július 20-ról adatható.<sup>13</sup> Ám mivel a levél szerint a mondott főesperességet a püspök rögvest, ugyan testvére akarata ellenére, eladományozta, így minden bizonnyal Megyericsi már Csáki püspöki kinevezése után, 1499 második felében elnyerte azt. A mondott Miklós nem sokáig maradt a szerémi egyházmegye élén,<sup>14</sup> az 1500. évi György-napi országgyűlésen kibocsátott dekrétum méltóságsorában ugyanis nevével már mint csanádi püspökkel találkozunk.<sup>15</sup> A váltásra azonban hamarabb sor kerülhetett, jöllehet ahhoz, hogy követni tudjuk az eseményeket, vissza kell lépnünk az időben jó pár hónapot.

Az 1499. év felettébb gyászosnak bizonyult a méltóságviselők szempontjából: április közepén a zágrábi püspök, Szentlászlói (Túz) Osvát,<sup>16</sup> nyár végén a veszprémi püspök, Vitéz

<sup>6</sup> 1494. ápr. 28. (DL 8933.) – 1499. máj. 7. (DL 3634.)

<sup>7</sup> Személyére lásd Fedeles Tamás: *Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505). = Püspökök, prépostok, kanonok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből.* Szeged 2010. (Capitulum V.) 105–124.

<sup>8</sup> „pro decimis Sirmiensibus per regiam maiestatem a domino episcopo Quinqueecclesiensi arendatis in 1494 soluti sunt 2500 [florenos – kiegészítés tőlem: C. T. N.]” – Johann Christian von Engel: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer.* I. Band. Halle 1797. 43.

<sup>9</sup> Hervay F. Levente, O.Cist.: *A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. Történeti katalógus. = Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 461–547, 514, 487. Vö. Cameralia II. 935. sz., valamint I. 272–273. sz.

<sup>10</sup> DL 19982.

<sup>11</sup> Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Buk., 1979. 308. 1826. sz. (Az adata Hegyi Géza hívta fel figyelmemet.)

<sup>12</sup> Életére legutóbb összefoglalóan lásd Lakatos Bálint: *Egy XVI. századi humanista, Megyericsi János feliratgyűjtései. = ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére.* Szerk. Horváth László, Laczkó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Bp., 2004. 740.

<sup>13</sup> DL 30959. (Az adatot Hegyi Gézának köszönöm.)

<sup>14</sup> Az utolsó adatot szerémi püspökségére egy 1500. márc. 25-i privilégium méltóságsorából ismerem (DL 98266.).

<sup>15</sup> *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar I. 1000–1526. évi törvénycikkék.* Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Bp. 1899. (a továbbiakban CJH) 669.

<sup>16</sup> 1499. ápr. 16. (*Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.* [Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba.] Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Vol. I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932. [a továbbiakban Tkalčić] II. 532.) — Személyére és névhasználatára lásd Czövek Zoltán: *Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében.* Fons XX (2013). 455–499, különösen 472.

János,<sup>17</sup> míg karácsonykor a nádor, Szapolyai István<sup>18</sup> hunyt el. Az országnagyok halála a szokott módon jelentős változásokat okozott. Időrendben haladva első lépésként a király, mivel egyelőre nem döntöttek<sup>19</sup> arról, hogy kivel töltsék be a főpapi széket, lefoglaltatta a zágrábi püspökség javait.<sup>20</sup> Az egyházi javadalmak adományozásának jogát, azaz a kegyúri jogot elvben a Szentszék gyakorolta, ennek révén ugyanis az uralkodók akaratát a kinevezésekkor korlátozni tudta. Ám a dolog természetéből adódóan, tudniillik a javadalmat elnyerő személy csak az adott terület urának hozzájárulásával nyerhette el és vehette ténylegesen kézbe javadalmát, korán változások történtek e rendszeren, s a gyakorlatban a pápák ezen joga folyamatosan sérült.<sup>21</sup> Mindez a jelen helyzetre lefordítva annyit jelent, hogy az uralkodók a 15. századtól kezdődően nemcsak úgy tudták érvényesíteni befolyásukat, hogy kit nevezzen ki a pápa egy adott javadalomra, hanem úgy is, hogy kit ne nevezzen ki.<sup>22</sup> A királyok felismerték ugyanis, hogy a javadalmak feletti rendelkezés, azaz a főkegyúri jog gyakorlása milyen pozitív eredményekkel jár a számukra: az igényelt és gyakorolt főkegyúri jog révén az egyházmegyék vezetői és természetesen jövedelmei felett lehetővé tette az ellenőrzést.<sup>23</sup>

A későbbi adatok<sup>24</sup> alapján úgy tűnik, hogy több pályázó is akadt a zágrábi püspökségre: egyfelől a kincstartó, Vémeri Zsigmond leleszi<sup>25</sup> és budafelhévízi<sup>26</sup> prépost, másfelől pedig a királyi titkoskancellár, Szatmári György budai<sup>27</sup> és mislyei<sup>28</sup> prépost. A zágrábi székért folyó versenyből a

<sup>17</sup> Az utolsó biztos adat 1499. jún. 25-i (DL 19982.), talán még aug. 11-én is élt, noha az év bizonytalan (DL 46500.), ellenben 1499. nov. 24-én (DL 101271.) már néhai.

<sup>18</sup> Köblös József: *Szapolyai István Pápa írott végrendelete. = Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére.* Szerk. Mezei Zsolt. Pápa 2008. 160.

<sup>19</sup> Vö. az 1499. máj. 16-i (DL 36107.) és 1499. nov. 7-i (DL 11013.) királyi privilégiumok méltóságsorával.

<sup>20</sup> Vö. 1499. máj. 12. (MNL OL Diplomataikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 252025.), a püspökség kormányzói, Butkai Péter somogyi ispán és Podmanicki János királyi kamarások a király nevében 1499. máj. 15-én vették át Gomnec várát Kerecsényi György várnagytól (DF 232015.).

<sup>21</sup> Tusor Péter szavaival élve: „a Szentszék az egyházi javadalmak betöltésénél [...] jogilag elismerte is a *supplicatio/commendatio/postulatio* formáját, illetve *ad instantiam* történő *nominatió*t, ami a gyakorlatban mind jobban kegyúri bemutatásként, vagyis kötelezően elfogadandó *praesentatió*ként működött, amely után Róma csak elvétele tagadta meg az *institutio canonicát*.” (Tusor Péter: *A magyar koronabíborosi és bíborosprotektori „intézmény” kialakulása és elhalása a XV–XVI. században. = Várad, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Piliscsaba, 2004. [Analecta Mediaevalia II.] 297.) Vö. még Tusor Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században.* Bp.–Róma 2005. [Collectanea Vaticana Hungariae I/3.] 27.

<sup>22</sup> Tusor: *A bíborosprotektori intézmény* 296.

<sup>23</sup> Uo. 295.

<sup>24</sup> Vö. Giulio Cesare Cantelmo ferrarai követ 1500. febr. 3-i jelentésével. (Archivio di Stato Modena [a továbbiakban ASM], Ambasciatori b.3/23,1. [www.vestigia.hu, Infocus 1457].)

<sup>25</sup> Kezdetben a prépostság commendátora (1493. szept. 2.), majd prépostja, az utolsó konkrét adatot leleszi prépostságára 1498. dec. 3-ról ismerem (*A Perényi család levéltára 1222–1526.* Közveteszi Tringli István. Bp., 2008. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 44.] 688. sz.), az 1499-es okleveleiben csak mint „prépost” szerepel (1499. szept. 24.: DF 235110.; 1499. dec. 22.: DF 204081.) Vö. Kubinyi András: *Hivatalnokkarrier a XV. század végén: Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök. = Főpapok, egyházi intézmények és vallássság a középkori Magyarországon.* Bp. 1999. (METEM könyvek 22., a továbbiakban Főpapok, egyházak) 161–170.

<sup>26</sup> 1498. szept. 6. (DL 46447.) – 1499. okt. 20. (DL 88843.), vö. még az előző jegyzettel!

<sup>27</sup> 1498. nov. 3. (DL 57821.) – 1499. nov. 7. (DL 11013.) Vö. Köblös József: *Az egyházi középírtegy Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.)* Bp. 1994. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) 330; személyére lásd még Tóth-Szabó Pál: *Szatmári György primás (1457–1524).* Bp. 1906. (Magyar Történeti Életrajzok XII/1–3.).

<sup>28</sup> 1498. nov. 10. (*Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára.* Közrebocsátja a római magyar történeti intézet, IV. Bp., 1908. [a továbbiakban Mon. Rom. Vespri.] 88.)

háttér-megállapodások révén Vémeri került ki győztesen, noha, köszönhetően a veszprémi püspökség megüresedésének, Szatmári sem lett vesztes. A titkoskancellár a veszprémi szék mellé, nyilván kárpótlásul, megkapta az addig Vémeri által viselt felhévízi prépostságot is.<sup>29</sup> A királyi kinevezések az év végén, az udvar pozsonyi tartózkodása<sup>30</sup> során születhettek meg: Vémeri december 22-én ugyanis még prépostként,<sup>31</sup> 1500. január 12-én viszont zágrábi püspökként,<sup>32</sup> míg Szatmári december 23-án, Szapolyai István végrendeletének kiegészítésében<sup>33</sup> ugyancsak új stallumával már veszprémi püspökként szerepelt. Ugyanakkor Szatmárinak a budai és mislyei – ez utóbbit meg lehet, már korábban elvesztette – prépostságát kellett „leadnia”. Az előbbit az a Bacskai Miklós kapta,<sup>34</sup> aki két évvel korábban már találkozott ugyanilyen helyzetben Szatmárral: 1497–1498 fordulóján a mislyei préposti címét kellett átadnia Györgynek,<sup>35</sup> míg ő az egi várban lévő Szent Péter társaskáptalan prépostságával<sup>36</sup> vigasztalódott. Bacskai Miklós karrierjének állomásait figyelembe véve minden bizonnyal Bakóc Tamás egi püspök, majd esztergomi érsek embere lehetett: Miklós ungi főesperesként kezdte pályafutását 1484-ben, majd az 1490-es évek elején elnyerte a mislyei, utána, 1497 végén pedig az egi kisprépostságot.<sup>37</sup> (Figyelemre méltó, hogy ez időben akkor történt, amikor Bakóc Tamás főkancellártól elvették a királyi pecséteket és Szatmári Györgynek adták.<sup>38</sup>) 1498 elején e minőségében az uralkodó követségbe küldte testvérehez, Zsigmond lengyel királyhoz,<sup>39</sup> illetve 1501–1502-ben tagja volt az Ulászló király aráját Magyarországra hozó küldöttségnek.<sup>40</sup> A prépostságok csereberéje révén elnyert budai stalluma azonban korántsem elégítette ki Bacskai becsvágyát, ő püspökségre vágyott, ezen óhaja a körülmények szerencsés és többszöri összejátszása folytán rövidesen teljesült. Az újdonsült zágrábi püspök, Vémeri Zsigmond ugyanis kinevezése után alig másfél hónappal, miután február elején már betegeskedett,<sup>41</sup> pár nap múlva, 1500. február 9-én meghalt.<sup>42</sup> Halála újabb kört indított a püspökségek betöltése terén.

Ulászló király 1500. február 24-i levelével Losonci Zsigmondnak adta a Bacskai Miklós szerémi püspöki kinevezésével megüresedett budai prépostságot.<sup>43</sup> Igen ám, de a szerémi püs-

<sup>29</sup> Vö. Giulio Cesare Cantelmo ferrarai követ 1500. febr. 3-i jelentésével (ASMo, Ambasciatori b.3/23,1. [www.vestigia.hu, Infocus 1457.]). 1500. ápr. 1-jén már kötelezettséget vállalt az annata megfizetésére. (Cameralia II. 1347. sz.) Az 1500. máj. 8-i törvény 31. cikkelye értelmében élete végéig megtarthatta a prépostságot (CJH I. 661.).

<sup>30</sup> A kérdésre alább még visszatérek.

<sup>31</sup> DF 204081.

<sup>32</sup> DF 245296.

<sup>33</sup> *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. Közreadja Neumann Tibor. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 257.

<sup>34</sup> Az első adat javadalomviselésére az 1500. febr. 3-i követjelentésből ismert (ASMo, Ambasciatori b.3/23,1. [www.vestigia.hu, Infocus 1457.]).

<sup>35</sup> Szatmári prépostságára az első adat 1498. nov. 10-ről ismert (Mon. Rom. Vespr. IV. 88.).

<sup>36</sup> Az első adat 1498. jan. 16-ról ismert (DL 38749.), 1496. szept. 27-én még mint mislyei prépost szerepelt (Mon. Rom. Vespr. IV. 70.).

<sup>37</sup> Méltóságviselésére lásd C. Tóth Norbert: *Az egi káptalan archontológiája 1387–1526*. Turul LXXXVIII(2015). 49.

<sup>38</sup> Bónis Gy.: *i. m.* 312.

<sup>39</sup> Iványi Béla: *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*. Történelmi Tár VII (1906). 167.

<sup>40</sup> Györkös Attila: *II. Ulászló házassága és a francia diplomácia*. Acta Academiae Agriensis Nova series, Sectio Historiae XXXIX (2012). 99.

<sup>41</sup> Vö. Giulio Cesare Cantelmo ferrarai követ 1500. febr. 3-i jelentésével. (ASMo, Ambasciatori b.3/23,1. [www.vestigia.hu, Infocus 1457.])

<sup>42</sup> Kubinyi: Vémeri Zsigmond 168.

<sup>43</sup> *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. I–II. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla. Bp. 1908–1928. (a továbbiakban Bánffy) II. 361.



pökség élén ekkor, legalábbis egy királyi privilégium méltóságsora szerint még Csáki Miklós állt,<sup>44</sup> azaz februárban kizárt dolog, hogy megtörtént volna az áthelyezés. Mindezt erősíti az is, hogy a királyi kinevezőlevelet Bakóc Tamás esztergomi érsek csak hónapokkal később, június 11-én írta át (és ezzel hagyta jóvá),<sup>45</sup> valamint az, hogy Bacskai április 2-án szerepel először szerémi főpapként.<sup>46</sup> Tehát ahhoz, hogy Bacskai elfoglalhassa a szerémi püspöki széket, szabadná kellett azt tenni, ebben „kapóra jött”, hogy a zágrábi egyházmegye ismét nélkülöztesse a vezetőjét, ezért annak élére az addigi csanádi püspököt, Szegedi Lukácsot helyezték át.<sup>47</sup> Az így megüresedett csanádi székbe Csáki Miklós,<sup>48</sup> míg a szerémibe Bacskai Miklós került.

Lássuk ezek után mi történt Várdai Ferencsel! Mint láttuk, az 1490-es évek legvégén a dombói apátságot tartotta kezén, de Köblös Józsefnek az egyházi középírástól szóló munkájában egy ekkor viselt másik javadalmára is ráakadhatunk. Köblös szerint 1495-ben Várdai elnyerte Ulászló királytól a fehérvári örkanonokságot, miután az addigi *custos* Vítus Rasmant az országgyűlés határozata értelmében – amely szerint külföldiek, amennyiben nem tartózkodnak székhelyükön, nem viselhetnek Magyarországon egyházi javadalmat<sup>49</sup> – megfosztotta attól. Ugyanakkor, amint arra a szerző felhívja a figyelmet, Rasman egészen 1498. augusztus legvégéig hivatalban maradt, míg ellenben Várdai először csak 1500. október elején mutatható ki az örkanonoki javadalomban; ennek ellenére mégis úgy gondolta, hogy Várdai korábban elfoglalta a javadalmat, de a kettőjük között folyó pereskedés miatt Vítus is használta a címet.<sup>50</sup> Várdai hivatalviselésének – Köblös által megállapított – kezdete a Fraknoi Vilmos által az Oláh-formuláskönyvből kiadott oklevélen nyugszik: ennek dátumát a benne szereplő, a fentebb idézett György-napi országgyűlésen hozott határozat alapján tette Fraknoi az 1495-ös évre.<sup>51</sup> Önmagában ezen egyetlen érv alapján az 1495. évhez kötés meglehetősen problémás, mivel ilyen határozatot 1498-ban (56. tc.)<sup>52</sup> és 1500-ban (35. tc. 1. §)<sup>53</sup> is hoztak. Ugyancsak kizárja fehérvári örkanonokságát egy másik adat: az uralkodó ugyanis 1498. május 27-én – minden bizonnyal Bakóc Tamás javaslatára – az esztergomi székeskáptalan komáromi főesperességét a hozzákapcsolt kanonoksággal együtt, Várdai Aladár Ferencnek adta.<sup>54</sup> Alább idézendő adataink alapján azt ténylegesen is elfoglalta,<sup>55</sup> márpedig két ilyen javadalmat egy időben senki sem viselhetett.<sup>56</sup> Sőt valójában hármat, mert mint emlékezhetünk rá, Ferenc a század végén már a dombói apátság jövedelmeit élvezte.

<sup>44</sup> 1500. márc. 25. (DL 98266.)

<sup>45</sup> Bánffy II. 366.

<sup>46</sup> Fögel József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Bp. 1913. 107.

<sup>47</sup> Első zágrábi említése saját oklevelében: 1500. ápr. 15. (Tkalčić III. 5.), előtte való napon még csanádi püspökként szerepelt (Mon. Rom. Vespri. IV. 92.).

<sup>48</sup> Első említése: 1500. máj. 8. (CJH I. 669.)

<sup>49</sup> Vö. 1500. évi 30. tc. (CJH I. 580–581.)

<sup>50</sup> Köblös: *Egyházi középírtegy 375.* (120. sz.) — Ha ugyanakkor megnézzük a Rasman Vítusnál leírtakat, akkor ott azt találjuk, hogy 1498-ig biztosan ő volt az örkanonok, és Várdai 1500-ban kapta meg a javadalmat (Köblös: *Egyházi középírtegy 361.* 85. sz.). Várdaira lásd még Vekov Károly: *Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára*. = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kvár 1996. 525–548., tisztségei: 531.

<sup>51</sup> Fraknoi Vilmos: *Oklevéltár a magyar kegyúri jog történetéhez*. Bp. 1899. 58.

<sup>52</sup> CJH I. 626–627.

<sup>53</sup> CJH I. 662–663.

<sup>54</sup> DL 82137.

<sup>55</sup> Vö. DL 82171.

<sup>56</sup> Vö. Stephanus Sipos: *Enchiridion Iuris Canonici*. Bp., 1947. 144–145.

Ha mármmost a dombói apátság nyomán folytatjuk kutatásunkat, akkor a Zichy család levéltárában további, minket érdeklő oklevelekre akadhatunk. Geréb Péter fentebb idézett levele után pár nappal a király is írt Ferencnek, amiben közölte vele, hogy „másik levelében a dombói apátság ügyében meglehetősen sokat írt már neki, mégis most, hogy világosabban kifejezze akaratát, Borsvai Balázs palotást küldi hozzá, hogy tájékoztassa az ügyben. Megparancsolja neki tehát, hogy a palotása által elmondottakat ne csak elhiggye, hanem aszerint is cselekedjen, illetve hajtsa végre; másként pedig, mint ahogy világosan megmondta és tanácsolta, semmiképpen se merjen tenni.”<sup>57</sup> Az igen fenyegető hangvételű parancs alapján a korábban küldött levelében a király minden bizonnyal a dombói apátság visszaadására szólította fel Várdai Ferencet, illetve valamelyik családtagját, talán apját, mivel Ferenc ekkor már Itáliában volt.<sup>58</sup> A palotás kiküldése már az apátság tényleges átadásának az igényét fejezhette ki: amint az megszokott volt, a király megbízottjai révén foglaltatta le a gazdálanná vált világi és egyházi javakat.<sup>59</sup> A dombói apátság (kormányzásának) elvesztésével Várdai azonban nem lett kegyvesztett a királyi udvarban, éppen csak új javadalom után néztek számára. Geréb Péter szavai a jelek szerint tehát nem csupán Csáki megnyugtatóására szolgáltak, hanem tényleges elhatározást is takartak. Ennek egyik első lépése, mint láthattuk, az apátság visszaadása volt, amelyet aztán nem sokkal később követett a második: az uralkodó 1500. március 20-i oklevelével ígéretet tett Várdai Aladár Ferencnek, hogy a legközelebb megüresedő királyi kegyuraság alá tartozó prépostságot vagy főesperességet, avagy más egyházi javadalmat neki adja.<sup>60</sup> A tinta még meg sem száradt az oklevélen, amikor is ugyanezen a napon kibocsátott másik levelével Ulászló király megparancsolta Frangepán Gergely fehérvári prépostnak, hogy az örkanonoki javadalmat vegye el Vítus Rasmantól – Miksa császár udvari papjától<sup>61</sup> – és adja át Ferencnek.<sup>62</sup> Az indoklásában hivatkozott egyfelől a korábbi években (*superioribus annis*) a főpapokkal és bárókkal, valamint az ország nemeseinek egyetemével hozott örök érvényű határozataira<sup>63</sup> (amely szerint külföldiek nem viselhetnek és birtokolhatnak magyarországi javadalmat), másfelől pedig arra, hogy Vítus külföldi, ráadásul csak néha vagy éppen sohasem tartózkodik itt.<sup>64</sup> Az adamá-

<sup>57</sup> „quamvis per alias litteras nostras super abbatia de Dombo satishabunde tibi scripserimus, tamen ut aperius voluntatem nostram in negotio ipsius abbatie intelligas, nonnulla etiam per hunc fidelem nostrum Blasium Borsway, aulicum nostrum tibi in facto eiusdem abbatie intimavimus. Mandamus id circo fidelitati tue serie presentium firmissime, quatinus ea, que idem aulicus noster in negotio huiusmodi abbatie tibi dicet non solum credere, verum etiam facere et exequi debeas. Et aliud, prout nos manifeste offendere non queris et quieti tue consulere cupis, in hoc nulla ratione facere presummas” – 1500. febr. 27., Buda (DL 82162., „Commissio propria domini regis”).

<sup>58</sup> Vö. DL 82171., 82163.

<sup>59</sup> Lásd erre a kalocsa-bácsi érsekség és az egri püspökség példáját, C. Tóth Norbert: *Az egri püspöki szék betöltésének problémái 1520 és 1523 között. Adatok az egri, szerémi és váci püspökök archontológiájához.* = „Erösségénél fogva várépítésre való” *Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk. Juan Cabello, C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 68.) 368–371.

<sup>60</sup> DL 82164., „Wladislaus rex / manu propria scripsit”.

<sup>61</sup> Vö. DL 82167; Köblös: Egyházi középréteg 361.

<sup>62</sup> DL 82165., „Wladislaus rex / manu propria scripsit”. Ez lehetett a Fraknoi Vilmos által a „kassai” (azaz Oláh Miklós-féle) formuláskönyvből kiadott oklevél eredeti példánya.

<sup>63</sup> „unacum domini prelati et baronibus necnon universitati nobilium totius huius regni nostri Hungarie, id decrevimus et conclusimus pro perpetuaque lege et decreto eiusdem regni nostri in perpetuum duraturo, stabiliendum duximus” – Uo.

<sup>64</sup> „ut nemo hominum extraneorum in hoc regno nostro aliqua beneficia ecclesiastica tenere et possidere possit neque valeat, ex quo autem honorabilis Vítus Roznar, custos illius ecclesie vestre Albensis, alienigena et extraneus est et nunquam vel raro residet” – Uo.

nyozást az uralkodó az országgyűlés ideje alatt, április 28-án, immáron az akkor folyó *dieta* határozatára<sup>65</sup> hivatkozva megismételte,<sup>66</sup> majd két nap múlva értesítette erről az örkanonokság birtokain élöket is.<sup>67</sup> A fehérvári örkanonokság elnyerésének idején – sőt pontosan e napon<sup>68</sup> – Várdai Aladár Ferenc már Padovában tartózkodott, ahol megkezdte tanulmányait az egyetemen. A fehérvári káptalan okleveleiben az örkanonoki tisztségben először – mint láttuk – 1500. október 6-án,<sup>69</sup> míg utoljára 1508. november 13-án<sup>70</sup> mutatható ki. Kérdés mindezek után, hogy mi történt esztergomi javadalmával. Az teljesen bizonyos, hogy 1500-ban még a kezében volt a komáromi főesperesség, mivel Padovából küldött levelében arra kérte apját, Várdai Miklóst, hogy minden évben küldje el neki az abból származó jövedelmet.<sup>71</sup> Közvetett adatok<sup>72</sup> alapján úgy látszik, hogy Várdai Ferenc vagy – ahogyan az esztergomi székeskáptalanban nevezték<sup>73</sup> – Aladár 1512-ig megtartotta javadalmát.<sup>74</sup>

Egyházi javadalmi gyarapodásával és egyetemi tanulmányai befejezése után — valószínűleg ismét Bakóc Tamás érsek, király főkancellár révén — sikerült bejutnia a királyi titkárok sorába. A királyi titkárokat minden bizonnyal az uralkodó nevezte ki, de pontos feladatkörük meghatározása máig nagy adóssága a magyar intézménytörténeti kutatásoknak.<sup>75</sup> Egyvalami látszik velük kapcsolatban biztosnak: a Jagelló-korban a titkárok száma az idő előrehaladásával folyamatosan növekedett.<sup>76</sup> Várdai Ferenc — a kutatás mai állása szerint — először 1507. május 26-án fordul elő e minőségében, és ettől kezdve mintegy két éven át, utoljára 1509. április 20-án, több-kevesebb rendszerességgel találkozunk nevével a királyi oklevelek szövege alatti

<sup>65</sup> „in generali decreto nostro ordinatum sit et conclusum, ut nullus omnino hominum externe et aliene ac forensis nationis beneficium ecclesiasticum in hoc regno nostro Hungarie tenere et habere possit, quodque nos pro rato et firmo roboravimus ex consilio igitur et voluntate dominorum prelatorum et baronum totiusque regni nostri nobilium in hac presentia dieta festi Beati Georgii martiris in campo Rakos representantium” – DL 82167., vö. 1500. évi 35. tc. 1. § (CJH I. 662.).

<sup>66</sup> 1500. ápr. 28., Buda (DL 82167. „Commissio propria domini regis”).

<sup>67</sup> 1500. ápr. 30., Buda (DL 82166. „Commissio propria domini regis”).

<sup>68</sup> Lásd 1500. márc. 20-án Padovából apjához, Várdai Miklóshoz írott levelét.

<sup>69</sup> Köblös: Egyházi középréteg 376. (DF 268263.)

<sup>70</sup> DL 82285.

<sup>71</sup> „peto, ut non dilat mittere pecunias de archidiaconatu Strigoniensi”, illetve a levél utóiratában: „Dionisium vero presbiterum nos fecimus in litteris nostris certiorem de rebus archidiaconatus Strigoniensis, propter ea dominatio vestra poterit ab ipso intelligere, quid sim facturus de is. Breviter ista est intentio nostra de archidiaconatu Strigoniensi, ut omnia volumus illius proventus huc ad Italia nobis singulis annis mittere et administrare, peto, ut in istis aliquam difficultatem non faciat” – DL 82171.

<sup>72</sup> A jegyzőkönyvben az „ellátmányban” részületeket vagy „vezetéknevükkel”, vagy méltóságuk megnevezésével sorolták fel egy adott jövedelemtípusnál, 1512-ig az azonos jövedelemnél mindig külön-külön feltüntették a komáromi főesperest és Körmendi (Jánost), lásd például 1509-ben és 1511-ben is, amikor a „komáromi” nem volt jelen Szent Adalbert nyolcadán, „Körmendi” viszont kapott jövedelmet (*Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis. Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve [1500–1502, 1507–1527]*. Edidit László Solymosi. Bp., 2002. [a továbbiakban *Registrum Strig.*] 83, 92–93.) — Mindezekhez szintén közvetett bizonyítékként hozzávehetjük még Ulászló király 1507. nov. 23-i oklevelét, amelyben az esztergomi káptalannak adta a birtokukban lévő Esztergom megyei Bajon helységben rejlő királyi jogot; az oklevélkiállítási parancsot nem más, mint Várdai Ferenc fehérvári örkanonok, királyi titkár továbbította a kancelláriába (DF 236335.).

<sup>73</sup> Lásd 1500. (*Registrum Strig.* 63., „Aladar”) 1510. ápr. 23–30. Uo. 87., „Aladar” nem volt jelen Szent Adalbert nyolcadán Esztergomban.

<sup>74</sup> *Registrum Strig.* 96–97. Utóda a főesperességben Körmendi János kánonjogi doktor lett, aki 1513. jún. 15-től adatolható (Uo. 98.).

<sup>75</sup> Vö. Kubinyi András: *A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében*. Gesta VI (2006). 3–7. 22.

<sup>76</sup> Vö. Szilágyi Lóránd: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526*. Turul XLIV (1930). 48, 52.

jobb oldalon, illetve nevezi így magát saját leveleiben.<sup>77</sup> Királyi titkári állása kiváló lehetőséget nyújtott számára, hogy folyamatosan a király közelében tartózkodjon: például 1508. október 2-i, Budán kelt leveléből megtudhatjuk, hogy az uralkodó a pestis miatt elhagyta a várost és a Csepel-szigetre ment gyermekeivel, ahol hat vagy nyolc napot tölt majd el, hogy aztán továbbmenjen Pozsonyba.<sup>78</sup> S valóban, Várdai – csakúgy, mint Ulászló király<sup>79</sup> – október 13-án Vácott,<sup>80</sup> november elején már Pozsonyban,<sup>81</sup> 13-án pedig Nagyszombatban tartózkodott.<sup>82</sup> Miután a király elhagyta Magyarországot, Várdai is vele tartott Prágába. Az „uralkodó-közeliségnek” nemsokára meglett a haszna: egyfelől az egyházi rangsorban lépett feljebb, másfelől pedig elérkezett világi pályájának csúcására. Mielőtt azonban ezeket ismertetném, királyi titkárságával összefüggésben ki kell térnem egy másik, elvben ugyanekkor viselt újabb egyházi javadalmára.

Fügedi Erik a 15. századi főpapokról készített tanulmányának adattári részében – sajátos mindenféle forrásra hivatkozó jegyzet nélkül<sup>83</sup> – arról írt, hogy Várdai 1508–1509-ben háji prépost volt.<sup>84</sup> A kérdés eldöntése korántsem egyszerű, mivel a hájszentlőrinci prépostok névsora meglehetősen hiányos: a századfordulón Pozsegavári István fia, Miklós állt a társaskáptalan élén.<sup>85</sup> Őt Beriszló Péter királyi titkár követte, aki 1502. augusztus 12-én mutatható ki először.<sup>86</sup> A problémák itt kezdődnek, mivel Péter javadalomviselésének vége nem határozható meg egyértelműen. Az biztos, hogy 1504. szeptember 16-án még háji prépostként ment követségbe Dalmáciába,<sup>87</sup> 1507. január 25-én pedig már biztosan a székesfehérvári Szűz Mária-társaskáptalan prépostja volt.<sup>88</sup> (A hájszentlőrinci prépostság élén 1507. november 5-én már egy bizonyos Ferenc nevű – aki minden bizonnyal azonos a Fügedi Erik által Várdai Ferencnek nevezett préposttal – királyi titkár állt.<sup>89</sup>) A köztes két és fél évben Beriszló

<sup>77</sup> 1507. máj. 26. (DL 21717.), 1507. aug. 5. (DL 46810., relatio), 1507. nov. 23. (DF 236335., relatio), 1507. dec. 8. (DF 248063., relatio), 1508. ápr. 2. (DL 82276., saját levél) 1508. júl. 19. (DL 82279., saját levél), 1508. júl. 31. (DF 247110., relatio), 1508. aug. 23. (*A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára*. I. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Bp. 1937. 559., relatio) 1508. szept. 3. (DF 281949., relatio), 1508. szept. 4. (DL 66614., relatio), 1508. okt. 13. (DL 37844., relatio), 1508. nov. 6. (DL 82283., saját levél), 1509. ápr. 10. (DL 82294., kincstartói kinevezése).

<sup>78</sup> „maiestas regia [...] se unacum liberis maiestatis sue serenissime movit e Buda et primum hospitium fecit in insula Chepel, non quod ad partes inferiores regni maiestatis sue proficiscere vellet [...] Ideo voluit se simul cum filiis suis ad insulam Chepel transferre et ibidem a data presentium per octo dies aut sex ad minus perseverare, [...] deinde post peractos istos dies recta cogitat ire et deliberavit omnino unacum filiis sue maiestatis Ponium versus nec alibi moram aliquam protracturus” (DL 82282.).

<sup>79</sup> A király Pozsonyban: 1508. okt. 26. (*Moravské Zemské Desky 1480–1566. II. Kraj Olomoucký*. Vydal, úvodem, poznámkami a rejstříky opatřil Dr František Matějka. H.n., 1947. 170.) – nov. 5. (DF 227641., „Commissio propria domini regis”); Nagyszombatban pedig nov. 23-tól (DF 226178.) mutatható ki, de Várdai levele alapján már két héttel korábban ott lehetett.

<sup>80</sup> DL 37844., királyi oklevélen reláció.

<sup>81</sup> DL 82283.

<sup>82</sup> DL 82285.

<sup>83</sup> Ennek okára lásd az alább idézendő munkájának első jegyzetét.

<sup>84</sup> Fügedi Erik: *A XV. századi magyar püspökök*. Történelmi Szemle VIII(1965). 491. A javadalomra vonatkozó adatot azután mind Köblös József (Egyházi középréteg 376.), mind pedig Vekov Károly (*i. m.* 531.) átvette.

<sup>85</sup> 1499. aug. 18., 1500. szept. 4., lásd Tóth-Szabó Pál: *Magyarország a XV-ik század végén a pápai supplicatiók világnál*. (III. közl.) Századok XXXVII (1903). 221.

<sup>86</sup> DL 4648., ugyan Köblös József (Egyházi középréteg 337.) Winkler Pálra hivatkozva 1500-tól számítja prépostságát, de erre semmilyen konkrét forrás sincs.

<sup>87</sup> DL 94648.

<sup>88</sup> DL 65684. – Köblös József (Egyházi középréteg 337. 8. jegyz.) 1507. febr. 2-i adatot ismert.

<sup>89</sup> DF 276788.

Péter nevével meglehetősen beszédes időpontban találkozunk először: egy 1505. június 21-én kelt királyi oklevélen szerepel újra relációja, de prépostsága nevének feltüntetése nélkül (*Relatio magistri Petri Beryzlo prepositi, secretarii regie maiestatis*).<sup>90</sup> Ettől kezdve egészen 1507 elejéig az általam ismert további 17 darab relációjában<sup>91</sup> ugyanígy szerepel! Ha mindezek után figyelmünket a fehérvári prépostokra fordítjuk, ott azt látjuk, hogy 1504-től Anna királyné jövedelemkezelőjének, Jean de Gozonnak<sup>92</sup> – magyarosan Melák Jánosnak – a kis-korú fia, Gilibert de Gozon viselte a javadalmat.<sup>93</sup> A préposti cím elvesztését Köblös József Anna királyné, illetve Gilibert szüleinek halálához kötötte, mivel egyfelől a préposti címet 1506. augusztusában még viselte, másrészt Beriszló csak 1507 elején szerepel először fehérvári prépostként.<sup>94</sup> Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a fehérvári káptalan saját okleveleiben utoljára 1505. május 18-án címezik Gilibertet prépostnak, és az 1506-ból származó említések apja és anyja végrendeleteiből ismertek; ráadásul Beriszló Péter nagyjából ez időtől (mint láttuk, 1505. június 21-től) kezdve szerepel „csak” prépostként. A fentiek alapján könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy az uralkodó elvette Giliberttől a javadalmat és azt már ekkor Beriszlónak adta. Ezt alátámasztani látszik az ekkori meglehetősen képlékeny belpolitikai helyzet is (ne feledjük, a rákosi végzés évében járunk); sőt, mint ismert, az 1505. évi Mihály-napi országgyűlés egyik határozata szerint egyházi javadalmakat külföldiek a továbbiakban nem kaphattak.<sup>95</sup>

Bárhogyan is történt, egy kérdésre még nem adtam választ: volt-e háji prépost Várdai Ferenc, avagy nem? Az a bizonyos Ferenc hájszentlőrinci prépost – akit Várdaival volt szokás azonosítani – a királyi oklevelek relációs jegyzetében (*Relatio venerabilis magistri Francisci prepositi Sancti Laurentii, secretarii regie maiestatis*) 1507. november eleje és 1508. május vége között mutatható ki.<sup>96</sup> E jegyzeteket azonban egyfelől közrefogják, másfelől kiegészítik Várdai Ferenc relációi.<sup>97</sup> Éppen ezért, mivel nehezen elképzelhető, hogy Várdai, ha valóban elnyerte volna a prépostságot, akkor továbbra is fehérvári örkanonokságát, vagy ha igen, akkor a *custosi* méltóságát a prépostival cserélgetve használta volna, kijelenthető, hogy Várdai Ferenc nem volt hájszentlőrinci prépost, és a két Ferenc két különböző személyt takar. Mindemellett az is meglehetősen szokatlan lenne, ha a „vezetéknevét” valamilyen okból fél éven keresztül nem tüntették volna fel a kancelláriai jegyzetekben. A „vezetéknev” hiánya alapján viszont felvetődik egy megfontolásra alkalmas lehetőség: mivel a királyi titkárok között az 1500-as évek első évtizedében csak két Ferenc keresztnevű ismert (Várdai és Szeremlényi), így a Ferenc nevű háji prépost azonos lehet az 1510-ben nemességet nyert és

<sup>90</sup> DL 71525.

<sup>91</sup> 1505. júl. 20. (DL 62974.), szept. 6. (DF 224494.), szept. 8. (DL 105082. = 106917.), okt. 16. (DL 21494., DF 257885.), nov. 12. (DF 219152.), 1506. márc. 17. (DF 232198.), máj. 6. (DL 26115.), júl. 10. (DL 21582.), okt. 16. (DL 33023.), okt. 29. (DL 93725.), nov. 25. (DF 263931., DL 107776.), dec. 4. (DF 261943.), dec. 5. (DL 21643.), dec. 6. (DL 72109.), dec. 11. (DL 62979.)

<sup>92</sup> Személyére lásd a korábbi irodalommal Györkös A.: *i. m.* 101–102.

<sup>93</sup> Köblös: Egyházi középréteg 349.

<sup>94</sup> Köblös: Egyházi középréteg 349.

<sup>95</sup> Lásd erre Kubinyi András: *Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyia ideológia. Századok CXL*(2006). 362–363., 365. (a cikkely).

<sup>96</sup> 1507. nov. 5. (DF 276788.), 1507. dec. 29. (DL 97597.), 1508. febr. 2. (DL 8061.), 1508. márc. 28. (DF 279788.), 1508. ápr. 11. (DL 30257.), 1508. máj. 21. (DL 98127.).

<sup>97</sup> Lásd a 77. jegyzetet!



onnantól kezdve Szeremlényinek<sup>98</sup> nevezett Ferenc erdélyi préposttal.<sup>99</sup> E Ferenc valamikor 1508 őszén<sup>100</sup> már elnyerte az erdélyi préposti címet, és Várdaihoz hasonlóan ő is királyi titkárként kísérte el a királyt Prágába.<sup>101</sup>

Visszatérve immáron Várdai Ferenc pályájának emelkedéséhez, lássuk először egyházi karrierjének újabb állomását: valamikor 1508. november végén<sup>102</sup> elhunyt Bakóc Tamás unokaöccse, Szatmári Ferenc győri püspök. Az egyháznagyát vesztett püspökséget a király lefoglaltatta, majd javait Bakóc kormányzására bízta, illetve egészen pontosan ötezer aranyforint fejében elzalogosította.<sup>103</sup> Ugyanakkor a püspökség élére 1509. április 10. előtt<sup>104</sup> a szintén Prágában tartózkodó Gosztonyi János addigi váci püspököt<sup>105</sup> nevezte ki, míg az így megüresedett váci főpapi széket pedig nem másnak, mint Várdai Ferenc királyi titkárnak adta, aki a jelek szerint ezzel együtt kilépett a királyi titkárok karából, és elnyerte a tanácsosi címet.<sup>106</sup> Váci püspöki kinevezése után röviddel az uralkodó leváltotta az addigi királyi kincstartót, Battyányi Benedeket, és Várdait tette meg a hivatal élére.<sup>107</sup> Mivel a kinevezés Prágában kelt, így az nem rögtön lépett életbe, ahhoz előbb Várdainak vissza kellett térnie Magyarországra. Hazajövetelére valamikor nyár közepén került sor, mivel Battyányi Benedek 1509. június elején még kincstartóként az az évi hadiadó ügyében intézett levelet Kanizsai György dalmát–horvát–szlavón bánhoz.<sup>108</sup> Az új kincstartó első – Budán kelt – kiadványát több mint egy hónappal későbből, július 20-ról ismerjük,<sup>109</sup> jóllehet Ulászló király Cobor Márton kamarás bizonyos vojnikjainak adómentessége ügyében június 22-én már Várdainak adott parancsot.<sup>110</sup> A fenti adatainkkal némileg szemben áll, hogy az uralkodó a kincstartói hivatal élén történt váltásról csak július 28-án értesítette a szászokat.<sup>111</sup> Amennyire nem ismerjük a

<sup>98</sup> A birtok Bodrog megyében fekszik!

<sup>99</sup> Kubinyi: Királyi titkárok 7.

<sup>100</sup> Az első adat 1508. nov. 26-ról, az erdélyi káptalan oklevelének méltóságsorából ismert (DL 46879.).

<sup>101</sup> Az első adat királyi titkárságára Prágából, 1509. máj. 2-ről van (DL 37850.).

<sup>102</sup> Horváth Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525*. Győr 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1.) 27.

<sup>103</sup> 1509. jan. 25. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Erdődy lt. 4-7-24.), vö. Horváth R.: *i. m.* 33.

<sup>104</sup> DL 82294., vö. Ulászló király 1509. máj. 9-én kelt oklevelének kancelláriai jegyzetével: „Wladislaus rex manu propria scripsit.” alul: „Joannes Gozthon postulatus Iauriensis, secretarius regius” (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Erdődy lt. 1-2-2.).

<sup>105</sup> Utolsó említése 1509. jan. 20. (DL 103084., „Lecta per me reverendissimum dominum Iohannem Gozthon episcopum Vaciensem, secretarie regie maiestatis”).

<sup>106</sup> Az első említése a kincstartói kinevezéséből van (DL 82294.).

<sup>107</sup> „nos videntes et cognoscentes propria nostra experientia fidem integritatem, dexteritatem et vehemens nobis sacraeque corone nostre serviendi studium fidelis nostri reverendi domini Francisci Warday, secretarii et consiliarii nostri, eidem officium et administrationem thesaurarius inlyti regni nostri Hungarie, quod hucusque a maiestate nostra ex nostra annuentia collatione et voluntate fidelis noster magnificus Benedictus de Bathyan durante nostro beneplacito tenuit et administravit, matura nostra superinde deliberatione habita, plena auctoritate et facultate ... similiter nostro beneplacito durante dedimus et contulimus” – DL 82294., titkospecsét, „Wladislaus rex / manu propria scripsit”.

<sup>108</sup> DL 25515. (1509. jún. 4.).

<sup>109</sup> DL 82297. (a Temesváron állomásozó palotásoknak fizetése ügyében intézkedett).

<sup>110</sup> DL 46895., Prága, függő titkospecsét, „Relatio reverendi domini Michaelis episcopi Boznensis, secretarii regie maiestatis; Michael Kesserew”.

<sup>111</sup> „ad officium thesaurarius regni nostri Hungarie [...] Franciscum Varday electum ecclesie Vacienensis priore deposito iamdiu eligerimus” – DF 245672, Prága, „Commissio propria domini regis”.

hivatal elnyerésének hátterét,<sup>112</sup> annyira nem tudjuk elvesztésének okát sem: Várdai Ferenc tényleges kincstartósága csupán egy évig, 1510. június 29-ig tartott, amikor ismét Battyányi Benedek került a tisztségbe.<sup>113</sup>

Világi pályája a kincstartóságba történt rövid kirándulás után nem folytatódott, ellenben egyházi karrierje töretlenül haladt előre. Várdai Ferenc okleveleiben ugyanis 1513. július 10-től<sup>114</sup> már választott és megerősített erdélyi püspöknek írta magát. Székváltása az utókor számára mégsem egészen problémamentes: 1514. április 24-én ugyanis ismét, még egyszer utoljára váci püspöknek címezte magát,<sup>115</sup> jóllehet utóda, Szalkai László egy 1513. augusztus 9-i királyi oklevél relációs jegyzetében már e püspökség választott vezetőjeként szerepel.<sup>116</sup> Ráadásul másfél hónap múlva, szeptember 25-én kiadott levelében éppen Várdai Ferenc erdélyi püspök említi – igaz név nélkül – Szalkait mint *dominus Waciensist*.<sup>117</sup> Ezek alapján annyit biztos állíthatunk, hogy 1513 nyarától már nem Várdai volt a váci püspök. Kérdés azonban, hogy mikor foglalta el az erdélyi püspökséget? Mint láttuk, júliusban már így címezte magát. A püspökségben elődje a hivatalban lévő nádor, Perényi Imre fia, Ferenc volt, aki forrásaink alapján az erdélyi székből a váradi egyházmegye élére került,<sup>118</sup> amely viszont Thurzó Zsigmond 1512. szeptember 12-i halála<sup>119</sup> óta üresedésben volt.<sup>120</sup> Felmerül a kérdés, hogy miért nem Várdai került a váradi püspöki székbe, hiszen az ekkor éppen betöltetlen volt. Sajnos az általam ismert források erre egyelőre nem adnak választ, ám arra igen, hogy mikor születhetett meg a döntés a püspökségek cseréjéről. Várdai Ferenc több érdekes levele közül most minket az érdekel, amelyet egy hónappal erdélyi püspökként való feltűnése előtt, még váci püspöki minőségében adott ki 1513. június 12-én. E levélben Ferenc kötelezettséget vállalt arra, hogy Perényi Imre nádornak és fiának, Ferenc erdélyi püspöknek 1511. szeptember 1-je és 1512. szeptember 1-je között felhalmozott 2000 forintnyi, fuxoi János (*Jean de Foix*) bordeauxi érsek felé fennálló tartozását augusztus 15-ig megfizeti az érseknek vagy emberének, Le Blanc Jánosnak (*Johanni Leblank familiari et procuratori*).<sup>121</sup> Rögvest felmerülhet a kérdés, hogy milyen tartozása lehetett a Perényieknek az érsek felé. A levélben annyi szerepel: *ratione pensionis episcopatus*. A *pensio* (*pensare*) szó sok mindent jelenthet (fizetés, bér, eltartás),<sup>122</sup> de közelebbi megfejtésében sokat segíthet számunkra az a tény, hogy tudjuk, fuxoi János — minden bizonnyal a püspökség 1505. októberi üresedésének kezdeté-

<sup>112</sup> Az oklevél végén, a kinevező rész (*dedimus et contulimus*) után azonban egy zavarba ejtő tagmondat áll: „quas [scl. litteras – kiegészítés tőlem: C. T. N.] propter absentiam prenominati fidelis nostri Benedicti Bathany eidem electo Waciensi iam nominato de necessitate duximus dandas et concedendas.”

<sup>113</sup> „ipse dominus Benedictus ex officio ipsius thesaurarius, quod rursus de voluntate regie maiestatis assumere debebit” – DL 82317. (Várdai Ferenc kincstartó Tatán kelt kötelezvénye.) Battyányi már egy 1510. máj. 26-i, Ötvös várból írt levelében kincstartónak nevezi magát (DL 46942.).

<sup>114</sup> DL 82366.

<sup>115</sup> DL 89041.

<sup>116</sup> DF 246219.

<sup>117</sup> DF 271586.

<sup>118</sup> Az első adat erre egy 1513. okt. 17-re keltezett királyi privilégium méltóságsorában van, amelyet azonban a hátlapi *Registrata* jegyzet szerint csak 1514-ben vezették be a Királyi Könyvbe (DL 101467.).

<sup>119</sup> Kubinyi András: *Budai Kakas János és történeti feljegyzései*. = Uő: *Főpapok, egyházak i. m.* 211.

<sup>120</sup> 1512. szept. 6. (DF 282621., fol. 56a) – 1513. márc. 31. (DF 234643.), királyi privilégium méltóságsorában: 1512. okt. 18. (DL 24906.).

<sup>121</sup> DL 82364.

<sup>122</sup> Vö. *Glossarium Mediae et Infimiae Latinitatis Regni Hungariae* jussu et auxiliis Academiae Litterarum Hungaricae condidit Antonius Bartal. Lipsiae, 1901. 482. 3. hasáb.

től<sup>123</sup> testvére, Anna királyné közbenjárására – a püspökség adminisztrátora volt,<sup>124</sup> illetve az maradt a nádor fiának kinevezése, 1508. május vége<sup>125</sup> után is (noha a püspökséget valójában, mivel Ferenc még kiskorú volt, apja, a nádor emberei irányították<sup>126</sup>). Így arra gondolhatunk, hogy a Perényiek nem rendezték az adminisztrátor fizetését. Mindenesetre a tartozás átvállalása – úgy tűnik – egyik előfeltétele volt az erdélyi püspökség elfoglalásának (a Perényiek távoztása után – 1513 júniusában – a püspökség kormányzója Vingárti Horvát János volt<sup>127</sup>), és mint az utána látható, júliusban már valóban Várdai volt a tényleges püspök. Várdai Ferenc ettől kezdve egészen haláláig, amely valamikor 1524. október végén következett be, állt az erdélyi egyházmegye élén.<sup>128</sup>

### Várdai Aladár Ferenc egyházi javadalmai és világi tisztségei

dombói apátság kormányzója	1495. u. (DL 82161.) – 1500. II. 27. (DL 82162.)
komáromi főesperes, esztergomi kanonok	1498. V. 27. (DL 82137.) – 1512. (Registrum Strig. 96–97.)
fehérvári örkanonok	1500. III. 20. (DL 82165.) – 1508. XI. 13. (DL 82285.)
váci püspök	1509. IV. 20. (DL 82294.) – 1513. VI. 12. (DL 82364.)
erdélyi püspök	1513. VII. 10. (DL 82366.) – 1524. X. 25. (DL 89199.) <sup>129</sup>
királyi titkár	1507. V. 26. (DL 21717.) – 1509. IV. 20. (DL 82294.)
királyi tanácsos	1509. IV. 20. (DL 82294.) –
királyi kincstartó	1509. IV. 20. (DL 82294.) – 1510. VI. 29. (DL 82317.)

<sup>123</sup> Thurzó Zsigmond Szatmári György váradi püspök Budán, 1505. okt. 20-án kelt rendelkezését záradék formájában mint *postulatus* váradi püspök megerősítette (DL 26666.), ami alapján elképzelhető, hogy váradi püspöki kinevezése ekkor már eldöntött tény volt a királyi udvarban — ezt támogatja, hogy pápai kinevezése 1505. dec. 19-én kelt, míg a Szentszék felé fizetendő járandóságainak kifizetésére 1506. jan. 28-án vállalt kötelezettséget (Cameralia I. 323. sz.) —, jöllehet a tasnádi vikárius 1506. febr. 18-i oklevelében még ő szerepel erdélyi püspökként (DL 82240.); vö. még Wenzel Gusztáv: *Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc. Négy egykorú püspök a Bethlenfalvi Thurzó családból, 1497–1540.* Bp., 1878. (Értekezések a történeti tudományok köréből VII/9.) 11–18.

<sup>124</sup> Kimutathatóan 1506. márc. 30-tól (Cameralia I. 326. sz.).

<sup>125</sup> Perényi Ferenc erdélyi püspökségére az első adatot 1508. máj. 27-ről ismerem (DL 39337.).

<sup>126</sup> A gyulafehérvári udvarbíró (*provisor curie Albensis*) Perényi Imre familiárisa (*factor Albensis*), Homorogdi Miklós volt, kimutathatóan 1509. nov. 28-án (DF 245989.), 1510. ápr. 9-én (DF 246010.), 1511. jan. 31-én (*Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykarolyi gróf Károly-család oklevéltára III.* Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Bp. 1885. 73.) és 1512. febr. 4-én (DF 277726.).

<sup>127</sup> DF 246061. (Az adatot Neumann Tibornak köszönöm.)

<sup>128</sup> Lakatos Bálint: *Kálnai Imre főesperesi és királyi titkári kinevezése (1523–1525).* Századok CXLIV (2010). 425. — Végrendeleteire és annak végrehajtására lásd korábbi tanulmányomat, C. Tóth Norbert: *Várdai Ferenc erdélyi püspök végrendeletének utóélete.* = *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig.* Szerk. Garda Dezső. Csíkszereda, 2011. 73–115.

<sup>129</sup> Kiadása C. Tóth: Várdai Ferenc 87.

**The Career of Ferenc Várdai before Becoming Bishop of Transylvania (A Prosopographic Case Study with an Archontology)**

*Keywords: Ferenc Várdai, ecclesiastical career, bishop of Transylvania, royal secretary*

In the present paper, based on a collection of archontological and prosopographic data, the author reconstructs Aladár Ferenc Várdai's ecclesiastical and secular career leading to his position of bishop of Transylvania.

It is little known that the first step of his ecclesiastical career was not the position of treasurer canon (*custos*) of the chapter of Székesfehérvár. As a first step, Várdai was awarded the income from the abbacy of Dombó (1495–1500), then, enjoying the support of the archbishop of Esztergom, Tamás Bakóc, he was elevated to the position of archdeacon of Komárom (1498–1512) in the cathedral chapter of Esztergom. Only later, in the spring of 1500, was he appointed treasurer canon of the chapter of Székesfehérvár, which position he held until 1508. In the spring of 1507, Várdai was appointed royal secretary and held the office for two years, until receiving the positions of bishop of Vác and royal treasurer (1509). He served as royal treasurer for only one year. In the summer of 1513, after having come to an agreement with Palatine Imre Perényi, father of the earlier bishop of Vác, the underage Ferenc Perényi, Várdai exchanged his bishopric to the title of bishop of Transylvania, which he kept until his death in October 1524.

The earlier literature attributed the provosty of Hájszentlőrinc to Várdai, which has to be corrected in the light of the findings of the present paper: this office was held in 1507–1508 by another royal secretary, Ferenc Szeremlényi (provost of Transylvania from 1508).

Gálfi Emőke

## Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése

Az önálló Erdélyi Fejedelemség létrejöttének a folyamatában az egyik legnagyobb horderejű esemény az 1556-ban végbement szekularizáció volt, amelynek következtében az egyházi javakat a kincstárhoz csatolták. Az egyházi birtokok kincstári tulajdonba kerülése megvetette a mindenkori fejedelmi birtok alapját, ugyanakkor megteremtette a valódi uralkodás lehetőségét is. 1542-ben az erdélyi püspök birtokait ugyan a királyné és fia udvarának eltartására rendelték a rendek, eladományozásukat azonban megtiltották,<sup>1</sup> és maguk a birtoktestek (a gyulafehérvári és gyalui) sem érték el a középkori püspöki birtok nagyságát,<sup>2</sup> hiszen a tasnádi és a zilahi püspöki uradalom nagy valószínűséggel nem került a királyné birtokába, hanem már kezdetől Fráter Györgyöt uralta.<sup>3</sup> 1556-ban ez a helyzet megváltozott, az egyházi javak Erdélyben is tetemesek voltak, és átadásuk a mindenkori uralkodó kezébe valódi hatalmi alapot teremtett.

Gyulafehérvár tekintetében a szekularizáció gyökeres változásokhoz vezetett. A város 1609-ben emlegetett,<sup>4</sup> Izabella királyné által adományozott, de előttünk ismeretlen státutumai is ebben az időben kellett hogy keletkezzenek. Gyulafehérvárnak a mindenkori erdélyi püspökök birtokában levő része, azaz maga a mezőváros a vásárhelyi országgyűlés határozata<sup>5</sup> következtében már 1542 júniusától a királyné kezén volt, a káptalani városrész azonban, amely a várnegyednek mintegy felét és a Majornak nevezett, káptalani jobbágyok által lakott váralját foglalta magába, csupán 1556 végétől került a kincstár birtokába.<sup>6</sup> Az egykori püspöki és káptalani városrészek egy kézbe kerülése mindenképp ezek jogi egyesítését jelentette. A bíró által vezetett püspöki mezőváros és a vélhetőleg 1556 előtt is kenéz által irányított

Gálfi Emőke (1972) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com.

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00157/14/2) támogatta.

<sup>1</sup> *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. (a továbbiakban EOE) 189.

<sup>2</sup> A királyné kezén levő birtokok nagyságára és részleges jövedelmükre lásd Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák és az általuk igazgatott uradalom a XVI. század közepén*. Megjelenés előtt = Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.

<sup>3</sup> 1549-ből származó adatok szerint a tasnádi és a zilahi uradalom Fráter György kezén volt. Hegyi Géza: *A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. = A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Erdélyi Tudományos Füzetek 277. Kv. 2012. 106–107, 114.

<sup>4</sup> *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovács András. (Erdélyi történelmi adatok. VI. 2. Szerk. Jakó Zsigmond. Kv. 1998). (a továbbiakban GyfVJKv) 250.

<sup>5</sup> EOE. I. 93. 189–190.

<sup>6</sup> EOE. II. 64–65.

káptalani váralja,<sup>7</sup> azaz Major ettől kezdve egyetlen főbíró hatásköre alá tartozott, jóllehet a kenéz a városvezetés alsóbb szintjén továbbra is a Major irányítója maradt.<sup>8</sup>

Ugyancsak erre az időpontra tehető a városi magisztrátust alkotó belső és külső tanács létszámának változása. A középkorban a városvezetést a bíró és négy esküdt, továbbá ismeretlen számú külső tanácsstag képviselte.<sup>9</sup> A bírót Szent György-nap környékén választották, egy évig volt hivatalban,<sup>10</sup> és nem ismeretes, hogy az első év letelte után újraválaszthatták-e vagy sem. 1556 után a magisztrátus létszáma hat esküdtre és 20 consulra nőtt,<sup>11</sup> akik élén a főbíró állt.<sup>12</sup> Jóllehet a teljes városvezetés összetételére csupán 1571-ből rendelkezünk adatokkal,<sup>13</sup> a főbíró és hat esküdt személye ennél korábbról kimutatható.<sup>14</sup> A bírót minden jel szerint év elején, januárban választották,<sup>15</sup> és közvetlenül mandátuma lejárta után nem kaphatott új megbízatást. Arra viszont volt példa, hogy a városvezetés gondjaival jól megbirkózó előjárót évek múltán újraválasztották.<sup>16</sup> Az is megfigyelhető, hogy a bíróságot viselt személyek több ízben is az esküdtek közül kerültek ki,<sup>17</sup> és az év leforgása után a külső tanácsban, az ún. consulok között kaptak helyet.<sup>18</sup> A városvezetéshez tartozó esküdtek egy részének és a főbírónak hivatalból jelen kellett lennie a város területén lévő ingatlanok iktatásánál,<sup>19</sup> továbbá más természetű jogügyleteknél, pl. végrendeletek lejegyzésénél is.<sup>20</sup> A mezővárosi polgárok fellebbviteli fóruma a püspöki mezőváros korábbi mintájára a mindenkori gyulafehérvári udvarbíró széke lett.<sup>21</sup>

A városigazgatással kapcsolatban itt kell felhívunk a figyelmet arra a változásra, amely a város életének egyik meghatározó eseménye volt a 16. század közepén, és amelyre a forrásadottságok

<sup>7</sup> A kenéz személyére viszonylag késői időpontból, csupán 1585-ből származik az első adatunk. Kovács András: *Gyulafehérvár; az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. (a továbbiakban Kovács: Fejedelmi udvar) 250, 258. 108. jegyzet.

<sup>8</sup> *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kv. 2006. (a továbbiakban ErdKÁPJKv VIII. 1.) 875. sz.

<sup>9</sup> Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében*. Kéziratban levő doktori disszertáció és adattár. Bp. 2013. (A továbbiakban Lakatos: Hivatali írásbeliség) 62; A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (MOL DLDF) <http://www.arcanum.hu> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (a továbbiakban MNL OL). Diplomatikai Levéltár (A továbbiakban DL) 29326, 30476.

<sup>10</sup> Lakatos: Hivatali írásbeliség. 48.

<sup>11</sup> MNL OL. F 4. Cista Comitatum (a továbbiakban F 4.) Comitatus Albensis Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

<sup>12</sup> GyfVJKv. 250.

<sup>13</sup> MNL OL. F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5, Nr. 61.

<sup>14</sup> 1568-ra vonatkozólag: Béli cs. lt. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága kezelésében (a továbbiakban Kv.NLt.). nr. 89–128. nr. 101; Kv.NLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz. 1569-re vonatkozólag: MNL OL F 3. Centuriae (a továbbiakban F 3) D. 29; *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Jakó Zsigmond. VII. 1.) Kolozsvár 2003. (a továbbiakban ErdKírkv. VII. 1.) 96, 222. sz.

<sup>15</sup> Igeni Gergely főbíró 1571. január 14-én már városvezetőként szerepel. MNL OL. F 3. D. 26.

<sup>16</sup> 1575. április 5. MNL OL. F 3. H. 79.; 1568. november 27. Kv.NLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

<sup>17</sup> 1568. augusztus 24. Kv.NLt. Béli cs. lt. nr. 89–128. nr. 101; 1570. április 3. MNL OL. F 3. Gyulay-Kuún cs. lt. nr. 216.; MNL OL. F 3. D. 9. Nem rendelkezünk elegendő adattal arra nézve, hogy kijelenthesük: szabály volt-e az esküdtek közül választani a bírót.

<sup>18</sup> MNL OL. F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5, Nr. 61.

<sup>19</sup> Kv.NLt. Béli cs. lt. nr. 89–128. nr. 101; MNLOL. F 3. D. 29; ErdKírkv. VII. 1. 96. sz.

<sup>20</sup> MNLOL. F 3. I. 51.

<sup>21</sup> GyfVJKv. 7.



töredékessége miatt eddig csak kevesen figyeltek.<sup>22</sup> Vélhetőleg 1556-tól kezdve a város vezetésében a főbíró mellett jelentős szerepet kapott az ún. lippaiak bírója. Olyannyira, hogy a városi polgárok fellebviteli fórumaként működő udvarbíró ítélőszékének ülnökei között, amely ebben az időben kilenc tagból állt, a főbíró és két esküdt polgár mellett a lippaiak bírója is helyet kapott.<sup>23</sup>

A szóban forgó személy a 16. század második felében felbukkanó városrész, a Lippa fertály vezetője volt, amelynek fő tengelye az ugyancsak ebben az időszakban felbukkanó Lippa utca lett. Az utca és a városrész neve is kizárólag Lippa (és Temesvár) 1552 nyarán történő feladásával és török általi elfoglalásával magyarázható. Ekkor ugyanis nagyszámú menekült zúdult be Erdélybe, akik közül sokan Gyulafehérváron és környékén telepedtek le. Az a tény, hogy a lippaiak Gyulafehérváron külön utcával rendelkeztek, rendezett betelepítésre utal, amely, úgy tűnik, Cserepvith/Cserepovics Miklós<sup>24</sup> rác főúr és talán Gianbattista Castaldo erdélyi helytartó nevéhez köthető.<sup>25</sup>

Tekintettel a városi magisztrátus 1556. után végbemenő átszervezésére és Izabella királynénak, továbbá Szapolyai János királynak Lippa városához fűződő szoros kapcsolataira azonban talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a Lippa fertály bírója 1556 után került a város vezetői közé. Jóllehet az adatok soványsága óvatosságra int, mégis feltételezhető, hogy Gyulafehérvár 1556 után keletkező statútumai között a lippaiakra vonatkozó rendelkezések is születtek. Úgy tűnik, a lippaiak megtarthatták városi rendtartásuk és kiváltságaik egy részét, amelyet, mint ismeretes, 1529-ben kaptak Szapolyai Jánostól.<sup>26</sup> Erre utal részint a lippaiak, részint pedig Gyulafehérvár egészének egymástól eltérő bíróválasztási mechanizmusa. Gyulafehérvár 1556-tól kezdve, mint a fentiek során láttuk, évente választotta bíróját, és a bíró személye minden évben változott. A lippaiak esetében ez nem így történt, hiszen két egymást követő évben (1568, 1569) is ugyanaz a személy vezette a Lippa fertályt. Jóllehet Lippa város 16. század közepére vonatkozó oklevelei között nem rendelkezünk adattal két egymást követő évből a város bírójának személyére nézve, mégis az 1539-, 1542-, és 1544-es évekből származó oklevelekben szereplő egyazon bíró, nevezetesen Szabó István személye arra utal, hogy a lippaiaknál nem volt kötelező minden évben új bírót választani, és ezt a jogszokásukat Gyulafehérvárra való letelepedésük után is megtartották.<sup>27</sup>

Izabella királyné visszatérte 1556-ban nem csupán a városrészek jogi egyesítését és a városigazgatás átszervezését jelentette. Gyulafehérvár gazdasági természetű privilégiumai sorába tartozott a város vásártartási joga. A „régí keresztény fejedelmek és királyok szabados

<sup>22</sup> GyfVJkv. 12.

<sup>23</sup> A Lippa fertály nevű városrész kialakulására I. Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári Lippa fertály és a lippai menekültek a 16. század közepén*. Megjelenés előtt álló tanulmány. (A továbbiakban: Gálfi: A gyulafehérvári Lippa-fertály)

<sup>24</sup> Tanácsúr (1556–1558), karánsebesi (1559) és lugosi bán (1558). Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 26; ErdKírkv. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3.) Kolozsvár 2005. (a továbbiakban ErdKírkv VII. 3.) 50. sz. 370.

<sup>25</sup> 1552. július 8. Monostor. Castaldo levele Miksa főhercegnek: Nicolaus Cheprevith mihi scribat circa duo Rascianorum millia cum uxoribus et familiis servasse et versus Lippam duxisse, ubi munitionem arcis non parum adiuvant, pro quibus petit aliquem locum in regno isto ubi habitare possunt. Haus-, Hof- und Statsarchiv. Hungarica. Fasc. 66. Konvolut A. f. 5. r. – Az adatot P. Kovács Klárának ezúton is köszönöm.

<sup>26</sup> ErdKápv. VIII. 1. 158. sz.

<sup>27</sup> Adrian Magina: *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455–1548)*. Banatica 23. (2013) 612–616.

és privilégiumos” oklevelei között „vásárról való levele” is volt a városnak.<sup>28</sup> Utóbbit 1597-ben és 1598-ban is említik Gyulafehérvár Városkönyvében<sup>29</sup> mint olyan féltve őrzött kincset, amelyet a mindenkori bíró a városi levéltárral egyetemben átvett hivatali elődjétől. A kiváltságlevél a levéltárral együtt 1599-ben pusztult el „az hajdúságh miá”, amikor az igen hosszú ideig, ismereteink szerint mintegy öt évig<sup>30</sup> tevékenykedő főbíró, Németi Mészáros Márton a sellenberki csatavesztés hírére elmenekítette Gyulafehérvárról Tótfaludra.<sup>31</sup> A bírót, akit bizonyára rátermettsége miatt is választottak oly sokszor újra, még abban az évben felelősségre vonta a városi tanács, de az ekkor halálos ágyában fekvő, beteg Mészáros Márton, akit betegségén kívül bizonyára a várossal szembeni mulasztása is nyomasztott, már nem felelhetett tetteiért.<sup>32</sup>

Az elpusztult kiváltságlevél a városi statútumokhoz hasonlóan Izabella királynétól származhatott, és rögzítenie kellett egyebek mellett a városi sokadalmak napjait. Ismereteink szerint a középkor folyamán Gyulafehérváron két sokadalmat tartottak.<sup>33</sup> Az egyiket május 8-án, azaz Szent Mihály arkangyal megjelenésének ünnepén,<sup>34</sup> a másikat talán augusztus 20-án (Stephani regis).<sup>35</sup>

A 16. század második felében tartott gyulafehérvári évi vásárok hozzávetőleges számát egy 1572-ben, Heltai Gáspár műhelyében nyomtatott kalendáriumból tudjuk, amely *A sokadalmak* cím alatt felsorolja az 1573-ban tartandó erdélyi és partiumi ilyen jellegű vásárokat.<sup>36</sup> Minthogy a kalendáriumot 1572-ben nyomtatták, igen valószínűnek tartjuk, hogy a János Zsigmond fejedelem uralma, de vélhetőleg még azelőtt kialakult helyzetet tükrözi. Gyulafehérváron ebben az időben legalább három évi vásárt tartottak: az elsőt Szent Szaniszló ünnepén, május 8-án,<sup>37</sup> amely egybeesik Szent Mihály arkangyal megjelenésének ünnepével. Ebben az esetben tehát a középkori sokadalom továbbélésének vagyunk tanúi. Ugyanez talán elmondható a Szent Mihály-ünnepi, azaz szeptember 29-én tartott vásárról is,<sup>38</sup> jöllehet erre nézve nem rendelkezünk középkori forrásokkal, azonban a katedrális patrocíniuma arra enged következtetni, hogy ez a vásár is középkori gyökerekkel rendelkezett. Emellett szól az is, hogy az ugyancsak egyko-

<sup>28</sup> GyfVJkv. 38.

<sup>29</sup> GyfVJkv. 26–27.

<sup>30</sup> 1581, 1588, 1592, 1596 és 1599-ben viselte a főbíróiságot. ErdKÁPjvk. VIII. 1. 268. sz. GyfVJkv. 17, 20–21, 25, 27.

<sup>31</sup> GyfVJkv. 38.

<sup>32</sup> GyfVJkv. 39.

<sup>33</sup> Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2012. (a továbbiakban Weisz: *Vásárok*) 143.

<sup>34</sup> A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (MOL DLDF) <http://www.arcnum.hu> MNL OL. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. 253019.

<sup>35</sup> Az augusztus 20-án tartott gyulafehérvári évi vásár megléte kérdéses, ugyanis 1422-ben Álmosdi Csire Péter fiainak pocsaji officálisa, akit pocsaji jobbágyok a fehérvári Szent István-napi vásárra menet Gáborján közelében összeverték, nagy valószínűséggel nem Gyulafehérvárra, hanem Székesfehérvárra szándékozott eljutni. Emellett szól mind az útirány, mind Székesfehérvár augusztus 20-án tartott sokadalma. *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)* Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp. 2004. 1270. sz.; Weisz: *Vásárok*. 143. Utóbbi munka mindkét város esetében említi.

<sup>36</sup> Kalendárium az 1573. esztendőre Iacobeus Szaniszlótól. Régi Magyarországi Nyomatványok. I. Borsa Gedeon et alii. Bp. 1971. 315. sz.; Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I.* Bp. 1879. 93. sz. <http://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/26168> (a továbbiakban RMK I. 93.) Kiadása: Binder Pál: *Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról, vagy sokadalmakról (1572–1676)*. = *Néprajzi Látóhatár* (II) 1993. 1–2. sz. 111 – 124.

<sup>37</sup> RMK I. 93. 11<sup>v</sup>.

<sup>38</sup> RMK I. 93. 19<sup>v</sup>.

ri püspöki birtoknak számító<sup>39</sup> Zilah és Krakkó mezőváros is ekkor tartotta egyik sokadalját.<sup>40</sup> A harmadik évi vásárt nagyescütörtökön tartották, amely 1573-ban március 18-ára esett.<sup>41</sup> Itt említjük meg, hogy a 16. század második felében a vásárok rendjét felügyelő vásárbírónak<sup>42</sup> befolyó összeg a várost illette, és nem az udvarbíró kezéhez folyt, azaz nem a fejedelmi udvartartás emésztette fel.<sup>43</sup>

Ugyancsak a fenti forrásra támaszkodva összehasonlításképpen elmondható, hogy a gyulafehérvári uradalom területén található mezővárosok közül sokadalmai száma alapján csupán Enyed vetekedhetett Gyulafehérvár jelentőségével, hiszen Enyeden is három sokadalmat tartottak.<sup>44</sup> Az uradalom területén ezenkívül még Boroskrakkóban és Tövisen tartottak országos vásárt, előbbiben kétszer,<sup>45</sup> utóbbiban egyszer egy évben.<sup>46</sup> Az Erdélyi Fejedelemség területén fekvő többi várost véve összehasonlítási alapul elmondható, hogy Kolozsvár és Várad is három-három sokadalommal szerepel,<sup>47</sup> és messze kiemelkedik a mezőnyből Debrecen évi hat vásárával.<sup>48</sup>

Mintogy Kolozsvár esetében 1558-tól kezdődően négy,<sup>49</sup> Várad esetében pedig a középkor folyamán 12 országos vásárról<sup>50</sup> van tudomásunk nem zárható ki, hogy egy-egy település ennél több vásárral is rendelkezett, azonban a vásárok középkori és kora újkori időpontjainak összehasonlítása arra enged következtetni,<sup>51</sup> hogy a kalendáriumban szereplő információk pontosak, még akkor is, ha nem sorolnak fel minden egyes vásárt.

A város határ- és ingatlanhasználatáról elmondható, hogy a mezővárosi polgárok 1556 előtt Gyulafehérvár határában fekvő erdőiken és legelőiken kívül más ingatlanokat is közösen használtak: ismeretes, hogy Szapolyai János királytól kaptak egy malmot.<sup>52</sup> Az egyházi javak világi kézbe kerülése során saját gondozásukba vehették az egykori káptalani iskolát és az Upori

<sup>39</sup> Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól.* = Szabó István emlékkönyv. Szerk. Rác István, közreműk. Kovács Ágnes. Debrecen 1998. 138, 145, 150.

<sup>40</sup> RMK I. 93. 19<sup>v</sup>.

<sup>41</sup> RMK I. 93. 7<sup>v</sup>.

<sup>42</sup> Vásárbíró személyére viszonylag késői időpontból, 1596-ból való az első adatunk. ErdKápJkv. VIII. 1. 954. sz.

<sup>43</sup> 1614. január 3. és 5. előtt a gyulafehérváriak supplicatiója Bethlen Gábor fejedelemhez. „Az vásárbiroságh fejedelem hon nem létében mind kin s mind penigh beleöl a várason, az váras dispositioja alatt volt, kit a réghi usus ellen a mostani udvarbiro megh kérvén Nagyságodtól magának akaria usurpálni. Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak ezenis alázatosan keoniergünk, réghi zokásunkban megh tartván, paranchiollion megh udvarbiro uramnak abbanis bennunket ne háborgasson, holott nagyságodnak talám igi eo kegyelme eleiben nem atta.” (E bekezdés mellett más írással: „Az udvarbironak ninchy mivel élni.”) Batthyaneum LXXI. d. 52. sz. A fejedelem válasza a supplicatióra 1614 január 3. és 5-én. *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689) – Erdélyi királyi könyvek.* Dvd, szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005. (a továbbiakban Erdélyi királyi könyvek Dvd) 10. kötet 65–66, 67–69.

<sup>44</sup> RMK I. 93. 11<sup>v</sup>, 15<sup>v</sup>, 21<sup>v</sup>.

<sup>45</sup> RMK I. 93. 19<sup>v</sup>, 25<sup>v</sup>.

<sup>46</sup> RMK I. 93. 17<sup>v</sup>.

<sup>47</sup> RMK I. 93. 3<sup>v</sup>, 7<sup>v</sup>, 11<sup>v</sup>, 21<sup>v</sup>, 23<sup>v</sup>.

<sup>48</sup> RMK I. 93. 5<sup>v</sup>, 9<sup>v</sup>, 13<sup>v</sup>, 17<sup>v</sup>, 21<sup>v</sup>, 23<sup>v</sup>.

<sup>49</sup> *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez.* Összegejtötte és szerkesztette Jakab Elek. II. Bp. 1888. 34–35.

<sup>50</sup> Lakatos: Hivatali írásbeliség. Adattár 252. Idézi Szende Katalin: „*Civitas opulentissima Variadensis*”. *Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon.* = *Nagyvárad és Bihar a kora középkorban.* Tanulmányok Biharország történetéről 1. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad, 2014. 122.

<sup>51</sup> Középkori évi vásár továbbélésére példa Várad vízkeresztre (január 6.), pünkösdre és Szent Ferenc napjára (október 4.) eső sokadalma, Zilah Margit-napi (július 13.) vására vagy Kolozsvár Iudica vasárnap és Imre herceg napján (november 5.) tartott vására. Weisz: Vásárok. 139–140, 148, 164. RMK I. 93. 3<sup>v</sup>, 7<sup>v</sup>, 11<sup>v</sup>, 15<sup>v</sup>, 21<sup>v</sup>, 23<sup>v</sup>.

<sup>52</sup> Erdélyi királyi könyvek Dvd. 10. kötet 68–69.

István püspök által alapított Szent Lélek ispotályt, amelyhez a 16. század elején egy fürdő és egy mészárszék is tartozott.<sup>53</sup> Mindkettő a falakon belül, a várnegyedben volt. Sorsukról János Zsigmond végrendeletéből értesülünk, a fejedelem ugyanis a gyulafehérvári iskola építésére és tanulóinak szükségére 1500 forintot, az ispotályra (Xenodochium) pedig 500 forintot hagyott.<sup>54</sup> Mindkét összeget a város vezetése vette át a testamentumos uraktól 1571. június 22-én.<sup>55</sup>

Nem ismeretes, hogy az egyházi javak kincstárhoz csatolása következtében vagy előtte nőtt-e valamelyest a város határa, amely miatt a 15. század végén véres konfliktusok robbantak ki a káptalan tagjai és a mezőváros lakói között. Annyi bizonyos, hogy az Ompoly és a Maros torkolatánál fekvő vitatott terület, amelynek tulajdonába a káptalant 1461-ben visszaiktatták,<sup>56</sup> a 16. század végén a város tulajdonában volt. Itt ebben az időszakban kölessel, rozssal, búzával bevetett nyílföldek és kaszálók voltak.<sup>57</sup> A város határa azonban továbbra is szűknek bizonyult, hiszen a 17. század elején a városlakók azt panaszolták, hogy a városban megtelepedő nemeség megadományozása folytán a határ egyre csak fogy.<sup>58</sup>

A város egyházi kiváltságairól szólva már több ízben hangsúlyoztuk, hogy Gyulafehérvárnak 1556-ig nem volt szabad plébánosválasztási joga.<sup>59</sup> Jóllehet számos jel utal arra, hogy a város lakossága, és a káptalan tagjai is fogékonyak voltak a protestantizmus eszméire,<sup>60</sup> nem tartjuk valószínűnek, hogy a városlakók Izabella királynétól vagy később János Zsigmondtól megkapták volna ezt az alapvető egyházi kiváltságot. Ismerve a fejedelem és környezete hitvitáktól pezsgő, eleven szellemi életét, amelynek vezéralakja a hitújításra nyitott Giorgio Biandrata volt,<sup>61</sup> valószínűnek tartjuk, hogy a város lakói a fejedelem vallását követték, és a város plébánosát is az uralkodó nevezte ki. A protestáns eszmék térnyerésére utal a lakosok igen heves reakciója 1565-ben, amikor Giovanandrea Gromo tudósítása szerint a protestánsok kiűzték a katolikus papokat a székesegyházból, az ott található oltárokat, szobrokat és képeket összetörték.<sup>62</sup>

<sup>53</sup> Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében (a továbbiakban Batthyaneum) IV. d. 3. sz.

<sup>54</sup> Heckenast Gusztáv: *János Zsigmond végrendelete*. Keresztény Magvető (111) 2005. 4. sz. 324–325.

<sup>55</sup> MNL OL. F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5, Nr. 61.

<sup>56</sup> DL 28852.

<sup>57</sup> GyfVJkv. 13.

<sup>58</sup> 1614. január 3. előtt írják a gyulafehérvári Bethlen Gábor fejedelemnek: „Annakfelette Feiervár azeleot ieovevén zegéni emberbeol épülvén egi nemes embernél teob Feier Várat nem lévén, azután keztek volt nemesülni. Ezt a városi ember ezében vévén, a város feöldéteöl interdicálták a nemes embert, minthogy anélkül is a határ igen zwk, most pedig a nemes ember maid teob kezdet lenni a vársi rendnél, és a feoldeket, minthogy ereosbek, magoknak akariak usurpalni. Nagyságodnak ezenis kegyelmes urunk alázatosan keonieorgünk, Nagyságod kegyelmesen gondunkat viselvén, az határt hadgia kezünkben, holott kiczin ereönk zerint mi viselliük az nagyságod zolgálatiát, nem a nemességh. Az mint a teob feyedelmek is abban mynkeot a nemességh ellen megholtalmaztanak.” (E bekezdés mellett más írással: Concessus) Batthyaneum LXXI. d. 52. sz.

<sup>59</sup> Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár a középkor végén*. Erdélyi Múzeum (LXXVII) 2015. 1. sz. (a továbbiakban Gálfi: Gyulafehérvár) 35; Gálfi: *A gyulafehérvári Lippa fertály*.

<sup>60</sup> A káptalan tagjai közül közismert Csáki Mihály későbbi kancellár és Kálmáncsehi Sánta Márton protestáns eszmékhez való igen pozitív viszonyulása, de ide sorolható Mosdósi Ambrus egykori ózdi főesperes-kanonok is. Horn Ildikó: *Politikusportrék János Zsigmond udvarából. Mihályi Csáky Mihály*. In: *Tündérország útvesztői*. Bp., 2005. 32–32. Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. Erdélyi Tudományos Füzetek 283. Kvár, 2015. (A továbbiakban Gálfi: *Levélkeresők*) 48–52.

<sup>61</sup> A gyulafehérvári udvar szellemi pezsgésére lásd Jakó Zsigmond: *A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdaja*. = *Uő: Társadalom, egyház, művelődés*. Bp. 1997. 241–260.

<sup>62</sup> Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Bp. 1958. (a továbbiakban Entz: *A gyulafehérvári székesegyház*) 131–132, 205.

A várnegyed szekularizációjáról külön kell szólnunk. A középkor végén a várban koncentráldott a város területén lakó egyházi társadalom legnagyobb része. A várnegyed egyik része a püspök, másik része, az úgynevezett káptalani városrész pedig a káptalan tulajdonát képezte. A várfalakon belül álltak a kanonokok és az oltárosok házai, továbbá a káptalani iskolán és az ispotályon kívül a domonkos és ágostonos kolostor és maga a székesegyház. A város legértékesebb része tehát a falakon belül feküdt.<sup>63</sup>

E városrész esetében több éven keresztül húzódó szekularizációs folyamatról kell beszélnünk. Az Izabella királynénak hűséget esküvő és egykor az egyház kötelékében tevékenykedő klerikus réteg tagjait a királyné, és később János Zsigmond is életük végéig meghagyta javadalmaik birtokában (vagy azok egy részében), de az Erdély elhagyására kényszerülő kanonokok meg az alsó papság javait eladományozták híveiknek. Az Erdélyből vagy legalább Gyulafehérvárról eltávoztak sorába tartozik Báthai Máté tordai főesperes-kanonok és Szengyeli Ferenc kükküllői főesperes-kanonok, erdélyi vikárius, akikről 1556 szeptembere után egyetlen adatunk sincs.<sup>64</sup> Ugyanez elmondható a Máté apostolnak és a Szent Lőrincnek szentelt oltárok igazgatóiról, akiknek a későbbiekben üresen álló és így eladományozott házairól szólnak a források.<sup>65</sup>

A már említett Szengyeli Ferenc, megbocsáthatatlan bünt követhetett el azzal, hogy minden jel szerint a királyné távozása után kihantoltatta és eltávolította a székesegyházban eltemetett Battyáni Orbán holttestét.<sup>66</sup> Szengyeli tette a protestáns eszmék térnyerése szempontjából is beszédes, hiszen bizonyára példát akart statuálni a nem mindennapi cselekedettel, ugyanakkor Izabella királyné visszatérte után emiatt távozni kényszerült a városból. Házát, amely a kükküllői főesperesség rezidenciája volt, a későbbiekben János Zsigmond udvarbírója, Szabadkai Kis Ambrus és családja kapta meg.<sup>67</sup> Az adományozás időpontja ismeretlen, tény, hogy a Török Bálintot, majd ura rabságba esése után Pemfflinger Katalint szolgáló köznemesi származású Kis Ambrus úrnője halála után Erdélyben telepedett le.<sup>68</sup> 1555-ben Bornemissza Pál püspök szolgálatában találjuk,<sup>69</sup> de 1556-ban bizonyára Izabella királynénak esküdtött hűséget, és 1568-ban gyulafehérvári udvarbíróként Erdélyben halt meg.<sup>70</sup>

Az országot elhagyni kényszerülő káptalan tagjainak javai az 1556-ban hozott rendelkezések alapján azonnal a kincstár birtokába kerültek, és a királyné vagy fia, amint már láthattuk, a későbbiekben híveinek adományozta. Ily módon a várnegyed 1556-ig nagyrészt a klérushoz tartozó lakossága lassanként kicserélődött az udvarban forgó nemesi réteg előkelő tagjaival.

<sup>63</sup> A várnegyed középkor végi egyházi társadalmára lásd Gálfi: Gyulafehérvár. 35–41.

<sup>64</sup> Báthai Máté tordai főesperes-kanonokként utoljára Szengyeli Ferenc kükküllői főesperes-kanonok és erdélyi egyházmegyei vicarius 1556. szeptember 25-én kelt idézőlevelében bukkan fel. *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. (Erdélyi Történelmi Adatok. V. 2.) Kvár, 1945. 12.

<sup>65</sup> MNL OL A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára F 17. Cista comitatum ( a továbbiakban F 17.) Comit. Alb. K. 18. és F 3. D. 32.

<sup>66</sup> Mihalik Béla Vilmos: *A kanonok két leánya? Adalékok Szengyeli Ferenc családjának történetéhez*. Turul LXXXVI(2013). 4. 154; Entz: *A gyulafehérvári székesegyház*. 192–193.

<sup>67</sup> Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. = *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. 251. (111. jegyz.)

<sup>68</sup> A Szabadkai Kis családról lásd Besenyei József: *Enyingi Török Bálint*. Bp. 1994. XXX. 30, 279, 281, 283, 289, 313. sz.

<sup>69</sup> MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 3. Nr. 38.

<sup>70</sup> Kv.NLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

Megjegyzendő azonban, hogy Izabella királyné regnálása idején a szekularizált egyházi javakból igen kevés képezte donáció tárgyát, vagy csak kevésről van tudomásunk. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy a királyné uralkodásának utolsó szakaszában (1556–1559) vezetett királyi könyvébe egy év leforgása alatt csupán 62 lapot megtöltő oklevelet vezettek be.<sup>71</sup> Az Izabella által eladományozott gyulafehérvári ingatlanok közül egyről sem tudunk, csupán közvetve értesülünk János Zsigmondnak egy 1561-ben született okleveléből arról, hogy már anyja is adományozott ilyen jószágokat. Ekkor a választott király oly módon adományozta orvosának élethosszigan a katedrális Máté apostol oltárához tartozó, kőből épült házat, hogy tartozékairól kijelentette, miszerint csupán azok illetik a kedvezményezettet, amelyeket ő vagy anyja eddig nem adományozott el.<sup>72</sup>

Az adományok még János Zsigmond uralma elején is igen óvatosan, és mint a fenti oklevélből is látszik, élethosszigan történtek. Ez érvényes Mosdósi Ambrus egykori dékánkanonok és ózdi főesperes, egyben a Szent Kereszt-oltár rektora gyulafehérvári házára is. Nem tudjuk, hogy a királynétől vagy fiától kapta-e adományként, amely csupán törvényesítette folyamatos birtoklását, annyi azonban bizonyos, hogy csak élete végéig birtokolhatta, és halála után a ház (1570-ben) Hagymási Kristóf huszti várkapitány és Máramaros vármegye főispánjának birtokába került.<sup>73</sup>

A Szent Magdolna-oltár javai ugyancsak rectorának,<sup>74</sup> a későbbiekben hiteleshelyi levélkeresőként és gyulafehérvári udvarbíróként is munkálkodó Szentmihályi Lőrincnek<sup>75</sup> a birtokában maradtak. 1568-ban János Zsigmond neki adományozta a Magdolna-oltár igazgatóságához tartozó házat, amely a szekularizációval háramlott a fejedelmi kincstárra, továbbá két szőlőt a Gyulafehérvár határában fekvő Csatárimálon, egy kétkerekű malmot Felenyeden, továbbá a Sebes folyóra épített malom egyharmadát Lámkeréken, amelyek ugyancsak a Szent Magdolna-oltár javait képezték.<sup>76</sup> E birtokokat Szentmihályi az oltár igazgatójaként azelőtt is folyamatosan birtokolta, az adomány, mondhatni, csupán törvényesíthette birtoklását.

Az eladományozott kanonok- és oltáros házak sorsára jutott néhai Gárdonyi Ferenc dékánkanonok<sup>77</sup> lakhelye csakúgy, mint a Szent András-oltár háza. Gárdonyi kőháza előbb Horváth Simon<sup>78</sup> gyulafehérvári várnagy tulajdonába, majd tőle adásvétel útján Székesfehérvári András deák<sup>79</sup> birtokába került.<sup>80</sup> János Zsigmond fejedelem 1571 elején adta jóváhagyását a jogügyletnek, továbbá Székesfehérvári Andrásnak és családjának adományozta a házban és tartozékában rejlő királyi jogát a ház kiváltságaival és szabadságaival együtt, amelyekkel már azelőtt

<sup>71</sup> Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények. LXXXV(2014). 5, 19.

<sup>72</sup> MNL OL F 17. Comit. Alb. K. 18.

<sup>73</sup> Kv.NLt. Gyulay-Kuún cs lt. nr. 216; MNL OL F 3. D. 9.

<sup>74</sup> A Szent Magdolna-oltár rectoraként említi egy 1563-ban kelt oklevél. MNL OL F 3. L. 20.

<sup>75</sup> Személyére lásd Gálfi: Levélkeresők. 55.

<sup>76</sup> ErdKirKv. VII. 1. 57–58. sz.

<sup>77</sup> 1517–1520 között volt az erdélyi káptalan dékánkanonoka. Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan és hiteleshelyének kapcsolata a XVI. század elején*. Fons XVIII(2011). 1. sz. 19.

<sup>78</sup> Horváth Simon a gyulafehérvári vár alvárnagya (1561–1568) és várnagya (1568–1569). MNL OL F 17. Comit Alb. K. 18; ErdKirKv. VII. 1. 58, 219. sz.

<sup>79</sup> Székesfehérvári András nagyobb kancelláriai írnok (1565–1570), kincstári számvevő (1575–1576). MNL OL. F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5, Nr. 33; Centuriae H. 40; ErdKápJkv. VIII. 1. 568.

<sup>80</sup> MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 33.



rendelkezett, és amelyeket mind egyházi, mind világi birtokosai egyaránt élveztek.<sup>81</sup> A már említett Szent András-oltár házában az oltár rectoraként a 16. század elején Megyericsei János kolozsi főesperes kanonok és a római feliratok tudós gyűjtője lakott.<sup>82</sup> János Zsigmond 1568-ban Báthory Kristófnak adományozta, immár nem élethossziglan, hanem örökjogon, a hozzá tartozó két szőlővel együtt.<sup>83</sup>

A donációk között arra is találunk példát, hogy az időközben elhalálozott kanonokok jószágait, amelyek visszaszálltak a kincstár birtokába, Izabella királyné a káptalan kötelékében működő hiteleshely egykori alkalmazottjának adományozta. Az igen hosszú életű Végedi Imre tordai főesperes, valamint unokaöccsei Baghky Ferenc és az ugyancsak erdélyi kanonok Baghky Ambrus magyargáldi részbirtokait a királyné 1557. március 29-én hűséges szolgálatai jutalmául Radicsics János káptalani jegyzőnek adományozta.<sup>84</sup> Végedi Imre kanonokról tudjuk, hogy a várnegyedben két házzal is rendelkezett, ezek közül az egyiket ő maga építette,<sup>85</sup> a másikat az udvarbíróház házaként emlegették a későbbiekben,<sup>86</sup> bizonyára azért, mert Végedi Várdai Ferenc püspök udvarbírája is volt.<sup>87</sup>

A kanonok és oltáros javadalmakat képező, várnegyedben álló házakat, amelyekhez a külvárosban allodiális ház, kert, malom, bizonyos számú jobbágy, továbbá a város szőlőhegyein szőlő is tartozott,<sup>88</sup> az uralkodók többnyire tartozékaikkal együtt adományozták, amint az a Szent Magdolna-oltár javainak donációja esetében is történt, de sokszor és főként az idő múlásával csupán azok egy-egy részét adták a kedvezményezetteknek. Nováki, másként Presbiter György, aki 1562–1564 között szamosújvári udvarbíró volt,<sup>89</sup> de neve alapján a szekularizáció előtt felszentelt pap és talán oltárigazgató lehetett, 1567-ben házzal rendelkezett a gyulafehérvári várnegyedben, amelynek szomszédságában az a puszta ház állott, amely egykor a Szent Lőrinc-oltár tulajdonában volt.<sup>90</sup> 1575-ben azonban arról értesülünk, hogy birtokolt Kisfaludon egy gabonaőrítő malmot az Ompoly folyón, amely azelőtt a már említett Lőrinc-oltár jószágá volt.<sup>91</sup>

A székvárosban és szerte Erdélyben szekularizált egyházi jószágokkal kapcsolatban a donációk a legtöbb esetben elmondják, hogy a szóban forgó javak az uralkodó bejövetelekor

<sup>81</sup> A ház egykori egyházi tulajdonosára utal az oklevélben használt formula, amelynek értelmében az ingatlant a kedvezményezetteknek adományozta *simul cum ea libertate perpetuae immunitatis, atque nobilitatis prerogativa, quibus ipsa domus et eius pertinentiae ab antiquo iam per ecclesiasticas, quam secularis personas tentae et possessae fuissent*. MNL OL F 3. D. 26.

<sup>82</sup> Kovács András: *Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és koraiújvári helyrajzához*. = Szamosközy István (Stephanus Zamosius): *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. 1593. *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Iuliae et circa locorum*. Szerk. Balázs Mihály, Monok István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. Keserű Bálint. 33.) Szeged. 1992. 28–29.

<sup>83</sup> MNL OL F 3. D. 29.

<sup>84</sup> MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nro 31.

<sup>85</sup> Batthyaneum V. d. 33. sz.

<sup>86</sup> ErdKírkv. VII. 1. 87. sz.

<sup>87</sup> Vekov Károly: *Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete*. = *Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kvár 2003. 604–622.

<sup>88</sup> Kv.NLt. Béldi cs lt. nr. 89–128. nr. 101.

<sup>89</sup> *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*. II von Albert Berger, hrsg. Ernst Wagner, Böhlau Verlag, Köln–Wien 1986. 2706, 2853, 2947. sz.

<sup>90</sup> MNL OL F 3. D. 32.

<sup>91</sup> MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 2. Nr. 30.

az országglakók által hozott döntés alapján illetik meg a kincstárat,<sup>92</sup> és sok esetben egészen pontosan az 1556-ban tartott kolozsvári országgyűlési végzésre hivatkoznak.<sup>93</sup> Az első ilyen jellegű hivatkozásról 1561-ből van adatunk, és a távoli Máramaros vármegyei Huszt mezővárosból származik, ahol a mezővárosi plébános eltartását szolgáló javakkal való visszaélés okán fordultak a választott királyhoz.<sup>94</sup>

Gyulafehérvár János Zsigmond halála után Báthory István döntése következtében maradt fejedelmi székváros,<sup>95</sup> így módon a város bizonyára Báthory Istvánnak köszönhetően,<sup>96</sup> és talán növekvő lakossága miatt a vezetés szintjén is tükröződő rangemelést kapott: a 16. század utolsó harmadában a városigazgatást már főbíró, 12 esküdt polgár és 40 külső tanácstag képviselte.<sup>97</sup> Az erdélyi fejedelmek székvárosának születése azonban lényegében Izabella királyné személyéhez és az egyházi javak szekularizációjához köthető.

### **The Secularization of Ecclesiastical Properties and the Birth of the Princely Residence in Transylvania**

*Keywords: Gyulafehérvár (Alba Iulia), market-town, princely residence, queen Izabella*

The study examines the influence of the secularization of ecclesiastical properties (1556) on the development of the market-town Gyulafehérvár (Alba Iulia). Before the secularization Gyulafehérvár was the episcopal residence of the Bishop of Transylvania, and the market-town's landlords were partly the Bishops and on the other hand the Chapter of Transylvania. After 1556 Gyulafehérvár was owned by the treasury of the king and later of the princes, and the market-town became the princely residence. The study offers a detailed description of the market-town's development until 1571, it focuses on the changes which took place in the life of the town, such as the settlement of the refugees from Lippa (Lipova), the urban government, the process of secularization in the case of belongings of the Transylvanian Chapter.

<sup>92</sup> MNL OL F 3. D. 26., D.29. és D. 30; ErdKirKv. VII. 1. 255. sz.

<sup>93</sup> ErdKirKv. VII. 1. 138 sz.; VII. 2. 24, 72. sz.; ErdKÁPjKv. VIII. 663. sz.

<sup>94</sup> MNL OL F 3. F. 54.

<sup>95</sup> Ismeretes, hogy János Zsigmond egy új székváros kialakítását tervezte Szászsebesen. Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. Erdélyi könyvesházak I. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/1. Szerk. Keserű Bálint. Szeged 1991. 6.

<sup>96</sup> A városigazgatás átszervezésének időpontját még nem tudjuk pontosan, a kérdés további kutatást igényel.

<sup>97</sup> GyfVjKv. 7.

Fejér Tamás

## *A procancellariusi* tisztség a Báthoryak korában (1571–1602)

A fejedelmi kancellária működésével és személyzetével kapcsolatos kutatásaink során több alkalommal találkoztunk a *procancellariusi* tisztséggel, ezért hasznosnak véltük összegezni az eddig előkerült adatokat és egyidejűleg kísérletet tenni a tisztség és hatásköre vázolására. Ez annál is inkább szükségesnek mutatkozott, mivel Trócsányi Zsolt közismert kormányzattörténeti munkájában a kérdéssel – alighanem adatok hiányában – nem foglalkozott.

Trócsányi megállapítása szerint a kancellári tiszt 1556-tól a század végéig folyamatosan be volt töltve, „talán csak 1575 végén – 1576 elején, Forgách távozása és Sulyok Imre hivatalba lépése előtt van szó némi vacantiáról”.<sup>1</sup> Utóbbi észrevétele kapcsán jegyzetben a következőket írja: „Erre utalhat az a tény, hogy Berzeviczy Mártont 1576 márciusában *procancellarius*ként említik.”<sup>2</sup> A kérdés azonban, úgy véljük, ennél összetettebb, és az üresedés is elhúzódott csaknem az év közepéig, ugyanakkor 1578-ban is kimutatható egy félesztendő vacantia. A forrásokban tehát Berzeviczy Márton tűnik fel a legkorábban *procancellarius*ként, aki Báthory Istvántól 1573-ban tanácsuraságot nyert,<sup>3</sup> a következő esztendő elejétől pedig betöltötte a *secretariusi* tiszteit is.<sup>4</sup> Szádeczky Lajos Báthory István lengyel királlyá választásáról szóló írásában Berzeviczy helyettes kancellári címét nem tárgyalja, mindössze arra utal, hogy a vajda „eszes és kipróbált diplomatáját, Berzeviczy Márton alkancellárt” küldte követségbe Blandrata mellé Lengyelországba.<sup>5</sup> Veress Endre Berzeviczy életpályáját feldolgozó munkájában úgy vélekedett, hogy Báthory azért adta a *procancellariusi* címet Berzeviczynek még követségbe indulása előtt, hogy „azzal is tekintélyesebbé tegye fellépését”.<sup>6</sup> Tudjuk, hogy Báthory István az 1575. október 2-i hitlevelében, mellyel Blandrata Györgyöt és Berzeviczy Mártont mint követeit felhatalmazta a királyválasztással kapcsolatos tárgyalásokra,

Fejér Tamás (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME Kutatóintézete, Kolozsvár.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

<sup>1</sup> Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormánya 1540–1690*. Bp. 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6.) (a továbbiakban Trócsányi: Központi kormányzat) 182.

<sup>2</sup> Uo. 253.

<sup>3</sup> Veress Endre: *Berzeviczy Márton (1538–1596)*. Bp. 1911. (a továbbiakban Veress: Berzeviczy) 81.

<sup>4</sup> Uo. 83.

<sup>5</sup> Szádeczky Lajos: *Báthory István lengyel királlyá választása 1574–1576*. Bp. 1887. (a továbbiakban: Szádeczky: Báthory István) 178. Lényegében ezt olvashatjuk kutatásainak francia nyelvű összegzésében is: „Un autre ambassadeur du prince, Martin Berzeviczy, vicechancelier de Transylvanie, était en effet en route, muni de nouvelles instructions et de pleins pouvoirs.” Vö. *L'élection d'Etienne Báthory au trône de Pologne*. = *Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie*. Cracovie 1935. 94–95.

<sup>6</sup> Veress: Berzeviczy 92; Divéky Adorján: *Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory*. = *Etienne Báthory roi de Pologne, prince de Transylvanie*. Cracovie 1935. 117.

mindkettőjüket tanácsúrnak nevezte.<sup>7</sup> Azt is tudjuk, hogy Berzeviczy távozására valamikor november első felében került sor. (A szebeni polgármesterhez intézett missiliséből derül ki, hogy november 4-én még Gyulafehérváron volt; e levelet egyébként *secretariusként* szignálta.<sup>8</sup>) Miután a követi megbízólevélben erről nem esik szó – egyetértve Veress Endrével – bizonyosak lehetünk abban, hogy Berzeviczy elsősorban követsége tekintélyének emelése végett nyerhetett „szóbeli” felhatalmazást a *procancellariusi* cím használatára. (Amint a későbbiekben kiderül, a címet nem csupán követsége idejére kapta meg a vajdától.) Ugyanakkor Veress indoklása mellett alighanem azt is figyelembe kell vennünk, hogy Forgách Ferenc október második felében hagyta el végleg Erdélyt,<sup>9</sup> következésképpen a kancellári tisztt betöltetlen maradt. Lengyelországi követsége mellett tehát az üresedés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Báthory pontosan a *procancellariusi* címmel ruházta fel a november elején követségbe induló Berzeviczyt.

Berzeviczy valamikor november második felében érkezett meg Varsóba,<sup>10</sup> és ottani működése során *procancellariusként* írta alá az 1575. december 14-i királyválasztó országgyűlés által Báthory István részére megállapított feltételeket;<sup>11</sup> ilyen minőségében említi Świątosław Orzelski (1549–1598) is az 1572–1576-os évek interregnumait feldolgozó munkájában,<sup>12</sup> Reinhold Heidenstein (1553–1620) viszont, aki szintén részletesen ismerteti a királyválasztás körüli eseményeket, már nem utal helyettes kancellári címére.<sup>13</sup> Berzeviczy Lengyelországból 1576 január első felében érkezett vissza Erdélybe.<sup>14</sup> Február 1-jén *procancellariusként* küldött levelet Zamojszki Jánosnak,<sup>15</sup> a későbbi kancellárnak, és ekként ellenjegyezte a Báthory István által a lengyel királyválasztás elfogadása kapcsán Medgyesen február 8-án és 10-én kiadott iratokat,<sup>16</sup> valamint Báthory Istvánnak Mieleczki Miklós podóliai *palatinus*nak címzett február 11-i levelét is.<sup>17</sup>

Miről tanúskodik az okleveles források másik csoportja? Báthory István vajda 1576. január 29-i oklevelét Nagyekemező lelkészének kinevezéséről,<sup>18</sup> 1576. február 3-i adománylevelét,<sup>19</sup>

<sup>7</sup> „Nos [...] confisi fidei, integritati [...] generosorum ac excellentium dominorum Martini Berzevicii et Georgii Blandratae consiliariorum nostrorum, quos in regnum Poloniae oratores ablegavimus.” Vö. *Hazai Okmánytár*. Szerk. Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. III. Győr 1866. 453; Veress Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. I–II. (1556–1586). Kvár 1944. (a továbbiakban Veress: Báthory István levelezése) I. 360–361.

<sup>8</sup> *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos. IV–V. Kvár 1895–1896. (a továbbiakban SzOkl) V. 100–101.

<sup>9</sup> Bártfai Szabó László: *Ghymesí Forgách Ferencz (1535–1577)*. Bp. 1904. (a továbbiakban: Bártfai: Forgách Ferenc) 205.

<sup>10</sup> Szádeczky: Báthory István 212; Veress: Berzeviczy 92.

<sup>11</sup> Szádeczky: Báthory István 226–227, 379; *Volumina Legum*. II. Petersburg 1859. 149–150.

<sup>12</sup> *Interregni Poloniae libri VIII 1572–1576*. (Ed. Edward Kuntze). Cracoviae, 1917. (Scriptores Rerum Polonicarum. Tomus XXII.) 425, 434, 483.

<sup>13</sup> *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*. Francofurti ad Moenum, 1672. 75, 92.

<sup>14</sup> Szádeczky: Báthory István 243; Veress: Berzeviczy 93. (A Veress által említett adatra a későbbiekben visszatérünk.)

<sup>15</sup> Waclaw Sobieski: *Archiwum Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana Wielkiego koronnego*. I. 1553–1579. Warszawa 1904. (a továbbiakban: Sobieski: *Archiwum*) 102–103.

<sup>16</sup> Szádeczky: Báthory István 375–382.

<sup>17</sup> Veress: Báthory István levelezése II. 22–23.

<sup>18</sup> G. D. Teutsch: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt 1862. (a továbbiakban: Teutsch: *Urkundenbuch*) 217–218.

<sup>19</sup> Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban: KNLt), Középkori oklevélgyűjtemény (a továbbiakban: KOKlGyűjt), Esterházy cs. lt., nr. 67. Vö. SzOkl IV. 47–48.

február 4-i oklevelét, mellyel bizonyos személyeket és jószágait saját oltalma alá vett,<sup>20</sup> február 6-i adománylevelét,<sup>21</sup> február 7-i engedélyező levelét,<sup>22</sup> valamint február 10-i mandátumát a Németországba követségbe küldött Sombory László családjának védelmezéséről<sup>23</sup> Berzeviczy Márton titkárként és tanácsúrként (*secretarius et consiliarius*) ellenjegyezte. Báthory István választott lengyel király, erdélyi fejedelem 1576. február 14-i<sup>24</sup> és február 22-i adománylevelét<sup>25</sup> viszont már *procancellarius*ként szignálta, és ettől az időponttól kezdve Erdélyből való távozásáig – legalábbis az általunk fellelt esetekben – kizárólag ilyen minőségében tűnik fel az okleveleken és egyéb iratokon. Az ellentmondást – tudniillik azt, hogy 1576. január 29-én, február 3–4-én, 6–7-én és 10-én *secretarius et consiliarius*, február 1-jén, 8-án és 10–11-én *procancellarius* – nem tudjuk ugyan megnyugtatóan feloldani, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha a helyettes kancellári cím használatát (legkésőbb 1576. február 14-ig) a diplomáciai működéséhez, főként Báthory István lengyel királlyá választásával kapcsolatos tevékenységéhez, a titkári tiszttel pedig a hazai ügyek intézéséhez kötjük. De itt nem csupán az említett módon elkülöníthető, párhuzamosan viselt két tisztségről van szó, hanem arról is, hogy a *procancellarius*ságot elsősorban reprezentációs célokat szolgáló címként használta a királyválasztás körüli diplomáciai ügyekben, és ilyen értelemben az nem nevezhető a *secretarius*ságához hasonló „tényleges” tisztségeknek. A titkárként és tanácsúrként ellenjegyzett fenti oklevelek mellett e tekintetben főként Báthory István 1576. január 17-i adománylevelére hívjuk fel a figyelmet, mellyel a fejedelem a *secretarius et consiliarius* Berzeviczynek adományozta a Fehér vármegyei Ompoica birtokot, egyebek mellett a lengyelországi követjárása során szerzett érdemiért.<sup>26</sup> Minden bizonnyal tehát Berzeviczy a *procancellarius*i cím használatára csak a diplomáciai iratok esetében volt feljogosítva legkésőbb február 14-ig, amikor helyettes kancellárként már adománylevelet is ellenjegyzett, egyébként Báthory István bizonyosan utóbbi (és nem titkári) tiszttel említette volna adományában. A *procancellarius*i cím következőképpen tisztséggé alakult (és ennek megfelelően hatáskörét is módosították, illetőleg azt kiszélesítették), melyre a királyválasztás február 8-i elfogadását követő napokban, közelebről február 10-e után került sor.<sup>27</sup> E helyen kell megemléznünk azt a két adatot, mely látszólag ellentmond az előbbieknél. Tudomásunk van ugyanis egy

<sup>20</sup> KNLt, Törzsgyűjtemény, nr. 77. Vö. SzOkl IV. 49.

<sup>21</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Sombory cs. lt. (P 607), fasc. 4. nr. 5.

<sup>22</sup> Uo. fasc. 4. nr. 7.

<sup>23</sup> Uo. fasc. 15. nr. 8. Vö. Veress: Báthory István levelezése II. 21–22. Érdekessége az oklevélnek, hogy azt Báthory István még vajdaként adja ki, és írja alá, bár ekkor már választott lengyel király volt.

<sup>24</sup> Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 420. Veress Endre: *Báthory István erdélyi és lengyelországi kancelláriája II. (1576–1580)*. fol. 438. (Az oklevél eredetije akkor a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának a Törzssanyagában volt.)

<sup>25</sup> KNLt, KOklGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1576. febr. 22.).

<sup>26</sup> „... sed etiam in obeundis legationibus cum apud summum pontificem Romanum, tum in Polonia in comitiis proximis Warsoviensibus, quo amplissimi status et ordines regni Poloniae novi regis creandi causa convenerant, fidelem et promptam operam navando constanter exhibuit et impendit” Vö. MNL OL, Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi lt. (a továbbiakban: GyfKáptLt), Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 2., fasc. 2. nr. 39. Ugyanazon a napon kelt az iktatóparancs is: MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 12.

<sup>27</sup> Itt említjük meg, hogy Berzeviczy tisztségei kapcsán a szakirodalomban tévedésekkel is találkozunk. Pl. a *Călători străini despre Țările Române* című kiadványsorozat második kötetében (Red. Maria Holban–M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgaru*–Paul Cernovodeanu. București, 1970. 434.) azt olvashatjuk, hogy Berzeviczy már 1573-ban betöltötte a *procancellarius*i tiszttel, később pedig Erdély kancellárja lett. A *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* I. kötetében (Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2003. 353.) a Berzeviczy Márton címszónál pedig azt találjuk, hogy 1575 végétől már kancellár lett.

1575. év végi adományról,<sup>28</sup> valamint egy 1576. január 10-i átírólevélről,<sup>29</sup> melyeket Berzeviczy *procancellarius*ként ellenjegyeztet. Minthogy a fentiek alapján megbizonyosodhattunk arról, hogy ilyen típusú iratokat Berzeviczy helyettes kancellárként legkorábban február 14-én szignált, itt egyszerűen arról van szó, hogy a jelzett dátumokon eldöntött ügyekről szóló oklevelek kiállítására vagy legalábbis azok ellenjegyzésére később, az említett időpont után került sor.

Berzeviczy lengyelországi követjárása idején a kancellária irányítása alighanem a titkárokra maradt. Az 1575. december 10-i iktatóparancson már ismeretlen *lecta* jegyzet tűnik fel, amely – minden valószínűség szerint – Csanádi Demeter *secretarius*nak tulajdonítható.<sup>30</sup> Utóbbi egyébként Berzeviczy visszatérése után és Erdélyből való végleges távozása előtt is feltűnik a kancelláriai jegyzetekben, pl. 1576. február 28-án Berzeviczy említett Ompoica birtokba történő iktatásáról szóló relatoriát nyitotta fel.<sup>31</sup>

Milyen teendők várták Berzeviczyt a *procancellariusi* tisztt „tényleges” betöltése után, amit mi legkésőbb 1576. február 14-re tettünk? Mindenekelőtt tisztáznunk kell azt, hogy Berzeviczynek Forgách kancellársága idején is jelentős szerepe volt a kancelláriai munka irányításában.<sup>32</sup> (Nem véletlen tehát, ha példának okáért Pierre Lescalopier francia követ az 1574 nyarán tett erdélyi útjáról írt beszámolójában Berzeviczyt mint kancellárt említette.<sup>33</sup> Ez talán azzal is magyarázható, hogy a Lengyelországban követségben levő Forgách Ferenc még nem érkezett vissza Gyulafehérvárra.<sup>34</sup> Sőt Báthory István 1580. június 10-i oklevelében, mellyel Berzeviczynak adta a starogardi kapitányságot, Erdélyben kancellárként tanúsított érdemeiről is szó esik.<sup>35</sup>) Következésképpen az okleveleken többször is találkozunk Berzeviczy ellenjegyzésével, *aperta* jegyzetével vagy jellegzetes *lecta* jegyével. Ezek szerint felvette az előtte megjelent felek bevallását,<sup>36</sup> felnyitotta a kancelláriának megküldött – pl. iktatásról és tanúvallásról szóló – relatoriákat,<sup>37</sup> iktatóparancsokat,<sup>38</sup> vallatopa-

<sup>28</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Q nr. 39. Az oklevél havi kelte, melyből csupán a [...]mbris maradt meg, novemberre vagy decemberre egészítendő ki.

<sup>29</sup> Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Kemény József-gyűjtemény, Ms. K.J. 288/c. Diplomatarii Transilvanici Supplementum. VII. (1550–1576) p. 395–396. Az adatot említi Veress: Berzeviczy 93.

<sup>30</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 3. nr. 17. Csanádival kapcsolatban lásd még a 68. jegyzetet.

<sup>31</sup> „Aperta per me Demetrium Chanadi secretarium sacrae electae regiae maiestatis Poloniae etc. ac principis Transsylvaniae 1576 ultima Februarii”, vö. MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), D nr. 12.

<sup>32</sup> Veress: Berzeviczy 81–86.

<sup>33</sup> „Majd utasított, hogy keressem föl kancellárját, Berzeviczy Márton urat” *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe* [1574]. (Szerk. Benda Kálmán–Tardy Lajos.) Bp. 1982. 72. Itt utalunk a szerkesztők ama pontatlanságára, miszerint Berzeviczy 1573-ban már alkancellár, 1575-ben pedig kancellár lett. Uo. 131.

<sup>34</sup> Bárfai: Forgách Ferenc 200–202.

<sup>35</sup> „Martinus Berzeviceius eques ac per Transylvaniam cancellarius noster a multis inde annis tam in Transylvania cancellario munere legationibus ad exteros principes obeundis, quam etiam in regno Poloniae operam suam nobis ac reipublicae in gravissimis negotiis fidei suae commissis singulari cum dexteritate animi probaverit” Vö. Adolf Pawiński: *Akta metryki koronnej co wazniejsze z czasow Stefana Batorego 1576–1586.* (Źródła Dziejowe T. XI.) Warszawa 1882. 142–143.

<sup>36</sup> KNLt, KOKlGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 159; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), nr. 7259; MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 2., fasc. 1. nr. 44; MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Hh nr. 49.

<sup>37</sup> MNL OL, Rhédey cs. lt. (P 1870), 5. tétel, fol. 39; MNL OL, Sombory cs. lt. (P 1916), 19. tétel, fol. 18; MNL OL, Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi lt. (a továbbiakban: KmKonvLt), Cista comitatum (F 17), Comitatus Doboka, S nr. 18; Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága, Szeben (a továbbiakban: SzNLt), KOKlGyűjt, U IV. nr. 1101.

<sup>38</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 1., fasc. 4. nr. 47; KNLt, KOKlGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 155, 158; Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Igazgatósága, Déva (a továbbiakban: HNLt), Oklevélgyűjtemény, nr. 86/1576; KNLt, KOKlGyűjt, Esterházy cs. lt., nr. 66; SzNLt, KOKlGyűjt, U IV. nr. 1074.



rancsokat lectázott,<sup>39</sup> országgyűlési végzéseket,<sup>40</sup> adományleveleket<sup>41</sup> és egyéb okleveleket ellenjegyzett.<sup>42</sup> Tulajdonképpen hasonló műveleteket kellett hogy végezzen *procancellarius*ként is, bár e tisztségében csupán néhány hétig tartó erdélyi működése során kiadott – és általunk fellelt – oklevelek alapján mindössze az derült ki, hogy jelentőleveleket nyitott fel,<sup>43</sup> iktatóparancsokat lectázott<sup>44</sup> és különféle okleveleket és leveleket ellenjegyzett.<sup>45</sup>

Berzeviczy későbbi pályáját az erdélyi ügyek intézésére létrehozott krakkói „erdélyi” kancellárián Veress már vázolta, e helyen csupán azt jegyezzük meg, hogy Erdélyből való távozása után még egy ideig *procancellarius*ként,<sup>46</sup> a későbbiekben viszont már *procancellarius Transsylvaniaus/Transsylvaniaensis*-ként ellenjegyezte az okleveleket.<sup>47</sup> Az „erdélyi” jelzőre nem csupán azért volt szükség, mert Berzeviczy valóban az erdélyi ügyeket intéző írásszerv irányítását látta el, hanem főként azért, hogy világosan megkülönböztessék a lengyel királyi kancellária helyettes kancellári tisztétől (Ennek betöltésére egyébként Báthory István az 1576. május 16-i oklevelével említett Zamojszki Jánost, a későbbi kancellárt nevezte ki.<sup>48</sup>) Minden valószínűség szerint Berzeviczy a május 1-jei koronázást követő napokban kezdte használni a *Transsylvaniaus* megkülönböztető jelzőt. Veress szerint Zamojszki vette át Berzeviczy helyét,<sup>49</sup> mi inkább úgy fogalmaznánk, hogy Báthory István újabb személyt nevezett ki a lengyel *procancellariusi* tisztségbe, Berzeviczyt pedig megtartotta korábbi

<sup>39</sup> KNLt, Mikó–Rhédey cs. lt., nr. II/1. fol. 31.; KNLt, Bánffy cs. lt., nr. 37. fol. 14.

<sup>40</sup> Mégpedig az 1574. jan. 1–6-i kolozsvári, az 1574 jún. 15–18-i marosvásárhelyi – vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. (Szerk. Szilágyi Sándor). II. Bp. 1876. 549, 552. –, az 1574. dec. 13–18-i segesvári (vö. Veress: Berzeviczy 86.), valamint az 1575. júl. 25–aug. 6-i kolozsvári országgyűlés végzéseit (vö. Gróf Kemény József–Nagyajtai Kovács István: *Erdélyország történetei tára*. I. 1540–1600. Kvár 1837. 142–149.) ellenjegyezte. Mindez alighanem Forgách Ferenc kancellár gyakori követjárásának, majd egyre romló egészségi állapotának tudható be. Vö. Bártfai: Forgách Ferenc 200, 202–203. Veress szerint az említett 1574. évi kolozsvári végzéseket nem csupán ellenjegyezte, hanem ő is szerkesztette. Vö. Veress: Berzeviczy 83.

<sup>41</sup> KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 154, 157; KNLt, KOKIGyűjt, Béli cs. lt., nr. 119; MNL OL Sombory cs. lt. (P 607), fasc. 4. nr. 5; KNLt, Wass cs. lt., fasc. 25. nr. 4; SzNLT, KOKIGyűjt, U IV. nr. 1073; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. (Ed. Andrei Veress). II. (1573–1584). Buc. 1930. (a továbbiakban: Veress: Documente) 96–98.

<sup>42</sup> MNL OL, Sombory cs. lt. (P 607), fasc. 4. nr. 7; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Hunyadiensis, Cista 1., fasc. 3. nr. 32; KNLt, Törzsgyűjtemény, nr. 77; KNLt, Fügőpecsétés oklevelek gyűjt., nr. 5, 289; KNLt, Bánffy cs. lt., nr. 25. fol. 42, 44; SzNLT, KOKIGyűjt, U IV. nr. 1053, 1056, 1068, 1214. Veress: Documente II. 68–69; G. D. Teutsch: *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebengebürgen*. Schässburg, 1858. (a továbbiakban: Teutsch: Zehntrecht) 157–158, 161–162.

<sup>43</sup> „1576 Apertae per me Martinum Berzeviceium procancellarium propria manu”, vö. KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. 112.

<sup>44</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum (F 5), Cista 1., fasc. 4. nr. 21; KNLt, KOKIGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1576. febr. 22.); KNLt, Törzsgyűjtemény, nr. 78; HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 87/1576.

<sup>45</sup> KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 171; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Albensis, Cista 3., fasc. 2. nr. 29; uo. Cista 5., fasc. 1. nr. 3; uo. Comitatus Bihariensis, fasc. 2. nr. 30; KNLt, KOKIGyűjt, Kornis cs. lt., évrendezett iratok (1576. márc. 3.); KNLt, Lázár cs. gyulakuti lt., nr. 23., fol. 298; KNLt, KOKIGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 57; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. IX. Zunfturnkunden 1420–1580*. Bearbeitet von Gernot Nussbächer–Elisabeta Marin. Kronstadt, 1999. 341–342. Sobieski: Archivum 103.

<sup>46</sup> Szádeczky: Báthory István 392, 393–395; Veress: Báthory István levelezése II. 39.

<sup>47</sup> Pl. KNLt, Béli cs. lt., nr. 372. fol. 21. (1576. jún. 18.), vö. Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok, V. 2.) 13–14; Carolus Wagner: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Posenii et Cassoviae, 1780. 427–429. (1576. aug. 18.). Lásd még Szádeczky Lajos: *Öt czimeres nemeslevél*. Turul IV (1886). 47–48., ahol Berzeviczy „prothocancellarius Transylvaniae”-ként tűnik fel.

<sup>48</sup> Sobieski: *Archivum* 483–485.

<sup>49</sup> Veress: *Berzeviczy* 98.

hivatalában, de hatásköre – az új körülmények között – elsősorban az erdélyi vonatkozású ügyekre terjedt ki.

Berzeviczy 1576 március közepén történő távozásával a kancellária ismét irányító nélkül maradt. Az ítélmesterek közül Wesselényi Miklós megszakítás nélkül folytatta ugyan munkáját, de Sulyok Imrét<sup>50</sup> Báthory István a megyesi országgyűlésre érkezett lengyel követség két tagjával együtt Lengyelországba küldte.<sup>51</sup> Sulyok március elején érkezett meg Krakkóba,<sup>52</sup> és mint Báthory István tanácsosa és követe<sup>53</sup> – minden jel szerint – április 20-ig Lengyelországban tartózkodott.<sup>54</sup> Bár tanácsúri címének használatát illetően – legalábbis a diplomáciai iratok tekintetében – nincs okunk kételkedni, az bizonyos viszont, hogy Báthorynak az 1576. február 8-i eskütételét megerősítő okiratában Sulyok (Wesselényivel együtt) ítélmesterként tűnik fel,<sup>55</sup> a február 10-i követe megbízólevél pedig nem utal tanácsúri rangjára.<sup>56</sup> (A cím tehát ez esetben is a követség tekintélyének emelését hivatott szolgálni.) Tény az, hogy visszatérése után – melynek időpontját ugyan nem sikerült megállapítani, csupán azt tudjuk bizonyosan, hogy április 20-án még Lengyelországban volt<sup>57</sup> – Báthory Kristófnak a május 30-án és június 1-jén kelt oklevelét az alábbi módon ellenjegyezte: *Emericus Sulyok procancellarius et consiliarius*.<sup>58</sup> További adatokat *procancellariusi* tisztéről nem találtunk (az 1576. júl. 6-i intőlevél<sup>59</sup> és a 14-i iktatóparancs *lecta* jegyzete ugyan tőle származik,<sup>60</sup> de azokat kancellári minőségében is rávezethette az oklevélre), a július 21-én előtte kelt bevallást pedig már kancellárként és tanácsúrként írta alá: *Coram Emerico Swlyok cancellario et consiliario manu propria*,<sup>61</sup> és e tisztét 1578. január 25-én bekövetkezett haláláig betöltötte. (Itt említjük meg, hogy működése során két alkalommal – előttünk ismeretlen okokból – *secretarius*ként jegyzett ellen oklevelet, nevezetesen Torny Tamásnak karánsebesi és lugosi bánná való 1577. szeptember 13-i kinevezését,<sup>62</sup> valamint a Gálfy János *cubiculariust* és tanácsurat bizonyos jószágok elnyeréséről biztosító,

<sup>50</sup> Sulyok Imréről bővebben lásd Jakó Klára: *Sulyok Imre erdélyi kancellárrol. = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* (Szerk. Pál-Antal Sándor–Sipos Gábor–W. Kovács András–Wolf Rudolf.) Kvár 2003. 191–207.

<sup>51</sup> Szádeczky: Báthory István 264.

<sup>52</sup> Uo. 282.

<sup>53</sup> Szádeczkytól tudjuk, hogy Sulyok magát a „választott király tanácsosának és oratorának” mondta. Uo. 284.

<sup>54</sup> „Provisio nuntii suae maiestatis regiae moderni nomine Emerici Sulyok, qui Cracoviam ad senatores ac ordines regni die 3. Martii advenit et providebatur omnibus necessariis ad diem 20. Aprilis, per septimanas septem; in cuius provisionem pro necessitatibus coquinae, cellarii et stabuli [...] distributi sunt per gr. 30 tal. 429/28/6.” Vö. Andreas Veress: *Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes* (1576–1586). Bp. 1918. 20.

<sup>55</sup> Szádeczky: Báthory István 378.

<sup>56</sup> Uo. 375–376.

<sup>57</sup> Tudjuk ugyan, hogy Báthory Kristóf 1576. április 24-i (MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum [F 17], Sedes Arannas, A nr. 26. Vö. SzOkl IV. 50–52.), valamint április 28-i (KNL, Kolozsvár város lt., Kiváltságlevelek, nr. 277.) okleveleit Csanády Demeter *secretarius* ellenjegyezte, de ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy Sulyok akkora nem érkezett vissza Erdélybe. Csanádi ellenjegyezte ugyanis pl. az 1576. június 3-i okiratot is, amikor pedig Sulyok már Erdélyben volt, és a *procancellariusi* tisztet is betöltötte. (SzNLT, KOKIGyűjt, U IV. nr. 1089. Vö. Deutsch: Zehntrecht 175–176).

<sup>58</sup> Deutsch: Urkundenbuch 219–220, 221–222. *Procancellariusi* tisztét említi Pécsi Anna: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és oklevelés gyakorlata 1571-ig.* Bp. 1938. 51.

<sup>59</sup> Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága (Sepsiszentgyörgy), Alsócsernátoni Damokos cs. lt., nr. 2. fol. 45.

<sup>60</sup> KNLt, KOKIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 172.

<sup>61</sup> MNL OL, Bethlen cs. lt. (P 55), 1. tétel, fol. 66.

<sup>62</sup> HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 95/1577. Vö. Costin Feneșan: *Întregiri și îndreptări la istoria banilor de Caransebeș și Lugoj (sec. XVI–XVII).* Analele Banatului, Seria Nouă, Arheologie-Istorie XVI. (2008). 192.

ugyanazon napon kelt oklevelet.<sup>63</sup> Kancellári kinevezésére tehát valamikor június 1-je–július 21-e között került sor; ezt az időszakot újabb adatok előkerülése esetén bizonyosan tovább szűkíthetjük. Trócsányi nem említi Sulyok tanácsuraságát,<sup>64</sup> valamint *procancellariusi* tiszttét, ugyanakkor ítélőmesteri működését (1572–1574)<sup>65</sup> is pontosíthatjuk, amennyiben ezt a tisztséget – mint említettük – még 1576. február elején is betöltötte.<sup>66</sup>

Sulyok Imre halálával a kancellári tiszt ismét megürült, de betöltésére csupán fél évvel később került sor. Ez idő alatt viszont nem neveztek ki újabb *procancellariust*, hanem – legalábbis az általunk átnézett okleveles anyag szerint – a kancelláriai jegyzetekben nyomot hagyó kancellári teendőket más hivatalnokok látták el. Példának okáért az iktatóparancsokon három kéztől származó *lecta* jegyzetet sikerült elkülöníteni, de azokat nem tudtuk minden kétséget kizáróan személyekhez kötni. Azonosításuk tehát további kutatást igényel, bár közülük egyik vélhetően Várad Pál,<sup>67</sup> a másik pedig Csanádi Demeter<sup>68</sup> kancelláriai titkárnak tulajdonítható nem csupán az írás összehasonlítása alapján, hanem ama megfontolásból is, hogy mindketten – előbbi a jelzett időszakban, utóbbi pedig még Berzeviczy lengyelországi követjárása idején, valamint Erdélyből való távozása után – ellenjegyztek okleveleket.<sup>69</sup> E műveletet viszont csak időről időre végezték, ugyanis találtunk több olyan – egyébként kancellár által ellenjegyzendő – oklevelet, melyet a vajda mellett más nem szignált.<sup>70</sup> A harmadik esetében<sup>71</sup> viszont semmi közelebbit nem tudtunk megállapítani.

Azt tudjuk, hogy Kovacsóczy valamikor augusztus második felében érkezett Erdélybe a kancellári tiszt betöltésére,<sup>72</sup> és Báthory Kristóf 1578. augusztus 28-i oklevelét már

<sup>63</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F3), Ff nr. 65. Itt említjük meg, hogy az 1576. szeptember 9-i *consensus*-levelet kancellári tiszte feltüntetése nélkül ellenjegyezte. Vö. KNLt, Dés város lt., nr. 190.

<sup>64</sup> Trócsányi: Központi kormányzat 40.

<sup>65</sup> Uo. 357.

<sup>66</sup> Szádeczky: Báthory István 376–378. Nem meglepő tehát, hogy tisztségei körül olyan színvonalas kiadványban is zavar van, mint Andreas Dudithius: *Epistulae*. (Szerk. Lech Szczeni–Szepessy Tibor.) V. 1576. Bp. 2005. 148., ahol a szerkesztők Báthory István titkárnak mondják. Ezt a tisztséget, legalábbis jelenlegi ismereteink szerint, nem töltötte be, *secretariusként* való előbbi két említését pedig egyelőre nem tudjuk magyarázni.

<sup>67</sup> Az azonosítás Várad titkári működése mellett azon is alapul, hogy adománylevelen feltűnő ellenjegyzése – pl. KNLt, KOkIGyűjt, Bálintitt cs. lt., nr. 76; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Ugotsaiensis, fasc. 2. nr. 34. – és a *lecta* jegyzetek (pl. KNLt, KOkIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 201, 205.) végén látható jellegzetes jel ugyanazon kézre utal. Itt említjük meg, hogy ugyanez a *lecta* jegy feltűnik a Báthory Kristóf által kiadott 1578. március 28-i ügyvédvalló levélen is. Vö. Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága (Marosvásárhely), Teleki–Bolyai könyvtár oklevélgyűjteménye, nr. 8. fol. 40.

<sup>68</sup> Csanádi 1576-ban tűnik fel titkárként (Trócsányi: Központi kormányzat 185.), és 1578-ban is ekként működik (vö. SzNLT, KOkIGyűjt, U. IV. nr. 1116.), de leginkább a szóban forgó *lecta* jegyeket – pl. MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Hunyadiensis, Cista 1., fasc. 2. nr. 15; MNL OL, Sombory cs. lt. (P 1916), 4. tétel, fol. 11. – és más okleveleken látható ellenjegyzését – pl. KNLt, Kolozsvár v. lt., Kiváltságlevelek, nr. 277; MNL OL, KmKonvLt, Cista comitatum (F 17), Sedes Arannys, A nr. 26; MNL OL, Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), nr. 7264.) – kiegészítő jel szolgál az azonosítás alapjául. Itt utalunk arra, hogy Csanádi *lecta* jegye feltűnik egy 1578. június 23-i tiltó-, intő- és értesítőlevélen is. Vö. SzNLT, KOkIGyűjt, U IV. nr. 1128.

<sup>69</sup> A lectázás és ellenjegyzés mellett – *aperta* jegyzeteik tanúsága szerint – jelentőleveleket is felnyitottak.

<sup>70</sup> Pl. KNLt, KOkIGyűjt, Jósika cs. hitbizományi lt., nr. 200, 206, 207; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Zarándiensis, fasc. 1. nr. 49; uo. Comitatus Hunyadiensis, Cista 1., fasc. 2. nr. 2; uo. Cista Zarándiensis, fasc. 2. nr. 25, vö. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. IV. (Oklevéltár). Bp. 1883. 101; KNLt, KOkIGyűjt, Bálintitt cs. lt. nr. 73; HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 114/1578; SzOkI V. 112–113. A kérdés tisztázására további kutatásra lesz szükség.

<sup>71</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Zarándiensis, fasc. 1. nr. 12.

<sup>72</sup> Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas 1576–1594*. Bp. 1891. 10–11. Szamosközy jegyezte fel, hogy augusztus 20-án már Erdélyben volt: „Jött lakni Kovacsóczy Farkas Erdélyben 1578. 20. Augusti.” Vö. *Szamosközy István történeti maradványai. 1542–1608*. Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXX.) IV. Bp. 1880. (a továbbiakban: MHHScript XXX.) 11.

kancellárként ellenjegyezte.<sup>73</sup> (Jóllehet már korábban is feltűnik Kovacsóczy ellenjegyzése,<sup>74</sup> *correcta*<sup>75</sup> és *lecta*<sup>76</sup> jegyzete okleveleken, de – a fentiek ismeretében – bizonyos, hogy azokat legkorábban augusztus végén vezethette rá az okiratokra. Ezek az esetek is kiválóan példázzák azt a már Berzeviczy kapcsán megfigyelt jelenséget, miszerint az ügy eldöntése és az oklevél kiállítása között akár hónapok is elteltek.<sup>77</sup> Trócsányi nem említi a Sulyok halála utáni, csaknem hét hónapig tartó vacantiát, pedig – jelenlegi ismereteink szerint – ez volt a második leghosszabb üresedés a 16. században.

Végezetül Bogáthy Miklóst említjük meg, aki – minden jel szerint – maga is betöltötte a *procancellariusi* tiszteletet. Erről viszont nem az okleveles forrásokból értesülünk, hanem Báthory Zsigmond 1601–1602. évi királyi könyvének két bejegyzéséhez fűzött jegyzetekből:<sup>78</sup> *Correcta ex iussu generosi domini Nicolai Bogathy procancellarii* (1601. nov. 10.),<sup>79</sup> *Correcta ex iussu generosi domini Nicolai Bogathy procancellarii serenissimi domini principis* (1602. ápr. 27.)<sup>80</sup> Tudjuk, hogy 1601–1602-ben a kancellári tiszteletet betöltetlen volt,<sup>81</sup> és 1601 nyarán a kancellária munkáját irányító Jacobinus János *secretarius* is egy időre visszavonult magánügyei intézésére,<sup>82</sup> a fenti adatok pedig pontosan ebből az időszakból származnak. Báthory Zsigmond tehát a fejedelmi trónra való utolsó visszatértekor (1601. aug.) a kancellári tiszteletet nem töltötte be, hanem *procancellarius*ként Bogáthy Miklós *cubicularius*ra bízta a teendőket – vagy legalábbis azok bizonyos részének – végzését. Minthogy az általunk ismert oklevelekben 1601 július és 1602 májusa között Bogáthy kizárólag *cubicularius*ként tűnik fel,<sup>83</sup> arra kell gondolnunk, hogy a helyettes kancellárság nem volt a szó szoros értelmében vett tisztsége, munkaköre viszont annak felelt meg, ezt pedig a királyi könyveket vezető hivatalnokok indokoltnak vélték a *procancellarius* terminussal jelölni. E helyen minket elsősorban az érdekel, hogy a helyettes kancellár parancsából a *liber regiusok* vezetésével megbízott kancelláriai alkalmazottak javításokat, módosításokat eszközölhettek a bejegyzések szövegén.

<sup>73</sup> MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F4), Comitatus Albensis, Cista 4., fasc. 1. nr. 41. Itt utalunk arra, hogy bevallásról van szó, melyet a kancellár mellett – rendhagyó módon – a vajda is aláírt. Talán a bevallást tevő felek adtak erre okot, ugyanis egyfelől néhai somlyói Báthory András és Majlát Margit fiai, István, Gábor, Boldizsár és András, másfelől Ifjú János Fehér vármegyei ispán és felesége, nevezett Margit asszony kötötték megállapodást.

<sup>74</sup> SzNLt, KOklGyűjt, U IV. nr. 1117. (1578. január 20.)

<sup>75</sup> „Correcta in vocabulo praepositura per me Volffgangum Kowachoczyc cancellarium manu propria” (1578. márc. 15.), vö. MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Comitatus Küküllő, Cista Küküllővár, fasc. 3. nr. 38. Lásd még uo. fasc. 3. nr. 23.

<sup>76</sup> HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 107/1578. (1578. jún. 4.)

<sup>77</sup> A kérdéssel lásd még: Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században*. Levéltári Közlemények LXXXV(2014). 11.

<sup>78</sup> A kancelláriai hivatalnokok által a királyi könyvekbe bevezetett másolatok szövegéhez fűzött különféle jegyzetekről bővebben lásd: uo. 13–16.

<sup>79</sup> *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602.* (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rác Etelka–Szász Anikó. Kvár 2005. (a továbbiakban: ErdKirKv VII/3.) 1710. sz. Lásd még „Correcta in vocabulo possessionis Babocz, et loco illius scriptae sunt in litteris alius donationalibus Zotelke etc. iussu domini Nicolai Bogathy” (1601. dec. 19.), itt viszont nem történik utalás *procancellariusi* tiszterre. Vö. ErdKirKv VII/3. 1735. sz.

<sup>80</sup> ErdKirKv VII/3. 1893. sz.

<sup>81</sup> Trócsányi: Központi kormányzat 181.

<sup>82</sup> Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Kvár 1947. (Jogtörténeti és Népi Jogi Tanulmányok, 2.) 10–11.

<sup>83</sup> ErdKirKv VII/3. 1690, 1827, 1916. sz.

Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az 1601-es esztendő végétől az iktatóparancsokon feltűnik egy újabb *lecta* jegyzet,<sup>84</sup> melyet nem tudunk minden kétséget kizáróan személyhez kötni, de bizonyos jelek<sup>85</sup> Bogáthira engednek következtetni. Az bizonyos viszont, hogy Bogáthi 1602. június 5-én<sup>86</sup> és 7-én<sup>87</sup> iktatásról szóló jelentéseket nyitott fel, és látott el *aperta* jegyzettel. Bár az nem derül ki, hogy a műveletet milyen minőségében végezte, de alighanem ez is a *procancellariusi* munkaköréhez köthető. Ezt látszik megerősíteni az az *aperta* jegyzet, mely szerint Mindszenti Benedek tanácsúr bizonyos iktatás végrehajtásáról kiállított relatiót Bogáthi Miklós távollétében nyitott fel: *1602 27 Maii Aperta [per] me Benedictum Mindszenti absente generoso domino Nicolao Bogathi*.<sup>88</sup> Más szóval a – nagyobb kancelláriába érkező – relatoriák felbontása Bogáthi Miklós hatáskörébe tartozott, és azt csak távollétében végezték mások. Ezek az adatok mindenképpen arra utalnak, hogy Bogáthi lényeges szerepet játszott a Jacobinus János visszavonulását követő időszakban a kancellária munkájában. Ha a fentiek mellett megemlítjük egyfelől azt, hogy Bogáthi 1601 májusában és júniusában fejedelmi rendeleteket írt alá első helyen<sup>89</sup> – azt pedig Trócsányitól tudjuk, hogy a fejedelem aláírási jogát a kancellára és a „kormányzat vezető tekintélyeire” ruházta át<sup>90</sup> –, másfelől pedig, hogy 1602 februárjában Báthory Zsigmond őt bízta meg bizonyos tárgyalások folytatására Básta Györggyel,<sup>91</sup> mely során Beszterce városát átengedte az utóbbinak,<sup>92</sup> bizonyosak lehetünk abban, hogy a központi adminisztráció egyik jelentős figurájáról van szó, aki *cubiculariusi* és *procancellariusi* tisztei révén került be e szűk kormányzati elitbe. E tisztségek elnyerésében

<sup>84</sup> Pl. KNLt, Kemény cs. csombordi lt., nr. V/311, V/322, V/323, IX/599; MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Thordensis, fasc. 7. nr. 13; KNLt, Bornemissza cs. lt., nr. 23. fol. 23; KNLt, Bánffy cs. lt., nr. 25. fol. 34; MNL OL, Sombory cs. lt. (P 1916), 4. tétel, fol. 53.

<sup>85</sup> Az említett *lecta* jegyek, valamint a Bogáthitól származó – az alábbiakban tárgyalt – *aperta* jegyzet végén feltűnő jellegzetes, kis *a* betűre hasonló jelre gondolunk.

<sup>86</sup> „1602 5 Iunii Apertae per me Nicolaum Bogathi propria manu”, vö. KNLt, Bornemissza cs. lt., nr. 23. fol. 24–25. Egyébként az iktatást elrendelő fejedelmi mandátum *lecta* jegye is – minden valószínűség szerint – Bogáthitól származik. Uo. fol. 23.

<sup>87</sup> Costin Feneşan: *Documente medievale Bănăţene (1440–1653)*. Timişoara, 1981. 124.

<sup>88</sup> MNL OL, KmKonvLt, Miscellanea (F 25), 1. csomó, fol. 317–318.

<sup>89</sup> *Documente privitoare la istoria Românilor* culese de Eudoxiu Hurmuzaki. XII. 1594–1602 (Ed. Nicolae Iorga). Bucuresci 1903. 1186–1187, 1191; KNLt, Beszterce város lt., I. nr. 6872, 6880, 6884, 6887, 6891, 6894.

<sup>90</sup> Trócsányi: *Központi kormányzat* 210, 269.

<sup>91</sup> Báthory Zsigmondnak Brassóból, 1602. február 15-én Beszterce előljáróságához intézett levele: „...Ez orzagnak meghromlott allapattia es az wdeonek is mivolta kevanta vala teollwnk, hogy az chiazar eo felseghe hadanak generalissaval Bastha Georgy urammal bizonios tractatust inditanank, melinek elkezdesere es agalasara bochiattottuk volt Bogathy Miklost, ki minemw modokkal indult legien megh az tractatusban, kegyelmetek magatul megherthy. Mertt esmett uyobban vizza bochiattottuk azon elkezdett dolgoknak veghez vitelire, bizonios instructiot es autoritast is advan neki azoknak concludalasar. Meghertvin azertt magatul mind az my akaratunkat, mind pedigh az eo ott valo tractalaset es concludalaset, hidgie megh zavat es tarchia ahoz magat, az mit my zonkal meghmond. [...] Datum Corona, die 15 Februarii 1602.” Vö. KNLt, Beszterce v. lt., I. nr. 7044.

<sup>92</sup> „Én Bogathy Miklos etc. adom emlékezetre mindeneknek, az kiknek illik, az en levelemnek rendiben, mivel hogy az en kegyelmes uram, az erdely fejedelem Bathori Sigmond eö felseghe enghemet tellyes tanulsagghal es autoritassal bochiattott volt az nagysagos Bastha Georgy uramhoz nemynemw dolgoknak tractalasaert, mellyeknek veghez viteleert kevantanot, hogy Bezterce varosat, kiben az en kegyelmes uram kapitannia, Vitez Miklos uram az eö felsege vitezivel es egyebekkel volt, Bastha Georgy uram kezebe adnam. Azerth en azon autoritassal az meghnevezet varosth eö nagysaga kezebe adnam, prasentium testimonio mediante. Datum in praedicta civitate Bistriciensis, vigesima tertia die Februarii, anno Domini millesimo sexcentesimo secundo. Nicolaus Bogathi manu propria.” Vö. KNLt, Beszterce v. lt., I. nr. 7046. Az ügyvel kapcsolatosan lásd még *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. V. Bp. 1879. 21.



ugyanakkor meghatározó szerepet kell, hogy tulajdonítsunk képzettségének,<sup>93</sup> ugyanis 1589–1596-ban megfordult Heidelbergben, Pádovában (itt 1592 augusztusában a jogászok rektora volt) és Rómában a jezsuiták kollégiumában, ahol Báthory Zsigmond költségén tanult.<sup>94</sup> Utóbbi támogatása arra enged következtetni, hogy a fejedelem számított a későbbiekben Bogáthi szolgálatára és szakértelmére.

Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Bogáthit a források kancellárként is említik. Példának okáért Kakas István a Zacharias Geizkofler császári tanácsoshoz intézett 1602. március 12-i jelentésében kancellárnak mondja Bogáthit.<sup>95</sup> Simon Massa és Marcus Fuchs krónikájában Bogáthi következetesen ilyen minőségében tűnik fel,<sup>96</sup> de Michael Veys is úgy tudja, hogy Báthory Zsigmond kancellárja és tanácsura volt.<sup>97</sup> Az okleveles anyagban viszont ennek nyomát nem találjuk,<sup>98</sup> ezért úgy véljük, hogy az említett források Bogáthinak voltaképpen a *procancellariusi* tisztére utaltak. Báthory Zsigmond végleges távozása után Bogáthi tanácsúrként tűnik fel Székely Mózes mellett,<sup>99</sup> pályája azonban rövidesen véget ért, ugyanis az 1603. július 17-én vívott brassói csatában szerzett sebesülésébe belehalt. Bizonyos jelek viszont arra mutatnak, hogy a tanácsuraságot korábban, még Báthory Zsigmond utolsó visszatérésének idején elnyerte. Ugyanis egyfelől Veys említett híradása mellett a beszercei számadásokban is *spectabilis et magnificus* jelzőkkel illeték,<sup>100</sup> ami rendszerint a tanácsuraknak járt ki, másfelől a szakirodalomban is feltűnik Báthory tanácsuraként.<sup>101</sup> Úgy véljük azonban, hogy a kérdés megnyugtató tisztázásához további kutatásra lesz szükség. E helyen mindössze arra utalunk, hogy 1601 júliusa és 1602 májusa között az okleveles forrásokban – mint említettük – Bogáthi csupán *cubicularius*ként tűnik fel (*generosus* címmel),<sup>102</sup> ami tanácsúri rangja ellen

<sup>93</sup> Bethlen Farkas „...igen előkelő származású, és a szabad tudományok minden fajtájában felettebb járatos” személyként jellemezte Bogáthit. Vö. Bethlen Farkas: *Erdély története*. V. (1598–1600). Szerk. Jankovics József. Bp. 2010. 126.

<sup>94</sup> Vass Miklós: *Bogáthi Miklós külföldi tanulása*. Erdélyi Múzeum XXIV(1907). 321–327; Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.) Szeged, 1992. 2111. sz.

<sup>95</sup> *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. IV/1. (1600–1649). Bucuresci 1882. 292.

<sup>96</sup> „Agitur de his condicionibus per septimanas duas cum generali duce Germanorum Basta, mediatore cancellario Bogatio.” (1602. febr.) Vö. *Chroniken und Tagebücher*. II. (1392–1851). (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. V.) Brassó 1909. 318; „...et inter hos praecipuus et antesignanus Bogatius, cancellarius.” (1602. máj.). Uo. 319. Lásd még uo. 321.

<sup>97</sup> „...item Nicolaus Bogaty, ein wohlerfahrner junger Mann, olim des Sigismundi sein cancellarius und Rat ...”, uo. 158. Lásd még: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*. (Ed. Josephus Trausch). I. Coroneae 1847. 203, 205, 209. Kancellárként a szakirodalomban is feltűnik: Meinolf Arens: *Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605*. Köln–Weimar–Wien, 2001. (Studia Transylvanica, Band 27.) 87; Veress Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*. I. Bp. 1909. 654.

<sup>98</sup> Báthory Zsigmond uralkodásának utolsó szakaszában kibocsátott okleveleken kancellári ellenjegyzéssel nem találkozunk.

<sup>99</sup> Trócsányi: *Központi kormányzat* 26, 103; MHHScrip XXX. 184.

<sup>100</sup> Nicolae Iorga: *Studii și documente cu privire la istoria rominilor*. I. Socotelile Bistriței (Ardeal). II. Acte relative la istoria cultului catolic în principate, Buc. 1901. 34.

<sup>101</sup> Kis Bálint: *Erdély régi családairól. A Bogáthi család*. Turul IX(1891). 178. Ennek nyomán: W. Kovács András: *A cegei Wass család története (16–20. század)*. Erdélyi Múzeum LXVI(2004). 3–4. sz. 8. Itt utalunk arra, hogy Kis Bálint a Bogáthi tanácsuraságára vonatkozó adat forrásául Bethlen Farkas Erdély-történetét jelöli meg, a megadott helyen viszont erről nem esik szó. Vö. *Historia de rebus Transilvanicis*. V. Cibinii 1789. 165.

<sup>102</sup> ErdKirKv VII/3. 1690, 1827, 1912, 1916, 1947. sz. Egyébként Báthory Zsigmond sem utal említett levelében (lásd a 91. jegyzetet) Bogáthi kancellári tisztére vagy tanácsúri rangjára.



szól. Végezetül utalnunk kell arra, hogy Trócsányi nem említi Bogáthinak sem a *cubiculariusi*, sem a *procancellariusi* tiszteét.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a *procancellariusság* nem volt állandó tisztsége a fejedelmi kancelláriának, mint ahogyan az – példának okáért – a lengyel királyi kancellária esetében volt. Bár úgy tűnt, hogy Berzeviczy és Sulyok helyettes kancellári működése nyomán<sup>103</sup> – legalábbis a kancellári tiszt üresedése idejére – meghonosodik az új tisztség a kancellárián, de a Sulyok halálát követő félesztendő vacantia idején már nem került sor újabb *procancellarius* kinevezésére, és a teendők végzése a *secretarius*okra hárult. Báthory Zsigmond uralkodásának utolsó szakaszában szintén betöltetlen volt a kancellári tiszt, ekkor viszont a *procancellariusi* munkakört ellátó Bogáthi Miklós *cubicularius* végezte a reá bízott feladatokat. Úgy tűnik, a *procancellariusi* hatáskör lényegében azonos volt a kancellárral, bár ezt mind a három helyettes kancellár esetében nem tudtuk kimutatni. Az eddig fellelt adatok alapján a *procancellarius*ok működése a diplomáciai levelezés, oklevelek ellenjegyzése, iktatóparancsok lectázása, relatoriák felnyitása és a királyi könyvek vezetésének felügyelete terén mutatható ki.

#### **The Office of Procancellarius in the Báthory Era (1571–1602)**

*Keywords:* Procancellarius, princely chancellery, extra sigillum notes, diplomacy.

The aim of this paper is to present the office of *procancellarius* of the Transylvanian princely chancellery during the Báthory era on the basis of archival sources. This new office appeared at the end of the year 1575, and first was held by Márton Berzeviczy, previously princely councilor and secretary of the chancellery. Then it was taken over by Ferenc Sulyok, formerly *protonotarius*, respectively by the *cubicularius* Miklós Bogáthi. Since this solution was used to coordinate the activity of the chancellery only when the office of chancellor was vacant, the office did not become a permanent one. Usually the duties of *procancellarius* were similar to those of the chancellor's. Based on the examined charters and other sources my research revealed that they fulfilled tasks concerning diplomatic correspondence, countersigning documents, verification of princely mandates, opening letters of report, and supervising the *libri regii*.

<sup>103</sup> Berzeviczy és Sulyok kapcsán érdekességképp említjük meg, hogy a követi megbízólevelükben egyikük sem szerepelt azzal a címmel, melyet követként Lengyelországban használtak, de hazatérésük után azokat mindketten „ténylegesen” elnyerték – előbbi a *procancellariusi* tiszteét, utóbbi pedig a tanácsuraságot (illetve a helyettes kancellárságot) – talán éppen sikeres követjárásuk viszonzásaként. Itt utalunk Blandratára is, akinek tanácsuraságában Trócsányi ugyan kételkedik (vö. Trócsányi: Központi kormányzat 26, 103.), de őt már a követi megbízólevél is tanácsúrnak nevezte, és a későbbiekben is feltűnik e minőségében. Pl. MNL OL, Bethlen cs. lt. (P 55), 5. tétel, 23. (Buzd), f. 260. (Vö. Veress: Documente II. 96–98.) Ez az 1576. jan. 17-i adománylevél egyébként megemlíti a lengyelországi követjárása idején tanúsított szolgálatait is. Lásd még KNLt, KOKIGyűjt, Béli cs. lt., nr. 151; KNLt, Törzsgyűjtemény, nr. 87.

Bogdándi Zsolt

## Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében

Az utóbb Erdélyi Fejedelemségként ismert területen a különálló központi *bírói szervezet* felállítására, a tábla létrehozására csak Izabella és János Zsigmond visszatérte után (1556) kerülhetett sor. Ekkorra ugyanis már egyértelműnek látszott, hogy a Szapolyai örökös e maradék, változó határu országrészben fog hosszabb időre berendezkedni, itt kell megszervezniük a mindennapi élet kereteit biztosító intézményeket. A központi bíróságok felállítása során, akárcsak a többi intézmény (kancelária, hiteleshelyek stb.) esetében, a középkori mintákat a helyi, esetenként gyökeresen megváltozott viszonyokra szabták. Ezzel magyarázhatók a bírói szervezet jellegzetességei: az eredetileg külön erdélyi és külön magyarországi ítélőmester (de nem elkülöníthető hatáskörrel), a minden egyes nemzet számára külön terminus rendelése (utóbb a magyar és erdélyi nemesség törvényszakának gyakori összevonásával)<sup>1</sup> és ezeknek különböző helyszíneken való megtartása, valamint a szászoknak ebből a rendszerből való önkéntes, de részleges kimaradása (szászok polgári pereit csak ritkán kerültek a tábla elé, azokat is – saját terminus hiányában – az országgyűlések alatt tárgyalták). A középkori mintákat abban is követték, hogy a tábla fellebbviteli fórumának a személyes jelenléti bíróságát rendelték, ahol a bírói szék tanácsurakkal egészítették ki, a tárgyalásokon pedig alkalmanként maga az uralkodó is részt vett. A következőkben erről a bíróságról, ennek a táblai praesidensi tisztséggel való feltételezett kapcsolatáról és ez utóbbi hivatal viselőiről lesz szó.

„Annak tisztázása, hogy mely perek indultak a fejedelmi táblán s melyek jutottak oda fellebbezés útján, illetve hogy onnan hogy nyílt tovább a fellebbezés útja (*a fejedelmi tanácsshoz mint bíróságához*), még elvégzésre vár.”<sup>2</sup> Ezzel a megállapítással zárta Trócsányi Zsolt a fejedelmi tábla működéséről írott – valamivel több mint féloldalny – alfejezetét, s ebből egyértelműen látszik, hogy a fejedelemség korának avatott kutatója a személyes jelenléti bíróságát a fejedelmi tanáccsal azonosította. Valóban az általa említett – kivétel nélkül a 17. század második feléből származó – ítéleteket legfelsőbb fórumként „az nagyságod méltóságos személye és tanácsúr hívei” hozták, de ez korántsem jelenti azt, hogy e bírói szék összetétele az idők során változatlan maradt.<sup>3</sup> A következőkben felsorolt példák inkább arra vallanak, hogy – legalábbis a 16. század második felében – a personalis presentia bírósága változó összetételű volt, tehát csak részben azonosítható a tanács bíraskodásával.

Bogdándi Zsolt (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

<sup>1</sup> A terminusok tartásának rendjéről lásd Bogdándi Zsolt: *A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXVII (2015). 1. 64–83.

<sup>2</sup> Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. (a továbbiakban Trócsányi: *Központi kormányzat*) 376.

<sup>3</sup> Történelmi Tár XXXVII(1889). 367–369.

De lássuk előbb, hogy mikor is jött létre az új államalakulat legmagasabb bírói fóruma, és milyen középkori előzményekre épült. A personalis presentiaról először 1558 júniusában halunk, amikor az országgyűlésen eldöntötték, hogy az ítélmester által a táblán tárgyalt ügyeket fellebbezés útján a királyi felségek elé („in presentiam sacrarum Maiestatum”) lehet vinni, ahol tanácsurakkal együtt döntenek.<sup>4</sup> És valóban 1557-ből még nincs is adatunk a személyes jelenlét működésére, a június 24-től Tordán, a későbbiektől eltérő módon mindhárom erdélyi nemzet részére – talán ebben az évben egyedülként – tartott terminuson a királyné bizonyos nemesekkel, ülnökökkel és egyetlen ítélmesterével együtt bíraskodott,<sup>5</sup> az 1558. április 24-től a székelyek részére tartott gyulafehérvári törvényszakon pedig az ítélőszék tagjai tanácsurak, bizonyos nemesek, az ítélmester és az ülnökök voltak,<sup>6</sup> ezek fellebbviteli székéről, a tanács különálló bíraskodásáról még nem esik szó. Okleveles adatunk a personalis presentia működéséről először az 1559 januárjában tartott gyulafehérvári terminusról van. Ekkor egy olyan ügyben ítéleztek, melyet korábban az 1557. évi terminuson tárgyalt a tábla, de az ott hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, és a személyes jelenlétre fellebbezett.<sup>7</sup> A nevezett okirat a personalis presentia elé való feljebbvitel folyamatát a következők szerint írta le: az ítélőszék határozatával elégedetlen felperes a királyné és fia személye elé [akarta vinni] ügyét; e kérésnek engedve Mekcei László erdélyi ítélmester más nemesekkel és az említett ítélőszék esküdt ülnökeivel együtt a királyi felségek elé tette át a pert. A királyné és fia elfoglaltságai miatt a per tárgyalása az 1557. évi Szt. János-napi (június 24.) törvényszakról az 1559. évi vízkereszti terminusra került, ahol Fábrián és Sebestyén ünnepén (január 20.) az előkelő nemesekből, tanácsurakból és ítélmesterekből álló törvényszék előtt az említett ítélmester előadta, hogy Sükösd Benedek felperes ama döntéssel nem volt megelégedve, amely szerint a gyulafehérvári káptalan alperes által bemutatott oklevelében felsorolt szomszédok és határosok a jogszerű iktatáshoz elégséges számban voltak jelen. Ezért a nevezett oklevelet – a nemesek, tanácsurak és ítélmesterek véleményét kikérve – alaposan megvizsgálták, és az ítélőszék korábbi döntését mindenben jóváhagyták.<sup>8</sup>

<sup>4</sup> *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1556–1576)*. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp. 1876. (a következőkben: EOE). 97–98.

<sup>5</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Gyulafehérvári káptalan levéltára, F4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 2, fasc. 3., nr. 5.

<sup>6</sup> MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 10 Cista appendicis nr. 6.

<sup>7</sup> MNL OL, Erdélyi iratok R 298, 8. doboz, Vitéz cs iratai.

<sup>8</sup> „annottatus actor huiusmodi iudicio sedis nostrae iudiciariae [...] non contentus causam [...] in propriam scilicet maiestatis nostrae reginalis filiique nostri serenissimi appellasset in conspectum, cuius appellationem prefatus magister Ladislaus de Mekche prothonotarius maiestatis nostrae filiique nostri serenissimi Transsylvaniensis cum aliis dominis nobilibus ac prefate sedis nostrae iudiciariae juratis assessoribus reverenter obtemperantes causam eandem in ea qua declaratum est parte nostra transferre curasset in conspectum. Nobis itaque diversis et quidem arduis nostris et regni nostri negotiis occupatis existentis causa partium prescripta [...] presentem terminum festi Epiphaniarum domini [...] dilative attigisset, quo instante ac nobis feria sexta in festo videlicet beatorum Fabiani et Sebastiani martirum unacum nonnullis dominis proceribus ac aliis nobilibus prestantibusque viris consiliariis regni nostri prothonotariisque nostris pro tribunali sedentibus, prenomnatus prothonotarius noster seriem dicte appellationis nobis requirentibus refferre curavit hoc modo quod annottatus Benedictus Swkesd iudicio sedis nostrae iudiciariae in ea parte contentus esse nolisset quod videlicet numerum vicinorum et commetaneorum in preinsertis litteris prefati capituli Albensis denotatorum legitime stationis celebrationem suffecisse et per hoc litteras easdem privilegiales satis vigorosas esse iudicassent. Nos igitur preinsertis litteris privilegialibus dicti capituli in specie produci ac perlegi facientes quesitoque superinde prefatorum dominorum procerum ac nobilium prestantiumque virorum, consiliariorum prothonotariorumque nostrorum nobiscum in discussione et examine presentis cause constitutorum et existentium, consilio prematuro habito superinde cum eisdem diligenti tractatu, de eorundem itaque consilio et sana deliberatione, iudicium prefate sedis nostrae iudiciariae tanquam rite et legitime factum, in omnibus punctis, clausulis et articulis tanquam rite et legitime factum laudando et approbando et ratificando judicialiter decrevimus [...]”

Mohács előtt a király akkor tartott törvényszéket tanácsa tagjaival, főpapokkal és bárókkal, ha az ország bírának és ezek ítélmestereinek a királyi táblán hozott ítéletével elégedetlen fél a király személyéhez fellebbezett.<sup>9</sup> Olyankor a nagybírák, az ítélmesterek és az ülnökök jelen lehettek, de az ügyben nem szólalhattak fel,<sup>10</sup> a fellebbezett per folyamat pedig az a nagybíró adta elő, aki előtt korábban folyt az ügy, a döntést pedig vagy helybenhagyták, vagy megváltoztatták. Amint a korábbi példában is láttuk, lényegében ezt az eljárást alkalmazták Erdélyben a 16. század második felében: az ügyet az az ítélmester adta elő, aki előtt korábban folyt az ügy, a *personalis presentia*n pedig vagy megváltoztatták, vagy megerősítették a korábbi ítéletet, a kiadott ítéletlevél pedig – ugyanúgy, mint a táblán kiállítottak – az uralkodó (választott király, vajda, fejedelem) nevében kelt, a bírósági pecséttel megerősítve és az ítélmester *lectájával* ellátva.

A tábla fellebbviteli fóruma a forrásokban általában a „*solius majestatis nostrae presentiam*”, magyar nyelvű hivatkozásokban a „felséged tulajdon személye” formában jelenik meg.<sup>11</sup> Azt nem tudjuk, hogy mennyire jelentette ez az uralkodó tényleges jelenlétét, de példának okáért 1570. május 27-én, Tordán valóban személyesen ítélkezett II. János, és ezt a kiállított oklevélben külön ki is hangsúlyozták.<sup>12</sup> Ebből azonban arra is következtethetünk, hogy ez nem mindig történt így, az uralkodó valószínűleg csak alkalmanként lehetett jelen. Az általános megfogalmazásokon túl a személyes jelenléti bíróság összetételéről csak gyér adatokkal rendelkezünk. II. János idején ritkán ugyan, de még arra is van példa, hogy az ítélszék egy-egy tagját név szerint is megemlíti, így kétszer fordul elő Csáki Mihály kancellár és tanácsúr, egyszer pedig Pókai Jakab udvarmester az ülnökök sorában.<sup>13</sup> A legtöbbször azonban nem nevezik meg a bírói széket alkotó tanácsurakat. Míg a törvények a tábla személyi

<sup>9</sup> Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 57–58. A királyi személyes jelenléti bíróságról lásd Hajnik Imre: *A királyi bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában*. Bp. 1892. Vö. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 134–148, 245–265, 333–354.

<sup>10</sup> *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary (Decreta regni mediaevalis Hungariae)*. 4. From the manuscripts of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady. Idyllwild–Bp. 2012. 142.

<sup>11</sup> 1569 tájára keltezhető magyar nyelvű fogalmazványban felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a táblai ítéletet, és mi „leon oka hogy f(elseged) tulajdon zemelie elejibe kelleteek ez... dolgot appellalnunk”. Lásd *Székelv Oklevéltár II. (1520–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvárt, 1876. 277.

<sup>12</sup> A tábla döntésével elégedetlen alperesek „*pro maturiori discussione in solius majestatis nostrae presentiam*” vitték az ügyet, ahol a király tanácsurakkal és jogtudókkal együtt az ítélszékétől a személyes jelenléti elé fellebbezett ügyekben személyesen ítélkezett („*de sede nostra judiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum personaliter in iudicio pro tribunali consedissemus*”). MNL OL, Kolozsmonostori konvent levéltára, F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, N, nr. 12.

<sup>13</sup> II. János valamelyik mezővároshoz intézte oklevelét, melyben tudtul adta, hogy amikor a törvényszak utolsó napján Csáki Mihály tanácsúrral és kancellárral, Pókai Jakab udvarmesterrel és jogtudó férfakkal ítélszékét tilte („*pro causarum de sede nostra judiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum revisione et adiudicatione pro tribunali consedissemus*”), (Wesselényi) Miklós ítélmester előadta, hogy a táblán hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, amiért a *personalis presentia* elé vitte ügyét, ahol végül a táblai ítéletet mindenben helyben hagyták. Egyetemi Könyvtár Kolozsvár, Kéziratár, Ms 1271. 196–197°. Csáki Mihály 1566 decemberében is előfordult, ekkor azonban már praesidensként helyettesítette az ítélmestert: „*unacum reverendissimo Michaelae Chyaky cancellario et consiliario nostro in absentia magistri nostri prothonotarii in sede nostra judiciariae presidente necnon consiliariis ac aliis prestantibus jurisperitis viris*”, lásd MNL OL, P 990 Fiáth cs. levéltára, Vegyes iratok, nr. 10. 1565 októberében született meg a diétán az a döntés, hogy „kik az tábla törvényével nem elégednek, tehát locumtenens eleibe appellálhassák és ott vége szakadjon”, lásd EOE II. 293–294. Csáki elnöki tisztsége talán e végzéshez köthető. Az idézett szöveg azt sugallja, hogy az elnöki tisztség betöltéséig (1589) a táblán valamelyik ítélmester *praesidens*ként vezette a bíróság munkálatait.

összetételére vonatkozóan rendelkezéseket hoztak, addig – a feldolgozott források alapján – úgy tűnik, hogy a personalis presentia bíróságának összetételét maga az uralkodó szabta meg és alkalmazta a körülményekhez. 1573. május 30-án, a tordai országgyűlés alatt, Báthory István személyes jelenléti bírósága például néhány mágnásból, tanácsurakból, erdélyi nemesekből és jogtudó férfiakból állt össze,<sup>14</sup> 1582 szeptemberében viszont már csak tanácsurakat, ítélmestereket és törvénytudókat említenek,<sup>15</sup> 1592 márciusában pedig tanácsurak, törvénytudók, a tábla elnöke, az ítélmesterek és ülnökök bíraskodnak.<sup>16</sup> A Hármastanács idején a fejedelmet képviselő praesesek is részt vettek az üléseken a fellebbezések tárgyalásakor, az 1583. év Szt. Lukács oktávjára még az ifjú vajdát is magukkal vitték Kolozsvárra, „holoth tanulsagabanis semmy fogyatkozás ewel nem leheth, es egesegegenekis az helynek waltozaasa ereött fogh es alacritast hozny”.<sup>17</sup> Tették ezt leginkább azért, mert a fellebbezett ügyek felülvizsgálata „in persona Principis” őket illette meg, tehát a személyes jelenléti bírósága elé vitt perekben a döntés rájuk (és vélhetően a jogtudó szakhivatalnokokra) hárult,<sup>18</sup> és eme hatáskörüket utóbb Ghiczy János kormányzó is tovább vitte.<sup>19</sup>

Arra a kérdésre, hogy hol és mikor folyt a személyes jelenléti bíraskodás, viszonylag egyszerű válaszolni. A personalis presentia akkor és ott ült össze, amikor és ahol a tábla is, tehát a terminusok és az országgyűlések alatt és azok helyszínén. Erre már rögtön az időszak elejére van adatunk 1559-ből, a Gyulafehérváron tartott vízkereszi terminus negyedik napjáról.<sup>20</sup> Érdekes, hogy ebben az okiratban a personalis presentia bíróságának tagjai között említik az ítélmestereket, tehát ugyanazokat, akik a korábbi ítéletet hozták a táblán. A középkori gyakorlatban ők ugyan részt vehettek a tárgyaláson, de az ítéletbe nem szólhattak bele, itt azonban úgy tűnik, hogy a tanácsurak mellett ők is (újból) ítéleztek. A döntés meghozatalában vélhetően nem nélkülözhatték szakértelmüket. A későbbiekben azonban ez a gyakorlat nem jellemző: a personalis presentia bíróságán kevés kivétellel a tanács tagjai bíraskodnak, jogtudó férfiakkal – talán táblai ülnökökkel – kiegészülve. Ezt a rendszert látjuk működni Báthory István 1573. május 31-én kelt oklevelében, amely a május 24-től kezdődő országgyűlés alatt kelt Torda mezővárosában.<sup>21</sup>

<sup>14</sup> Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (a továbbiakban KvNlt), Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt., nr. 63.

<sup>15</sup> MNL OL, Kolozsmonostori Konvent lt., F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, K, nr. 54.

<sup>16</sup> MNL OL, Kolozsmonostori Konvent lt., Protocolla F 15/12. p. 108–111.

<sup>17</sup> *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval (1581–1585)*. Közrebocsátja dr. Veress Endre. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. vol. XLII. (a következőkben Veress: Báthory István) 107–108. A Hármastanács tevékenységéről lásd Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. 230–274. – <http://real-d.mtak.hu/581/>

<sup>18</sup> 1584. december 14-én a Hármastanács tagjai a szeptemberi országgyűlés azon kéréséről értesítik Báthory Istvánt, hogy addig ne szolgáltatassanak törvényt „a meddigh felseged az itt walo állapotth az eő kewansagok zerent el nem rendely”. Mínhogy a király a Hármastanácsnak a törvények folyamatos szolgáltatását rendelte, ők csak annyiban engednének, hogy „az appellacioknak megh latassath, ki az mi jurisdictionat in persona Principis concernalna, kezek wolnank el halaztani, follion chak az tablas teorweny, mellynek certi ordinary es eskeött byray wolnanak”. Lásd Veress: Báthory István 212–213.

<sup>19</sup> Jakab Elek: *A Ghyczyek Erdély történetében különös tekintettel a kormányzói intézményre*. Bp. 1875. 58.

<sup>20</sup> MNL OL, R 298, 8. doboz (Vitéz cs. iratai).

<sup>21</sup> *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*. Hrsg. vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg. *Zweiter Band: Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen 1224–1579*. Herausgegeben von Monica Vlaicu unter Mitarbeit von Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneşan, Cristina Halichias und Liliana Popa. Hora Verlag Hermannstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg, 2003. 428–431.

Ekkor a vajda személyesen („pro faciendo iudicio personaliter”) azokat az ügyeket tárgyalta tanácsuraival és törvénytudó nemesekkel, melyek a tábláról („de sede nostra iudiciaria”) kerültek halasztással a személyes jelenléte elé („in solius nostri presenciam”), ahol a Sulyok Imre ítélőmester által előadott pert vizsgálták felül, melyben Wesselényi Miklós protonotarius és az ülnökök korábban a szebeniekkel szemben a karánsebesi kereskedők javára döntöttek. Minthogy az ítélőmesterek és az ülnökök igazságos ítéletet hoztak („rectum et iustum iudicium fecisse”), azt jóváhagyták, és elrendelték annak kihirdetését („laudandum et approbandum ac eundem iudicium et iudiciarium deliberationem ubique in hoc regno promulgandum et publicandum esse iudicantes decrevimus et commisimus”).

A personalis presentia törvényszakok alatti működésére, az ügyek nemzetek szerinti szigorú elkülönítésére 1577 márciusából van a jogszolgáltatás menetére is tanulságos példánk. A Gyulafehérváron, március 25-én (tehát az erdélyi nemesek részére Reminiscere vasárnapjától tartott terminuson) Báthory Kristóf nevében kelt ítéletlevélben előadták, hogy az elmúlt év Kolozsvárott tartott Lukács-napi törvényszakán per kezdődött szárhegyi Lázár István felperes és losonci Bánffy Boldizsár alperes között a gyergyószéki Tapolca folyó partján levő föld okán. Akkor az ügyben közös tudományvételet rendeltek el, de ezzel az ítélettel az alperes nem elégedett meg, amiért „in solius nostri presentiam” elé fellebbezett. Ott 1577. március 23-án, szombati napon a vajda, tanácsurai és jogtudó férfiak előtt az alperes ügyvédje előadta, hogy a peres föld okán a felperes őt nem idézhette volna meg a vajda udvarába, hanem csak a székely székre és a székelyek terminusára, és ezért a per leszállítását és beszüntetését kérte.<sup>22</sup> A személyes jelenlét bíróságán az alperes által felhozott kifogást elfogadták, minthogy a felperes az alperest nem idézhette az erdélyi nemesek terminusára, hanem csak a székely székre és a székelyek terminusára. Ugyanakkor kikötötték, hogy a felperes az alperest a következő székely terminuson szólíthatja („proclamari facere possit”).

Ami a személyes jelenlét hatáskörét illeti, egyelőre sommásan csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a törvények erre vonatkozóan semmilyen szabályozást nem tartalmaznak, lényegében a peres felek anyagi lehetőségeinek függvényében történt meg a fellebbezés a táblától a personalis presentia bírósága elé.

## A táblai elnökség

A Medgyesen tartott országgyűlés 1588 decemberében a táblai törvénykezés processussának irányítására egy „fő törvénytudó embert” rendelt.<sup>23</sup> Korábban úgy véltük, hogy e tisztséget a *super intendensi* hivatal 1558-as felállításával már létrehozták, csak éppen működésének nem maradt semmi nyoma.<sup>24</sup> Az akkori intézkedés kétes eredményességét már Trócsányi is hangsúlyozta,<sup>25</sup> és mivel e tisztség viselőjére a forrásokban nem találtunk adatot, egyre

<sup>22</sup> „in curiam nostram citari et evocari facere nequoque [?] potuisset sed suis modis in sede Siculicalia et sic tandem in termino celebrationis iudiciorum pro dominis Siculis regnicolis Trans. celebrandas proclamari [?] facere debuisset, sicque causam intentare et prosequi potuisset.” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt., F 4 Cista Capituli, Cista Gömöriensis, nr. 6.

<sup>23</sup> EOE III. 242.

<sup>24</sup> Bogdándi Zsolt: *Szentgyeydi Somlyai Gergely deákról. = A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. (a következőkben Bogdándi: Szentgyeydi Gergely). 43–44.

<sup>25</sup> Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Bp. 2005. 238.



valószínűbbnek látszik, hogy az 1558-as rendelkezés papíron maradt. A praesidens kinevezésére ezek szerint csak az említett megyesi országgyűlésen (vagy annak következtében, a következő év legelején) került sor. Kérdés, hogy miért volt szükség létrehozására, és miért éppen ekkor állították hivatalába a táblai elnököt. Ismeretes, hogy az 1588. decemberi diétán Báthory Zsigmondot ténylegesen fejedelmi jogaiba helyezték. Cserében viszont a rendek elérték a jezsuiták kiűzését és kisebb sérelmek orvoslását.<sup>26</sup> Talán a rendi előretörést jelzi a praesidensi tisztség létrehozása, esetleg arra is gondolhatunk, hogy az ún. Kendi-párt próbálta így ellenőrzése alatt tartani az igazságszolgáltatást és elejét venni az ifjú fejedelem kezében összpontosuló hatalom növekedésének. Erre a minta adott volt, hiszen – mint a személyes jelenlétet tárgyaló részben láttuk – korábban a Báthory István által megbízott Hármastanács, aztán Ghiczy János kormányzó felügyelte „in persona principis” (tehát akárcsak utóbb az elnök) a bíróság munkálatait. A megyesi végzés szövege nem említi ugyan a megbízott praesidens nevét, de táblai elnökre már a következő év február 23-tól tartott törvényszakról van adatunk.<sup>27</sup> Korábban úgy gondoltuk, hogy az ítéletlevelekben ekkor még névtelenül szereplő praesidentst szentgyeydi Somlyai Gergely deákkal azonosíthatjuk. Ezen azonosítás buktatója csupán annyi, hogy ő 1591-ben is directorként fordul elő a forrásokban,<sup>28</sup> és csak 1592 decemberében tűnik fel, mint a fejedelmi tábla elnöke. E tisztségét tehát a Trócsányi Zsolt által említettél már két évvel korábban és a Kolozsvár főterén felállított verpadon bekövetkezett haláláig viselte.<sup>29</sup> De akkor ki lehetett a tábla 1589–1592 között működő első praesidense? A keresett személy azonosítását megnehezíti, hogy míg az 1590 novemberében, Szt. Lukács oktávján kelt ítéletlevél a rejtélyes elnököt „magnificus” címmel illette,<sup>30</sup> a székelyek 1592 vízkeresztjétől tartott terminusán ugyanezen tisztség viselője már „egregius.”<sup>31</sup> A megyesi országgyűlést követően kinevezett főrangú praesidens azonosítását végül nem az

<sup>26</sup> Trócsányi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Bp. 1976. 188.

<sup>27</sup> „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum diei dominicae Reminiscere, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transylvaniensium ab obitu [...] Ludovici regis Hungariae [...] ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae una cum domino praesidente, magistrisque nostris prothonotariis et juratis assessoribus sedis nostrae iudiciariae.” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 3, fasc. 3., nr. 13.

<sup>28</sup> *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kvár 2006. 816. sz. (a továbbiakban ErdKÁPJKv); *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond.) VII. 3. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó Kvár, 2005. 1614. sz. (A továbbiakban ErdKirKv)

<sup>29</sup> Bogdándi: Szentgyeydi Gergely 43–44.

<sup>30</sup> „causa presens prorogatione interveniente ad presentem terminum celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti, ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transylvaniensium ab obitu [...] ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae dilatae devenisset, quo instante ac nobis feria sexta proxima post festum beatorum Simonis et Iudae apostolorum [...] una cum *magnifico* domino presidente, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus pro faciando causarum iudicio moderativo in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus [...]” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 1, fasc. 5., nr. 15. Az ugyanazon a törvényszakon, november 20-án kelt ítéletlevélben már egyszerűen az „una cum *praeside* in iudicio, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus” megfogalmazás jelenik meg, lásd KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Kemény cs. malomfalvi lt, nr. 188.

<sup>31</sup> „una cum *egregius* presidentis, magistris nostris prothonotariis, ac juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.” KvNlt, Fügőpecsétetes oklevelek gyűjteménye, nr. 7.

ítéletlevelek, hanem Báthory Zsigmond királyi könyvének egyik bejegyzése tette lehetővé. 1589. március 7-én Báthory Zsigmond Bethlen vára neki átengedett negyedrészéért Bánffy Boldizsár tanácsúrnak, az ítélőszék elnökének és Torda vármegye ispánjának, valamint feleségének adományozta Marosszereda (a mai Nyárádszereda) mezővárost és a nagyadorjáni részbirtokot.<sup>32</sup> Ezek szerint már a megyesi diéta utáni első terminuson Bánffyval töltötték be az elnöki tiszteletet, a Torda vármegye ispánságát haláláig viselő nagybirtokos tanácsúr tekintélye által vélték biztosítani a táblai törvénykezés zavartalanágát. Az első praesidens jogi képzettségéről nincs tudomásunk, és talán éppen ezzel magyarázhatjuk azt, hogy szakértelmet is igénylő – források hiányában pontosan meg nem határozható – feladatait 1592-ben a tisztán gyakorlati jogászai pályán felemelkedő, csak „egregius” szentgyeydi Somlyai Gergely vette át. Bánffy menesztésének vagy inkább önként való távozásának (hiszen többi tisztségét továbbra is megtarthatta) pontosabb körülményeit nem ismerjük, de Somlyai Gergely deáknak mindenképpen rátermettségére és magasra törő ambíciójára vall, hogy praesidensként „in persona principis” egy tanácsurat követett.<sup>33</sup>

A táblai elnöki tisztségnek az ún. Kendi-párt erőszakos félreállítását utáni sorsával kapcsolatosan bizonytalanságunk fokozódik. Éppen az ítéletlevelek csekély száma miatt egyre bizonyosabbnak véljük, hogy 1592. február 23-tól (Reminiscere vasárnapja) a korábban szokásos törvényszakok tartása elmaradt, a táblai bíráskodás pedig kizárólag az országgyűlések alatt folyt. E jelenséget magyarázhatjuk a zavaros belpolitikai helyzettel, a háborúban való részvétellel, az állandósuló válsággal, de tény, hogy a változás konkrét okát nem ismerjük.<sup>34</sup> 1593-ban, az április 25-től tartott gyulaféhevári gyűlés idejére keltezett ítéletlevél a fejedelmi ítélőszék tagjaiként némely tanácsurakat, törvénytudó férfiakat, az elnököt, az ítélőmestereket és ülnököket nevezett meg.<sup>35</sup> Ehhez képest az 1597-ben és az ezt követő évben kelt sententiákban már másként fogalmaztak. Az 1597. május 10-én kiadott ítéletlevél,<sup>36</sup> az április 27-től Gyulaféheváron tartott diéta alatt kelt, erre a gyámsági ügyeket, továbbá a vármegyei székektől fellebbezett újabb hatalmaskodásokat és egyéb, rövid peres eljárással a fejedelmi jelenlét előtt („coram propria nostrae serenitatis presentia”) tárgyalni szokott pereket halasztották. Az ilyen jellegű ügyeknek az országgyűlések alatt való tárgyalását a terminusok elmaradása miatt éppen e diéta 9. cikkelye rendelkezett, „addig, míg az úristen az terminusok szolgáltatásának idejét mutatja”.<sup>37</sup> A korábbiakhoz képest az országgyűléseken működő felsőbíróóság összetétele is megváltozott. Az ítélőmesterek és az ülnökök mellett Báthory Zsigmond fejedelem „jelenlétét” immár Sennyei Pongrác udvarmester képviselte („in persona nostrae serenitatis”) a fentiek szerint 1597 májusában, de 1598 januárjában és

<sup>32</sup> ErdKirKv 946. sz.

<sup>33</sup> Az ismert táblai elnökök közül egyedül Gergely deák tanácsuraságára nincs adat, lásd Trócsányi: Központi kormányzat 356. Tragikusan végződő pályájára lásd Bogdándi: Szentgyeydi Gergely 37–46.

<sup>34</sup> Ugyanerre az időszakra tehető viszont a vármegyei ítélőszék hatáskörének bővülése, kiteljesedése. Lásd Dáné Veronka: „Az Ónagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen-Kvár 27.

<sup>35</sup> KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Kornis It, 5. doboz. „una cum nonnullis dominis consiliariis nostris aliisque prestantibus et jurisperitis viris, necnon praesidentis, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.”

<sup>36</sup> Regesztája: ErdKÁPkv 955. sz. Közlése, a dátumok részben téves feloldásával: *Székely Oklevéltár VIII. 1219–1776*. Közzéteszi Barabás Samu. Bp. 1934. 324–337.

<sup>37</sup> EOE IV. 118–119.

márciusában is,<sup>38</sup> azzal a lényeges különbséggel, hogy neve mellől a megszokott praesidensi titulus elmaradt. Azt tudjuk, hogy 1598-ban a nagy hatalmú tanácsúr, Sennyei Pongrác kancelláriai feladatokat is ellátott, ő nyitott fel például vattatásról kelt jelentést.<sup>39</sup> E feladatai talán bírósági megbízásaihoz köthetők, de mivel a források őt nem nevezik egyértelműen táblai elnöknek, tisztségviselését egyelőre bizonytalannak kell tekintenünk.

Tekintettel a szórványos forrásokra nehéz feladat a fentiek összefoglalása és a következtetések levonása. Először is magyarázatot kell adnunk arra, hogy miért tartottuk szükségesnek a személyes jelenléti bíróság és a táblai elnökség párhuzamos tárgyalását. Trócsányi szerint „az erdélyi országos felsőbíróság egyfórumos, az országgyűlés is egykamarás”.<sup>40</sup> Megállapításának a jogszolgáltatásra vonatkozó része csak részben állja meg a helyét. Egyértelmű, hogy a personalis presentia bírósága az 1590-es évekig a fejedelmi tábla fellebbviteli székeként működött, a kúriai bíraskodás tehát kétfórumos volt. E rendszerben vélhetően éppen a Magyar Királyságbeli személynök mintájára létrehozott praesidensi hivatal jelentett változást. A többnyire tanácsúr praesidens „a fejedelem személyeseként (in persona principis) elnökölt a táblán”, így a személyes jelenlét bíróságára a továbbiakban vélhetően már nem volt szükség. Ezt a folyamatot jelezheti, hogy az 1590-es években kiállított ítéletlevelekben a személyes jelenlét működésének nyomára nem akadunk. Csupán egy olyan forrásunk van, amely a táblán tárgyalt per fejedelemhez való fellebbezését említi, és ez is a 16. században utolsónak tekinthető, 1592. február 23-tól tartott táblai terminuson kelt. Küküllő vármegyének 1590. szeptember 16-i perfelderjesztő okleveléről van szó, melyben Kendi Sándor felperes és Hosszúaszói Mihály alperes közötti kisebb hatalmaskodási ügyben a döntést a fejedelmi kúriához utalták. Ezen okirat hátlapján levő perfolylta feljegyzések (az ún. *series*) szerint a pert először az említett 1592. évi törvényszakon tárgyalták, akkor a tábla jóváhagyta a vármegye ítéletét, az alperes viszont prohibítával élt. Ugyanazon a terminuson újból tárgyalták az ügyet, azonos ítélet született, amiért az alperes a fejedelemhez fellebbezett („I. appellavit ad principem, transmittitur”).<sup>41</sup> Kérdés, hogy azonosíthatjuk-e ezt a bírói székletet a személyes jelenlét bíróságával, mert ha igen, akkor ez a legfelső bírói fórum működésének általunk ismert utolsó 16. századi emléke.

<sup>38</sup> 1598. január 15-én kelt ítéletlevelben a következőképpen írják le az ítélszéket: „[...] instante scilicet termino brevium iudiciorum sub comitiis generalibus dominorum regnicolarum Transsilvaniensium, nec non etiam partium regni Hungariae ditioni nostre subiacentium, in civitate nostra Alba Julia ad festum Epiphaniarum domini novissime praeteritum indictis celebratorum, ad quem videlicet terminum causae tutelarum, nec non etiam factum transmissionum super novis actibus potentiariorum in sedibus comitatum confectarum et similibus negotiorum brevi processu iuridico terminari solitorum tangentes et concernentes, coram propria persona nostrae serenitatis ex publica eorundem regnicolarum nostrorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae, una cum fidelibus nostris magnifico domino Pancratio Senniei consiliarii et magistro curiae nostrae, magistrisque nostris protonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.” Az ítélszéken Zaránd vármegyétől fellebbezett gyilkossági ügyet tárgyaltak. Lásd KvNlt, Teleki cs. kendilónai lt, nr. 88. (régí jelzete: fasc. XII.). További példák KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, iktári Bethlen lt. (évrendezett iratok); KvNlt, Bánffy lt., fasc. IVa, nr. 27.

<sup>39</sup> Erről lásd Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária oklevelés gyakorlatában a Báthoryak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII (2015). 3. füzet. 91.

<sup>40</sup> Trócsányi: Központi kormányzat 355.

<sup>41</sup> MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Capituli, Cista Küküllő, fasc. 1., nr. 2.

**The Court of *Personalis Presentia* in the Transylvanian Principality and the Presidents of the *Tabula* in the Second Half of the 16th Century**

*Keywords: Legislation, Transylvanian Principality, Tabula iudiciaria, personalis presentia*

The present paper starts with a general presentation of the judicial institutions which were organized after the return of queen Izabella and her son from Poland (1556). The establishment of the Royal (Princely) Table (*Tabula, Sedria*) was based on medieval backgrounds, with paid judges (*assessores*) and later a president who probably took the final decisions during the proceedings. Initially there was only one protonotary for Transylvania, but from 1558 another one was appointed. The *Tabula* adjudicated all kinds of cases appealed from the counties but its jurisdiction consisted mainly of actions involving noble property rights and acts of might. If one of the parties was not content with the decision of the Table, he could appeal his case to the court of „personal presence” (*personalis presentia*), where the case was discussed by a few councilmen and other *jurisperiti viri*. The court of *personalis presentia* was established in 1558, but our first documentary evidence is from the beginning of 1559. Sometimes the king or later the prince really attended this court which functioned simultaneously with the *Tabula*, during the so-called court sessions (octaves) or when and where the general assembly was held.

The assembly of Mediaş which took place in the december of 1588 appointed a president for the *Tabula*. The purpose of this reorganization is not very clear, we can just assume that the opposition of Sigismund Bathory tried to maintain this way its influence on the judicial system. The *Tabula* was chaired first by Boldizsár Bánffy (1589–1592), after that Gergely Szentgyedí and Pongrácz Sennyey were the presidents of the Court.

Buza János

## Az Erdélyi Fejedelemség pénzértékei és a nagysinkai országgyűlés (1664)

Az 1620-as évek közepén tetőző nagy pénzrontás<sup>1</sup> megfékezése, majd az 1630-as évek árfolyam-emelkedése után, az 1640-es évektől kiegyensúlyozottakká váltak a pénzértékviszonyok<sup>2</sup> Közép-Európában. Évtizedekig állandó maradt az arany és az ezüst aránya, ami a kortársak előtt abban nyilvánult meg, hogy 1 dukát – azaz egy jó mértékű és kellő súlyú aranyforint – 2 birodalmi tallérral<sup>3</sup> lett egyenlő. A váltópénzek minőségét nem rontották, s bár a kibocsátott kisebb címletek mennyiségét gyakran kevesellték<sup>4</sup> a kortársak, a forgalomban még elegendő bel- és külföldi veret maradt ahhoz, hogy súlyosabb pénzügyi válság ne üsse fel a fejét a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben sem.

Bár az 1640-es évek első felében az Oszmán Birodalomban kialakult monetáris zavarok<sup>5</sup> híre Bécsbe is eljutott, a hódoltsági árfolyamok csökkenése nem rendítette meg a hódoltságon kívüli területek pénzforgalmát. A szpáhik visszaélései<sup>6</sup> azonban joggal váltották ki a hódoltsági lakosok panaszait, így nem meglepő, hogy a megyei és az országos tisztségviselők<sup>7</sup> aggodalommal tekintettek a budai *pénzértékviszonyokra*.

Buza János (1939) – történész, ny. egyetemi tanár, az MTA doktora, janosbuza@freemail.hu

<sup>1</sup> Huszár Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Bp. 1995. 14–16. (a továbbiakban Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség*); Buza János: *Pénzforgalom és árszabályozás Bethlen Gábor uralkodása alatt. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kvár 2014. 487–497.

<sup>2</sup> Rudolf Geyer: *Zur österreichischen Münzpolitik 1524–1790*. Numismatische Zeitschrift XXVI (1933). 73–108; E. Tomaszewski: *Ceny w Krakowie w l. 1601–1795*. Lwów 1934. 2; Horváth Tibor Antal: *A magyar aranyforint érték-változása 1490–1709 között*. Numizmatikai Közlöny (a továbbiakban NK) LVIII–LIX (1959–1960). 33–50; Horváth Tibor Antal: *A tallér értékváltozásai 1542–1700 között*. NK LXII–LXIII (1963–1964). (a továbbiakban Horváth. T. A.: *A tallér értékváltozásai*) 25–50; Štefan Kazimír: *Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných minci na Slovensku v rokoch 1526–1711*. Numismatický sborník, Praha VIII (1964). 171–216.

<sup>3</sup> A délnémet térségtől Bécsen át Krakkóig bizonyítható az arány kialakulása 1635 és 1643 között. A lengyel térségben a dukát árfolyama 180, a talléré pedig 90 lengyel garas lett, St. Hozzowski: *Les prix a Lwów (XVI<sup>e</sup>-XVII<sup>e</sup> siècles)*. Paris 1954. 89. Vö. Buza János: *Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében*. NK C–CI (2001–2002). 150.

<sup>4</sup> Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*. Bp. 1975. (a következőkben Huszár: *Habsburg-házi*). 38.

<sup>5</sup> Helmut Jungwirth: *Beiträge zur Münzgeschichte Ferdinand III.* [Doktori értekezés, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, 1962.]; Günther Probst: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*. Wien–Köln–Graz 1973. (A következőkben Probst: *Österreichische Geldgeschichte*). 455–457; Halil Sahillioglu: *The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300–1750. = Precious Metals in the later Medieval and Early Modern Worlds*. Ed. by J. F. Richards. Durham, 1983. 287.

<sup>6</sup> K. G. [= Kazinczy Gábor]: *Adalékok a török magyar kori beltörténehez. Hivatalos nyomozások a török adó s hódítások körül Borsodban a XVII. század I. felében*. Magyar Történelmi Tár VI (1859). 120–129; Ráth Károly: *A Győr vármegyei hódoltságról*. Magyar Történelmi Tár VII (1860). 101–122.

<sup>7</sup> Buza János: *Az Oszmán Birodalom monetáris válságának magyarországi hatása. = Numizmatika és társtudományok III.* Főszerk. Németh Péter, szerk. Lakatos Sarolta – Ulrich Attila. Nyíregyháza 1999. 229–240.

A pénzértékviszonyok kiemelése indokolt, ugyanis az 1630-as évek végétől, illetve az 1640-es évek elejétől eltérően alakultak az egyes országrészek pénzértékei. Mivel a Magyar Királyság sem alkotott már teljes pénzügyi egységet, az alábbi csoportosítás tűnik célszerűnek: „A” = a Dunántúl és Alsó-Magyarország, illetve „B” = Felső-Magyarország, s vele együtt az Erdélyi Fejedelemség, továbbá „C” = a hódoltság középső része.<sup>8</sup>

Országrész	A dukát árfolyama magyar dénárban	A tallér árfolyama magyar dénárban	A dukát és a tallér értékaránya
„A”	300	150	1 : 2
„B”	360	180	1 : 2
„C”	320	160	1 : 2

Az adó- és a számadáskönyvekben a fenti árfolyamok igen gyakoriak, s minden bizonynyal jellemzőeknek is tekinthetők, de az esetleges eltéréseket ugyancsak figyelembe kell venni. Sopronban például számos adat tanúsítja a dukát 300 magyar dénáros árfolyamát 1631-1659 között, amelynek megfelel a tallér 150 dénáros számítási kurzusa, miközben a tallér forgalmi értéke<sup>9</sup> rendre 155 dénár volt.

Mivel törvény nem határozta meg a tallér 150 dénáros árfolyamát, nem meglepő a soproni 155 dénáros forgalmi érték, mert az utóbbi nyilvánvalóan az ázsiót<sup>10</sup> is tartalmazta. A felpénz szinte természetes volt a kortársak számára, egykori feljegyzés tanúsítja ugyanis azt, hogy – „szokás szerint” – minden tallérra<sup>11</sup> egy garas, azaz éppen 5 dénár<sup>12</sup> ráadás járt.

Mint fentebb láttuk, az Erdélyi Fejedelemségben 180 dénár volt a tallér ismert és elfogadott árfolyama, s 1659-ből maradtak is fenn olyan nyugták<sup>13</sup> és elszámolások, amelyekből kiténik, hogy az „egész, imperiális<sup>14</sup> tallért” 1 forint 80 dénárban<sup>15</sup> számították. Többnyire ezt

<sup>8</sup> Horváth Tibor Antal és Štefan Kazimír adatsorainak, illetve levéltári anyaggyűjtésem felhasználásával. Buza János: *A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században (Nagykőrös 1622–1682)*. Történelmi Szemle XX (1977). (a továbbiakban Buza: A tallér) 73–106.

<sup>9</sup> Huszár Lajos: *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban*. (a továbbiakban Huszár: Pénzforgalom) = Dányi Dezső – Zimányi Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Bp. 1989. 52–54.

<sup>10</sup> A pozitív tallérráziót illetően lásd uo. 53.

<sup>11</sup> I. Rákóczi Györgynek írt levél szerint „...minden tallérra egy-egy garast adván az szokás szerint”. Pozsony 1640. márc. 12. Horváth Tibor Antal hagyatéka. MTA Könyvtára, Kézirattár. Ms 5260. (A továbbiakban: Horváth T. A. MTA Kézirattár.)

<sup>12</sup> Huszár: Pénzforgalom 55.

<sup>13</sup> Fodor István 4000 tallért, „...mely teszen fl. 7200”, illetve Paskó Kristóf 2000 tallért „...facit juxta ejus quietantiam fl. 3600.” adott „jóságért”, azaz vásárolt birtokot. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Hungarica Historica III. Comitialia/b. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1887. (a továbbiakban: EOE). XII. 262.

<sup>14</sup> Császári, császártallér, vö. *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár I–XIV*. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Szerk. Szabó T. Attila et alii. Buk.–Bp.–Kvár 1976–2014. (a továbbiakban: SZT) V. 579, 667. Tágabb értelemben olyan tallér, amelyre a birodalmi tallérral egyező minőségűnek tekintettek. Huszár: Habsburg-házi 49.

<sup>15</sup> A keresztesmezei táborban is 180 dénáros tallérfolyamot jegyeztek fel az 1659. aug. 26-án kelt napló szerint: „singulos imperiales talleros centum et octoginta denarios” EOE. XII. 347. Az országgyűlési emlékek nyomán tekintette át többek között a pénzforgalmat, a pénzértékeket és a jó pénzek hiányából eredő nehézségeket Tarczali Zombory Ida: *Erdélyi pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek idejében (1658–1690)*. c. értekezésében. Bp. 1906. 44–49.



az árfolyamot vették alapul akkor is, amikor a „szeges tallérokat” – azaz a csegelyeket<sup>16</sup> és a váltópénzeket, illetve a veretlen ezüstöt számították át<sup>17</sup> tallérra.

Természetesen az ázióti tartalmazó elszámolásokra Erdélyből is lehet példát hozni, szintén 1659. évi adatok szerint az ún. „gréci tallérok”<sup>18</sup> árfolyama 180 dénár helyett 190 dénára, a „jó imperiális tallérok” pedig 185 dénára<sup>19</sup> rúgott.

Az 1660. esztendő fordulatot hozott az erdélyi pénzértékek terén. Bár az oroszlanos tallérok<sup>20</sup> 160 dénáros árfolyamánál magasabb – 180, 185 dénáros – kurzusok voltak a gyakoribbak, egy esetben a tallér 200 dénáros árfolyamon is előfordult a jól ismert<sup>21</sup> adatsorban. Az egyedi példa ellenére több mint valószínű, hogy az 1660. esztendő második felében már 200 dénárnyi váltópénzt kellett adnia annak, aki tallérra akart szert tenni, illetve tallér helyett váltópénzzel<sup>22</sup> fizetett.

Tételesen nem tették közzé a tallér 200 dénáros árfolyamát, azonban a segesvári országgyűlés adózási cikkelyei nem hagynak kétséget afelől, hogy – a nyomasztó teher súlya alatt – „jó pénz” hiányában felárat tartalmazó, 2 forintos tallérkurzussal számoltak. Félreérthetetlenül kitűnik ez az I. törvénycikkből: „Az vármegyék kapuszám után adjanak tall. 25, fide mediante előadván az kinek jó pénze vagyon, hogyha penig az nem találtatik, adjanak ötven forintot.”<sup>23</sup> Ugyanebben a törvénycikkben rögzítették azt, hogy a rovatlan falvak lakói, továbbá az egyházi nemesek és az özvegyasszonyok is adjanak „harmadfél tallért, avagy öt forintot” – azaz 2,5 tallért vagy 5 forinttal<sup>24</sup> egyenértékű váltópénzt.

A tallérra számított felár elrendelését és a kemény adóztatást még nem indokolhatjuk a külföldön kialakult monetáris nehézségek „begyűrűző” hatásával. Katonai, politikai okai voltak

<sup>16</sup> A csegely árfolyamára későbbi példát is lehet hozni: „... szeges tallért n. 183 ½, teszen fl. 330 [d.] 30” – azaz 330,3:183,5 = 1,8; tehát egy szeges tallért 180 dénárban számítottak. 1661. nov. 27. MOL Rákóczi lt. nyomán. Horváth T. A. MTA Kéziratár. Ms 5260.

<sup>17</sup> „Die 3. Mai [...] 103 gira és 40 nehezék ezüst [...] facit tallér 935, + 2497,5 tallér, + 255 oroszlanos tallér, + 372 arany (= 744 tallér) mindösszesen = 7925 forint 70 dénár EOE. XII. 261. Továbbá „Kolos vármegyéből [...] aranyat nro. 56, facit fl. 201 // 60. Imperiális tallér nro. 49 ½, facit fl. 89 // 10. Zlottot nro. 1, facit fl. 1. Ittem ezüstöt 93 girát és 29 nehezéket, [...] teszen talleros 795 ½, n. 1 1/2., mely teszen fl. 1431 // 46 ½.” EOE. XII. 262.

<sup>18</sup> A „gréci” (= grazi) jelző a tallérok stájerországi eredetét sejteti, vö. SZT. IV. 667, de a népnyelv a nagyobb számban előforduló tiroli tallérokat is „gréci talléroknak” nevezte, vö. Buza János: *A tiroli tallérok hódoltsági és erdélyi sikerének títka.* = *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia.* Szerk. Nagy Ádám – Újszászi Róbert. Szeged 2011. 105–116.

<sup>19</sup> „Rádai György uram administrált ötszázharminckét tallért, melynek negyvene greci, egyet computálván fl. 1 d. 90, facit fl. 76. Az négyszázkilencvenkét jó imeperialis tallérokat, egyet computálván fl. 1 d. 85, facit fl. 910 d. 20.” EOE. XII. 266–267.

<sup>20</sup> A Németalföldön is vert birodalmi talléroknál gyengébb minőségű oroszlanos tallérokra lásd H. Enno van Gelder: *De Nederlandse munten.* Utrecht–Antwerpen 1965. 73, 79, 218, 221, 230, 268; Huszár: Habsburg-házi 49; Buza János: *Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteleuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen und Ungarn).* Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae XVII(1981). 335–358; Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség* 18; SZT X. 29.

<sup>21</sup> Horváth T. A.: *A tallér értékváltozásai* 43–44.

<sup>22</sup> „gab ihm auff ein Monath Imperiales 4, oder 8 Gulden Siebenbürger Müntz” – a Konstantinápolyban raboskodó Johann Lutsch feljegyzése, 1660. okt. 1. *Deutsche Fundgruben der Geschichte Sibenburgens.* Hrsg. durch G. Joseph Kemény. Klausenburg 1833. 334.

<sup>23</sup> Segesvári, o. gy. 1660. júl. 5. EOE. XII. 443, vö. Lipták János: *A portai adó története az Erdélyi Fejedelemségben.* Késmárk 1911. 12.

<sup>24</sup> A III, X, XVI, XIX, XXI, XXIV, illetve egyenértéke nélkül V. törvénycikkben. EOE. XIII. 444–448. Természetesen kisebb tételek is voltak, pl. 2-2 ezüst tallért vagy 4-4 forintot (uo. VII. és VIII. tc.), illetve nem minden törvénycikkben (XX, XXI. és XXIII.) tüntették fel a tallér forintértékét. 447, 449.

annak, hogy drasztikus adóemelésre kényszerült az országgyűlés. Nagy mennyiségű jó pénzt – főként tallért és vélhetően aranyforintot – kellett előteremteni a szerencsétlen lengyelországi hadjárat következtében, majd a tatár fogságba esett sereg váltságdíjához kellett hozzájárulni. A csapássorozatot az Oszmán Birodalom példátlan hadisarca és durva adóemelése<sup>25</sup> tetézte be. A szultáni csapatok dúlásait, a „fényes porta” mohóságát elítélő kortárs sorai<sup>26</sup> szerint:

*Az ország népire el-viselhetetlen igáját reá veti,  
Őt száz ezer tallért a meg-fizetésre laistromában jedzi,  
Nyolcvan ezer tallért esztendőnkint kíván tárházába vitetni.*

Együttesen e két utóbbi tétel 14,5-szerese volt Erdély korábbi, évente 40 ezer tallérra<sup>27</sup> rúgó adójának, s a hatalmas összeget rövid idő alatt kellett összegyűjteni. A talléronként 20 dénáros felárral egyfelől a „jó pénzzel” rendelkezőket fizetésre, kölcsönzésre kívánták ösztönözni, másfelől az „usuális pénzek” – azaz a napi vásárlásokat, eseti fizetéseket szolgáló garas- és poltura-pénzek – tulajdonosait pedig arra akarták rászorítani, hogy felpénz fizetésével maguk tegyenek szert tallérokra és aranyforintokra.

A porta tallérban követelt adóemelése és hadisarca miatt kényszerült a Fejedelemség a lakosság anyagi segítségének kérésére. Nyilvánvaló volt azonban, hogy idővel ki kellett elégiteni azokat, akik féltve őrzött pénzvagyonuk legértékesebb részéből kölcsönöztek „...az haza oltalmazására...<sup>28</sup>” A „jó akaratjuktól jó pénzt” adók contentálásának<sup>29</sup> elfogadása után 1662 tavaszán hoztak<sup>30</sup> törvényt arról, hogy „plenarie contentálják a jó pénzeket kiadó feleket adván egy tallérért két forintot, egy aranyért négyet.”

Nagy a valószínűsége annak, hogy az államadósság rendezését szolgáló törvény kurzusainak ismeretében a tallérok és az aranyforintok köznapi – ha úgy tetszik fekete piaci – árfolyama<sup>31</sup> emelkedett, ami nehezítette a kincstár és a jó pénzt keresők helyzetét

Hosszabb távon a tallér és az aranyforint fokozódó hiányát jelzi az, hogy kedvezmény nyújtásával igyekeztek ösztönözni a jó pénzekkel történő fizetést, így az 1662. évi, medgyesi országgyűlés végzése szerint olcsóbban kaphattak sőt azok az idegenek, akik a „mostani szükségünkre pénzt”<sup>32</sup> adtak. Ugyancsak a jó pénzek behozatalát szolgálta az 1666-ban, Fogarason elfogadott XVI. törvénycikk, mely szerint csak a harmincad felét fizették azok

<sup>25</sup> Makkai László: *Erdély története*. Bp. 1944. 394–400. Az időrendi áttekintésre: *Magyarország történeti kronológiája*. II. 1526–1848. Főszerk. Benda Kálmán, szerk. Péter Katalin, Somogyi Éva. Bp. 1982. (A továbbiakban Kronológia II.) 477–486, Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*, R. Várkonyi Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)* 784–846, ezen belül kiemelten 786–799, 823–883. = *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 711–726. (*Erdély története három kötetben*. Főszerk. Köpeczi Béla); Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Bp. 2002. 170–189.

<sup>26</sup> Paskó Kristóf: *A ’nemes,- régente híres Erdély országának keserves és szomorú pusztításáról írt siralom*. Az 1660-as évek költészete (1661–1671). Sajtó alá rendezte: Varga Imre. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 10. kötet Bp. 1981. 163.

<sup>27</sup> Lipták: i.m. 46.

<sup>28</sup> Marosvásárhelyi o. gy. 1658. nov. 6–11. VIII. tc. EOE. XII. 102.

<sup>29</sup> Besztercei o. gy. 1659. febr. 26. – márc. 25. V. tc. Uo. 223.

<sup>30</sup> Görgényszentimrei o. gy. 1662. márc. 10–26. Articulus XIII. EOE. XIII. 129. Nyomatékosította ezt a következő törvénycikk, uo. Nagy a valószínűsége annak, hogy e két törvénycikk, majd a fejedelmi ígéret bizalomerosztó lehetett, ugyanis a szászkézdi országgyűlés III. törvénycikkéből lehet következtetni arra, hogy voltak olyanok, akik jó pénzüik egy részét a portai adó céljára váltották át. EOE. XIII. 220.

<sup>31</sup> Ha nem történt számszaki elírás, akkor Kolozsvárt 1662-ben a tallért 200, az oroszlanos tallért pedig 180 dénárban számították. SZT X. 29.

<sup>32</sup> Medgyesi o. gy. 1662. okt. 20. – nov. X. tc, EOE XIII. 189.

a kereskedők, akik jó pénzt hoztak<sup>33</sup> az országba, s azt bizonyíthatóan erdélyi vásárlásaikra fordították.

Az 1662. és az 1663. évi országgyűléseken<sup>34</sup> a rendek még nem módosították az árfolyamokat, továbbra is tallérban vetették ki az adót, s egy tallér helyett 2 forintot fizettek azok, akik csak váltópénzekkel rendelkeztek. Jogi forrás hiányában is feltételezhető, hogy az aranyforintot keresőknek egy-egy dukátért 4 forintnyi váltópénzt kellett fizetniük, ugyanis az aranyforint és a tallér 2:1 aránya<sup>35</sup> nem változott.

A „jó pénzek” árfolyamának és a pénzértékviszonyok alakulásának nyomait keresve a Nagysinken 1664-ben tartott országgyűlés végzéseit kell kiemelnünk. Apafi Mihály azért hirdetett általános országgyűlést Nagysinkre, hogy a rendek „az adó megfizetésének módozatairól tárgyaljanak”.<sup>36</sup> Sem a köztörténet, sem a pénztörténet szempontjából nem kapott kellő figyelmet ez a diéta, noha monetáris téren<sup>37</sup> az évtized kiemelkedően fontos törvényeit alkották meg a szászöldi mezővárosban.

Külön elemzést igényel az alábbiakban a váltópénzek forgalmáról szóló – sajtóhibával nyomtatott – II. articulus. A jó pénzek és a nemesfémek kivitelének tilalmát elrendelő XXXVI. törvénycikk beleillik Európa hasonló törvényeinek sorába, csupán a szigora keményebb. A XXXVII. cikkely<sup>38</sup> pedig azért érdemel fokozott figyelmet, mert a jó pénzek kurzusát akarta maximálni: „Az aranynek négy forintnál, a tallérnak kettőnél, az oroslányosnak pedig száznyolcvan pénznél feljebb való váltása bizonyos animadversióval tilalmaztatik.” A jogforrás teljes szövegéből<sup>39</sup> kiténik, hogy a törvényhozók károsnak tartották a jó pénzek valós értéken felüli átváltását. Továbbá úgy vélekedtek, hogy már az idézett felső határok is meghaladják a pénzek tényleges értékét. A keresettebb veretek növekvő hiányára vall az, hogy az „orszlányos tallért” is a jó pénzek sorába emelték.

Felső-Magyarországra tekintve valóban irreálisan magasak voltak az erdélyi árfolyamok, ugyanis Kassa környékén változatlanul 360 dénárban járt az aranyforint, 180 dénárban a tallér. A budai pasa alá rendelt Duna–Tisza közén még alacsonyabbak voltak a kurzusok, adózáskor az aranyforintra 320 dénárt, a tallérra 160-at, az oroslányos tallérra pedig 145 dénárt számítottak.

Nincs támpontunk a tekintetben, hogy a szomszédos országok mérsékelt árfolyamai ösztönözték volna az erdélyi rendeket arra, hogy 1666-ban, a fogarasi gyűlésen alkossanak

<sup>33</sup> Fogarasi o. gy. 1666. febr. 1–26. EOE XIV. 189.

<sup>34</sup> Medgyesi o. gy. 1662. okt. 20. – nov. Székelyföldön annak, akinek 2 ökre volt „fél tallért, avagy egy forintot” kellett fizetnie. Articulus XI. uo. 190. „az hol tallért nem adhatnak, egy tallérért két forintot adjanak”; Articulus XIII. uo. 257. Marosvásárhelyi o. gy. 1663. szept. 24. „az hol tallért nem adhatnak, egy tallérért két forintot adjanak”; Articulus XIII. uo. 257.

<sup>35</sup> Igen nagy összegek esetében is valós az aranyforint és a tallér 2:1 aránya, vö. „Fogaras várát cum suis pertinentiis [...] nagyságos Bornemissza Annának [...] nyolcvanezer forintban inscribáltuk...” Articulus I. A törvény szövege téves, helyesen 80 000 tallér volt az összeg, – vö. a kötet bevezetőjével. Marosvásárhelyi o. gy. 1663. szept., illetve „Liber baronatus autem seu districtus Fagarassiensis unacum arce ejusdem... d. principissae inscribitur pro aureis 40.000.” Idézet Andreas Frank naplójából. EOE. XIII. 44, 249, 269.

<sup>36</sup> Nagysinki o. gy. 1664. jan. 31. – febr. 24. Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Ford. P. Vásárhelyi Judit, utószó és jegyzetek Jankovics József. Bp. 1993. 201.

<sup>37</sup> Kivétel az EOE bevezetője, mely szerint a nagysinki országgyűlés „túlnyomólag pénzügyi kérdésekkel foglalkozott”. XIII. 50.

<sup>38</sup> A törvények sorrendjében: EOE. XIII. 282–283, 297.

<sup>39</sup> „Látván ebből való kárunkat is és fogyatkozásunkat, hogy az tallért és aranyat valorán feljül kezdették váltani, végeztük azért egyenlő consensusból, hogy senki az tallért feljebb két forintnál, az aranyat négynél, az oroslányost pedig száznyolcvan pénznél ne merészelve elváltani, holott ez is rendkívül való ára; külömben cselekedőktől vétessék el, s fordítottassék ország számára.” EOE. XIII. 297.

törvényt a „Tallér s arany váltásáról”. A zord hangvételű XIV. cikkely szerint elkobzás terhe mellett tilos a tallért 180, az aranyforintot pedig 360 dénár fölötti árfolyamon átváltani, de ha az „ország szükségére” ad be valaki az igencsak hiányolt fizetési eszközökből, akkor „egy tallérért két forintot, egy aranyért négy forintot adnak”.<sup>40</sup> – más szóval 200, illetve 400 dénárral egyenértékű különböző címletű váltópénzt kap az, aki a kincstár javára válik meg tallérjától, illetve aranyforintjától.

A fogarasi országgyűlés – éppen a pénzügyi végzései kapcsán – helyet kapott rangos kézikönyveink<sup>41</sup> egyikében. Fontosságához nem fér kétség, az azonban több mint valószínű, hogy az ott bevezetett kettős árfolyamok felső határait áthágták a gyakorlatban.

Az utókor történészének kételyét egyfelől a váltópénzek sokfélesége és növekvő mennyisége, másfelől a jó pénzek, főként a tallérok visszafogott kibocsátása indokolja. E ponton kell rátérni az 1664-ben tartott nagysinkai országgyűlés váltópénzekről szóló törvénycikkére, amelynek részleges idézése is szükséges:

„Articulus II. Az Császár garassa, Lengyel sustákok, és új ortok, hogy minden rendektől promiscue el-vétessenek, végeztetik.

Az Császár garasa, és az Lengyelország[ban] újonnan vert sustákok, és<sup>42</sup> az kik új ortokkal együtt, Leopoldrinusoknak neveztetnek, végeztük Nagyságod kegyelmes resolutioja szerént, hogy ez Országban minden rendektől az ő valorok szerént elvétessenek, sub poena ducentorum florenorum.”

A törvénycikk értelmezése megköveteli a felsorolt váltópénzek<sup>43</sup> azonosítását. A „császár garasa” az osztrák<sup>44</sup> eredetű, de a Német-római Birodalomban<sup>45</sup> már másutt is vert, 3 krajcáros váltópénz volt. A „susták”-nak írt és Erdélyben jól ismert<sup>46</sup> veret a Lengyel Királyságból származott, nem 6 dénárt<sup>47</sup>, hanem VI lengyel garast<sup>48</sup> ért. Az „új ort” névértékét XXX garasban állapították meg a Lengyel Királyságban, noha valójában csak XVIII lengyel garasnak<sup>49</sup> megfelelő ezüstöt tartalmazott. Végül a „Leopoldrinus” I. Lipót császárról kapta a helyi<sup>50</sup> nevét, s XV krajcáros<sup>51</sup> értékjelzéssel került forgalomba.

<sup>40</sup> Fogarasi o. gy., 1666. febr. 1. – 26. EOE. XIV. 187.

<sup>41</sup> Kronológia II. 487.

<sup>42</sup> Formailag minimális helyesbítés tűnik szükségesnek, „is” helyett **és** írandó, tartalmilag azonban jelentős különbséget takar a módosítás, mert a „susták” és az „új ort” semmiképpen sem azonosítható. EOE. XIII. 282. Ugyancsak helyesbítendő a *Compillatae Constitutiones Regni Transilvaniae*. Claudiopoli 1671. „az ő valorok szerint elvétessenek” része, »*elvétessenek*» a megfelelő, vö. 'ort' szócikk alatt SZT X. 51.

<sup>43</sup> A pénznevek, pénzürtékek és a váltópénzek számos változata régebbi szakirodalmunkból is ismert, ingadozó értéküket külön is kiemelte Lipták: *i. m.* 11–14.

<sup>44</sup> Wolfgang Schulten: *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V. Typenkatalog der Gepräge zwischen dem Beginn der Talerprägung (1484) und der dritten Reichsmünzordnung (1559)*. Frankfurt/Main 1974. 433, 439.

<sup>45</sup> „Reichsgroschen” néven ugyancsak ismertté vált. Friedrich Frhr. v. Schrötter: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin 1970. (A továbbiakban Schrötter: *Münzkunde*) 162, 292, 536.

<sup>46</sup> Bőséges a példaanyag *susták, sustákos, susták pénz* címszavak alatt SZT X. 968–969.

<sup>47</sup> Hatdénárnyi értéke téves a kötet bevezetőjében. EOE XIII. 50.

<sup>48</sup> Andrzej Mikołajczyk: *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź 1988. 30.

<sup>49</sup> Max Kirmis: *Handbuch der polnischen Münzkunde*. Posen 1892.147–149; Schrötter: *Münzkunde* 6–7; Andrzej Mikołajczyk: *Obieg pieniądzy w Polsce srodkowej w wiekach od XVI do XVIII*. Łódź 1980. (A továbbiakban Mikołajczyk: *Obieg*). 16.

<sup>50</sup> Névváltozatainak ismertetésétől terjedelmi okból el kell tekinteni.

<sup>51</sup> Eduard Holzmair: *Die Münzstätte Wien unter Andrea Cetto (1660-1665)*. Numismatische Zeitschrift XXVII(1934). 83–92. Probszt: *Österreichische Geldgeschichte* 464–466.

Az Ausztriában 1659-től, Magyarországon 1661-től<sup>52</sup> vert XV krajcáros viszonylag új pénz, a lengyel „új ort” pedig szinte verdefényes volt 1664-ben, velük szemben a „császár garasa” és a „susták” kibocsátásának kezdete a távoli múltba nyúlt vissza. Mindkét utóbbi – az Erdélyben néha utánzott VI garasos<sup>53</sup> – gyakori volt a helyi<sup>54</sup> pénzforgalomban. Ebben az időben a négy pénznem közös vonásának bizonyult az, hogy a névértéküknél, illetve az elődeiknél kevesebb nemesfémeket tartalmaztak, továbbá nagy mennyiségben<sup>55</sup> állították elő őket, következőképpen benyomulhattak a távolsági kereskedelembe is. Indokolt néhány jellemző adatuk kiemelése:

Péznéve	Évszám	Tiszta tömege ezüst gramm	Évszám	Tiszta tömege ezüst gramm
„császár garasa” = III (3) krajcáros <sup>56</sup>	1551	1,13 g 100,0%	1659	0,72 g 63,7%
„susták” = lengyel VI garasos <sup>57</sup>	1580 1650	4,12 g 100,0% 1,64 g 39,8%	1616 1658	3,12 g 75,7% 1,31 g 31,8%
„Leopoldrinus” = XV krajcáros <sup>58</sup>				3,60 g :
„új ort” = zlotówka <sup>59</sup>			1663	3,36 g :

A fentebb részben idézett törvénycikk szerint a fejedelem határozata nyomán történt a jogalkotás, de csekély a valószínűsége annak, hogy az 1664. évi II. articulus sugalmazói a tanácsurak, még kevésbé a rendek lettek volna; sokkal inkább azok közül a – veretek ezüsttartalmát ismerő – ötvösök közül kerülhettek ki, akik Apafi Mihálytól kaptak<sup>60</sup> pénzverési engedélyt. Közreműködő szakemberek szerepét sejteti továbbá az is, hogy a törvény szövegében egymás mellé helyezett XV krajcáros és az új ort szinte kínálja az összehasonlítást. Ha összevetjük a két váltópéznél legfontosabb adatait, akkor egyértelművé válik az, hogy a Lengyel Királyság új verete bár némileg súlyosabb volt a XV krajcárosnál, minősége elmaradt tőle.

A pénznéve	teljes tömege (g) (nyers súlya)	tiszta tömege (g) (színsúlya)	ezüsttartalma (%)
XV krajcáros (1659)	6,40	3,60	56,25
új ort [zlotówka] (1663)	6,73	3,36	49,93

<sup>52</sup> Körmöcbányai vereteire lásd Huszár Lajos: *Újkori magyar aprópénzek*. Az Érem 1958. 9 (7) 185; Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Bp.–München 1979. (a továbbiakban Huszár: *Münzkatalog*) 216–217.

<sup>53</sup> Bocskai István és I. Rákóczi György veretett lengyel mintára VI garasokat, kibocsátásuk nem volt gyakori. Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség* 13, 73, 124.

<sup>54</sup> Az emléletek ugyanezt tanúsítják, vö. Francisc Pap – Iudita Winkler: *Monede poloneze din secolele XV–XVII. în Transilvania*. Acta Musei Napocensis III (1966). 206.

<sup>55</sup> A XV krajcárosok milliós nagyságrendű kibocsátására lásd Holzmaier: *i. m.* 85., illetve Heinz Moser – Heinz Tursky: *Die Münzstätte Hall in Tirol 1477–1665*. Innsbruck 1977. 301.

<sup>56</sup> *Österreichische Münzprägungen 1519–1938*. Bearbeitet von V.[iktor] Müller zu Aicholz – A[ugust]. Loehr – E[duard]. Holzmaier. Wien 1938. XXXVI. (A továbbiakban Müller zu Aicholz: *Österreichische Münzprägungen*).

<sup>57</sup> Mikołajczyk: *Obieg* 13–14, 16.

<sup>58</sup> Müller zu Aicholz: *Österreichische Münzprägungen* 158, illetve Huszár: *Münzkatalog* 15. (Jelzett oldalon sajtóhírbás a XV krajcáros tiszta tömege [Feingewicht], helyesen 3,602.)

<sup>59</sup> Mikołajczyk: *Obieg* 16.

<sup>60</sup> A kolozsvári Joó János 1662-ben, kibővítve 1663-ban, illetve két brassói ötvös ugyancsak 1663-ban kapott pénzverési engedélyt. Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség* 17.

Figyelembe véve a váltópénzek nemesfém tartalmának csökkentését, illetve az új váltópénzek Erdélybe történt behozatalát az 1664. évi II. tc. elfogadtatásának indokoltságához nem férhet kétség. Mai szemmel azonban a törvény súlyos fogyatékoságának tekinthető az, hogy sem magyar dénárban, sem lengyel polturában nem tartalmazta a váltópénzek forgalmi értékét. Az „ő valorok szerint” történő elfogadási kötelezettségből csupán feltételezhető, hogy a felső-magyarországi gyakorlathoz hasonlóan a poltura 3 dénárban<sup>61</sup> számított értékét vették alapul. A tájékoztatást a pénzbírsággal súlyosbított elfogadási kötelezettség ugyancsak indokoltta tette volna, a négy váltópénz dénárértékét ugyanúgy meg kellett volna állapítani, amiként az Radnóton történt 1665 szeptemberében.

A radnóti részgyűlésen két váltópénz<sup>62</sup> értékéről döntöttek. A „timon” néven ismertté vált 1/12 francia tallér értékű váltópénz<sup>63</sup> árfolyamát 15 pénzben, az „új ornál” lényegesen jobb minőségű „danczkai ortót” pedig 40 pénzben, azaz 40 dénárban<sup>64</sup> határozták meg. Danzig (Gdańsk), a kikötőváros verete nem okozott zavarokat az erdélyi pénzforgalomban, viszont a „gallica pecunia” nem nyerte meg a főadószedő<sup>65</sup> bizalmát, s általános elfogadását a törvény sem tette kötelezővé.

A timonnak nevezett<sup>66</sup> pénz 1663 nyarán<sup>67</sup> bukkant fel a magyarországi forgalomban, s a zsoldosztás<sup>68</sup> révén gyorsan terjedt. Erdélybe egy évvel később érkezett Havasalföldről. A fejedelemnek küldött tudósítás a timon<sup>69</sup> tallérokhöz viszonyított kedvezőtlen árfolyamát is tartalmazta. A radnóti részgyűlésen elfogadott 15 dénáros kurzus a valós értékekhez közelített,

<sup>61</sup> „Az pénznek valloráról (sic!) [...] Polturák den 3. Sesták 4 polturába, dutka 2 polturában” járjon. Merényi Lajos: *Nemes Ungh vármegye limitatioja az eladandó s veendő marhákról in Anno 1666*. Magyar Történelmi Társaság (1894). 554. Korábban is idéztem: Buza János: *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában (A „polturás garasok” magyarországi forgalmához a XVII. század második felében)*. NK XC–XCI (1991–1992). 141.

<sup>62</sup> Radnót, 1665. szept. 10–16. „Articulus XI. Mivel már igen bójott az hazában a timon, végeztük azért közönségesen, hogy az hazában mindenütt tizenöt pénzben elvegyék, az ország adaján, portuson és aknákon, s haminczadokon kívül, [...] A danczkai ortot is azon poena alatt 40 pénzben.” EOE XIV. 143.

<sup>63</sup> Franciaországban 1641-ben kezdtek meg a tallérok verését, illetve a tallérral azonos minőségű, technikailag is kiemelkedő színvonalú váltópénzek kibocsátását, az utóbbiak egyike volt az 5 sous névértékű 1/12 tallér (douzième d'écu). Adolphe Dieudonné: *Monnaies royales françaises depuis Hugues Capet jusqu'à la révolution*. Manuele de numismatique française. Paris 1916. II. 347.

<sup>64</sup> Az „új ort” és az 1654-ben vert „danczkai ort” teljes tömege azonos volt, ezüsttartalmuk azonban jelentős eltérést mutat, 3,363 g, illetve 4,626 g. Mikolajczyk: Obieg 16.

<sup>65</sup> [1665] „Die 12. Septembris... generalis perceptor Petrus Vizaknai noluerit acceptare Gallicam pecuniam, Tymon vocitatum.” EOE. XIV. 131–132.

<sup>66</sup> A timon pénznév arab eredetű, a „Tum” jelentése 1/8, ugyanis 8 timonért 1 tallért adtak. A kedvelté vált 1/12 tallér értékű francia váltópénzt így nyereséggel lehetett exportálni az Oszmán Birodalomba, s egy idő után megkezdődött a már „timon”, „timmin”, „Luigino” stb. nevű pénzek hamisítása. Tekintélyes szakirodalmából csupán mutatóul F. W. Hasluck: *The Levantine Coinage*. The Numismatic Chronicle I(1921). 39–91; Schrötter: Münzkunde 362, 695; Robert Mantran: *Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle*. Paris 1962. 245–246, illetve bővebb hivatkozással Buza János: „Luigini 1689”. *Francia váltópénz hamisítványai a magyarországi pénzforgalomban*. NK XCII–XCIII (1983–1984). 67–73.

<sup>67</sup> A Buda alatti török táborba rendelt árpáért részben timonnal fizettek. Kecskemét város adókönyve 1663. 234. MNL MOL filmtára 3406. sz. tekercs.

<sup>68</sup> Érsekújvár eleste után timon pénzben adták ki az oszmán harcosok zsoldját. Horváth Tibor Antal: *Régi magyar pénznevek*. NK LII–LIII (1953–1954). 20.

<sup>69</sup> „tízet vesznek egy oroszlanos tallérért, nekem pedig tízet egész tallér gyanánt adtak, a féle is igen sok vagyon [...]” Szilvási Bálint levele; „Rosnyó”, [= Barcarozsnyó] 1664. szept. 16. *Török-magyar-kori állam-okmánytár*. Szerk. Szilády Áron – Szilágy Sándor. Pest 1870. IV. 147.



ugyanis 180 dénáros tallérárfolyam esetén 12 timont kellett adni 1 tallérért, 200 dénáros kurzus mellett<sup>70</sup> természetesen többet.

Egyébként a rendek 1665 őszen nem túloztak akkor, amikor a timon terjedésére utaltak, ugyanis már márciusban 100 imperiális tallérnyi timon<sup>71</sup> pénzről maradt fenn nyugta. A francia pénzt a portai követnek adták át, s így a timonok útja az Oszmán Birodalomba vezetett vissza.

A váltópénzek között Nagysinken említett susták neve 1669-ben került ismét a rendek elé úgy, hogy nyoma is maradt. A nagysinki végzésre hivatkozva javasolta Bethlen Miklós a „susták” kitiltását, indítványát azonban nem<sup>72</sup> támogatták.

A fentebb érintett középértékű váltópénzekon kívül egyéb veretek és szerényebb nemesfém tartalmú kisebb címletek bőven forogtak még az Erdélyi Fejedelemségben. A csökkentett értékű és kisebb mennyiségben kibocsátott magyar dénár<sup>73</sup> helyett egyre több krajcár, továbbá lényegesen nagyobb számú poltura és dutka<sup>74</sup> elégitette ki a mindennapi fizetési igényeket. Némi oszpora (= akcese)<sup>75</sup> mellett az utóbbiak bújtak meg az ún. „garas”- és „poltura-pénzek” tömegében, hogy a gyűjtőfogalomban elszürkítsék a váltópénzek tarka világát.

Ahhoz, hogy a portai igényeknek eleget tudjon tenni az Erdélyi Fejedelemség, az erősen vegyes összetételű váltópénzeket „jó pénzzé” kellett tenni, azaz aranyforintra és tallérra kellett átváltatni. A „kecsei” tábori gyűlés határozata szerint<sup>76</sup> a vármegyékre „Felvetett summát [...] jó pénzü, nem garas polturául adminisztrálja minden rend; jószágos nemes ember pedig maga az jószágáról”. Radnóton, 1665-ben nyilván okkal fogalmazták meg, hogy mivel a szegénység az adót „jó pénzü nem adminisztrálhatja [...] a földesurak tartozzanak jó pénzt adni” a garas és poltura pénzért.<sup>77</sup>

A tallér és az aranyforint előteremtése súlyos gondként nehezedett Erdély népeire a későbbiekben is. „Az universitas adójának jó pénzzé tétele” önálló törvénycikket kapott 1666-ban a fogarasi<sup>78</sup> és a gyulafehérvári<sup>79</sup> országgyűlésen is.

A fejedelemség tisztségviselőinek, világiaknak és egyháziaknak, a jelesebb és tehetősebb városoknak<sup>80</sup> tallérszámban megszabott összeget kellett adóra fizetniük, a sokadalmakban

<sup>70</sup> Idővel és helyenként a timon az adóemelés eszközévé vált. Koncz József: *A hódoltság történetéhez*. Történelmi Tár 1894. 683, 685.

<sup>71</sup> Szilasi Mihály elismervénye, Alba, 29. Martii 1665. EOE XIV. 97.

<sup>72</sup> Gyulafehérvár, 1669. febr. 22. EOE XIV. 56, 378.

<sup>73</sup> Az 1659. évi LXXII. tc.-re lásd *Magyar Törvénytár, 1657–1740 közötti törvénycikkek*. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1901. 176–179; Eduard Holzmair: *Der Umfang der österreichischen Münzprägung in den Jahren 1659–1680*. Numismatische Zeitschrift LXXXIX (1974). 55.

<sup>74</sup> A dutka szócikk bőséges adatsorral SZT. II. 506. Pénztörténeti szempontból Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség 13. újabban* Buza János: *Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez*. = *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 207–215.

<sup>75</sup> Az oszmán váltópénz korábbi forgalmára lásd Csiszér Antal gidófalvi lófő végrendelete, 1583. *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2003. 65–66. Leletekre nézve is lásd Gyöngyössi Márton: *Altin, akcese, mangir ... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*. Bp. 2004. passim.

<sup>76</sup> Maroskece, 1664. júl. 26. EOE. XIII. 327.

<sup>77</sup> Articulus III. Radnóti o. gy. 1665. szept. 10–16. EOE. XIV. 140.

<sup>78</sup> Articulus XV. 1666. febr. 1–26. EOE. XIV. 187–189.

<sup>79</sup> „A garas és potura pénznek kik által kellessék jó pénzzé tétetni.” Articulus II. 1666. IX. 18–27. EOE. XIV. 198.

<sup>80</sup> „A debreceniek [...] kötelesek legyenek tízezer tallért szerezni”, uo. 189, az őszi átváltáskor pedig 6000 tallér szerzése hárult Debrecenre. Gyulafehérvári o. gy. 1666. szept. 18–27. II. tc. EOE. XIV. 198.

megforduló görögöknek pedig meghagyták, „legyenek segítséggel, hogy a garast potura [sic!] pénzt tehessék jó pénzzé”.

Néhány évvel később a kortársak az átváltási nehézségek okát „az jó pénznek [...] megszükülésében” látták, abban, hogy „az idegen nemzetből álló kereskedők” felárral tettek szert az értékeesebb veretekre, ezért „neveltetett volt az tallérnak ára két forintra, az aranyak négyre”.<sup>81</sup>

Monetáris nehézségek idején, Európa-szerte hasonló, merkantilista vonásokat mutató vélemények alakultak ki. A tettek mezején akarták megakadályozni a nagy értékű arany- és ezüstpénzek, továbbá a nemesfémek kivitelét, illetve kedvezmények nyújtásával igyekeztek elősegíteni a nemesfémek behozatalát.

A fentebb – részben idézett – állásfoglalásban a rendek a szabad kereskedés, valamint a tallérok és az aranyak verésének engedélyezését<sup>82</sup> kérték. Rövid távon az utóbbi némileg méréselkelhetne volna a „jó pénz” hiányát, hosszabb távon azonban nem lett volna sikeres. Nem, mert a Német-római Birodalomban<sup>83</sup> és a Lengyel Királyságban is egyre kevesebb egész tallért, illetve egyre több – részben csökkentett ezüsttartalmú – váltópénzt vertek, s az utóbbiak nyomultak keleti, illetve déli irányba, így apadóvá vált a tallérok utánpótlása.

Az emisszió struktúrájának megváltoztatása óhatatlanul a korábbi – birodalminak, illetve császárinak nevezett – tallérok árfolyamának emelkedését<sup>84</sup> vonta maga után, s értelemszerűen együtt járt az aranyforintok kurzusának felszökésével. Az a tény, hogy a 17. század végéig, illetve a 18. század elejéig sem az Oszmán,<sup>85</sup> sem az Orosz Birodalomban<sup>86</sup> nem vertek tallérokat, még inkább fokozta Közép-Európa keleti részében a jó pénz iránti keresletet. A kereslet erősödése pedig önmagában is árfolyamnövelő hatású<sup>87</sup> volt.

Nyilvánvaló, hogy a szorosabbra húzott adóprés – kiváltképpen akkor, amikor tallérban és aranyforintban követelték az adót – ugyancsak az árfolyamok emelkedéséhez vezetett; 1660 nyarán a segesvári végzés – 1 tallér helyett 200 dénárnyi váltópénz követelése – már ebbe az irányba mutatott. Elvben továbbra is 180 dénár volt a tallér árfolyama, de kicsi a valószínűsége annak, hogy a tallérok tulajdonosai 200 dénárnál csekélyebb összegért váltak volna meg méretes ezüstpénzeiktől. A későbbiekre nézve pedig bizvást feltételezhető, hogy az 1660-as években a törvényesen megállapított árfolyam felső határát meghaladó összeget fizettek váltópénzben azok, akik aranyforintra, illetve tallérra akartak szert tenni.

<sup>81</sup> Részletek a fejedelmi javaslatokra adott országgyűlési válaszból. Radnót, 1670. júl. 15. EOE. XV. 149.

<sup>82</sup> „Nagyságodnak alázatosan instálunk, engedtessek meg az tallér és arany veretés, [továbbá] az liber quaestus az haza fiainak in genere mindenütt engedtessek meg.” – Uo.

<sup>83</sup> Schrötter: Münzkunde 757; Probszt: Österreichische Geldgeschichte 468; Hans-Jürgen Gerhard: *Neue Erkenntnisse zum Münzvergleich von Zinna. Wandlungen in der Währungsstruktur des Reiches in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* = *Struktur und Dimension. Festschrift für Heinrich Kaufhold zum 65. Geburtstag.* Hrsg. Hans-Jürgen Gerhard. Stuttgart 1997. I. 138–172; Paul Arnold: *Währungsunionen von Zinna (1667–1690) und Leipzig (1690–1750/1763) unter besonderer Berücksichtigung des kursächsischen Münzwesens.* = *Währungsunionen. Beiträge zur Geschichte überregionaler Münz- und Geldpolitik.* Hrsg. Reiner Cunz. Hamburg 2002. 221–226.

<sup>84</sup> Lublinban és Lwówban már 1663-ban, Krakkóban 1664-ben kétszeresére emelkedett a tallérok és a dukátok árfolyama. W. Adamczyk: *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku.* Lwów 1935. 59–60; Hoszowski: i.m. 89; E. Tomaszewski: i. m. 2.

<sup>85</sup> Mantran: i. m. 240; Anton C. Schaendlinger: *Osmanische Numismatik (von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922).* Braunschweig, év nélkül [1973]. 64–65.

<sup>86</sup> I. G. Szpasszkij: *Ruszszkaja monetnaja szisztéma.* Leningrad 1962. 114–120; Wolfgang Heß – Dietrich Klose: *Vom Taler zum Dollar.* München 1986. 136–139.

<sup>87</sup> A nemzetközi hatások mellett az erdélyinél magasabb árfolyamokat jelző „havasalföldi computus” bővebb ismerete is kívánatos lenne, vö. Horváth T. A. MTA Kéziratár. Ms. 5259/8.

Tanulságos egy pillantást vetni arra is, hogy a „jó pénzek” árfolyamát tekintve az 1660-as években hol foglalt helyet az Erdélyi Fejedelemség a Magyar Királyság részei között, illetve az egyes országrészekben belül mikor vette kezdetét a kurzusok emelkedése.

A nyugati országrészen 1669-ben emelkedett 150 dénárról 165-re a tallér, s 300-ról 330-ra az aranyforint árfolyama. Felső-Magyarországon ugyancsak 1669-ben 180-ról 200-ra ugrott<sup>88</sup> a tallér árfolyama, az aranyforinté pedig 360-ról 400 dénára, tehát ez utóbbi térség jóval később érte el azokat a szinteket, amelyek Erdélyben már törvényes maximumok voltak.

A szűkebb értelemben vett hódoltság pénzürtékeiről úgy értesültek a kortársak, hogy a hódítók 1665/1666 fordulóján, legkésőbb az 1666. esztendő kezdetén<sup>89</sup> emelték 400 dénára az aranyforint s 200-ra a tallér árfolyamát. A budai pasa alá tartozó térség írott forrásai nyomán<sup>90</sup> valóságok voltak a hírek. Nem kizárt, hogy az Oszmán Birodalom tisztségviselői részben az erdélyi tapasztalatok nyomán, részben a portai elvárásoknak megfelelően léptek az árfolyamemelés útjára.

Akkor, amikor a váltságdíjakkal, hadisarccal, adóemelésekkel nyomorított, harci cselekmények és hadjáratok során megtizedelt, csökkentett területű Erdélyi Fejedelemség adózó népére gondolunk, a monetáris zavarokból eredő többletterhekről sem feledkezhetünk meg. Az egyre szűkösebbé váló jó pénz követelése – mint láttuk – az árfolyamok emelkedéséhez, az adóterhek súlyosbodásához vezetett. A napszámosoknak és a mesterembereknek, akiknek bérét váltópénzekben – magyar dénárban<sup>91</sup> vagy polturában – állapították meg, hosszabb ideig kellett dolgozniuk azért, hogy egy-egy (csak felárral<sup>92</sup> elérhető) tallérra, illetve aranyforintra tehessenek szert. Így az árfolyamok emelkedése nemcsak az adóterhek növekedéséhez vezetett, hanem a reálbérek csökkenését, ebből eredően a szerény belső piac zsugorodását is maga után vonta.

Kimondatlanul ezek az elemek is benne voltak a kortársak megfogalmazásában akkor, amikor az aranyforint és a tallér előteremtésének egyre nehezebb voltáról feljegyezték, hogy az „nagy iga az szegény emberen, szűk lévén az országban az olyatén pénz”<sup>93</sup>.

*Kitekintés:* A török kiűzéséig, illetve a karlócai, majd a szatmári békéig terjedő évtizedek pénzforgalmi szempontból kedvező előjelekkel egyáltalán nem kecsegtettek. Az Oszmán Birodalomban továbbra is az imperiális tallérokat várták el az évi adóba és a porta főembereinek<sup>94</sup> zsebébe, miközben a keresett tallérok helyett inkább értéktelenebb ezüstforintok,<sup>95</sup> ún.

<sup>88</sup> Horváth T. A.: A tallér értékváltozásai 25–26; Kazimir: *i. m.* 181–182.

<sup>89</sup> Nádasdy Ferenc országbíró levelére lásd dr. T. S. [Takáts Sándor]: *A törökök és pénzforgalmuk*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1902. 144.

<sup>90</sup> Buza: A tallér 78; Iványosi-Szabó Tibor: *Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711*. Századok CXIV(1980). 92.

<sup>91</sup> Az erdélyi sóbányákban foglalkoztatott ácsok napszámbére a természetbeniek átszámításával 40 dénára tehető, 180 dénáros tallérárfolyam esetén 4,5 napot, 200 dénáros kurzusnál 5 napot kellett dolgozni egy tallérért. *Utasítások az erdélyi sókamarák és sókikötők részére 1664/5-ből*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle IV(1897). 175, 188.

<sup>92</sup> Az évtized végén egy aranyforintra 40-50 dénáros felárat lehet számítani, a tallérra pedig a felét, más szóval a törvényes árfolyam felső határának mintegy 10-12%-át; „...iol tudván maga is K[egyelme]d, mely káros volna araniert polturat venni, sok helyeken 8 garast is adnak egi aranira.” 1669. okt. 19. [hely nélkül]. Horváth T. A. MTA Kézirattár. Ms. 5259.

<sup>93</sup> Purjesz István: *A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében: Pest megye 1688. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen*. Levéltári Közlemények XXVIII(1958). 185. Továbbá Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp. 1995. 70–71.

<sup>94</sup> Jakó Klára: *Rozsnyai Dávid portai „Tanító irása”*. Levéltári Közlemények LXXXIV(2013). 181.

<sup>95</sup> Huszár Lajos: *Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert*. = *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique*. Berne, septembre 1979. Éd. Tony Hackens und Raymond Weiller. Louvain-la-Neuve–Luxembourg 1982. 975–980.

„zloták”<sup>96</sup> áramlottak be Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségbe. Következésképpen az árfolyamok változásához és a pénzforgalmi zavarok megszűnéséhez vezető út egyre rögzösebbé vált. Tanulmányozása és feltárása terén vannak még tennivalóink.

#### **The Nagysink Diet and the Pecuniary Values of the Transylvanian Principality**

*Keywords: Transilvanian Principality, Nagysink Diet, Pecuniary Value*

Military events and campaigns, struggle for the throne burdened the Transylvanian Principality between the 1650s and 1660s. The Ottoman Empire's disciplinary demands for indemnity and increased tribute payments weighed heavily on Transylvania. Primarily it was silver talers they were after. Rate of the taler and ducat was on the rise making it ever more costly to cater for the demand.

Main time the international environment was not favourable. Less talers were produced and more poor quality coinage. „Hunger” for talers in the East were fuelled by both the Russian and the Ottoman Empires as neither of these minted them at the time. Only by paying a premium could coins used in Transylvania, mainly Polish, Austrian and Hungarian origin, be exchanged to talers and ducats.

By passing laws the Transylvanian Diets (Nagysink, 1664 and Fogaras, 1666) were trying to check the rise of exchange rates but these efforts were probably unsuccessful.

<sup>96</sup> Buza János: *Silbergulden als „Zlot” im Geldumlauf des Fürstentums Siebenbürgen am Ende des 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts.* = *XII. Internationaler Numismatischer Kongress. Berlin 1997.* Akten-Proceedings-Actes. Hrsg. von Bernd Kluge und Bernhard Weisser. Berlin 2000. II. 1121–1125.

Nagy Kornél

## Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények

Mártonffy<sup>1</sup> György (1663–1721) püspököt nemcsak a magyarországi rekatolizáció egyik kulcsfigurájaként, hanem az erdélyi katolicizmus legfontosabb megújítójaként tartják számon. Ő volt az első olyan római katolikus főpap, aki ténylegesen meg tudta vetni a lábát a fejedelemség területén, és több mint száz év elteltével képes volt valóban ellátni az addig betöltetlenül álló püspöki hivatalt Erdélyben. Viszonylagosan rövid ideig tartó egyházi hivatala során (1713–1721) sokat tett a megtépzott erdélyi katolicizmus helyreállításáért: támogatta az egyházi oktatást és a szerzetesrendeket, rendszeres egyházlátogatásokat végzett egyházmegyéjében, valamint sokat tett a mindennapi hitélet felvirágoztatásáért.

A rendelkezésünkre álló kisszámú szakirodalom szerint Mártonffy püspök szívélyes kapcsolatokat épített ki az unitus hitű erdélyi örményekkel. Különösen kiegyensúlyozott volt ez a kapcsolat 1715 után, amikor is unitus püspökük, az egyházi uniót levezénylő Oxendio Virziresco (1654–1715) eltávozott az élők sorából.<sup>2</sup>

Ezt a mondhatni idilli képet a közelmúlt levéltári kutatásai igencsak árnyalták. Sőt a szentszéki levéltárakban őrzött írott dokumentumok erről a kapcsolatról teljesen más tónusban számoltak be. Ezért a következőkben többek között arra teszünk kísérletet, hogy az eddig részben feltárt, illetve még fel nem tárt kútfők alapján revízió alá vegyük Mártonffy püspöknek az erdélyi örményekkel fennálló viszonyát. Továbbá arra is választ keresünk cikkünkben, hogy a 17. század utolsó harmada óta milyen egyháztörténeti folyamatok vezettek a már Rómához hű erdélyi örmények és az erdélyi római katolikus püspök közötti viszony megrömléséhez.<sup>3</sup>

Nagy Kornél (1973) – tudományos munkatárs, PhD, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, nagy.kornel@btk.mta.hu

<sup>1</sup> Mártonffy György püspök családnévének több változata ismert, úgymint Mártonfi vagy Mártonffi, ám hosszas gondolkodás után úgy döntöttünk, hogy e cikkben a Mártonffy alakot használjuk, mert a rendelkezésünkre álló levéltári dokumentumok túlnyomó többségében ez az alak szerepelt.

<sup>2</sup> Az erdélyi örmény unitus misszionárius és püspök nevének több alakja van, mint például Auxendius Virzirescus, Oxendius Virziresky stb. A cikkben viszont az olaszosított Oxendio Virziresco alakot használjuk, mert saját kézü és a Szentszékhez küldött jelentéseit és leveleit mindig ebben a formában írta alá. Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben*. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae 2.) 274. A továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok*.

<sup>3</sup> Mártonffy püspöknek az erdélyi örményekhez fűződő viszonyáról a kisszámú szakirodalom is megemlékezik, de a körülményeket nem tisztázza megnyugtatóan. Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 73–78. A továbbiakban Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum*; Ványó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1815*. Pannonhalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2.) 113–116. A továbbiakban Ványó Tihámér Aladár: *Püspöki jelentések*; A lengyel Gregorio Petrowicz e kérdéskörben Lukácsy Kristóf argumentációját követi a lengyelországi örmény unitus egyház történetéről írott monográfiájában, és ezeket igyekezett néhány szentszéki dokumentummal alátámasztani, mégpedig oly módon, hogy ezeket a forrásokat semmiféle forráskritikai vizsgálat alá nem vonta. Erről lásd még Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte Terza. (1681–1951)*. Roma 1988. (Studia Ecclesiastica 17. Historica 10.) 168–169, 173–175, 181.

Az erdélyi örmények első csoportja 1668-ban menekült Moldvából Erdélybe apostoli (keleti rítusú) püspökük, Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) vezetésével.<sup>4</sup> Menekülésük oka az volt, hogy tevőlegesen részt vettek egy, Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) moldvai fejedelem adópolitikája ellen irányuló felkelésben, amelyet utóbb a hatóságok kegyetlenül vérbe fojtottak.<sup>5</sup> Ezt követően 1672-ben egy újabb örmény menekülthullám érkezett a fejedelemség területére. Ugyanis az említett esztendőben az oszmán-török csapatok elfoglalták az akkor Lengyelországhoz tartozó Podóliát és Kamenyec-Podolszk (*Kameniec-Podolski*) városát, amelynek folytán számos örmény család volt kénytelen elhagyni korábbi otthonát.<sup>6</sup>

Az erdélyi örmények az 1668–1672. évi bemenekülésüket követően közel két évtizedig szabadon gyakorolhatták ősi keleti keresztény hitüket, és a katolikus egyház részéről nem kerültek semmilyen nemű egyházi uniós politika látókörébe. Jóllehet a protestáns politikai vezetés alatt álló Erdélyi Fejedelemség, az oszmán hódoltság alatt álló magyar területek, valamint Magyar Királyság már a 17. század első harmada óta a Szentszék egyik legfontosabb kelet-közép-európai missziós célterületének számított.<sup>7</sup> Ez a fajta „kegyelmi” állapot ugyanakkor az ő szemszögükből 1680-as évek közepére jelentősen megváltozott.<sup>8</sup>

Ugyanakkor mind a diaszpórában, mind az anyaországi területeken élő örmények körében a római katolikus egyház kiemelt figyelmet szentelt a misszióknak. Ennek folyományaként már jelentős sikereket is fel tudott mutatni. A térítések következtében az örmény apostoli egyház bizonyos csoportjai áttértek a római katolikus hitre. Sőt Nikol Torosowicz (1603–1681) lembergi örmény érsek egyházi uniójának köszönhetően: hosszan tartó, durva konfliktusok árán a lengyelországi örménység egyházi unióra lépett Rómával (1624–1681), S ez jelentős befolyást gyakorolt az erdélyi örményekre.<sup>9</sup>

<sup>4</sup> Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma, Olaszország (= APF) Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–610v.; Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Kézirat- és Könyvtár, Bp. Magyarország (= ELTE EKK). Collectio Hevenesiana (= Coll. Hev.). Cod. 21. Pag. 81.

<sup>5</sup> APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 265r.–267v.; APF Fondo di Vienna. Vol. 8. Fol. 74r.–77v.

<sup>6</sup> Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum* 14–15.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. Kolozsvár 1860. 124. Továbbiakban Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* i.m.; *Kamenic' . Taregirk' Hayoc' Lehastani ew Rumenioy* [Kamenyeci krónika: A lengyelországi és a romániai örmények évkönyvei]. Ašx. Lewond Ališan. Venetik 1896. 125–127.; Suren Kolandjian: *Les Arméniens en Transylvanie en Xe–XVIIIe siècles*. Revue des études arméniennes, Nouvelle Série 4 (1967). 359–361.; Pál Judit: *Örmények Erdélyben a 18–19. században*. = *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 27–38.; Nagy Kornél: *Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról*. (*Az 1693. évi Fidelis relatio*.) *Történelmi Szemle* 50 (2008). No. 2. 253.

<sup>7</sup> Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. I. (1572–1647). Bp. 2002. (Humanizmus és reformáció 26.) 199–286.; *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. I. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2002. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma Fontes 4.) 27–80.; Tóth István György: *A szagatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700*. Századok, 138(2004). No. 6. 843–892.; Tuszor Péter: *A barokk pápaság*. Bp. 2004. 156–166.; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Bp. 2009. (TDI Könyvek 8.) 147–247. A továbbiakban Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?; Mihalik Béla Vilmos: „Ihon már most csak neveti Jesuita...” Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694)*. = *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája. Badacsony, 2010. július 9–11*. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron. Bp. 2011. 62–71.

<sup>8</sup> Ugyanakkor Szebelébi (*Zebelebi*) Bertalan (1631–1708), erdélyi római katolikus püspöki vikárius már 1680 körül megpróbálta áttéríteni az örményeket Róma hitére, de ez a kísérlete akkor az örmények makacs ellenállása miatt elbukott. APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 155r.–156r.

<sup>9</sup> Gregorio Petrowicz: *L'untone degli armeni di Polonia con la Santa Sede. Parte Seconda (1624–1681)*. Roma 1950. (Orientalia Christiana Analecta 135.); Edmond Schütz: *An Armenian-Kipchak Document of 1640 from Lvov*



1683-ban Francesco Martelli (1633–1717) varsói apostoli nuncius, valamint Francesco Bonesana (1649–1709) theatinus<sup>10</sup> szerzetes, a lembergi Örmény Kollégium (*Pontificium Collegium Armenum, Pontificio Collegio Armeno, Dpratum Hayoc'*) rektora, valamint a már unitussá vált lembergi örmény érsekség együttesen kezdeményezte a Szentszék missziókat koordináló intézményénél, a Hitterjesztés Szent Kongregációjánál (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*)<sup>11</sup> az erdélyi örmények körében végzendő katolikus missziók megszervezését.<sup>12</sup> Kérésüket vagy kezdeményezésüket azzal támasztották alá, hogy az erdélyi örmények olyan területekről érkeztek vagy menekültek Erdélybe, mint Lengyelország és Moldva, amelyek mindig is a lembergi örmény érsekség egyházi joghatósága alá tartoztak. A nevezett érsekség ezt az igényét vagy jogát pedig az egyházi unió megkötése után is fenn kívánta tartani.<sup>13</sup> Így a Szentszék nem górdított akadályt a kérés elé, és csakhamar jóvá is hagyta azt. Ennek folytán a Szentszék 1685-ben, a Propaganda Fide papneveldejében, a római Collegium Urbanumban (*Collegio Urbano, Dpratum Urbanean*) tanult Oxendio Virziresco személyében egy moldvai születésű örmény papot küldött Erdélybe az örmények áttérítésére.<sup>14</sup>

A kezdeti nehézségek ellenére az örmény misszionáriusnak több családot sikerült áttérítenie a katolikus hitre.<sup>15</sup> Azonban missziója kapcsán kulcskérdésnek bizonyult, hogy sikerül-e az örmények apostoli, azaz keleti hitű püspökét, Minas T'oxet'ec'it is megnyernie a vallási

*and its Background in Armenia and in Diaspora. = Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe.* Ed. György Kara. Bp. 1987. 247–330; Lewon Xac'ikean: *Haykakan galt'avayrerē Ukrainayum XVI–XVII darrerum [Örmény kolóniák Ukrajnában a 16–17. században]. = Ašxatut'iwinner [Tanulmányok].* 2. Ašx. Paroyr Muradean. Erewan 1999. 241–273.

<sup>10</sup> Elnevezésük *Ordo Clericorum Regularum* vagy *Ordo Theatinorum*. (A rövidítésük CR.) A rendet Thienei Szent Kajetán (*Gaetano dei Conti di Tiene*) (1480–1547) és Gian Pietro Caraffa (1476–1559), a későbbi IV. Pál pápa (1555–1559) alapította 1524-ben Rómában. A szerzetesrend VIII. Orbán (1623–1644) pápa utasítására az 1641. évtől a római Collegium Urbanum vezetését is ellátta. A theatinus rend elsősorban missziós és tanító rendként tevékenykedett. A rend képviselői legfőképpen a Közel-Keleten, Közép-Európában és a Kaukázusban végeztek jelentős hittérítői munkát. Nevüket Thienei Szent Kajetán (kajetánusok), valamint Chieti város latin neve (*Theatae/Theate*) után kapták, mert a rend alapításakor Gian Pietro Caraffa Chieti város püspöki hivatalát látta el. A szerzetesrend főtemploma, a Sant'Andrea della Valle bazilika Rómában található. Erről lásd bővebben Herbert Vaughan: *The Life of St. Cajetan: Count of Tiene, Founder of the Theatines*. London 1888.; Paul A. Kinkle: *The Theatines in the History of Catholic Reform Before the Establishment of Lutheranism*. Washington D.C. 1941.

<sup>11</sup> A cikkben az egyszerűsítés végett a nevezett szentszéki intézmény elnevezésére a Propaganda Fide kifejezést használjuk a továbbiakban.

<sup>12</sup> Ekkor a lembergi unitus örmény érsekséget 1683–1686 között ügyvivő jelleggel Deodatus Nersesowicz (1647–1709) címzetes traianopolisi püspök, érseki helynök (*coadiutor*) vezette, mert a kinevezett érsek, Vardan Hunanean (1644–1715) még misszionáriusként (és egyébiránt Epiphania címzetes püspökeként) az anyaországi örmény területeken tartózkodott. APF Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide (= Acta SC). Vol. 53. Fol. 248r.; APF Acta SC. Vol. 56. Fol. 148r.–v., Fol. 207r., Fol. 256r.; APF Scrittura Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG). Vol. 496. Fol. 503r.; APF SOCG. Vol. 563. Fol. 168r.; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere SC). Vol. 72. Fol. 69r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 223r., Fol. 374r., Fol. 378r.–381/v., Fol. 382r., Fol. 462r., Fol. 491r.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 126r.–127r.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 195r.–v.; APF Fondo di Vienna. Vol. 42. Fol. 49/v.

<sup>13</sup> APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 134r.–135/v.

<sup>14</sup> APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114r.–v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v., Fol. 338/v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33/v.–34r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 418r., Fol. 462/v., Fol. 465r., Fol. 488r., Fol. 490r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 81–82.

<sup>15</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 468r.–469/v.; Lásd még: *Step'anosi Rošk'ay Žamanagrut'win kam Tarekank' ew Ekelec'akank'* [*Step'anos Rošk'ay: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek*]. Ašx. Hamazasp Oskean. Vienna 1964. (Calouste Gulbenkian Foundation. Armenian Library.) 185. A továbbiakban Step'anos Rošk'ay: *Žamanagrut'win*

egyesülésnek. Sokáig a tudomány azt a nézetet vallotta, hogy maga Minas püspök Oxendio tevékenységének köszönhetően elfogadta az vallási uniót, és az 1686. év végén Lembergben letette a katolikus hitvallást Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói apostoli nuncius és Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek kezébe.<sup>16</sup> Ezt a korabeli szentszéki források is határozottan cáfolták.<sup>17</sup> Minas püspök csakugyan járt Lembergben, de nem a nunciussal, hanem csak Vardan Hunanean érsekkel találkozott, és éles polémiát folytatott vele az örmény apostoli hit védelmében.<sup>18</sup> Sőt a legutóbbi kutatások tükrében bizton állítható, hogy Minas püspök sem önmaga, sem pedig az erdélyi örmény közösség nevében nem tette le a katolikus hitvallást, sem Pallavicini nuncius, sem pedig Hunanean érsek kezébe.<sup>19</sup>

Minas püspök tehát nem katolizált, ám Lembergben való távozását követően csakhamar, máig tisztázatlan körülmények között elhalálozott.<sup>20</sup> Azonban Minas püspök halála megkönnyítette Oxendio munkáját, és kis idő múltán az 1689. év februárjában, Lembergben Giacomo Cantelmi (1645–1702) akkori varsói apostoli nuncius tudtával az örmény közösség hivatalosan is letette a katolikus hitvallást Vardan Hunanean unitus érsek kezébe, és kimondta a vallási uniót.<sup>21</sup> A Szentszék méltányolta Oxendio fáradozásait, és 1690-ben az erdélyi örmények unitus püspökének és egyúttal apostoli vikáriusának nevezte ki, viszont az egyházi joghatóságot nem a lemergi örmény unitus érsekség, hanem közvetlenül maga a Szentszék gyakorolta a Propaganda Fidén keresztül.<sup>22</sup> Ugyanakkor Oxendiot szándékosan címzetes és nem megyéspüspöknek nevezték ki, mert a Szentszék figyelembe vette a bécsi udvar, valamint a magyar katolikus egyház szempontjait is. Nekik ugyanis elemi érdekük volt, hogy mielőbb újjászervezzék a 17. század eleje óta betöltetlen erdélyi római katolikus egyházmegyét.<sup>23</sup> Oxendiónak ráadásul a kinevezésekor meghagyták, hogy neki nemcsak a saját erdélyi örményeinek a hitéletével, hanem a főpásztor nélkül élő erdélyi római katolikus hívekkel is foglalkoznia kell. Ez viszont számára nem jelentett akadályt, mert magát örmény származása ellenére mindig is a római katolikus egyház hívének tartotta, s minthogy latin rítusban is szentelték pappá Rómában, és latin rítus szerint is misézett.<sup>24</sup> Ezért nem meglepő, hogy Oxendio püspök is a latin rítust támogatta,

<sup>16</sup> Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma, Olaszország (= ARSI). Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/v.; ELTE EKK Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 82.

<sup>17</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13/r.–v., Fol. 374r.–375/v.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472/r.–v.

<sup>18</sup> APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 103r.–105/v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 90/r.–v.; Archivio Segreto Vaticano, Vatikánváros (= ASV) Archivio della Nunziatura in Vienna (= ANV). Vol. 196. Fol. 219r.–220r.

<sup>19</sup> Kornél Nagy: *Did Vardapet Minas Tokhatetsi, Bishop of the Armenians in Transylvania, Make a Confession of Faith in the Roman Catholic Church in 1686?* Haigazian. Armenological Review 31(2011). 427–442.

<sup>20</sup> Step'anos Rošk'ay: *Žamanakagrut 'iwn* i.m. 186.

<sup>21</sup> APF Congregazioni Particolari (= CP). Vol. 29. Fol. 644r.+646/v., Fol. 645r., Fol. 647/r.–v., Fol. 648/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 90/v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434/r.–v.+435/v., Fol. 498/r.–v.

<sup>22</sup> APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19/v.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 64r.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r., Fol. 96r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r., Fol. 611r., Fol. 612r.–613/v., Fol. 628r.; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 80/v.–81r., Fol. 82/v., Fol. 123/r.–v., Fol. 134/v.–135r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 142r., Fol. 146/r.–v.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 252.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 34.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.; ELTE EKK. Res Transylvania. Historia (= G). Vol. 522. Fol. 137r., Fol. 173/r.–v.; Primási Levéltár, Esztergom, Magyarország (= PL) Archivum Ecclesiasticum Vetus (= AEV). Sub Primatae Széchényi (= SPSZ). No. 273/2.

<sup>23</sup> Varga J. János: *Berendezkedési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az 'Einrichtungswerk'. Századok 125(1991). No. 5–6. 463–464.*

<sup>24</sup> A szertartást Odoardo Cybo (1619–1705) címzetes (*in partibus infidelium*) seleucia érsek, későbbi konstantinápolyi címzetes pátriárka és bíboros, a Propaganda Fide akkori titkára végezte 1681-ben Rómában. Erről lásd az

és a régi örmény egyházi szokásokat, mint eretnek elemeket, mindinkább háttérbe kívánta szorítani, ami miatt többször is éles konfliktusba került saját híveivel is.<sup>25</sup> Sőt erőltetett latinista elképzelései miatt az 1691. és az 1700. esztendő között sok híve visszamondta a vallási uniót, és Erdélyt elhagyva visszatelepült Moldvába.<sup>26</sup> Ennek elsősorban az volt oka, hogy az 1689. évben Lembergben megkötött unió során csak a római pápa primátusát mondták ki. Olyan, az egyházi egyesülés szempontjából égetően fontos kérdések, mint pl. a rítusbeli különbségek, az eucharisztia (*Patarag*), a kalendáriumhasználat, a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinat tanítása, a purgatórium (*K'awaran*), valamint a Filioque (*ew yOrduoy*n) imádság és a házaspapok kérdése teljesen kimaradtak. Ez pedig rengeteg megoldatlan problémához vezetett, és újabb konfliktusokat szült Erdélyben.<sup>27</sup>

A számos konfrontáció ellenére Oxendio püspöknek a 17. század végére a magyar katolikus egyház, Andrea Santacroce (1655–1712) bécsi, illetve Gian Antonio Davia (1660–1740) varsói apostoli nunciusok, az Erdélyben akkor még „inkognitóban” működő jezsuita páterek, valamint az úgyszintén erdélyi konventuális ferences (minorita) szerzetesek segítségével végérvényesen sikerült katolizálnia az erdélyi örményeket.<sup>28</sup> E konfliktusok lezárását követően az erdélyi örménység immár visszafordíthatatlanul unitussá, azaz katolikussá vált. Igaz lélekszámuk a kiköltözések vagy elvándorlások miatt jelentősen lecsökkent, de Oxendio püspök ily módon egy kisebb, de felekezeti homogénebb közösséget tudott irányítani. Sőt ezt az állapotot tovább befolyásolta a Rákóczi szabadságharc (1703–1711) kirobbanása is, ami miatt ismételtelen sok örmény hagyta el Erdélyt, költözött vissza Moldvába, és mondta vissza az egyházi uniót.<sup>29</sup>

Oxendio püspöknek a római katolikus egyházhoz fűződő hű viszonya abban is megmutatkozott, hogy Szebelébi Bertalan római katolikus püspöki helynök halálát követően (1708–1709

alábbi levéltári dokumentumokat: APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 3r–4/v., Fol. 154/r.–v., Fol. 232r., Fol. 255r.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313/r.–v.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+31/v., Fol. 376r.+377/v., Fol. 378/v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 54/r.–v.

<sup>25</sup> APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r–70/v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496/v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 265r.–268/v.

<sup>26</sup> Nagy Kornél: *Az erdélyi örmény egyházi unió vitás kérdései*. Történelmi Szemle 51 (2009). 1. 91–125.

<sup>27</sup> APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14/v.–19/v.; APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87/v.; APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70/v., Fol. 79/r.–v.; APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62r.–67/v.; APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 108/r.–v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 181r., Fol. 182r. APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496/v.; APF SOCG. Vol. 522. Fol. 453r.–454/v.; APF CP. Vol. 31. Fol. 469/r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 79. Fol. 134/v.–135r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 265/r.–v., Fol. 266r., Fol. 267r.–268/v., Fol. 518r., Fol. 519/r.–v., Fol. 522/r.–v., Fol. 523/r.–v., Fol. 524r., Fol. 525r., Fol. 531r.; Oxendio püspök csak élete végén, 1711 után látta be, hogy az eltűzött latinizáció erőltetésével nagyon sok kárt okozott az erdélyi örmény közösségnek, és ezért már az unitus rítus megtartása mellett kardoskodott. APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 144r.–147/v.; APF SOCG. Vol. 580. Fol. 557r.–558/v., Fol. 560r.–565/v.; APF SOCG. Vol. 581. Fol. 98r.–99/v.; APF Lettere SC. Vol. 101. Fol. 36r.–37r.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. Magyarország (= MNL-OL). Erdélyi Fiskális Levéltár (= F 234). XII ½ Fasc. 2. Litt. A.; PLAEV. SPSZ. No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274/8.4.; ELTE EKK. G. Cod. 522. Fol. 96r.

<sup>28</sup> Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*. Századok 143(2009). No. 4. 945–974.

<sup>29</sup> APF Acta SC. Vol. 77. Fol. 279r.–280/v.; APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20r.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 570r., Fol. 571r., Fol. 574r., Fol. 575r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.; ELTE EKK. Collectio Kaprinayana (= Coll. Kapr). Első Sorozat (= A). Cod. 11. Pag. 112. A Rákóczi szabadságharc idején Oxendio püspököt a kurucok elfogták, majd 1704–1707 között a munkácsi várban tartották fogságban, majd kiutasították az országból. Erről ld.: APF SOCG. Vol. 558. Fol. 20/r.–v., Fol. 21r.–22/v., Fol. 23r.; APF SOCG. VOL. 572. Fol. 278r.–280/v.; APF Lettere SC. Vol. 96. Fol. 26r., Fol. 29/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 256/r.–v., Fol. 259r.; MNL-OL. II. Rákóczi Ferenc Fejedelm Levéltára (= G 16). I. 2. d. No. 520.; MNL-OL. Fejedelmi Kancellária Levéltára (= G 19). II. 2. E/a.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 8. Pag. 61.

között), valamint Illyés András (1637–1712) erdélyi püspök halála után az erdélyi római katolikus vikáriusi, illetve a püspöki hivatalokat átmeneti jelleggel is ellátta (1712–1713 között).<sup>30</sup>

Oxendio püspök erdélyi működésével egyidejűleg, a 17. század végén közel egy évszázad után jelentős változások történtek az erdélyi római katolikusok körében. Az 1696. esztendőben I. Lipót (1657–1715) császár és király Erdély római katolikus püspökévé nevezte ki az erdélyi, pontosabban csíkszentgyörgyi születésű Illyés Andrást (1637–1712), korábbi pozsonyi kánonokot és nagyszebeni prépostot, a római Collegium Germanicum korábbi növendékét. Az uralkodó ezenkívül a pilisi apátság birtokosává is tette, majd az Esztergom-szentistváni prépostságot is neki adományozta.<sup>31</sup> Kinevezéséhez, 1697 januárjában Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek, bíboros hathatós támogatásának eredményeképpen, a Szentszék is hozzájárult.<sup>32</sup> Illyés, miután megszerezte a szükséges felhatalmazásokat, 1697 márciusában Erdélybe érkezett. Ez azért volt fontos momentum Erdély egyháztörténetében, mert 1601 óta, – amikor is az akkor kinevezett és felszentelt római katolikus püspök, Náprágyi (Naprághy) Demeter (1563–1619) elhagyni kényszerült székhelyét –, a fejedelemségben ténylegesen nem volt katolikus főpásztor.<sup>33</sup>

Mindezen reménykeltő események ellenére Illyés András püspöki tevékenysége Erdélyben kérésézetűnek bizonyult. Az 1690-es években az erdélyi protestánsok erős befolyása alatt álló Gubernium a Diploma Leopoldinumra hivatkozva egyenesen kiutasította a püspököt. A Diploma ugyanis kimondta, hogy Erdélyben a katolikusok részére csak apostoli vikáriust és nem megyéspüspököt engedélyez. A főpap ebbe a helyzetbe természetesen nem törődött bele. 1703-ban a bécsi udvar támogatásával ismételtén bejutott Erdélybe, de második kísérlete sem bizonyult sikeresnek, mivel a Rákóczi-szabadságharc miatt 1704 őszén ismételtén el kellett hagynia egyházmegyéjét. Illyés püspök többé már nem is tért vissza Erdélybe, de 1712-ben bekövetkezett haláláig viselte az erdélyi püspök címet. Távollétében a már említett Szebelébi

<sup>30</sup> APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 232r., Fol. 255r., APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 81v.; APF Acta SC. Vol. 84. Fol. 334r.–335v.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 373r.–378v.; APF SOCG. Vol. 495B. Fol. 232r.–234v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 225v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 355r.

<sup>31</sup> Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica.) 301; Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Bp. 1895. 417–418; Illyés András püspökről lásd még APF SOCG. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 46r.–52v., Fol. 110r.; Lásd erről még Veszelý Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok 51–54*; Bíró Vencel: *Az impériumváltozás kora (1690–1716)*. = *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 123; Trócsányi Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Bp. 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 8.) 279–281; *Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. Ed. István György Tóth. IV. Róma–Bp. 2005. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. – Fontes 4.) 2931, 2945, 2949.; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok 271*.

<sup>32</sup> Illyés András püspöki kinevezéséről lásd APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 55r.–v.; APF SOCG. Vol. 526. Fol. 275r.; ASV Archivio Concistoriale (= AC). Processus Canonici (= Proc. Can). Vol. 91. Fol. 468r.–479v.; Ld. erről még: Galla Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*. Levéltári Közlemények 20–23(1942–1945). 175; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok 271*; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*. Sajtó alá rendezte Tusor Péter – Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.) 152.

<sup>33</sup> APF SOCG. Vol. 535. Fol. 3v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 49r., Fol. 110r.; ARSI Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81v.; Bíró Vencel: *Altorjai Gróf Apor István és kora*. Kvár 1935. (Az Erdélyi Katolikus Akadémia Kiadványai 10) 93–97; Tóth István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*. Történelmi Szemle 60(1998). No. 1. 65.

Bertalan, Antalfi/Antalfy János<sup>34</sup> (1644–1728) püspöki vikáriusok, valamint a Szentszék kérésére Oxendio püspök kormányozta az erdélyi katolikusokat.<sup>35</sup>

Oxendio Virziresco püspök 1715-ben Bécsben bekövetkezett halálával azonban új helyzet állt elő.<sup>36</sup> Egyrészt a püspöki hivatal megüresedett, és az erdélyi örmények egyházi vezető nélkül maradtak, ráadásul a közösség vezetői nem tudtak megegyezni Oxendio Virziresco utódlását tekintve. Másrészt a Szentszék sem talált olyan alkalmas személyt, akit az erdélyi örmények élére nevezett volna ki püspöknek, annak ellenére, hogy Oxendio püspök még közvetlenül a halála előtt írott végrendeletében a Lengyelországban működő, de erős erdélyi kötődésű Stefano Stefanowicz Roszkát (1670–1739), Hymeria címzetes püspökét nevezte meg utódjának.<sup>37</sup> A Propaganda Fide több ízben is mérlegelte Roszka jelöltségét, de a bíborosok végül nem tudtak dűlőre jutni, amiben szerepet játszott az is, hogy a magyar katolikus egyház nem akarta támogatni az erdélyi örmény unitus püspöki szék betöltését.<sup>38</sup> Így a nevezett püspöki hivatal továbbra is üres maradt. Ez az esemény gyakorlatilag egybeesett Mártonffy György püspök színrelépésével Erdélyben.<sup>39</sup>

Mártonffy Györgyöt az erdélyi római katolikusok hivatalos szerve, a Katolikus Státus kérésére és Keresztély Ágost (1666–1725) szász herceg, esztergomi érsek közbenjárására III. Károly (1711–1740) nevezte ki erdélyi római katolikus püspökké; és hogy Erdélyben a megyéspüspök megtépzott tekintélyét növelje, őt bárói rangra emelte.<sup>40</sup> Mártonffy kinevezéséhez

<sup>34</sup> Antalfi János, Mártonffy György halála után, 1724–1728 között Erdély római katolikus püspöke volt. Erről lásd még Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 55–57; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Ed. Remigius Ritzler – Pirminius Sefrin O.F.M. Con. V. (1667–1730). Patavii 1952. 386. A továbbiakban *Hierarchia Catholica*

<sup>35</sup> Illyés Andrászt ugyan a Gubernium utasította ki Erdélyből, de távozásában szerepet játszott Kollonich Lipót bíboros és esztergomi érsek is. Ő a helyzet kilátástalanságát látva azt javasolta a püspöknek, hogy minél előbb hagyja el Erdélyt, de a katolikusok számára mindenképp hagyjon hátra vikáriust, aki ekkor 1678 óta Szebelébi Bertalan volt. Az ügyről lásd APF Acta SC. Vol. 74. Fol. 296/r.–v.; APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 42r.–43/v.; lásd erről még Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 365–366; Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században*. Kvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek 172.) 18; Galla F.: Ferences misszionáriusok 270–273.

<sup>36</sup> Az örmény unitus püspök 1712 óta tartózkodott Bécsben, hogy a nemrég az örmények által benépesített Szamosújvárnak (*Diploma Armenum*) kiváltságokat járjon, és csikarjon ki az udvarnál, valamint Giulio Piazza (1663–1726) és Giorgio Spinola (1667–1739) bécsi apostoli nunciustól. APF Acta SC. Vol. 82. Fol. 443/r.–v.; APF SOCG. Vol. 583. Fol. 211r.–v., Fol. 212/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 552r.–553/v.

<sup>37</sup> Roszka (*Rosk'ay*) egyébiránt Oxendio püspök közeli rokona volt, és még kisgyermek korában, 1672-ben menekült el hozzátartozóival a lengyelországi Kamenec-Podolszk városából Erdélybe. Oxendio térítette át a római katolikus hitre 1687 körül és az ő ajánlásának köszönhetően ment Rómába tanulni, a Collegium Urbanumba 1690-ben. 1710-től a lembergi unitus érsekség koadjutora volt címzetes püspöki rangban. APF Acta SC. Vol. 70. Fol. 166r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 83r.–84r., Fol. 96r.; Erről lásd még Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutóri kinevezése. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás.) 39–46; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar történelmi Emlékek. Értekezések.) 133, 192.

<sup>38</sup> APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 170r., Fol. 437r.–438/v., Fol. 582r., Fol. 587r.–589/v.; APF Lettere SC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 6. Fol. 588r., Fol. 642r.–643/v.

<sup>39</sup> APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 75r.–76/v., Fol. 102r.–103/v., APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r., Fol. 536r.; APF SOCG. Vol. 601. Fol. 550r.–552/v+ 553/v.

<sup>40</sup> ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 26. Pag. 265–274; PLAEV. Sub Primatae Keresztély. No. 477; Mártonffy családneve eredendően Márton volt. Ezt a névváltoztatást maga a püspök eszközölte ki, miután megkapta a bárói rangra (*liber baro*) emelést. Ez ugyanakkor mintegy fél évtizedig bevett szokássá vált az erdélyi római katolikus püspökök körében Bajtay Antal (1717–1775) későbbi erdélyi római katolikus püspökkel bezárólag. Erről lásd röviden György Lajos: *Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából*. Sajtó alá rendezte Fejér Tamás. Bp. 2009. (METEM Könyvek 68.) 19–20.



még a néhai Oxendio püspöknek is volt némi köze. 1712 óta ugyanis Bécsben tartózkodott, hogy az épülő Szamosújvár számára a bécsi udvarnál kiváltságokat eszközöljön ki.<sup>41</sup> Így 1713-ban Oxendio püspök a Bécsben egyik kihallgatott tanúja volt a leendő erdélyi püspökjelölt vizsgálatában.<sup>42</sup> Mártonffy jelöltségében azonban meghatározó szerepet játszott magas szintű, és egyúttal kiváló teológiai képzettsége, illetve erdélyi származása, valamint az is, hogy teológiai tanulmányait a kolozsvári, és nagyszombati papneveldekben, illetve a bécsi Pázmáneumban végezte.<sup>43</sup>

Végül a püspökjelölti kivizsgálások lezárulását követően III. Károly (1711–1740) császár és király felterjesztésére 1714. augusztus 20-án tartott konzisztórium hozzájárult Mártonffy kinevezéséhez. Ez idő tájt Erdély belső politikai viszonyai már olyannyira konszolidálódtak az udvar javára, hogy a püspök akadályoztatás nélkül elfoglalhatta a székét, és megkezdhette egyházmegyéjének újjászervezését. Mártonffy püspöki kinevezését ugyanakkor fontos rendelkezések előzték meg: az uralkodó 1715-ben rendezte az erdélyi római katolikus püspökség jövedelmeit; újjászervezte a székesegyház mellett működő székes káptalant, a püspököt Fehér vármegye örökös főispánjává nevezte ki. Mindezek ellenére Mártonffy György püspök, ténylegesen csak 1716-ban foglalta el székhelyét.<sup>44</sup> Az új püspök nagyon komoly erőfeszítéseket tett, hogy további, a hazai rekatolizáció terén már komoly sikereket felmutató szerzetesrendeket, mint például a pálosokat és a „rabkiváltó” trinitáriusokat is, Erdélybe hívjon, támogatta továbbá a jezsuita, valamint a konventuális (minorita) és az obszerváns ferences szerzeteseket.<sup>45</sup> Ezen túlmenően a püspök még azon is fáradozott, hogy az erdélyi római katolikus egyházmegye területén papi szemináriumot létesíthessen.<sup>46</sup>

Ahogy írásunk elején utaltunk rá, Mártonffy számára az erdélyi örmények – és általában az unitus hívek is – kemény diónak bizonyultak. Hosszú évtizedeken át a kutatás számára az volt köztudott, hogy a püspök 1718 tavaszán egyházlátogatást tett az erdélyi (szamosújvári) örmények között, amelynek során megállapította, hogy igazi és jó katolikusok. Sőt egy fiatal örmény növendéket Szamosújváron pappá szentelt.<sup>47</sup> Azonban erről a Propaganda Fide történeti levéltárában őrzött dokumentumok teljesen másképpen emlékeznek meg. Először is ismereteink szerint az erdélyi püspök személyesen nem végzett vizitációt 1718-ban Szamosújváron, erről ugyanis a korabeli források igencsak hallgatnak. Ellenben ugyanazon év augusztusában két jelentés készült az erdélyi örmények egyházi szokásairól, amelyeket Demjén Pál mikházi

<sup>41</sup> APF SOCG. Vol. 580. Fol. 560r.–565/v.

<sup>42</sup> Hierarchia Catholica 386; Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274.

<sup>43</sup> A Propaganda Fide megkésve, csak 1715. május 27-én tárgyalta Mártonffy György püspöki kinevezését: APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 263/r.–v.; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196r.+199/v.

<sup>44</sup> APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 58r.–59r.

<sup>45</sup> Uo. Fol. 75r.–76r., Fol. 102/v.–103r., Fol. 254/r.–v.

<sup>46</sup> APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 437r.–438r., Fol. 587/v.–589r.; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r.–536/v.; APF SOCG. Vol. 603. Fol. 349r., Fol. 350r., Fol. 352/r.–v., Fol. 417r., Fol. 418r.–419/v., Fol. 420r., Fol. 453/r.–v., Fol. 454r.; Erről lásd még: Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok 57–74; Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Bp.–Róma 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae 11) 395–396, 416–417.

<sup>47</sup> Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274; Mártonffy püspök koráról szóló erdélyi örmény iratokkal kapcsolatban lásd ezt: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. (Repertórium.) Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. (Repertoriu.) The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. (Repertory)*. Szerk. Bernád Rita – Kovács Bálint. Bp.–Gyulafehérvár–Leipzig 2011. (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4) 61, 63, 153, 156, 249, 252.



erdélyi obszerváns, valamint Kund Zsigmond és Veres Dániel kolozsvári konventuális (minorita) ferences szerzetesek fogalmazták meg. Mindhárom jelentés az erdélyi örményeket tévelygő és eretnek keresztényekként írta le, akik veszélyt jelenthettek az erdélyi katolicizmusra.<sup>48</sup> Az ugyanakkor a dokumentumokból egyáltalán nem derült ki, hogy a nevezett konventuális és obszerváns ferences atyák kinek a megbízásából írták meg és küldték el a Propaganda Fide bíborosaihoz az örményeket elmarasztaló jelentéseiket. Azonban feltételezhető, hogy e szándék mögött maga a püspök állt. Ugyanis Mártonffy püspök néhány hónap elteltével, 1719. június 1-i keltezéssel egy olyan dokumentumot juttatott el a Propaganda Fidéhez, miszerint az erdélyi örmények uniójuk ellenére továbbra is eretnek szokásoknak hódoltak. Az általa leírtak pedig nagyon egybecsengtek a konventuális és obszerváns ferences atyák 1718. évi jelentéseivel.<sup>49</sup>

A püspök főkolompósként Lazar Budachowicz (1668–1721) szamosújvári plébános, valamint helyettesét, Michál Minas Theodorowiczot (1689–1760) nevezte meg, akiknek vezetésével az erdélyi örmények újfent visszatértek őseik tévelygő hitére, és visszamondták az 1689. évi egyházi egyesülést. Sőt a püspök szerint mindkét örmény pap titkon az örmények régi eretnek hitét gyakorolta, és arra tüzelte fel az erdélyi örmény közösséget, hogy végérvényesen tagadja meg a már említett 1689. évi vallási uniót.<sup>50</sup>

Sőt Mártonffy püspök *Errores et abusus inter Armenios Transylvaniae vigentes* címmel, egy 12 pontból álló okiratot is hozzacsatolt a fent említett levélhez, amelyben latin nyelven részletesen leírta, hogy miben és hol távolodtak el a római katolikus hittől az erdélyi örmények. Ezenkívül a püspök a dokumentumban felsorolta azon világi és egyházi örményeket is, akik úgymond támogatásukról biztosították a „felbujtó” Budachowiczot és Theodorowiczot.<sup>51</sup>

Ezen túlmenően Mártonffy az általa megfogalmazott 12 pontban kendőzetlenül monofizita eretnekséggel vádolta meg az erdélyi örményeket.<sup>52</sup> Véleménye szerint hitbéli dolgokban a monofizitizmus vezető teológusainak (mint pl. Eutükhésznek vagy Szévérosznak) a nézeteit vallották, akiket már az 5. és a 6. században az a római egyház letettnek és eretnekeknek nyilvánított. További kifogás volt a püspök részéről, hogy az örmények régi és helytelen egyházi hagyományaik alapján december 25. helyett január 6-án, azaz vízkereszt napján ünnepelték meg karácsonyt, illetve helytelenül végezték a miséken az eucharisziát, ami önmagában véve is az eretnek szokásokhoz való visszatérést jelentette a püspök számára.<sup>53</sup> Ugyanakkor Mártonffy által megfogalmazott 12 pontból álló dokumentum kísérletiesen hasonlít az 1697-ben az erdélyi jezsuita páterek által összeállított *Errores Ecclesiae Armenae* című dokumentumhoz, amelyet még a beszercei örmény egyházi viszály kapcsán fogalmaztak meg Oxendio püspök segítségével.<sup>54</sup> Ráadásul a

<sup>48</sup> APF SOCG. Vol. 617. Fol. 324r., Fol. 325r.+328/v.+329/v.

<sup>49</sup> APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–81/v., Fol. 109r.–114/v., Fol. 156r.–158/v., Fol. 178r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 39r.

<sup>50</sup> APF SOCG. Vol. 617. Fol. 385r.

<sup>51</sup> Vanyó Tihámér Aladár: Püspöki jelentések 115–116. Az 1719. évi Mártonffy-féle dokumentum teológiai, illetve dogmatörténeti vonatkozásairól lásd Nagy Kornél: „*Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes*” 1719-ből és a khalkedónizmus kérdése. = *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 156–169.

<sup>52</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 40r.–41r.

<sup>53</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 42r.

<sup>54</sup> A dokumentum összeállításában Baranyi Pál (1657–1719), Gebhardt Kristóf (1657–1720), Halászi István (1648–1705) és Vízkeleti Zsigmond (1648–1718) jezsuita páterek vettek részt. Egyébiránt ezt a dokumentumot Oxendio püspök sugalmazására írták meg és küldték el Kollonich Lipót esztergomi érseknek és bíborosnak. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.

Mártonffy által írt jelentés első 6 pontja majdnem szó szerinti egyezést mutat az 1697-ben összeállított, 6 pontból álló dokumentummal.<sup>55</sup> Így valószínűsíthető, hogy az erdélyi örmények esetében a püspök egy régebbi dokumentumhoz fordult, és ezt az iratot igyekezett felhasználni az erdélyi közösség ellen.<sup>56</sup>

Mindenesetre az erdélyi római katolikus püspök, illetve segítői által főkolompосnak kikiáltott Budachowiczra többek között azért is terelődött a gyanú, mert korábban szembekerült Oxendio püspökkel az 1697-ben Besztercén kirobbant egyházi viszály kapcsán. Erről pedig Mártonffy jól volt értesülve, hiszen jobbkeze, Antalfi János mint az erdélyi székes káptalan nagyprépostja (1724-től erdélyi római katolikus püspök) személyesen is részt vett a besztercei örmény egyházi viszály kivizsgálásában.<sup>57</sup>

Mint ahogyan az fent is említettük, hogy a római Collegium Urbanumban szerzett teológiai tanulmányai alapján Oxendio püspök szélsőségesen latinista álláspontot képviselt. Az ő meglátása szerint az áttért örményeknek mindenben latin rítus szerint kellett gyakorolniuk a hitüket. Ezzel szemben közvetlen segítői, mint például Budachowicz, teljesen más álláspontot képviseltek. Budachowicz és társai az 1664-ben Clemente Galano (1610–1666) theatinus szerzetes által alapított lembergi Örmény Kollégiumban tanultak, ahol a latinhoz igazított unitus örmény rítust tanították és gyakorolták.<sup>58</sup> Ugyanis a jelentős örményországi missziós tapasztalatokkal rendelkező theatinus szerzetesek felismerték, hogy az örményeket kizárólag úgy lehet tartósan megtartani unitus hitükben, hogy több, régi örmény egyházi szokást megtartanak és hozzáidomítanak a római katolikus gyakorlathoz.<sup>59</sup> Budachowicz ilyen egyházi és kulturális közegből érkezett Erdélybe 1690-ben, és az 1697-es viszály idején is ezt az álláspontot képviselte, ami miatt szembekerült az örmény unitus püspökkel, és aki őt

<sup>55</sup> *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Vol. 2. Ed. Nicolaus Nilles. Oeniponte 1885. 916–918. A továbbiakban *Symbolae ad illustrandam historiam*

<sup>56</sup> Hozzá kell tenni, hogy az ilyenfajta dokumentumok nem számítottak újdonságnak. Ugyanis mind a bizánci, mind a római egyház a kora középkortól kezdve fogalmazott meg olyan írásokat, amelyek pontokba szedve az örmények valós vagy valótlan egyházi hibáiról, tévelygéseiről és eretnokségéről számoltak be. Sőt a 17–18. század fordulóján a lengyelországi unitus örmények rossz és téves egyházi szokásairól szóló dokumentum is készült a Szentszék számára. APF SC Fondo Armeni. Vol. 5. Fol. 665/r.–v., Fol. 671/r.–v.

<sup>57</sup> Antalfi Szebelébi Bertalan vikáriussal, valamint Vízkeleti Zsigmond és Halászi István erdélyi jezsuitákkal együtt vett részt az ügy kivizsgálásában. APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472/r.–v.; Vízkeleti Zsigmond páter valódi neve Csete István, míg Halászi István páter valódi neve Merczisz Tamás volt. Az erdélyi jezsuiták ugyanis az erdélyi felekezeti viszonyok, illetve a protestánsok erős befolyása miatt az 1690. évi Diploma Leopoldinumot követően továbbra is álnéven (inkognitóban) tevékenykedtek. Erről lásd ezt: APF Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 48/v.; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?* i.m. 227, 230–231, 233, 236, 242, 244.; A másik bevádolt örmény pap, Michál Theodorowicz majd az 1730-as és az 1740-es években játszott igen fontos szerepet az erdélyi örmények egyházi életében. APF SC Fondo Armeni. Vol. 10. Fol. 377r.

<sup>58</sup> Budachowiczot még a theatinus Francesco Bonesana atya, a lembergi Örmény Kollégium akkori prefektusa, (későbbi caiazzói, majd azt követően comói püspök) 1690. évi erdélyi látogatása során hozta magával avégett, hogy segítse Oxendio Virziresco munkáját. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 82r.–83/v.; Érdekes adalék, hogy Oxendio másik legfontosabb segítőtje 1692 óta az örmény és török nyelven kiválóan beszélő Giuseppe Bonalini (1650–1703) theatinus szerzetes volt, aki nem helyeselte a püspök erőltetett latinizációs politikáját, és ezért a besztercei örmény egyházi viszály során nyíltan konfrontálódott vele. Bonaliniról ld.: APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 143/v., Fol. 155/r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 527/r.–v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni. Vol. 2. Fol. 315/r.–v., Fol. 335r., Fol. 386/r.–v+388/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 192/r.–v.

<sup>59</sup> Erről lásd bővebben Nagy Kornél: *A lembergi örmény érsekség katolizációja (1681–1689)*. Világtörténet 2010. Tavasz-nyár. 36–52; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények hitvallása 1692-ből*. Történelmi Szemle 53(2011). No. 2. 283–313.

ezért a tettért eretnokséggel és hittagadással vádolta meg.<sup>60</sup> Emiatt az örmény unitus papot a püspök többször is vizsgálóbizottság elé citálta, hogy rábizonyítsa az eretnokség vádját. Ez azonban nem sikerült, mert a Propaganda Fide által külön célra felállított és főleg erdélyi jezsuitákból álló bizottsága tisztázta a papot a felhozott vádak ellenében.<sup>61</sup>

Budachowicz és Theodorowicz Mártonffy vádjait azon nyomban visszautasították. Válaszukban pedig pontról pontra haladva cáfolták meg a püspök által leírtakat, mert véleményük szerint az erdélyi unitus hitű örmények mindig is hűek voltak a római egyházhoz, és soha nem hódoltak semmilyen nemű eretnek szokásoknak, amióta 1689-ben hivatalosan is egyházi unióra léptek Rómával.<sup>62</sup> Sőt emiatt maga az egész az erdélyi örmény közösség is felháborodott. Azt kifogásolták, hogy Mártonffy hamis és alaptalan vádakra építette fel vádjait, és ezért jogorvoslatért a Szentszékhöz fordultak.

Ennek folytán a Propaganda Fide az ügy kivizsgálása végett Erdélybe küldte az unitus Xac'atur Ařak'elean (*Don Accador, Cacciatur Araciel*) (1666–1740) anyaországi születésű örmény apostoli vizitátort, mechitarista<sup>63</sup> szerzetest és tudós papot (örményül *vardapetet*), a Collegium Urbanum egykori növendékét.<sup>64</sup> A nevezett vizitátor jól ismerte az örmény unitusok problémáját, sőt tisztában volt a magyarországi és az erdélyi rekatolizáció helyzetével, mivel a 18. század eleje óta Belgrádban és Temesváron működött misszionáriusként.<sup>65</sup> A vardapet hosszas vizsgálódásokat követően megállapította, hogy Mártonffy vádjai az erdélyi örmények ellen megalapozatlannak bizonyultak.<sup>66</sup>

<sup>60</sup> APF SOCG. Vol. 527. Fol. 262r.; APF SOCG. Vol. 529. Fol. 272r.–273v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 525/r.–v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 160r.–161/v., Fol. 163r., Fol. 165r. Egyébiránt 1692-ben Budachowicz állította össze latin nyelven Széchényi György (1605–1695) esztergomi érsek, bíboros számára az erdélyi örmények hitvallásáról szóló dokumentumot, amelyben Róma hite mellett tették le a voksukat, és az örmény teológiai fogalmakat magyarázták el a római katolikus egyház képviselőinek. Erről ld.: ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77–80.

<sup>61</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 469r., Fol. 470r.–471/v.

<sup>62</sup> Sajnos az eredeti dokumentum nem maradt fent. Erről lásd Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum* 77–78.

<sup>63</sup> Elnevezésük latinul *Ordo Mechitaristarum* (*O.Mech.*), örményül *Mxit'areanner*. A Rómához lojális örmény unitus szerzetesrendet 1701-ben alapította Petros Mxit'ar Manukean Sebastac'i (1676–1749) négy társával együtt. A rend nevét is a főalapító második keresztnéve, Mxit'ar („Vigasztaló”) után kapta. A cikkben szereplő Xac'atur Ařak'elean egyike volt a rend alapítóinak. Fő feladatuknak a Rómához hű örmény közösségek lelki gondozását és az örmény kultúra terjesztését, valamint oktatását tartották. A rend központi főapátsága 1717 óta a velencei San Lazzaro szigetén található. A történelmi Magyarország területén 1729-ben Erzsébetvárosban (Ebesfálván) és 1744-ben Péterváradon (Újvidéken) létesítettek apátságokat/kolostorokat és iskolákat. Erről még lásd bővebben Kework Bardakjian: *The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship*. Cambridge 1976.

<sup>64</sup> Gregorio Hofman: *Il Vicariato Apostolico di Constantinapoli (1453–1830)*. Roma 1935. (*Orientalia Christiana Analecta* 103.) 80; Kework B. Bardikian: *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*. Detroit 2000. 94; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. 61; Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17–18. században. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 40; Armenuhi-Drost Abgarjan – Bálint Kovács – Tibor Marti: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. Leipzig–Eger 2011. (*Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin* I.) xxxii–xxxiii; A 17–18. század fordulóján Xac'atur Ařak'elean Konstantinápolyban látott el misszionáriusi feladatokat. Erről lásd Raymond Haroutioun Kévorkian: *Livre missionnaire et enseignement catholique chez les Arméniens, 1583–1700*. Revue des études arméniennes, Nouvelle Série. 17(1983). 572–595.

<sup>65</sup> APF SOCG. Vol. 562. Fol. 607r.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 293r.

<sup>66</sup> APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–80/v.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 319/r.–v., Fol. 320r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 62r.

Ezért Pier Luigi Caraffa<sup>67</sup> (1677–1755) Larissza címzetes érseke és egyúttal a Propaganda Fide titkára, valamint Giuseppe Sacripante (1645–1727) bíboros, a Propaganda Fide prefektusa az ügy megnyugtató kivizsgálása érdekében a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjához (*Suprema Sacra Congregazione del Sant'Uffizio*) is fordult, hogy tüzetesen nézze át a Mártonffy által megfogalmazottakat. Továbbá azt is kérték a Hivaltaltól, tisztázza hogy a püspöknek van-e joga beleavatkozni az örmények egyházi ügyeibe.<sup>68</sup>

A nevezett hivatal 1720-ben egy hosszas latin nyelvű jelentést készített az ügyről. Ebben az állt, hogy az erdélyi római katolikus püspöknek az 1215. évi lateráni zsinat határozatainak alapján az egyházi joghatóságai miatt is felhatalmazása és kötelessége van beleavatkozni az egyházmegyéjében élő keleti rítusú keresztények ügyeibe. Különösen akkor, ha liturgiájukban és rítusukban a római katolikus egyház gyakorlatával merőben ellentétes és egyszersmind feltűnő anomáliákat tapasztal. Ezt a dokumentumot ismereteink szerint eljuttatták a bécsi nunciatúrán keresztül Erdélybe is.<sup>69</sup> Ugyanakkor e dokumentum arra egyáltalán nem tért ki, hogy az erdélyi örmények esetében az egyházi joghatóságot 1690 óta nem az erdélyi katolikus püspök, hanem közvetlenül a Szentszék gyakorolta, és ezt lényegében Mártonffy püspök, valamint közvetlen munkatársai teljesen figyelmen kívül hagyták.<sup>70</sup> Viszont a Propaganda Fide bíborosai ezzel, valamint a Szent Hivatal jelentésének tartalmával természetesen tisztában voltak. Sőt hivatalos ülésükön ezzel az ügygel érdemben nem foglalkoztak. Ráadásul a Propaganda Fide nem marasztalta el Mártonffy püspököt, annak ellenére sem, hogy saját egyházi joghatóságán kívül lévő katolikus keresztényeket próbált zaklatni.

Mindenesetre Xač'atur vardapet 1720-ban tovább folytatta erdélyi vizitációját, és a Propaganda Fidének továbbra is elküldött jelentéseiben az örményekkel szemben megfogalmazott vádakát alaptalannak és abszurdnak tartotta. Leveleiben továbbá azt is kifejtette, hogy az örmények soha nem törtek lándzsát a Jézus Krisztus isteni természetét valló monofizitizmus mellett, nem is beszélve arról, hogy a monofizita teológia vezéralakjait az örmények még a kora középkorban megtartott nemzeti zsinataikon letetteknek nyilvánították, illetve anathémát (*nzovum*) mondtak ki rájuk.<sup>71</sup> S erre a Rómával történő korábbi egyházi uniók során külön ki is tértek.<sup>72</sup> Ezzel a véleményével nem meglepő módon a vizitátor szembe került az erdélyi püspökkel is. Mártonffy püspököt a Szentszéknél azzal támadta meg, hogy tulajdonképpen hamis vádakot kreált az örmények ellenében, akik már legalább két évtizede jó katolikusok, és Oxendio püspökhöz hasonlóan a latin rítust akarja ráerőltetni az erdélyi örmény közösségre. Mártonffy püspök azzal vágott vissza, hogy az örmény vizitátor eretnek hitű örményeket támogat, és ellene lázítja az erdélyi örmény közösséget.<sup>73</sup>

<sup>67</sup> Merőben érdekes, hogy több Propaganda Fide iratot a korábbi titkárának, Silvio De Cavalierinek (1642–1717), Athén tituláris érsekének címezték, aki már az ügy kirobbanása előtt 1717-ben elhunyt.

<sup>68</sup> APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 81r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 323r.; APF Lettere SC. Vol. 108. Fol. 42/v. Fol. 45/v–46/v., Fol. 47/v., Fol. 48/v., Fol. 49/v., Fol. 94r.–95/v., Fol. 147/v., Fol. 414/v.

<sup>69</sup> A nevezett szentszéki dokumentumra jeles kollégánk, Mihalik Béla Vilmos hívta fel a figyelmünket. Segítségét ezúton is hálásan köszönjük. Az iratot Luigi Maria Lucini (1666–1745), későbbi bíboros, a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjának commissariusi készítette el. Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Vatikánváros (= ACDF). Stanza Storica (= St. St.). UV 59. Nr. 18.

<sup>70</sup> APF SOCG. Vol. 512. Fol. 180/r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 617/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140/r.–v.

<sup>71</sup> Az örmény apostoli egyháznak a monofizitizmushoz fűződő viszonyáról lásd Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. (2<sup>nd</sup> Edition.)

<sup>72</sup> APF Acta SC. Vol. 89/II. Fol. 345r.–346/v.; APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 205r.–208/v.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273r.–277/v.

<sup>73</sup> APF SOCG. Vol. 623. Fol. 278r.

Xaç'atur vardapet ugyanakkor továbbra is kiállt az erdélyi örmények mellett a Propaganda Fidének 1720–1721 között elküldött jelentéseiben. Ezek szerint Mártonffy püspök továbbra is illetéktelenül avatkozik be az unitus egyház ügyeibe. Ugyanakkor többször is felhívta a figyelmet, hogy Oxendio püspök halála óta nincs betöltve a hivatala, és arra tett több alkalommal is javaslatot a Propaganda Fidének, hogy mielőbb nevezzen ki, illetve szenteljen fel lehetőleg örmény születésű és unitus hitű címzetes püspököt az örmények élére, mert különben egyházuk Erdélyben elenyészik, és ezáltal eltűnhet az örmény kultúra.<sup>74</sup> Viszont erre a feladatra az erdélyi római katolikus püspököket alkalmatlannak tartotta. Véleménye szerint az esetleges címzetes püspöki kinevezés nem fogja zavarni az erdélyi püspök joghatóságát, mert továbbra is a Szentszék és nem az erdélyi püspökség felügyelete alá tartozna.<sup>75</sup> Ezenfelül arra is felhívta a Propaganda Fide bíborosainak a figyelmét, hogy a nevezett intézmény rendszeresen küldjön ki az erdélyi örmények közé apostoli vizitátorokat, hogy ellenőrizzék, illetve segítsék az örmény unitusokat hitük helyes gyakorlásában.<sup>76</sup>

Mártonffy püspököt ugyanakkor kellemetlen meglepetéséként érte az erdélyi (kolozsvári) jezsuiták fellépése. Ők ugyanis ebben a vitában az örmény vizitátort és az örmény unitus közösséget támogatták. Az ő kiállásuk azért is volt meglepő, mert korábban a néhai Oxendio püspök latinizációs egyházpolitikáját támogatták Erdélyben. Viszont álláspontjuk az 1719. évre jelentősen megváltozott. Ők a Lengyelországban működő és tanító theatinus atyákhoz hasonlóan (és vélhetően hatásukra) az örmény unitus hit megtartása mellett törtek lándzsát. A jezsuiták úgy vélték, hogy az eltúlzott latinizáció, valamint az eretnekséggel történő alaptalan vádaskodás és riogatás sokkal többet árt a római katolikus egyháznak. Azaz az ilyenfajta egyházpolitika csak azt éri el, hogy az örmény hívek tényleg visszamondják az egyházi uniót, és elhagyják az unitus hitet, ezzel ellentétben pedig a római katolikus egyház érdeke meg az, hogy szilárdan megtartsa őket saját egyháza kebelén. Így az erdélyi örmény unitus rítust meg kell tartani, és a római katolikushoz kell igazítani, ahogyan azt Lengyelországban tették.<sup>77</sup>

Mindenestre Mártonffynak az örményekkel fennálló ügye egyáltalán nem oldódott meg, mert a püspök 1721-ben elhunyt. Sőt nem sokkal később az általa bevádolt Lazar Budachowicz is eltávozott az élők sorából. Ezt követően a Propaganda Fide ezt az ügyet lezártak tekintette. Xaç'atur vardapet leveleit és jelentéseit azonban 1722. szeptember 21-én tárgyalta. A püspök-kérdéssel kapcsolatban ugyan újfent nem hoztak érdemi döntést, de abban az ott üléselő bíborosok mindenképp megegyeztek, hogy rendszeresen delegálnak Erdélybe apostoli vizitátorokat az örmények közé.<sup>78</sup>

Végül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy milyen szándékok vezérelték püspöki hivatala idején Mártonffy Györgyöt az erdélyi örményekkel kapcsolatban.

A püspök hozzáállása az erdélyi unitusok kérdésében érthető volt. Viszonylag rövid ideig tartó főpapi hivatala során mindvégig azon fáradozott, hogy visszaállítsa az erdélyi

<sup>74</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 80r–81v.

<sup>75</sup> APF SOCG. Vol. 623. Fol. 278r.–279r., Fol. 281r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 97r.–v.

<sup>76</sup> APF SOCG. Vol. 623. Fol. 282r., Fol. 283r.–284v., Fol. 291r., Fol. 293r., Fol. 294r.

<sup>77</sup> APF Lettere SC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 8. Fol. 80r., Fol. 97r.; ARSI Fondo Austria Historia. Vol. 176. Pag. 106.

<sup>78</sup> APF Acta SC. Vol. 92. Fol. 58r.–65v.; APF SOCG. Vol. 633. Fol. 58r., Fol. 314r.–315r. APF Lettere SC. Vol. 110. Fol. 227r.; APF Lettere SC. Vol. 113. Fol. 707r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 467r.



katolicizmusnak a korábbi évszázad során megtépázott tekintélyét. Sok más 17. század végi és 18. század eleji magyarországi főpaphoz hasonlóan az unitus egyházakban nem mindig partnert, hanem riválist látott. Mártonffy Erdélyben egyöntetűen egy központosított egyházmegyében gondolkodott. Ebbe a képbe pedig sem az unitus hitű románok, sem az unitus hitű örmények nem fértek bele. Erdélybe jövetele után nem sokkal azért is fordult az örmények ellen, mert a románokkal ellentétben az erdélyi örményeknek éppen akkor nem volt egyházi vezetőjük. Oxendio püspök halála után sem a Szentszék, sem pedig az örmény közösség képviselői nem tudtak dűlőre jutni az utódlás kérdésében.<sup>79</sup> Mártonffy továbbá tisztában volt azzal is, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt az örmény közösség számarányában jelentősen meggyengült. Ezért igyekezett befolyását mielőbb e közösségre is kiterjeszteni, ami óhatatlanul is feszültségekkel és konfliktusokkal járt.

Ezen túlmenően Mártonffy megörökölte néhai Oxendio püspök azon problémáját is, hogy az örmény közösség továbbra is makacsul ragaszkodott a saját egyházi szokásaihoz. Nem is beszélve arról, hogy Mártonffy püspökségének idején az „Úr szőlőskertjében” munkálkodó erdélyi örmény papok többsége Lembergben, az Örmény Kollégiumban végezte teológiai tanulmányait, ahol az oktatásban a latin rítus mellett igen nagy hangsúlyt fektettek a latinhoz igazított örmény unitus rítus elsajátítására is. Így az ott tanult örmény papok teljesen más egyházi kultúrában nevelkedtek és szocializálódtak, ami viszont rengeteg új konfliktusmezőt nyitott meg Erdélyben a római katolikus egyház képviselőivel szemben. Ezért nem meglepő, hogy a rítusbeli különbségek miatt a katolikus egyház képviselői az örmény unitusokat másodrangú katolikusoknak tekintették, és szokásaikat a mindenkori eretnenség melegágyának tartották.

Azonban Mártonffy örmény egyházpolitikájának volt egy másik olvasata is. Egyértelműen ki akarta terjeszteni az egyházi joghatóságot az erdélyi örményekre és a románokra. Az ő elképzelése az volt, hogy Erdélyben kizárólag egy egyházmegye, egy római katolikus püspökség, illetve egy püspök létezhet, és nem több. Lényegében a Szent Hivatal Legfőbb Kongregációjának 1720. évi jelentése ebben a szándékában erősítette meg a püspököt. A betöltetlenül álló örmény püspöki hivatal áldatlan *ex-lex* állapota pedig kapóra jött neki. Sőt ebben nagy segítségére sietett a néhai Oxendio püspök példája is, akinek a szentszéki hatóságok az 1690. évi kinevezése óta – többek között az erdélyi katolikusok akkori sanyarú helyzete miatt – meghagyták az erdélyi latin szertartású katolikusok lelki gondozását is.<sup>80</sup> Ezért szentelt fel római katolikus papokat, templomokat stb. Erdély-szerte.<sup>81</sup> Ez pedig Mártonffy számára külön ürügyet jelentett, hogy beleavatkozzon az erdélyi örmény unitus egyház ügyeibe, és ezáltal megszerezze az örmények feletti teljes egyházi befolyást.<sup>82</sup> A Propaganda Fide ugyan rosszallásának adott hangot, hogy Mártonffy átlépi saját egyházi joghatóságát, de ebben az ügyben, – vélhetően a magyar katolikus egyház nyomására – az erdélyi örmények

<sup>79</sup> APF Acta SC. Vol. 85. Fol. 582.; APF SOCG. 601. Fol. 550/r.-v.; APF Lettere SC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 7. Fol. 588r.

<sup>80</sup> APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.-8/v

<sup>81</sup> Sajnos az erről szóló eredeti dokumentumok megsemmisültek, és csupán másolataik maradtak fenn az 1780-as évekből. APF Acta SC. Vol. 152. Fol. 368r.; APF SOCG. Vol. 861. Fol. 92r.; APF SC. Fondo Armeni. Vol. 16. Fol. 775r.–781/v.

<sup>82</sup> *Symbolae ad illustrandam historiam 919–922*; Paul Shore: *Jesuits and the Politics of Cultural Pluralism in Eighteenth Century Transylvania. Culture, Politics, and Religion, 1693–1773*. Rome 2007. (Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu 61.) 76.



kérésére nem fogantatosított semmilyen érdemi lépést Mártonffy elmarasztalására. Ő pedig ily módon az erdélyi unitus örmény egyházat is a saját egyházi joghatósága alá tartozónak tekintette. Ezért is illette az örményeket jogtalanul az eretnokség és a szakadárság vádjával, és ezt eszközül kívánta ellenük felhasználni. A rítusbeli különbségekből fakadó fontos történelmi okokat és körülményeket pedig szándékosan figyelmen kívül hagyta.<sup>83</sup>

Ugyanakkor Mártonffy püspököt nem szerencsés tudatos örményellenességgel megvádolni. Ő a saját szemszögéből, a saját korában, a lehető leghelyesebben kívánt eljárni. A Rákóczi-szabadságharc után meggyengült erdélyi örmény közösség meg a kezére játszott. Az örményekkel szembeni politikáját csak azért nem tudta kiteljesíteni, mert 1721-ben elhalálozott, és ez a feladat az utódaira hárult.

Mártonffynak ugyanakkor nemcsak az örményekkel, hanem az unitus (görög katolikus) erdélyi románokkal is meggyűlt a baja. Az 1697–1701. évi gyulafehérvári egyházi unióban tevéleges szerepet játszó püspökük, Atanasie (Atanáz) Anghel, a Rákóczi-szabadságharcot követően megtépté az tekintéllyel, elszegényedve és elhagyatottan távozott az élők sorából az 1713. évben.<sup>84</sup> Halála után Mártonffy püspök az erdélyi örményekhez hasonlóan be szándékozott avatkozni az unitus románok egyházi ügyeibe. Viszont az egyik alapvető különbség itt abban mutatkozott meg, hogy az erdélyi románok számarányukat tekintve sokkal erősebb közösséget alkottak, mint az örmények, még akkor is, ha igaz az a megállapítás az erdélyi románsággal kapcsolatban, hogy köreikben szép számmal akadtak ingadozó hitű egyházi és világi személyek.

Ám mindezek ellenére az erdélyi unitus románok elérték a szentszéki hatóságoknál, hogy a néhai Atanáz püspök helyére korábbi vikáriusát, Pataki Nemes Jánost (1680–1727), a római Collegium Urbanum egykori növendékét nevezzék ki címzetes püspöküknek. Ráadásul Patakit az unitus román papság már az 1715-ben megtartott nagyszebeni zsinaton püspökké választotta. Mártonffy püspök ugyan a Propaganda Fidének címzett leveleiben heves tiltakozásának adott hangot, a Szentszék azonban ezt teljesen figyelmen kívül hagyta. Sőt Mártonffy helyzetét tovább rontotta ebben a vonatkozásban, hogy Pataki megválasztását, illetve kinevezését maga a bécsi udvar is támogatta.<sup>85</sup>

Az új román unitus püspöknek azonban tüstént szembe kellett néznie három nagyon fontos problémával: az Erdélyben új erőre kapó ortodoxokkal, illetve a bihari és a máramarosi unitus rutének egyházi hovatartozásának a problémájával.<sup>86</sup> Ez utóbbival kapcsolatban még a néhai Atanáz püspök éles konfliktust vállalt fel De Camillis József Jánossal (1641–1706), a rutének munkácsi unitus püspökével, valamint utódával, Bizánczy Györggyel (1657–1733), amiért ki akarta terjeszteni a bihari és a máramarosi ruténekre az egyházi joghatóságot.<sup>87</sup>

<sup>83</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 219r.

<sup>84</sup> APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 679r.–680v.; Az erdélyi románok egyházi uniójában Oxendio püspök tevélegesen is részt vett, mivel 1701-ben román nyelvtudása miatt maga ellenőrizte az uniós nyilatkozatot. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 219.

<sup>85</sup> APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 231r.–234v., APF Acta SC. Vol. 87. Fol. 141r.–143v., Fol. 201r.–v.; APF SOCG. 569. Fol. 582r.–v., Fol. 606r.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 446r.–447v.; APF SOCG. Vol. 577. Fol. 303r.–304v.; APF SOCG. Vol. 590. Fol. 358r.–360v.+361v.; APF SOCG. Vol. 605. Fol. 317r.–334v.; APF SOCG. Vol. 609. Fol. 58v.; APF SOCG. Vol. 609. Fol. 68.; APF LDSC. Vol. 99. Fol. 107v.; ELTE EKK. Coll. Kapr. Második Sorozat (= B). Cod. 20. Pag. 201–202., Pag. 203–205.

<sup>86</sup> APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 4. Fol. 86r., Fol. 94r.–v., Fol. 95r.–v.

<sup>87</sup> Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése.* Nyíregyháza 2011. (Collectanea Athanasiana 1. Studia 4.) 121. A továbbiakban Véghseő Tamás: „mint igazi egyházi ember”

A harmadik probléma Pataki püspök számára pedig nem meglepő módon maga Mártonffy püspök volt. Ugyanis Pataki püspök helyzetét nagyon megnehezítette az erdélyi püspök fellépése 1716-ban.<sup>88</sup> Az erdélyi örményekhez hasonlóan Mártonffy az 1215. évi IV. lateráni zsinat kánonjaira hivatkozva akarta kiterjeszteni egyházi joghatóságát az unitus hitű erdélyi románokra. Ezért Patakit semmilyen szinten sem volt hajlandó elismerni püspöknek, hanem csak „szimplán” vikáriusának, aki neki lett volna minden egyházi ügyben alárendelve.<sup>89</sup>

Az erdélyi unitus románok viszont hatékonyabban álltak ellen, mint az örmények. S öt esztendőn át húzódó durva, személyeskedő vitákat követően elérték a Szentszéknél, hogy önálló egyházmegyét állítsanak fel.<sup>90</sup> Ráadásul Róma ez idő tájt meglepő módon igen gyorsan cselekedett. Mártonffy püspök kifogásait negligálva, XIII. Ince (1721–1724) pápa a *Ratione congruit* kezdetű bulla kiadásával az erdélyi unitus románok számára Fogaras székhellyel új egyházmegyét alapított 1721. február 3-án. Az első megyéspüspöknek pedig a már említett Pataki Nemes Jánost nevezték ki.<sup>91</sup> Ezzel Mártonffy azon koncepciója, hogy Erdélyben csak egy Rómához hű püspök, egy püspökség és egyházmegye létezhet, lényegében megbukott. Ez a konfesszionális helyzet ugyanakkor némi hasonlóságot mutatott a munkácsi unitus püspökség és az egri római katolikus egyházmegye között fennálló joghatósági viszályal. A különbség itt az volt, hogy a nevezett konfliktus több évtizeden keresztül húzódott, míg a románok esetében alig néhány esztendőt ölelt fel. Ugyanis az egri püspökség a munkácsi unitus egyházmegye tényleges 1771. évi felállításáig, valamint Bradács János (1732–1772) megyéspüspök kinevezéséig mindent megtett annak érdekében, hogy hatáskörét kiterjessze az unitus rutén hívekre, és mindvégig kétségbe vonta a munkácsi unitus püspökség létjogosultságát.<sup>92</sup>

Mártonffy püspök érdeme és szerepe az erdélyi katolicizmus megújításában megkérdőjelezhetetlen. Viszont a közelmúltban előkerült források fényében elmondható, hogy nem állja meg helyét az a nézet, hogy az erdélyi unitus örményekkel fennálló kapcsolata harmonikus és egyúttal konfliktustól mentes volt. Ez a nézet a kutatások tükrében mindinkább mítosznak bizonyult amellyel a tudománynak egyszer és mindenkorra le kell számolnia.

<sup>88</sup> APF Acta SC. Vol. 86. Fol. 231r.–234r.

<sup>89</sup> APF Acta SC. Vol. 89/I. Fol. 4r., Fol. 179r.; APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 677r.–679v.; APF SOCG. Vol. 618. Fol. 300r.–v., Fol. 398r.–399v.; APF LDSC Vol. 108. Fol. 353v; Erről lásd még Greta Monica Miron: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Cluj–Napoca 2004. 2004. 65–72; Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok 274.

<sup>90</sup> APF Acta SC. Vol. 90. Fol. 677v.–679v.; APF SOCG. Vol. 618. Fol. 396r.; APF SOCG. Vol. 627. Fol. 287r.–v., Fol. 289r., Fol. 290r.

<sup>91</sup> APF CP. Vol. 100. Fol. 94r.–98v.; ELTE EKK. Coll. Kapr. B. Cod. 20. Pag. 206–212.; Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus szervezet kifejlődése. = Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 140.

<sup>92</sup> Zsatkovics Kálmán: *Az egri befolyás és az ellen folytatott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történetében*. Századok 13(1884). 680–696, 766–786, 839–877.; Véghseő Tamás: „...mint igazi egyházi ember” i.m. 140–143.

**Bishop György Mártonffy and the Armenians in Transylvania**

*Keywords: György Mártonffy, bishop, Transilvanian Armenians, 18<sup>th</sup> Century*

This article is dedicated to the unknown chapter of the Armenians' church-history in Transylvania in the early 18<sup>th</sup> century. Bishop György Mártonffy (1663–1721) himself is regarded as a key figure of the Roman Catholicism during the period of the Catholic Renewal in Hungary and Transylvania. According to scholarly accepted belief, Bishop Mártonffy had a very cordial relation to Armenian communities in Transylvania.

However, the newly discovered sources, kept at the Holy See's archives in Rome, have definitely tinged this belief. In 1718 and 1719, Bishop Mártonffy and his fellows composed a couple of letters, addressed to the Holy See's authorities. In these documents, they reported upon the Armenians' ecclesiastical errors and abuses in Transylvania, which caused a harsh conflict to the Armenian community in Transylvania. Moreover, Mártonffy knew with a complete certainty that the Armenians in Transylvania had already declared their church-union officially with Rome since 1689.

In addition, this act initiated by Bishop was clear. Bishop Mártonffy, in fact, wanted to extend his ecclesiastical jurisdiction over the Armenians. Furthermore, hereby, the bishop took advantage of the opportunity that the Armenians' bishopric see had been still vacant since Oxendio Virziresco (1654–1715), the first Uniate (Catholic) bishop of the Armenians, deceased in 1715. Therefore, the main aim of this brief article is to enlighten the historical background of this conflict very thoroughly, resting upon the partly discovered and undiscovered sources, as well as analysing critically a handful of secondary literature.

Kárpáti Attila István

## Tőkés János és a Wesselényi család

Ifj. Wesselényi Miklós báró élete és munkássága – legyen szó annak politikai, gazdasági vagy irodalmi aspektusáról – ma már ismert a történettudomány művelői előtt, elsősorban Trócsányi Zsolt kutatásainak és terjedelmes monográfiájának köszönhetően. Mégis a források viszonylagos hiányában a báró gyermek- és ifjúkora kevésbé feltárt, mint életének későbbi szakaszai. Kiegészítésre szoruló téma Wesselényi nevelőinek kérdése is. Közülük Pataki Mózesről rendelkezünk információkkal, különösképpen tanítványával való baráti, már-már testvéri kapcsolatáról, Tőkés János személye azonban elkerülte a történészek figyelmét. Jelen tanulmány ezzel a feledés homályába merült nevelővel foglalkozik. Tőkés külföldi tanulmányútja alatt Zsibóra küldött levelei alapján elemzem neveltjével és annak szüleivel való kapcsolatát, valamint igyekszem megvilágítani azokat a tényezőket, amelyek elbocsátásának közismerten nem mindennapi, kis híján tragédiába torkolló körülményei mögött állhattak.

### Az első nevelő?

Tőkés János alakját sokáig homály fedte az irodalmi forrásokban és a történeti szakirodalomban is. Kemény Zsigmond, aki csupán Pataki Mózeset ismerte, nem tett említést róla *A két Wesselényi* című politikai jellemrajzában. Újfalvi Sándor memoárjaiban megemlíti ugyan Tőkés nevét, de kifejezetten negatívan nyilatkozik róla. Feltehetően a nevelő Zsibóról való távozásának nem mindennapi körülményei miatt gondolta úgy, hogy „Tőkés nevelő egy elpuhult, minden férfiaság nélküli, gyalár egyéniség, többet rontani, mint helyes irányt adni volt hivatva”.<sup>1</sup> Újfalvi nem tudhatta, hogy Tőkésnek nem pedagógiai elvei vagy jellembeli hiányosságai miatt kellett elhagynia Zsibót, s valószínű, hogy csupán a nevelő karrierjének végét ismerte.

A történeti munkákban Tőkés János nevével először Szilágyi Ferenc 1876-ban megjelent művében találkozhatunk. Szilágyi elsősorban a külföldi tanulmányútról való hazatérése utáni rendőri vizsgálatról foglalkozott.<sup>2</sup> Szikszay Lajos is tudott Tőkés nevelőségéről, nevén kívül azonban semmi mást nem említett munkájában.<sup>3</sup> Kardos Samu 1905-ben megjelent művében egy bekezdést szentelt Tőkésnek, s negatív felhang ugyan nem érezhető írásából, elsősorban mégis Pataki Mózesrel foglalkozott.<sup>4</sup>

Kárpáti Attila István (1991) – történész, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Művelődéstörténeti Doktori Program, Budapest, karpattila@gmail.com

<sup>1</sup> Újfalvi Sándor: *Emlékiratok*. A szöveget gondozta Benkő Sámú és Ugrin Aranka. A bevezetőt írta Benkő Samu. Bp. 1990. 94.

<sup>2</sup> Szilágyi Ferenc: *Ifjabb Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz*. Bp. 1876. 4–6.

<sup>3</sup> Szikszay Lajos: *Hadadi báró Wesselényi Miklós emléke. Élet- és jellemrajz*. Bp. 1884. 6.

<sup>4</sup> Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. I. Bp. 1905. 72.

A nevelő személyének részletesebb bemutatására legelőször Sándor Imre vállalkozott. Az Erdélyi Múzeum 1911-es évfolyamában két részben megjelent írása mellett, hogy olyan forrásokat közölt, amelyek ma már nem lelhetők fel, betekintést engedett a gyermek Wesselényi és nevelője kapcsolatába, Tökés kapcsolatrendszerébe, továbbá elkergetésének körülményeit is ismertette. Tanulmányában kifejezetten pozitív szereplőként jelenik meg a fiatal nevelő, aki még Kazinczy méltatását is kiérdemelte. Mindemellett a szerző tételesen megcáfolta Kardos Samu állításait, s tanulmányából kiderül, hogy Kardos Tökésre vonatkozó állításai egy kivétellel tévesek.<sup>5</sup>

Tökés János 1804. január 1-jén kezdte el ifj. Wesselényi Miklós nevelését. Az 1803. december 30-án kelt szerződés arról árulkodik, hogy az apa számára a megfelelő nevelő megtalálása régóta problémát jelentett. A megfelelő képességek és emberi tulajdonságok kritériumként való említése mellett az okirat szövegéből kitűnik, hogy az apa távlatosan gondolkodott a nevelővel kapcsolatban.<sup>6</sup> A levéltári forrásokban talált információk alapján azonban nem Tökés János volt a gyermek Miklós első nevelője. Id. Pataki Mózes, a kolozsvári református kollégium tanára 1802 júliusában Zsibóra küldte fiát, ifj. Pataki Mózes, kifejezetten id. Wesselényi kérésére. Id. Pataki Mózes levele arról árulkodik, hogy fia zsibói tartózkodása kapcsolatban volt a gyermek Miklóssal. A 18 éves ifjabb Mózes jövője ekkor még nem volt tisztázott, s a levélből úgy tűnik, Zsibóra érkezésekor is bizonytalan volt, hogy mennyi ideig marad a Wesselényi családnál.<sup>7</sup> Mindezen adatok arra engednek következtetni, hogy Zsibón nevelőként vagy tanítóként is alkalmazhatták ifj. Pataki Mózes. Az idősebb Pataki másik fennmaradt levele alapján fia 1803 nyaráig lehetett a gyermek Wesselényi mellett, ezután ugyanis atyja döntése értelmében folytatnia kellett tanulmányait. A levél alátámasztja azt, hogy ifj. Pataki Mózes az ekkor 7 éves gyermek miatt tartózkodott Zsibón, s az apa fogalmazásából arra lehet következtetni, hogy fia tevékenyen részt vett a gyermek nevelésében.<sup>8</sup>

Trócsányi Zsolt monográfiájában Wesselényi gyermekkora kapcsán kiemelte, hogy apja több közeli ismerőse, barátja véleményét is kikérte fia neveltetésével kapcsolatban. Az apa számára a legnagyobb kérdést az jelentette, hogy otthon vagy nyilvános iskolában tanuljon-e fia, s a megkérdezettek többsége a szülői háznál és a nevelő irányítása alatt folyó oktatás mellett foglalt állást.<sup>9</sup> Id. Wesselényi Miklós barátja, Vay József első ilyen tárgyú válaszelevele 1803. szeptember 21-én keletkezett, tehát nem sokkal azután, hogy Pataki elhagyhatta Zsibót. Az időpontok alapján elképzelhető, hogy id. Wesselényi azért keresett éppen 1803 őszén nevelőt fia mellé, mert az addigi, ifj. Pataki Mózes visszatért Kolozsvárra. Arra, hogy az apa miképp

<sup>5</sup> Sándor Imre: *Magyarosi Tökés János. I-II. közlemény.* Erdélyi Múzeum XXVIII(1911). 4. sz. 233–236; 5. sz. 276–277.

<sup>6</sup> Sándor Imre: *Magyarosi...* I. 234.

<sup>7</sup> Kolozs Megyei Állami Levéltár (a következőkben KMÁL) fond nr. 250, crt. nr. 69. Id. Pataki Mózes levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1802. július 27.

<sup>8</sup> „A fiam collegiumban való tanulása iránt más czéлом volt, mind azon által, Nagyságodhoz való tiszteletemet meg bizonyithassam, a vakatizio végéig fiannak Sibon való maradását nem ellenzem. Csak hogy ezen terminus el telvén, Nagyságod fiam bé küldésében kegyelmesen annak idejében munkálkogyék, én pedig, és az én házam népe, az Ur Isten előtt nem szüntünk könyörögni, hogy az Nagyságod kis Miklos Ur fia mind Isten, mind emberek előtt való boldog és szerentsés állapotban nevelkedhessék, Nagyságtoknak örömére.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 69. Id. Pataki Mózes levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1803. április 16.

<sup>9</sup> Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Bp. 1965. 28–29. Trócsányi szerint az otthoni taníttatás kompromisszumokkal járt, mivel a gyermeknek évente nyilvánosan számot kellett adnia a megszerzett tudásról. Úgy vélte, az első nyilvános vizsgára 1805-ben került sor. A legelső ilyen eseményről készült, fennmaradt jegyzőkönyv szerint a számonkérés 1804 karácsonyán zajlott. A gyermek ez alkalommal a teológia, a magyar történelem, a latin irodalom, valamint az aritmetika terén megszerzett ismereteiről adott számot. KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 111

talált Tökésre, ki ajánlotta őt, sajnos nem utal forrás. Csupán annyi derül ki a Vay Józseffel folytatott levelezéséből, hogy 1803. október elején Tökés már elvállalta a munkát, és hogy nem Vay ajánlotta őt.<sup>10</sup> A szerződés értelmében egy évig kellett Tökésnek ellátnia a nevelői feladatokat, azután pedig két évig külföldön tanulhatott id. Wesselényi anyagi támogatásával. Mielőtt elutazna, szólt a kikötés, ki kell jelölnie azt a személyt, aki távollétében az ő utasításai szerint folytatja a gyermek nevelését. Hazatérése után ismét át kell vennie helyettesétől a nevelői feladatokat, de akkor már magasabb fizetésért. Az apa hosszú távon számolt Tökés nevelőségével, mivel a szerződés az ekkor még 8 éves fiú külföldi egyetemi tanulmányait is érintette.<sup>11</sup>

A nevelő külföldi utazásának előkészítése 1805 szeptemberében már biztosan megkezdődött, mivel 1805. szeptember 16-án keletkezett az a szerződés, amelyben ifj. Pataki Mózeszt az apa Tökés helyettesítésére felfogadja. A szöveg szerint az utazás 1806 tavaszán vette volna kezdetét.<sup>12</sup> A Tökéssel kötött szerződés azon pontja, miszerint helyettesét Tökés jelöli ki, nem biztos, hogy teljesülhetett, hiszen az ifjabb Mózes már jóval szerződötése előtt, 1802-től ismerete nemcsak a szülőket, hanem a gyermeket is. Amint az id. Pataki által írt két levélből kiderül, az apa – és feltehetően az anya is – meg volt elégedve a fiatalemberrel, így kézenfekvő lehetett, hogy ő helyettesítse Tökést. Ezek szerint tehát nem tekinthető teljesen megalapozottnak Sándor Imre – a szerződés szövegéből logikusan következő – állítása, miszerint Tökés gondoskodott saját helyetteséről.<sup>13</sup>

### Tökés János utazása

A tervezetthez képest fél év késéssel, 1806. október 10-e körül indulhatott el Tökés külföldi tanulmányújtára.<sup>14</sup> November elején Pesten tartózkodott, december 18-án pedig már Bécsből keltezte Zsibóra küldött levelét. Bécsi tartózkodása feltűnően sokáig tartott, ahonnan 1807. május végén írta utolsó levelét. Ennek egyik oka az lehetett, hogy úti célja, Marburg francia kézre került.<sup>15</sup> Emellett azonban egy politikai jellegű feladat elvégzésén is munkálkodott.

1806-ban elhunyt Középszolnok vármegye főispánja, Toldi Zsigmond, s a megüresedett főispáni hivatalt id. Wesselényi akarta megszerezni. Bethlen Gergely javaslatára Tökés azt a feladatot kapta, hogy a főispáni kinevezés előmozdítása érdekében Wesselényi helyett ő járjon el.<sup>16</sup> Így tehát a bécsi tartózkodás alatt a nevelő nemcsak élményeiről tudósította id. Wesselényi Miklóst – miként azt Sándor Imre írta –, hanem ügyének helyzetéről, továbbá a bécsi és az európai hírekről is. Tökés leveleiből úgy látszik, 1807 márciusának végére minden szükséges irat megérkezett Bécsbe.<sup>17</sup> 1807. április 20-án írt levelében már arra kérte Wesselényit, engedje továbbmenni, s az engedélyt meg is kapta, mivel júniusban már Lipcséből írt levelet neveltjének. Azután is foglalkozott azonban az ügygel, miután elhagyta Bécset, s Lipcséből írt levelében tájékoztatta az apát az ügygel kapcsolatos első és egyetlen negatív hangvételű hírről.

<sup>10</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 76. Vay József levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1803. október 26.

<sup>11</sup> Sándor Imre: Magyarosi... I. 234–235.

<sup>12</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 111. Id. Wesselényi Miklós és ifj. Pataki Mózes szerződése

<sup>13</sup> Sándor Imre: Magyarosi... II. 275.

<sup>14</sup> *Kazinczy Ferenc levelezése*. IV. Szerk. Váczy János. Bp. 1893. 313–314.

<sup>15</sup> Sándor Imre: Magyarosi... II. 275.

<sup>16</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 56. Bethlen Gergely levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1806. november 5.

<sup>17</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1807. március 31.



Mint írta: „Edjik Erdélyi Consiliariusnál létembe olyan forma szot hallottam, mintha még most is kételkednék az udvar a’ Nsgod Udvarhoz valo vonszodásában [...] egy néhány probák által meg kell győződni Nsgod iránt [...] megeshetik, hogy ha a’ M. Országai Diaeta után Erdélybe is lenni talál, a’ Nsgod Decretumát elhalasztja a’ Császár addig hogy maga viseletéről überzeugt légyen.”<sup>18</sup>

Wesselényinek címzett, Bécsből írt levelei elsősorban a főispáni kinevezés ügyével, valamint a külpolitikai hírekkel foglalkoznak. Mindemellett kitűnik belőlük, hogy Tökés bécsi tartózkodása alatt élénken építette kapcsolatait, s jó viszonyban volt Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellárral.<sup>19</sup> Élénken érdeklődött a politika iránt, s egyik utalásából arra következtethetünk, hogy id. Wesselényi kisebb politikai kérdésekben szívesen vette javaslatait.<sup>20</sup> Nem lehet véletlen, hogy Wesselényi egy számára olyan nagy horderejű és fontos ügyet, mint a főispáni hivatal megszerzése, Tökésre bízott. Utazásának első hónapjait elsősorban a kapcsolatépítéssel és a Wesselényitől kapott feladat teljesítésével töltötte. Miután elhagyta Bécsset, főleg tudósokkal ismerkedett, és idejének nagy részét is igyekezett körükben tölteni. 1807 júniusának közepén már Lipszében volt, onnan Drezdán, Berlinen és Hamburgon keresztül Göttingába ment, ahol egy hetet töltött, s 1807. július 27-én megérkezett Marburgba.<sup>21</sup>

Tökés külföldi távolléte alatt is próbálta fenntartani kapcsolatát neveltjével, igyekezete azonban nem mindig járt sikerrel. A fennmaradt levelekből ítélve kifejezetten jó viszonyban volt az ifjabb Miklóssal, viszonyuk azonban megváltozott elutazását követően. „Hányszor nézünk dél utannig a hegyre Tökésemmel” – írja édesanyjának és nagyanyjának a 10 éves Miklós nem sokkal nevelője utazása előtt, s a levél több részlete is arra utal, hogy a gyermek barátjának tekintette nevelőjét.<sup>22</sup> Utazása kezdetén írt levelei azt jelzik, hogy Tökés kifejezetten közeli kapcsolatban állt a gyermekkel, s érzékenységet mutató sorai alapján a zsbói kastély elhagyása nagy lelki megpróbáltatást jelentett számára.<sup>23</sup> Tökés „Kedves Pythiasom” megszólítása egyértelműen a gyermek iránt érzett barátságának jele, s ez a tanítvány fentebb idézett leveléből ítélve kölcsönös lehetett. Püthiasz és Damón történetét Cicero tollából ismerjük, s a hűséges és igaz barátság példázataként ismeretes.<sup>24</sup> Az elnevezésben fellelhető analógia több szempontból is érdekes. Egyrészt az ókori, klasszikus művek és történetek fontosságára mutat rá az általános műveltség és az erkölcsi nevelés terén. Másrészt a gyermek életének egy fontos eseménye, valamint Püthiasz történetben szereplő tette is párhuzamba állíthatók: a beszéd, a

<sup>18</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1807. június 18.

<sup>19</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1807. január 24.

<sup>20</sup> „...sokszor meg mondotta ő Nagysága nékem hogy az efféléket jegyezsem fel, hadd proponalja a’ Dietán, fel is jegyeztem. – Mind eszembe volt eljövetelem előtt hogy által adjam Nagyságnak jegyzésemet, a’ sietés, és a szomorúság kiverték fejemből.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1807. május 5.

<sup>21</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1807. augusztus 10.

<sup>22</sup> Arra a Tökés által közölt hírre, hogy nagyanyja meglátogatja őket, ezt írja édesanyjának Wesselényi: „Kedves Édes Anyám! egy özön tsokkal fizetnem volna meg ha előbb meg mondta volna ezt barátomnál. – Isteni Barátság! mi dolog hogy az igaz Barátok egyenlő dolgon szoktak örvendeni?” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 159. Ifj. Wesselényi Miklós levele édesanyjához, 1806. szeptember 2.

<sup>23</sup> „Sohajtások között mint Enéas, mentem a’ Szent földön, mely előttem mindég Szentnek is fog maradni Isteni Örökösséért... Képzelheti Nagyságnak Éjtszakámat, midőn Krasznán senkim nem volt a’ ki meg bájolt fejemből ki verné gondolataimat, minő lehetett! [...] Miklosom van mindenütt eszembe – s nálla nélkül semmivel meg nem telik szemem.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1806. október 26.

<sup>24</sup> Marcus Tullius Cicero: *A kötelességekről*. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. Bp. 1885. 231.

szónoklás. Feltehetőleg ezt a nevet akkor kaphatta a gyermek, miután 1806. január 29-én elmondta beszédét a zilahi gyűlésen.<sup>25</sup> Egy másik kapcsolódási pont lehet a növendék és a történet között a leleplező és meghökkenítő őszinteség, amelynek következménye a Püthiászra kimondott halálos ítélet. A gyermek beszéde nem volt ilyen, elég azonban az apa közismerten szokimondó beszédeire és természetére gondolnunk, hogy e tekintetben az apai minta követését sejtjük. Az elnevezések mögött tehát egy olyan párhuzam áll, amely egyrészt tükrözi a fennálló kapcsolatot Tökés és az ifjabb Miklós között, s talán összefüggésbe is hozható a gyermek Wesselényi életének nagy visszhangot kiváltó eseményével, de emellett az erkölcsi nevelés célkitűzése is felismerhető benne.

Saját tanulmányai, valamint politikai jellegű megbízatásának teljesítése mellett az utazása során létrejött kapcsolataira alapozva a nevelő igyekezett előkészíteni a gyermek későbbi külföldi utazását is. Neveltjének küldött első fennmaradt levele arra enged következtetni, hogy nemcsak a zsidói környezet hiánya okozta érzelmi viharait, hanem nagyfokú aggodalma is, amellyel a gyermeket övezte. A szülők aggodalmát egyetlen életben maradt gyermekük iránt a nevelő is átvette. Tökés a gyermek barátjaként nem szűnt meg nevelője lenni, s intései – például a szülők iránti tiszteletre vonatkozóan – rendszeresen felmerülnek leveleiben.<sup>26</sup>

Idővel azonban változás állt be kettejük kapcsolatában. 1807 februárjában kapott a gyermektől egy levelet, ezt azonban nem követte újabb, s négy hónappal később, 1807 júniusában, Lipcsében kelt levelében is erre hivatkozott. Az eltávolodás érzékelésének első mozzanata jelenik meg ebben, s megjegyzi ugyan, hogy nem kapott levelet barátjától, ezért egy félreértést, egy közös mulasztást okol.<sup>27</sup> Novemberben kelt s Zsibóra küldött levelében már értetlenül áll azelőtt, hogy a fiú nem ír neki.<sup>28</sup> 1808 februárjában sértettségében, s mivel neveltje nem válaszol neki, Cserei Helénához fordult segítségért. Átgondolta azokat a lehetőségeket, amelyek indokolhatnák a számára oly kedves tanítvány eltávolodását, mentséget azonban nem talált. Sorai egyrészt sértettségét, másrészt pedig azt tükrözik, hogy a gyermek viselkedésével átlépett egy határt; az általa írt levelek között ez az egyetlen, amelyben arra kéri a szülőket, hogy feddjék meg gyermeküket. „A’ leveleiből senki sem itélné Nagyságod fiának” – intézi szemrehányó szavait az édesanyához.<sup>29</sup> Korábbi írásaiban Tökés különös hangsúlyt fektetett arra, hogy tanítványát erényei terén szüleihez méltó gyermekként jellemezze, s gyakran felhívta fiatal barátja figyelmét arra, hogy szülei személyében mekkora ajándékot kapott.<sup>30</sup> Az erényesség terén tehát az egyik nevelési támpont a szülők példájának követése. A fenti idézet nemcsak érzékelteti a szülővel, hogy nem egy egyszerű csínytevésről vagy engedetlenségről van szó, hanem megbontja azt a morális értékekben megmutatkozó kapcsolatot, amely a szülők – ez esetben az anya – és fia között van.

„Miklosom el felejteni láttatik engemet mert már három leveleim is válasz nélkül hevernek nálla, egyedül Nsgodhoz van reménységem” – írja 1808 májusában Cserei Helénának.<sup>31</sup> A februári tetőpont után ezek már az elkeseredés és az utolsó szalmaszálba való kapaszkodás szavai

<sup>25</sup> MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. sz. A kilentz éves Wesselényi Miklós bárónak egy beszéde.

<sup>26</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele ifj. Wesselényi Miklóshoz, 1807. január 9.

<sup>27</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele ifj. Wesselényi Miklóshoz, 1807. június 18.

<sup>28</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1807. november 7.

<sup>29</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10.

<sup>30</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele ifj. Wesselényi Miklóshoz, 1806. december 18.

<sup>31</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. május 24.

annak érdekében, hogy tanítványa barátságát visszaszerezze. A csendet a nevelői állás körüli probléma töri meg, ugyanis a Tökést helyettesítő Pataki Mózes el akarja hagyni a zsisibói kastélyt. A szerződés értelmében Pataki két évre vállalta el ifj. Wesselényi nevelését, addig, amíg Tökés haza nem érkezik. Az 1805. szeptember 16-án kelt szerződés aláírásakor sem Pataki, sem az apa nem tudhatta még, hogy az utazás a tervezetthez képest fél évet késik. Emellett – ahogy Tökés leveléből kiderül – külföldön maradását akár 1809 tavaszáig is elhúzta volna.<sup>32</sup> Az eredeti, szerződésbe foglalt időpontok szerint 1808 tavaszán letelt a két év, amelyre elkötelezte magát Pataki, így jogilag lehetősége nyílt arra, hogy a zsisibói neveléssel felhagyva „tulajdon Czelját közelíthesse”.<sup>33</sup>

A hírtől új erőre kap Tökés, s ennek oka az, hogy a gyermek közli vele a fejleményeket.<sup>34</sup> Már februári levelében is érezhető elégedetlensége az ifjabb Miklós nevelésével és Pataki Mózzsal kapcsolatban. Korábbi leveleiben sosem szerepelnek a neveléssel kapcsolatos utasítások, s ez az első és egyben az utolsó alkalom, amikor Patakit negatívan említi. Egy alkalommal próbál érdemben tenni valamit a nevelés ügyében: egy francia és egy olasz legényt akar keresni, akik a festészetet, zenét és idegen nyelvet taníthatnának az ifjabb Miklósnak.<sup>35</sup> Az édesanya azonban ellenzi az ötletet, így végül nem valósul meg Tökés terve. Mindezek ismeretében 1808. júniusi levele megerősíti, hogy a szerződés azon pontja, mely szerint az ő javaslatai és utasításai szerint fog zajlani távollétében is a nevelés, nem nyert megvalósítást.<sup>36</sup>

Felmerülhet a kérdés: a szerződés egy pontjának be nem tartása utalhat-e arra, hogy a kontraktus felbontásra került Tökés utazása előtt? Sándor Imre a nevelőről szóló tanulmányában közöl egy Tökés által írt búcsúlevelet, amelyhez mellékelte az apával kötött szerződés mindkét példányát. Ez szerinte arra engedhet következtetni, hogy a szerződés érvényét veszítette, de úgy véli, ezt megcáfolja az, hogy visszatérve átvette a gyermek nevelését.<sup>37</sup> Mint a levelezés is bizonyítja, Pataki Mózes időközben felmondott, így elképzelhető lenne, hogy az út megkezdésekor már nem volt nevelő Tökés, és miután Pataki elhagyta Zsisibót, visszafogadta őt a Wesselényi család. Úgy vélem, Sándor Imre állítása helytálló, s ezt az ifj. Wesselényinek írt első levele bizonyítja, amelyben egyértelművé válik, hogy külföldi tanulmányairól hazatérve folytatni fogja a gyermek nevelését.<sup>38</sup> A szerződés tehát érvényben maradt. Mindemellett az, hogy Tökés Pataki segédnevelésége alatt nem játszott semmilyen szerepet a nevelésben, arra enged következtetni, hogy Pataki Mózes saját meggyőződése szerint nevelhette a gyermeket. Sajnos semmilyen forrásunk nincs arról, hogy a két nevelő ismerhette-e egymást, de elképzelhető, hogy a helyettesítőt nem Tökés választotta ki. Annyi azonban kiderül a levelekből, hogy 1806 októberétől 1808 júniusáig az első nevelőnek nem volt érdemi beleszólása a neve-

<sup>32</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. június 7.

<sup>33</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 111. Id. Wesselényi Miklós és Ifj. Pataki Mózes szerződése.

<sup>34</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. június 7.

<sup>35</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10.

<sup>36</sup> „...nem is irhatom én azt le Nagyságtoknak melly kedves kötelesség az nékem, kivált ha úgy foghatok *megint* hozzája a' mind Nagyságtok kíványák és nékem is célom, mellyet gyakor leveleimből, magam némelly viseletéből, alkalmasint tudhatnak, erre további magyarázat nem kívántatik.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. június 7. (Kiemelés tőlem – K. A. I.)

<sup>37</sup> Sándor Imre: Magyarosi... I. 236.

<sup>38</sup> „A Deák nyelvbe Barátom tégy nagy szorgalmatosságot mindenek felett, hogy az alatt míg én idekűn más nyelveket tanulok, te azt tókélletesen meg tanuljad, hogy mikor haza megyek tégedet azokra meg taníthassalak.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele ifj. Wesselényi Miklóshoz, 1807. január 9.

lés menetébe, így tehát Sándor Imre téved abban, hogy Tökés irányította volna Patakit.<sup>39</sup> Az, hogy a szerződésben foglaltak figyelmen kívül hagyásával Pataki szabad kezét kapott, arra utal, hogy a szülők megbíztak benne, s ezt a bizalmat korábbi zsidói tartózkodása idején nyerhette el. Mindez még érdekesebbé teszi azt a problémát, hogy milyen szerepe lehetett ifj. Pataki Mózesnek Zsibón 1802-től 1803-ig.

1808 júniusában Tökés ismét érdemben tehetett valamit tanítványáért. A maga részéről a legegyszerűbb megoldásnak Pataki pótlására a zsidói református lelkészt tartotta.<sup>40</sup> A zsidói tiszteletes azonban nem vállalta a feladatot, és a nevelő azt javasolta, ha nem találnak fiuk mellé megfelelő embert, maguk lássák el a nevelői feladatokat.<sup>41</sup> Az ő távollétéből ekkor még hónapok vannak hátra; decemberben már Pesten van, s 1809. január 8-án érkezik vissza Zsibóra.<sup>42</sup>

A Tökés által írt levelek két konfliktusról is tanúskodnak a nevelő és a szülők között. Mindkét alkalommal az anya és az apa a nevelő jellemével kapcsolatos fenntartásainak adhatta hangot, s Tökés válaszai mindkét esetben hosszú sorokat szentelnek védekezésének. Az első alkalommal az anya kér tőle magyarázatot egy kolozsvári pletykából kiindulva, miszerint „Tökés úgy látzik hogy Parisba a’ Repülő Hajo Tüzét is magába veszi”, vagyis kipróbálta a hőlégballonos repülést.<sup>43</sup> A mondatból ítélve Cserei Heléna azt gondolhatta, a nevelő a tanulási helyett szórakozással tölti idejét, s ezt dicsekvően még levelezőpartnereinek is megírja. A probléma a nevelő erkölcsét, jellemét érinti, amely alapjaiban határozza meg, hogy valaki jó nevelő vagy sem. A másik alkalommal az apa nemcsak pártfogoltja jellemét, hanem egész értékrendjét vonja kétségbe. Tökés levelében érezhető, mennyire más jelentőségűnek értékelte a két esetet. Az anya állításai egy pletykán alapulnak, így a szóbeszéden felülemelkedve, pusztán cáfolattal védte meg magát. Az apa vádjaival szemben azonban ezt már nem teheti, úgy kell érvelnie, hogy visszanyerje id. Wesselényi Miklós bizalmát. Tökés is érzi a vád súlyát, hiszen az nem mások elbeszélésére támaszkodik, mint az első esetben, hanem az apa saját, önálló véleményére.<sup>44</sup> A bizalmatlanság oka nem derül ki, Tökés is csak találgatni tud, s az okot egy tanulmányával kapcsolatos félreértésben véli megtalálni. A vád cáfolata ennek megfelelően történik, s a kurzusok elvégzéséről szóló oklevél minden gyanún felül álló bizonyítékul szolgál arra, hogy a nevelő továbbra is fontosnak tartja az apa számára is oly fontos klasszikus műveltséget, s azon belül a történelem és a filozófia minél alaposabb ismeretét.<sup>45</sup>

Tökés maga sem tudta biztosan, mi lehetett az apa elégedetlenségének oka, s az sem biztos, hogy tanulmányában kell keresnünk a konfliktus okát. „Mert én azt gondolván hogy Nagyságod még mind hasonló érzéssel és szeretettel, s gondolkozással van irántam, oly bátor voltam az elmúlt héten Nagyságodhoz küldött levelemben, hogy a’ nagy öröm mián helyet nem találván

<sup>39</sup> Sándor Imre: Magyarosi... II. 275.

<sup>40</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. június 7.

<sup>41</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. augusztus 24.

<sup>42</sup> *Kazinczy Ferenc levelezése*. VI. Szerk. Váczy János. Bp. 1895. 175.

<sup>43</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10. Tökés minden bizonyítással ismerte a korabeli hőlégballon működését, ugyanis levelében külön megjegyezte, hogy azt már nem forró levegő, hanem hidrogén emeli a magasba.

<sup>44</sup> „Ez a levél gyanuba hozott az iránt, hogy Nagyságodnak oly hiedelme volna én bennem mint ennek előtte volt, oly indulattal volna hozzám mint akkor volt midőn közel valánk egymáshoz. – Ezen levélben expressé írja Nagyságod, hogy tódalokzik hogy én annyira meg változtam, a’ mai világgal együtt járok, a’ jot meg vetettem, a’ helyett rosszat választottam, rosszat követek. Hogy ha Nagyságod illy gondolattal van irántom, setét bánat, szomorúság, és szegény borít el.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1808. április 4.

<sup>45</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1808. április 4.

lelkem, olly kifejezésekkel éltem Nagyságodhoz a' millyeneket lelkemben érzettem, és érzeni is fogok Nagyságodhoz míg egy tsepp vér foj testembe" – írja id. Wesselényinek.<sup>46</sup> Az idézett mondat egyszerre két problémát világít meg a nevelő és az apa kapcsolatában. A mondat első fele arra utal, hogy az idősebb Miklós már az ominózus levél vételekor sem úgy gondolt fia nevelőjére, mint korábban, így a vele szembeni bizalmatlansága, fenntartása nem új keletű. A mondat második része arra enged következtetni, hogy Tökés levelének valamely részével – vagy éppen egészével – megsértette az idősebb Miklóst. Ezt a feltételezést erősítik meg a Tökés által leírt apai észrevételek is, mivel ezek sokkal mélyebb problémák, mint hogy kizárólag a tanulmányokkal kapcsolatos kétely és bizalmatlanság adna rá magyarázatot. Sajnos a nevelő levelei között nem maradt fenn a fenti idézetben említett levél, ahogy az 1807 novembere és 1808 áprilisa között id. Wesselényinek küldött levelek sem, így sajnos csak hipotézisek felállítására van lehetőség a kettejük közötti konfliktussal kapcsolatban.

Mint a fenti két esetből is látszik, az utazás utolsó évében nem volt teljesen kiegyensúlyozott a kapcsolat a Wesselényi család és Tökés között. Ezek mellé vehető még egy olyan lehetséges konfliktusforrás is, amely az 1808. évi, Tökés által írt levelekben rendszeresen megjelenik: a pénzihiány. A nevelő folyamatos anyagi problémákkal küzd ebben az évben, s kénytelen adósságba verni magát, de rendszeresen szabadkozik is, igyekszik spórolni és a lehető legkevesebbet költeni. Érdekes jelenség, hogy kizárólag a Cserei Helénának írt levelekben kér pénzt. Ennek oka az, hogy nagy valószínűséggel az anya intézte a kiadásokat – erre enged következtetni fennmaradt költségnaplója is, amelyet 1785 és 1830 között vezetett, s B. Nagy Margit forrásként használta fel a zsidói kastély építési folyamatának rekonstrukciójában.<sup>47</sup> A nevelő kiadásairól szóló jegyzéke szerint indulása és 1807 áprilisa között, tehát 6 hónap alatt összesen 1855 rajnai forintot költött.<sup>48</sup> Ez az egyetlen fennmaradt költségjegyzék, bár több lajstromot is küldött kiadásairól. Leveleiben csupán annyi konkrétumot találunk, hogy 1808 közepén 1500 rajnai forintot terveztek neki küldeni Zsidóról.<sup>49</sup> Ha viszonyítani szeretnénk, a Tökés által az első fél év alatt elköltött összeg több mint négy évig fedezte volna az ő nevelői fizetését, s még hátra volt útból 20 hónap. Ehhez hozzá kell még venni azt is, hogy a szerződés értelmében a Tökést helyettesítő Pataki Mózesnek az apa évi 400 rajnai forintot volt kötelessé fizetni. Nem tudjuk, hogy Tökés mennyit költött az út végéig, de annyi bizonyos, hogy jelentős anyagi ráfordítást igényelt a szülőktől fiuk nevelőjének külföldi útja. Ez a hatalmas kiadás szolgálhat magyarázatul arra, miért reagálhatott olyan érzékenyen Cserei Heléna arra a pletykára, miszerint Tökés nem tanulással, hanem szórakozással tölti az idejét.

### Tökés János elbocsátása

A nevelő 1809. január elején érkezett vissza Zsidóra, s folytatta Wesselényi nevelését. Hazatérése előtt nem számíthatott arra, hogy fél év múlva megsértve, felháborodva és kiábrándulva fogja elhagyni azt a helyet, ahova annyira óhajtott visszatérni utazásából. Kazinczy Ferencnek írt keltezetlen levele szolgál forrásként az apával való konfliktusához, amelynek következtében elhagyta a zsidói kastélyt. Írásából úgy látszik, hogy nemcsak az apa viselkedése

<sup>46</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 73. Tökés János levele id. Wesselényi Miklóshoz, 1808. április 4.

<sup>47</sup> B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Buk. 1970. 190.

<sup>48</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1807. március 17.

<sup>49</sup> KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Tökés János levele Cserei Helénához, 1808. június 7.

változott meg jelentősen, hanem a gyermeké is. Hogy ezért kit tart felelősnek, nem tudjuk meg. A levél tartalma miatt valószínű, hogy id. Wesselényiben kell keresnünk – ahogy Tökés írta – az „elformátlanító” tényezőt. Mindemellett számba kell vennünk Pataki Mózeset is a nevelő által megnevezett negatív hatás mögött, akit Tökés 1808 februárjában írt panaszos hangú levelében felelősnek tart azért, hogy neveltje eltávolodott tőle. 1809-ben tehát már nem olyan állapotokat talált a nevelő a zsigódi kastélyban, mint amilyeneket elutazásakor hátrahagyott.<sup>50</sup>

Tökés 1809. július 19-ét jelöli meg az apával történt incidens időpontjaként. A történet két levélben is fennmaradt: az egyik egy Kazinczyhoz írt keltezetlen levél, a másik egy Cserei Farkashoz írt levele. Mindkét helyen a konfliktus kiváltó oka ugyanaz: Laskai Sámuel alispán hajnalban egy dokumentumot hoz, amelyet odaad a nevelőnek azzal a meghagyással, ha id. Wesselényi felkel, adja oda neki. Az irat tartalma azonban már nem egyértelmű, hiszen a két levélben más tárgy szerepel. A Csereihez írt levél szerint a küldeményben Bánffy György engedélyezte, hogy az apa felvegye a megyei adószedőtől a nemesi felkelés kiadásaihoz szükséges összeget.<sup>51</sup> A Kazinczynak megírt történetben azonban a dokumentum már rossz hírrel szolgál, „... azt jelentik a’ Cassaba pénz nints”.<sup>52</sup> A fizikai bántalmazás mindkét leírásban ugyanúgy tűnik elénk, s annak tükrében, hogy az apa akár halálosan is megsebesíthette volna fia nevelőjét, arra kell gondolnunk, a heves reakció mögött jó hírt tartalmazó üzenet nem állhatott. Mivel az apa az incidens előtt heves és indulatos szavakkal teremti le a nevelőt, aki igyekszik megvédeni becsületét, a levelezésekben szereplő történetek alapján ezt a tiltakozást tekinthetjük az erőszakos reakció kiváltó okának.<sup>53</sup> A két történet közötti különbség figyelhető meg az apa tettét követő események bemutatásában is. Tökés Cserei Farkasnak írt levelében az idősebb Miklós, miután kardjával több helyen megsebesítette fia nevelőjét, feleségének úgy állítja be a történetet, mintha Tökés szánt szándékkal összevagdaltatta volna magát. Id. Wesselényi ezen interpretáció szerint nemcsak egy nagyon gyerekes hazugságot akar elhithetni feleségével annak érdekében, hogy eltussolja tettét, hanem a Tökésen tett erőszakra is kifejezetten büszke, s megalázza Tökést.<sup>54</sup> Ez a történet azonban nem szerepel a Kazinczynak írt levélben.

A két interpretáció közötti különbségek okára csupán hipotetikus válasz adható. Egyrészt elképzelhető, hogy a történet utáni „sokkhatásnak” köszönhetőek a különbségek, s a nevelő a Kazinczyhoz írt levelében elfeledkezett a Csereinek megírt mozzanatokról, illetve másként emlékezett azokra. Van azonban egy másik lehetőség is, amire vélhetően a címzettek személye, valamint id. Wesselényivel való kapcsolatuk adhat magyarázatot. Cserei Farkas Kazinczy Ferenchez intézett levelei egy jelentős konfliktusról számolnak be az idősebb Miklós és sógora között. Cserei 1809. július 2-i levele szerint Wesselényi személyiségében, viselkedésében nagy változás történt.<sup>55</sup> Ekkor még csak tanúként tapasztalhatta a zsigódi báró magatartásában hirtelen beállt fordulatot, nem sokkal később azonban annak szenvedő alanyává vált. A kontroll nélküli magaviselet okát Cserei abban fedezte fel, hogy a bárót nem választották meg a nemesi felkelés tábornokának. Ismét elénk tárul a Gorbót megostromló, féktelen haragú Wesselényi, aki

<sup>50</sup> MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Tökés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

<sup>51</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 504.

<sup>52</sup> MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Tökés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

<sup>53</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 505.

<sup>54</sup> „... midőn látná, hogy egésszen vérbe küpült, nagy triumphussal el ment töllem be a Báróné házába és ottan aszt mondotta: kincsem, gondold meg, Tökés a fejét a kardomba verte.” *Kazinczy Ferenc*... VI. 505.

<sup>55</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 428.



„minden emberséges emberekbe bele kötelezkedett és a legnagyobb gorombaságokkal illetve, néhánykat hívott kardra” – s ez alól sógora sem volt kivétel.<sup>56</sup> Cserei ugyan nyugodtan hallgatta végig Wesselényi szitkozódásait, azonban nem tudott megbocsátani neki, s a gubernátor tanácsát megfogadva ettől kezdve távol tartotta magát tőle.<sup>57</sup> Tőkés Kazinczyhoz intézett levelében megemlíti a Cserei ellen történt kirohanást, tehát tudott az esetről, sőt akár szemtanúja is lehetett, mivel az incidens a zsbói kastélyban történt.<sup>58</sup> A Csereinek írt tudósítás tehát egy olyan személynek szól, aki rossz viszonyban van Tőkés bántalmazójával. Kazinczy ezzel szemben egyrészt távol van az eseményektől, és Wesselényire mecénásaként és barátjaként tekint. A Kazinczynak írt levélből kiviláglik Tőkés indulata, aki minden bizonnal nehezen tudta feldolgozni a kis híján tragédiába torkolló eseményeket.<sup>59</sup> A Csereinek írt levélben jelentkező részletek egyaránt negatívabb színben tüntetik fel Wesselényit a széphalmi vezérhez írt levélnél. Az, hogy a kapott dokumentum tartalma pozitív, arra utal, hogy az erőszak értelmetlen volt, a Tőkés összevagdálása utáni rövid epizód pedig a morális csódról tesz tanúbizonyságot. A báró magatartása amellett, hogy megütköztető, még önmagához képest is furcsa, mivel Wesselényi a Cserei Farkassal történt incidens után, elköszönésükkor bocsánatot kért sógorától. Ha feltételezzük a báró kirohanásait követő következetességét és azt, hogy fel tudta mérni tettének súlyát, nem illenek a képbe a Tőkés által előadottak. Egy másik cáfoló tényező lehet a Cserei által előadott párbajra hívás – ami nemcsak vele, hanem többekkel is megesett –, ami alapján Wesselényi felvállalta állításait és tetteit, s nem tagadta le azokat.

A második hipotézis szerint tehát a megsértett és indulatos nevelő a fenti két módosítás és kiegészítés megalkotásával bizonyos mértékben elégtételt kívánt szerezni a rajta esett sérelmekért. Erre megfelelő partner lehetett Cserei Farkas, akit szintén megsértett Wesselényi, s mint látszik, el is hitte a Tőkés által leírt történeteket, hiszen továbbküldte a levelet Kazinczynak. Mivel mind a két eltérő részlet a történet szerves alkotóeleme, logikus lenne, hogy azok a Kazinczy-levelben is szerepeljenek, pedig kimaradnak belőle. Ezek alapján tehát elképzelhető, hogy Tőkés kreálta az ominózus módosítást és betoldást.

Wesselényi tettének motivációja azonban a két leírás összehasonlítása után is rejtély marad. A levelek keltezése alapján 1809 júliusának eleje óta kifejezetten agresszívan viselkedett. A báró magatartása azonban lényegesen agresszívbab a nevelővel szemben, mint amit Cserei leveleiből ismerünk, hiszen ott csak szidalmazásról és párbajra hívásról esik szó, tettelegességre nem kerül sor. Mint az utazás kapcsán láttuk, egy-két esetben az anya és az apa kritikával illette a nevelőt, sőt az apa részéről a bizalmatlanság is felmerülhetett, nem beszélve a hatalmas költségekről, amelyekbe a nevelő utazása került. Ezek is szerepet játszhattak abban, hogy Wesselényi ennyire hevesen reagált egy egészen egyszerű problémára. Mindezek mellett érdemes számba venni azt a tényt is, hogy a báró nem egyből rántott kardot Tőkésre, hanem csak azután, hogy az kikérte magának a szitkokat.<sup>60</sup> A közvetlen kiváltó oknak tehát nem feltétlen a

<sup>56</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 458–459.

<sup>57</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 459.

<sup>58</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 459.

<sup>59</sup> „Ezen Casus után nem találok vigasztalásomat, és meg határoztam magamat hogy többé illy fene vadnak és emberséget nem betszűllő Embernek házánál nem lakom... Keresse meg Sibot és annak érdemes Férfiát az aki az illyenekét szenvedheti, Ember lévén. Én magamat szeretsen rabnak nem tarthatom, és pénzen fogadott Szolgának.” MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Tőkés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

<sup>60</sup> MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Tőkés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

nevelő hibáját, a késedelmes kézbesítését kell tekintenünk, hanem azt, hogy Tökés megszólalt, és elutasította a vádakát. Ez pedig arra indít, hogy a tettlegesség okát a Tökés személye iránti, talán nem is előzménytelen negatív indulatokban kell keresnünk.

A fennmaradt források alapján az apa egyetlen gyermekével szemben mindig megfontoltan, tudatosan viselkedett, és fékezni tudta indulatait.<sup>61</sup> Ebből az aspektusból is furcsa a Tökés-affér, hiszen a nevelő a gyermek Miklóshoz szorosan kapcsolódó személy, akinek felkészítésébe sokat fektetett a család. Tökés bántalmazása egyfelől a gyermeket is negatívan érinti, másfelől maga után vonta azt a problémát, hogy gyermekük mellé nevelőt kellett keresni. A Tökés-incidens a fiú jövőjére is kihatott, így nem egyszerűen egy dühkitörésről volt szó ebben az esetben, hanem sokkal többről.

Egy másik érdekes mozzanat, amely Tökés Csereihez írt levelében található, Fábián László, a megyei orvos jelentéte.<sup>62</sup> Sajnos a Wesselényi család és a physicus kapcsolatáról nem állnak rendelkezésre adatok, a fennmaradt iratok kizárólag az egészségügyi kérdésekre vonatkoznak. Elképzelhető, hogy Fábián doktor nem véletlenül tartózkodott az incidens alkalmával a zsigódi kastélyban. A Wesselényi család tagjainak betegségeivel kapcsolatban csupán 1803-ból és 1805-ből maradtak fenn dokumentumok, azonban ezek is segítséggel szolgálhatnak az idősebb Miklós betegségeit illetően. Sem fennmaradt orvosi dokumentum, sem levél nem szolgál olyan információval, amely arra utalna, hogy a család bármely tagja beteg lett volna 1809 júliusában. Egyedül az apa magatartása és ingerültsége miatt gondolhatunk arra, hogy nemcsak a választáson elszenvedett kudarc okozhatta a viselkedésében beállt fordulatot. Fábián László 1805. november 7-én kelt írása arról tanúskodik, hogy Wesselényi hosszú ideje krónikus reumatikus bántalmakkal küszködött, amelyek erős fejfájással jártak.<sup>63</sup> Wesselényi egyéb betegségéről nem áll rendelkezésre forrás, továbbá azt sem tudjuk meg, az orvos miért tartózkodott Zsigódon. Elképzelhetőnek tartom, hogy – a források szűke miatt más ismert betegség hiányában – az ízületi fájdalom és az erős fejfájás is szerepet játszott abban, hogy ennyire agresszívan lépett fel Tökés ellen. Az önmagához képest is szokatlanul erőszakos Wesselényi viselkedése mögött egyszerre több tényező is állhat, azonban a források hiánya miatt csupán hipotézisek felállítására van lehetőség.

Amíg a kis híján tragikus körülmények között elbocsátott Tökés János és neveltje, ifj. Wesselényi Miklós kapcsolatáról, barátságáról információkat nyújtanak számunkra a levelek, addig sajnos a nevelő pedagógiai hatásáról nincs semmilyen adatunk. Wesselényi nevelői közül csupán Patakiról emlékezik meg naplója lapjain, az ő szerepe tehát kiemelkedő volt a nevelők között. Pedig Patakihoz hasonlóan Tökés is elnyerte a széphalmi vezér, Kazinczy Ferenc dicséretét, s a műveltség és a nevelői erények terén valószínűleg nem maradt el a hön szeretett jó baráttól. Mégis Wesselényi és az utókor szemében Pataki Mózes vált a későbbi árvízi hajós legfontosabb nevelőjévé, s Tökés Jánosra maradt a megalázott nevelő szerepe.

<sup>61</sup> Lásd Kárpáti Attila István: *Ember az anekdoták mögött. „Hőstettek” és gyászmunka Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában*. Kút: az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa, XIII. (2014) 1. sz. 23–28; uő: *Wesselényi Miklós és az árvízi hajós*. Fons, XXII. (2015) 3. sz. 344–349.

<sup>62</sup> *Kazinczy Ferenc*... VI. 505.

<sup>63</sup> „...Hadadi Wesselényi Miklós Úr ő Nagyságának meg rögzített régi Rheumatismusát, 's abból következní szokott nagy fő fájását, melyet én is elégszer orvosoltam, sokszor az én tuttomra, tsak kevés meg hülés is nagy mértékben revocálta...” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 28. Őri Fábián László orvosi igazolása, 1805. november 7.

**János Tőkés and the Wesselényi Family**

*Keywords: Baron Miklós Wesselényi Jr., Hungarian liberal reform-opposition, János Tőkés, tutor – pupil relationship, dismissal*

The political and literary activity of Baron Miklós Wesselényi Jr. (1796–1850) since 1965, the publishing of Zsolt Trócsányi's monograph is known in details among the historical science and the curious general public. Besides this there are some segments in his life, which claim the research work of the historical science – for example his childhood and adolescence, which basically defined and prepared his greatness as a politician and his role as the first leader of the Hungarian liberal reform-opposition. The present study pays attention to an important person of his early life, János Tőkés. I outline his relationship with his pupil and its parents analyzing his letters, which were written during his foreign study trip. I also try to interpret the brutal circumstances of his dismissal in the level of the hypothesis.

Fazakas László

## Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban

### Bevezető

A 19. századi Magyarországot egyesülettörténeti szempontból két nagyobb korszakra oszthatjuk. Az első a reformkor, amikor a társadalmi átalakulásoknak köszönhetően Magyarországon és Erdélyben is kezdtek megjelenni és elterjedni az egyletek, szalonok, kaszinók. 1848 előtt, a Védegyeletet és a diáktársaságokat nem beleszámolva, legalább 500 egylet működött Magyarországon, míg Erdélyben és a Partiumban 100. Ezekből a legtöbbet, összesen nyolcvanhat, Pest-Budán hozták létre. Az egyletek közül talán a legjelentősebbek az olvasótársaságok és kaszinók voltak.<sup>1</sup> A második periódus, a kiegyezést követő dualista korszakot foglalja magába. Ez az időszak tekinthető az egyletek virágkorának. Az 1878-as összeírás során már 3995 egyletet regisztráltak (összehasonlításképpen: Ausztriában az 1877-es kataszteri adatok szerint 11 017 egylet működött).<sup>2</sup> Ahhoz, hogy megértsük az egyletek népszerűségét és gyors elterjedésüknek okát, vissza kell tekintenünk a reformkorban végbemenő politikai, társadalmi változásokra. Az 1820-as és 1830-as évek polgári fejlődése létrehozta azt a fajta társadalmi nyilvánosságot, melynek színterei a kávéházak, szalonok, klubok és kaszinók voltak. Ezek hamarosan egy erős közvéleményformáló intézménnyé alakultak, melyek az akkori társadalmi, azon belül pedig a polgári átalakulás fórumaivá váltak.<sup>3</sup> Ebből a szempontból vizsgálva az egyleteket úgy is jellemezhetjük mint modern polgári intézményeket, melyekre már nem voltak hatással a rendi kötöttségek.<sup>4</sup> Alapszabályaival, közgyűléseivel, választásaival és programjaival az egyesület a közélet iskolájának számított,<sup>5</sup> egyben a modern demokrácia előfutárának is tekinthető.

1836-ban a kormány betiltotta a diákegyesületeket, az 1840-es évektől pedig egyre nagyobb figyelmet fordítottak az egyletek ellenőrzésére. 1844-ben Mettemich tovább korlátozta az egyletek jogait, mivel ezek egyre inkább kezdtek elpolitizálódni. A politizálódás-egyik következménye a politikai körök kialakulása, melyek magukban hordozták a későbbi pártalapítások magvait.<sup>6</sup> Ugyanakkor a legtöbb egylet önmagát politikamentes intézményként definiálta, viszont a termekben folytatott viták, véleményütköztetések olyan közvéleményformáló eszméket szültek, melyek a reformkor polgári, gazdasági és művelődési törekvéseit szolgálták.<sup>7</sup> Az

Fazakas László (1989) – történész, MA, Kolozsvár, fazakas.laszlo@gmail.com

<sup>1</sup> Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk IV(1993). 4 szám. 104–106.

<sup>2</sup> Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban*. Könyvtári Figyelő LIII(2007). 2. szám. <http://ki.oszk.hu/kf/2007/07/olvasoegyletek-a-dualizmusban/> Letöltés ideje: 2015.11.7.

<sup>3</sup> Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Előadások a Történettudományi Intézetben. Bp. 1991. 3–4.

<sup>4</sup> Tóth Árpád: *Önszervező polgárok*. Bp. 2005. 12.

<sup>5</sup> Pajkossy Gábor: *i. m.* 18.

<sup>6</sup> Pajkossy Gábor: *i. m.* 18–21.

<sup>7</sup> Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978. 93.

egyletek többsége a társasági és művelődési célok mellett pártolta az irodalmat, a színházat, a művészeteket, és fontos szerepet játszottak városuk szellemi életének fejlesztésében is.<sup>8</sup> A kulturális tevékenységek mellett a részvényesek élvezhették az egyletek, kaszinók által nyújtott különböző szórakozási lehetőségeket is: játéktermek, zenés estélyek, táncmultságok.<sup>9</sup>

### *A kolozsvári egyesületi élet kezdetei*

Kolozsváron már az 1830-as években léteztek különféle zártkörű vagy magánjellegű olvasóegyletek, könyvkereskedések, könyvkölcsönzők,<sup>10</sup> melyek mind a szellemi élet utáni vágyakozást elégítették ki. Az ekkoriban alakult olvasóegyletek közül a legjelentősebbek: a Könyvtári Egyesület, a Nőegylet (amelynek jóval szélesebb tevékenységi köre volt), a késő reformkorban létrejövő Reading Club<sup>11</sup> és a Kolozsvári Olvasótársaság.<sup>12</sup> *A reformkor éveiben alapították a város két kaszinóját is.* Az egyik az 1833-ban létrejövő Kolozsvári Casino, melynek a kezdeményezője Bölöni Farkas Sándor<sup>13</sup> volt, aki Nyugat-Európában és Észak-Amerikában tett utazásai során gazdag tapasztalatokkal hazaérkezvén fogott a kaszinóalapításához.<sup>14</sup> Béli Ferenc, az egyik alapítótag az első gyűlésen mondta: „hogyan több honfitársaival Kolozsvárott is egy casino létesítését óhajtván, melynek célja: a miveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítása, a közértelem és közérzés terjesztése”.<sup>15</sup> A városban csak úgy emlegették, hogy az „úri casino”, mivel ide tömörült a nemesség jelentős része. Ennek ellenére a Kolozsvári Casino alapszabályai szerint az egyesület mindenki számára nyitva állt. A taglistát áttekintve jól kivehető, hogy a részvényesek egy részét a városi polgárság tette ki (ekkoriban még Tauffer József is tagja volt a kaszinónak, a későbbiekben ő lesz a Polgári Társalkodó kezdeményezője), a másikat pedig a nemesi származásúak.<sup>16</sup>

Az 1837-ben megalakuló Polgári Társalkodó<sup>17</sup> a polgári lakosság köreiben válik népszerűvé. Az újonnan létrejövő egylet tagjainak egy része, köztük Tauffer József is a Kolozsvári Casinót elhagyva lett részvényese a Társalkodónak. Pajkossy Gábor szerint a legtöbb városban a társadalmi feszültség következtében tömörült külön kaszinókba a helyi elit és a középréteg, ugyanakkor ezekben az egyletekben érvényesültek a legkisebb mértékben a rendi és vallási korlátok.<sup>18</sup>

1867-et követően egy belső konfliktus kettészakította a Társalkodót, a kivált tagok 1868-ban megalapították a Kolozsvári Kört, amely 1868 és 1896 között működött. Tagjainak jelentős

<sup>8</sup> Goda Éva: *A reformkori Debreceni Casino története (1833–1945). Társasági élet és művelődés.* Debrecen 2011. 31.

<sup>9</sup> Fülöp Géza: *i. m.* 93.

<sup>10</sup> Merza Gyula: *i. m.* 5.

<sup>11</sup> *Erdélyi Híradó*, XVI. (1843) március 7.

<sup>12</sup> Dankanits Ádám: *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. XII (1968). 1. szám. 101.

<sup>13</sup> Bölöni Farkas Sándor (Bölön, 1795. dec. 14. – Kolozsvár, 1842. febr. 3.) gazdasági és politikai író. 1817-ben az erdélyi főkörmányszék, majd az erdélyi kancellária tiszteletbeli jegyzője. 1830-ban Nyugat-Európában, 1831-ben Észak-Amerikában tett nagyobb utazást. 1833-ban megalapította a Kolozsvári Casinót. *Magyar Életrajzi Lexikon.* = <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés ideje: 2015.11.7.

<sup>14</sup> Merza Gyula: *i. m.* 5–6.

<sup>15</sup> Jakab Elek: *Kolozsvár története.* III. Bp. 1888. 773.

<sup>16</sup> *A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűrendel és annak szabályai.* Kvár. 1833.

<sup>17</sup> Simon Elek polgármester 1875-dik évi jelentése a Polgári Társalkodó megalakulását 1835-re keltezi.

<sup>18</sup> Pajkossy Gábor: *Egyletek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt.* Korunk IV(1993). 4. szám. 106.

hányadát a városi polgárság alkotta. Szakosztályai révén a Kör fontos kulturális tevékenységet folytatott, és aktív szerepet vállalt a közérdekű vitákban is.<sup>19</sup> *Az 1870-es években a városban az egyesületi és társulati élet virágzik.* 1875-ben a legnépszerűbb kaszinó a Kolozsvári Kör, melynek 310 tagja volt. A Kolozsvári Casino 145, a Polgári Társalkodó névjegyzéke mindössze 100 részvényest tartott nyilván. További népszerű egyesületek voltak a Hilaria (300 tag), a Zene-Conservatorium (250 tag), a Jótékony Nőegylet (425 tag), a Polgári Lövész-egylet (332 tag) és a Torna-vívoda egylet (218 tag).<sup>20</sup> 1877-ben már 72 egylet és társulat működött a városban.<sup>21</sup>

A Kolozsvári Kör az 1890-es években válságos időszakon ment keresztül, melynek konkrét okát nem lehet tudni. Merza Gyula könyvében csak annyit ír, hogy az évek során a vezetőség nem tudta megakadályozni a lelkes hangulat folyamatos hanyatlását, mely komoly gondokat okozott az egylet számára, így az az elhatározás született a vezetőségben belül, hogy a Kolozsvári Kört újjá kell szervezni. Czikmántori Ottó ügyvéd javaslatára aláírási kérdőívet köröztek a Nemzeti Kaszinó megalakítása érdekében. A Kolozsvári Kör összes részvényese aláírta, így *1896-ban létrejött a kolozsvári Nemzeti Kaszinó.*<sup>22</sup> „A megboldogult Kolozsvári Kör romjain tegnap felépült a Nemzeti Kaszinó Kolozsvárt című társas kör. Az újszülött kedvező kilátások között kezdte meg pályafutását. Már eddig háromszázat meghalad a tagok száma, ami kétségtelenül nagyfokú érdeklődésnek a jele. A hangulat, amelyben az új kaszinó életet nyert, biztató tünete a kolozsvári társadalom előkelőbb körei érdeklődésének és annak az igénynek, mely a kaszinót létrehozta. A már évek óta végelgyengülésben sínylő Kolozsvári Kört immár föl-váltja a Nemzeti Kaszinó Kolozsvárt. Fokozott életkedvvel, egészségesebb szervezettel s talán valami újabb szellemmel is kezdi meg a működését, amihez csak szerencsét kívánunk.”<sup>23</sup> Az újonnan megalakult egylet az első világháború kitöréséig folyamatos fejlődésen ment keresztül és Kolozsvár egyik fontos társadalmi intézményének számított. A háború éveit azonban hanyatlás vette kezdetét, mely az impériumváltást követően tovább fokozódott az új hatalmi rendszer kiépülésének következtében. Az első világháború utáni zűrzavaros események hatással voltak a Nemzeti Kaszinó mindennapjaira is, többen a háború elől menekültek el, sokan pedig az új hatalmi közigazgatás kiépítésekor váltak munkanélkülivé, és kényszerültek Kolozsvárt elhagyni. Az elvándorlás elsősorban éppen az egyesületi életet leginkább igénylő városi középosztályt és a hivatalnokréteget érintette, melynek jelentős része Magyarországra menekült.<sup>24</sup>

### Társasági élet a kaszinó falain belül

Az intézmény egyik legfontosabb alapszabálya szerint a kaszinó célja az irodalom pártolása, a közszellem fejlesztése és az igényes kulturális szórakoztatás biztosítása. Ezen célok elérésére szolgáltak: „a napi időszakai sajtó figyelemmel kísérése, a könyvtár, a társalgás, a

<sup>19</sup> Merza Gyula: *i. m.* 17–18.

<sup>20</sup> *Évi jelentése Simon Elek polgármesternek Kolozsvár sz. kir. város 1875-dik évi önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról.* Kvár 1876. 34–35.

<sup>21</sup> *Évi jelentése Simon Elek kir. tanácsosnak mint Kolozsvár sz. kir. város polgármesternek Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról az 1877 évben.* Kvár 1878. 97.

<sup>22</sup> Merza Gyula: *i. m.* 24.

<sup>23</sup> Merza Gyula: *i. m.* 25–26.

<sup>24</sup> Bárdi Nándor: *A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921) = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Bp. 2008. 32.



felolvasások, az eszmecserek, a nemesebb játékok és nyilvános multságok rendezése”.<sup>25</sup> A két világháború közötti és az azutáni időszakban megválasztott elnökök a hivatali idejük alatt mindvégig arra törekedtek, hogy újra felélénkítsék a kaszinó társasági életét, illetve, hogy hosszú távra is olyan szolgáltatásokat biztosítsanak, amelyek kellemes időtöltési lehetőségeket nyújtanak a tagok számára. A nehéz anyagi helyzet ellenére az igazgató-választmány<sup>26</sup> – az egyesület múltjára való tekintettel – fontosnak tartotta, hogy a kaszinó képes legyen példát mutatni a kolozsvári magyarok számára. Emellett lényeges célként volt meghatározva az erdélyi művészet támogatása, a könyvtár gyarapítása és modernizálása, kulturális események szervezése, társas vacsorák és zenés estélyek rendezése.

Az impériumváltást követően a kaszinón belüli társasági élet visszaesett. Ennek több oka is lehetett, elsősorban az anyaországtól való elszakadás, az idegen hatalmi rendszer kiépítése, a részvényesek egzisztenciájának a veszélybe kerülése, az anyagi állapotok romlása, melyek együttesen mind demoralizálólag hatottak, és nagymértékben ronthaták a kaszinó társasági életét. A kezdeti nehézségek enyhülését követően a vezetőség elhatározta, hogy újra felpezsdítik a kaszinó mindennapjait, ezért 1926-ban rendszeresen, hetente egyszer szerveztek női estélyeket, a kellemesebb és szórakoztatóbb kikapcsolódás érdekében vásároltak egy Mah-Jongg<sup>27</sup> játékot, továbbá zongorát és pingpongasztalokat béreltek.<sup>28</sup> A választmányi bizottság 1927-es februári gyűlésén Fekete Nagy Béla indítványozta, hogy minden hónap első keddjén rendezzenek tagvacsorát, előmozdítva a részvényesek közti barátkozást. A határozat megerősítése érdekében pedig dolgozzanak ki egy új házirendet, melynek célja a kaszinói hangulat élénkítése és annak családiasabbá tétele.<sup>29</sup> Ekkoriban az ő szervezésében más egyesültekkel összefogva egymást követték a bálók, táncestélyek, hangversenyek és felolvasások. Ezek mellett több közérdekű előadást is rendeztek, melyek lehetőséget nyújtottak a kulturális vitákra és eszmecserekre. A művészeti és közművelődési célok pártolására a kaszinó számtalan jótékonyági estélynek is otthont adott.<sup>30</sup> Az egyesület állandó főzőkonyhát működtetett, hogy a naponta, illetve a társas összejövetelek alkalmával megjelenő tagoknak friss ételeket és italokat szolgálhassanak fel. A vacsorákra és minden másfajta eseményekre és rendezvényekre kínált ételeknek és italoknak az árát egy, a kaszinó választmánya által kiküldött bizottság állapította meg.<sup>31</sup>

<sup>25</sup> *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*. Kvár 1897. 3–4.

<sup>26</sup> A választmány összetétele: elnök, igazgató, pénztárnok, gazda, könyvtáros, ügyvéd, két titkár és 24 választmányi tag. A 24 rendes választmányi tagon kívül 6 póttagot választottak, s bármely rendes tag kilépése esetén velük egészítették ki a választmányt. A 24 rendes és 6 póttag három csoportra osztozik, és minden rendes évi közgyűlés kezdetén a választmány előtt történő sorshúzás révén, később pedig a kialakult sorrend szerint egy-egy csoport kilép. A választmány intézi az egyesület folyó ügyeit s azokat melyeket az alapszabályok vagy a közgyűlés révén életbe léptetnek. Felügyeli és ellenőrzi az egyesület vagyonát, jövedelmét és a tagdíjbefizetéseket. Különös hatóköréhez tartozik a házirend alkalmazása, esetenként annak módosítása. A választmány intézi a tagfelvételt, -kilépést vagy -kizárást, továbbá felülvizsgálja az igazgatói jelentéseket. *Nemzeti Kaszinó*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kvár. Fond. 789. 1. dosszié, 97. 100. fólió (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj), Kvár, a továbbiakban: RNL KMI, F. 789., 1. d., 97. 100. f.

<sup>27</sup> Kínai eredetű népszerű társasjáték.

<sup>28</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 46. f.

<sup>29</sup> RNL KMI, F. 789. 4. d., 68. f.

<sup>30</sup> Merza Gyula: *i. m.* 45–47.

<sup>31</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 98. f.

**A kaszinó étkezőjében felszolgált ételek és italok 1931-ben<sup>32</sup>**

1.	Egy pohár vagy csésze tejeskávé egy kiflivel vagy piritott kenyérral	10 lej
2.	Habos kávé	12 lej
3.	Egy pohár vagy csésze tea, rum-citrom vagy tejjel kifli s kenyér nélkül	10 lej
4.	Egy pohár vagy csésze csokoládé, kiflivel vagy piritott kenyérral	14 lej
5.	Egy adag vajazott sonkás kenyér	14 lej
6.	Egy adag vajaskenyér	10 lej
7.	Egy adag sonka és kenyér	18 lej
8.	Két tojás pohárban és kenyér	10 lej
9.	Két tojásból rántotta és kenyér	12 lej
10.	Egy csésze feketekávé	6 lej
11.	Egy pohár szódavíz	3 lej
12.	Egy pár virsli, kenyér és torma	8 lej
13.	Egy pohár tej – kifli és kenyér nélkül	5 lej
14.	Egy üveg világos sör	16 lej
15.	Egy pohár málnaszörp	6 lej

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó a kor szellemét követve nagy támogatója volt a különböző sporteseményeknek és természetjárásoknak is. Feltételezhető, hogy a vezetőség többnyire ezek által próbálta a részvényeseket felvilágosítani a mozgás fontosságáról, továbbá az ilyen sportos tevékenységeket kellemes szórakozási és társasági lehetőségeknek tekintették. A sport iránti elkötelezettségét hirdetve a Nemzeti Kaszinó az 1926-ban Kolozsváron megrendezett nemzetközi teniszverseny egyik támogatója volt, és egy 2000 lejes adománnyal járult hozzá a sporteseményhez.<sup>33</sup> A kolozsvári cserkészszövetségek szintén élvezhették a kaszinó nagylelkű támogatását, hiszen többször adományoztak különböző összegeket a segítségükre. 1928-ban például finanszírozták a szövetség által rendezett két kirándulás költségeit.<sup>34</sup>

A kaszinó egyik fontos kulturális tevékenysége az erdélyi festőművészet támogatása volt. Ennek érdekében rendszeresen szervezetek képtárlatokat. 1926-ban a választmányi bizottság Ferenc József javaslatára engedélyezte, hogy Szopós Sándor<sup>35</sup> művész festményei közül 6000 lej értékben vásároljanak képeket.<sup>36</sup> Az intézmény a festményvásárlások céljából egy képbi-zottságot is létrehozott, amely minden kéпкиállításon részt vett, és jelentést készített, hogy mely festményeket lenne érdemes megvásárolni. Ugyancsak ebben az évben további négy képet vásároltak: egyet Szopós Sándortól 3500 lejért, kettőt Tóth Istvántól 2000 lejért és egyet Novák Iréntől 7000 lejért.<sup>37</sup> 1927-ben Bartos Márton kéпкиállításáról Ács Ferenc-festményeket vásá-

<sup>32</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 98. f.

<sup>33</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 54. f.

<sup>34</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 79. f.

<sup>35</sup> Szopós Sándor. (Csíkszereda, 1881. szept. 8. – Kolozsvár, 1954. dec. 24.) Neves erdélyi festő és grafikus. – <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/szopos-sandor-1075> Letöltés ideje: 2015.11.7.

<sup>36</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 47–48. f.

<sup>37</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 50. f.

roltak 6000 lej értékben.<sup>38</sup> A következő években is jelentős pénzeket fordítottak képvásárlásra. 1928-ban egy 12 000 lejes tájképet szereztek be Nagy István festőművésztől.<sup>39</sup>

Az 1929-ben bekövetkezett gazdasági világválság jelentősen hatott a kaszinó anyagi helyzetére és társasági életére is. A harmincas években nagymértékben csökkent a taglétszám. A további csökkenés megakadályozása érdekében a vezetőség úgy döntött, hogy megpróbálja bevonni a fiatalabb generációkat, ezáltal biztosítva az utánpótlást. A kezdeményezés sikerrel járt, és 35 fiatal pályakezdő orvost, ügyvédet és tisztviselőt vettek fel kedvezményesen soraikba. A kaszinói tevékenység élénkítése szempontjából további fontos döntéseket hoztak. Megpróbálták a hölgyeket<sup>40</sup> is nagyobb számban bevonni a kaszinó társasági életébe, ennek érdekében hetente kétszer partit rendeztek, és rendszeresítették a teadélutánokat is. Továbbá újra bevezették a megszüntetett kártyajátékokat, biliárdasztalokat vásároltak, és szombat esténként vacsorákat szerveztek<sup>41</sup> (érdekességképp megemlítendő, hogy már 1897-től kezdődően a dohányzás szigorúan szabályozva volt, és a társas estélyek alkalmával is csak az erre kijelölt helyiségekben volt engedélyezve).<sup>42</sup> Az 1936-os év folyamán három teastélyt is rendeztek, ami annyiban volt eltérő a teadélutántól, hogy sokkal nagyobb társaságok gyűltek össze. A három rendezvényen összesen 416-an vettek részt. Az elsőn 96-an, a másodikon 140-en, a harmadikon pedig 180-an. A vigalmi bizottságnak volt a feladata az ilyen társas összejövetelek megszervezése és lebonyolítása. Ezek az intézkedések jelentős mértékben emelték a társasági élet színvonalát, hiszen az 1936-os évben már többen látogatták a termeket, mint a korábbi években.<sup>43</sup> A kaszinói termék látogatottsága általában dél körül és estefelé volt a legnagyobb. Ilyenkor az olvasóterem, a kártya, a rómi játékok és a rádiózás (ez főleg a sportközvetítésekkor volt nagyon népszerű) volt a legkedveltebb szórakozási lehetőségek.<sup>44</sup> A kaszinó 6 teremmel rendelkezett (a Nemzeti Kaszinó az úgynevezett kis Bánffy-palota [Deák Ferenc utca 12.] homlokzati helyiségeiben működött),<sup>45</sup> ezek közül a társalgó volt a legfontosabb, amely elsősorban a baráti beszélgetések helyéül szolgált, de a játéktér szűfoltága esetén az igazgató<sup>46</sup> vagy gazda<sup>47</sup> engedélyével ezt a szobát is igénybe vehették játékasztalok elhelyezésére. A társalgóban a szabad cselekvést az illem korlátozta. Addig, amíg egyes tagok tevékenysége nem zavarta a tagtársakat, azok nyugodtan folytathatóak voltak. A tekező szintén nagyon kedvelt volt. Itt többfajta játékot is lehetett folytatni: teke, sakk, dominó, kártya. Volt még egy kártyázó, étkező, előszoba és könyvtár.<sup>48</sup>

<sup>38</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 71. f.

<sup>39</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 80. f.

<sup>40</sup> Az 1931 október 6-án tartott választmányi ülésen javasolták, hogy az alapszabály módosítása révén hölgyek számára is lehetséges legyen a tagság.

<sup>41</sup> RNL KMI, F. 789., 9. d., 6. f.

<sup>42</sup> *A kolozvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje.*, Kvár, 1897. 28.

<sup>43</sup> RNL KMI, F. 789., 9. d., 6. f.

<sup>44</sup> Merza Gyula: *i. m.* 46.

<sup>45</sup> Merza Gyula: *i. m.* 28.

<sup>46</sup> Az alapszabályokat, házszabályokat és házirendet felügyelte és ellenőrizte, és az azok ellen vétkezőket figyelmeztette. A közgyűlés és a választmány határozatainak érvényt szerzett. Továbbá felügyelte az egylet vagyonát, kiadásait. A tagdíjak pontos beszedése is az igazgató feladatai közé tartozott. RNL KMI, F. 789., 1. d., 98. f.

<sup>47</sup> Felügyeli és leltározza a kaszinó vagyonát. Feladataihoz tartozott a házi ügyeknek az intézése és az egylet működéséhez elengedhetetlen háztartási cikkek beszerzése. A kártya, és biliárdjátékokból befolyt összeget naponta beszedte és könyvelte. RNL KMI, F. 789., 1. d., 98–99. f.

<sup>48</sup> RNL KMI, F. 789., 2. d., 3–4. f.

A Nemzeti Kaszinó könyvtáráról<sup>49</sup> szinte semmi információ nem található az 1896 és 1918 közötti években. A legkorábbi adatunk jóval az impériumváltást követően 1922-ből van, amikor a választmányi bizottság közgyűlésén Novák István indítványozta a kaszinói könyvtár átrendezését.<sup>50</sup> 1926-ban a modern kor követelményeinek megfelelően átalakították a kaszinó teljes könyvtári állományát betűsoros rendszer szerint.<sup>51</sup> A kaszinó vezetősége fontosnak tartotta a helyi és nagyvilági eseményekről való tájékoztatást, ezért több napilapot és folyóiratot járattak rendszeresen. Az 1926-os könyvtári jelentés szerint az 1927-es évre a következő erdélyi magyar lapokat javasolták megvételre: *Ellenzék*, *Keleti Újság*, *Brassói Lapok*, *Újság*, *Erdélyi Gazda*, *Erdélyi Tudósító*, *Erdélyi Orvosi Lap*, *Erdélyi Irodalmi Szemle*, *Evangélikus Néplap*, *Keresztény Magvető*, *Közgazdaság*, *Magyar Nép*, *Magyar Kisebbség*, *Nagyvárad*, *Pásztortűz*, *Református Szemle*, *Színház és Társaság*, *Tudomány és Haladás*, *Új Idők*, *Unitárius Közlöny*, *Erdélyi Hírlap*, *Temesvári Hírlap*, *Művészeti Szalon* és *Az út*. A román nyelvű újságok közül a *Cuvântul*, a *Glasul minorităților* és a *Patria*, a hazai német napilapok közül pedig a *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt* szerepelt.<sup>52</sup> A lapok összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az összes politikai és egyházi napilapra, folyóíratra volt igény (ezek mind a hatóságok által engedélyezették voltak), ami arra utal, hogy a kaszinó vezetősége vigyázott, hogy minden részvényes hozzájuthasson az igényeinek megfelelő laphoz. Ekkoriban az erdélyi magyar sajtó a szigorú hatósági ellenőrzések és a cenzúra ellenére is virágzott, és a régió magyarságának a nyilvánosságát a napilapok és folyóiratok teremtették meg. A hírlapok vezércikkeinek szerzői komoly közéleti szerepre tettek szert, és írásaik iránymutatást jelentettek a közösség számára.<sup>53</sup> A húszas évek vége felé egyre jobban megnövekedett az igény a külföldi lapok iránt is, ezért Németországból, Olaszországból és Franciaországból próbáltak rendelni tartalmas és igényes folyóiratokat és újságokat.<sup>54</sup>

1927-ben elnökké választását követően Jelen Gyula<sup>55</sup> és az igazgató-választmány, Fekete Nagy Béla indítványát elfogadva elrendelte, hogy a könyvtári alap 15 000 lejre növekedjék.<sup>56</sup> 1930-ban az Országos Magyar Párt 25 könyvet adományozott. Továbbá ezekben az években a kaszinó megvásárolta a centenáriumi Jókai-kiadás köteteit, és előfizettek az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványaira is. A folyamatos könyvtári bővítés, modernizálás nem hozta meg a várt eredményeket, mivel az új tagok közül kevesen vették igénybe a könyvtári szolgáltatásokat.<sup>57</sup> A következő évek válságos ciklusai jelentősen megviselték a kaszinó pénzügyi stabilitását, így az intézmény már képtelen volt a költségvetésből nagyobb összegeket elvonni a könyvtár

<sup>49</sup> A könyvtárból csak egy könyvet lehetett kikölcsönözni, melyet legfeljebb 8 napon belül vissza kellett szolgáltatni. Azonban a kölcsönzés idejét a választmányi bizottság állapította meg. Ha a kölcsönzött könyvet a kölcsönző megrongálta vagy elvesztette, egy évig felfüggesztették könyvtárhasználati engedélyét. A fölösleges könyveket a könyvtáros által tett jelentés alapján a választmány értékesíthette. RNL KMI, F. 789., 2. d., 4–5. f.

<sup>50</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 6. f.

<sup>51</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 55. f.

<sup>52</sup> RNL KMI, F. 789., 7. d., 2. f.

<sup>53</sup> Bárdi Nándor: *Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében.* = *Asszimiláció, integráció, szegregáció.* Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 304.

<sup>54</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 47. 81. f.

<sup>55</sup> Jelen Gyula ügyvéd, a kolozsvári egyesületi élet jelentős személyisége. Elnöke volt a kolozsvári Nemzeti Kaszinónak és a kolozsvári Katolikus Népszövetségnek, továbbá a szintén kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank igazgatósági tagja volt. *Erdélyi Lexikon.* Szerk. Dr. Osváth Kálmán. Nagyvárad 1928. 132.

<sup>56</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 60–61. f.

<sup>57</sup> RNL KMI, F. 789., 7. d., 8. f.

számára. Ennek ellenére nem hagytak fel terveikkel (a könyvtár gyarapításával), és a nagyobb külföldi egyesületek, könyvkiadók ingyenes példányait szerezték be.<sup>58</sup>

Észak-Erdély visszacsatolását követően a Magyar Nemzeti Múzeum két láda könyvet adományozott a kaszinó számára.<sup>59</sup> 1942–1943-ban 28 napilapra és folyóíratra volt előfizetésük, 1944-ben már 38-ra. Ezekben az években jelentősen bővült a kaszinó létszáma is, de ennek ellenére a könyvtári forgalom továbbra is alacsony, 10 százalék körüli maradt.<sup>60</sup>

A Magyarországhoz való visszacsatolás jelentősen kihatott a Nemzeti Kaszinó társasági életére is. A Kolozsvárra helyezett hivatalnokok, tisztviselők és katonatisztek egy része rendre belépett a kaszinóba. Ezt a folyamatot kezdetben a vezetőség is támogatta,<sup>61</sup> hiszen ezáltal remélték az egyesület pénzügyi stabilizálódását és a társasági élet fellendülését. Az 1943. szeptember 29-i választmányi közgyűlésen László Endre bejelentette, hogy a tagtoborzásnak köszönhetően a kaszinó létszáma 510 tagot számlál.<sup>62</sup>

Egy másik meghatározó tényező a társasági élet szempontjából a kaszinó zsidó tagjainak helyzete volt, ugyanis a második bécsi döntés nemcsak Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását jelentette, hanem egyúttal a zsidótörvények életbeléptetését is. Rövid időn belül Bereczky Ernő már azt hangoztatta, hogy a zsidók kaszinói tagsága miatt „most még előre nem látható hátrányok származhatnak a kaszinóra”.<sup>63</sup> Az 1942. december 7-én tartott választmányi közgyűlés elvben elfogadta a zsidó tagok törlését a kaszinói névjegyzékből, így az 1943-ban hozott választmányi határozatnak megfelelően 58 zsidó tagot véglegesen kizártak az egyesület soraiból.<sup>64</sup> (A kaszinó viszonylag későn határozott zsidó tagjai törléséről, más kolozsvári egyesületek, mint az Erdélyi Kárpát Egyesület vagy a Barabás Miklós Céh már végrehajtották kizárásukat. Ezzel szemben az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetősége nem volt hajlandó törölni a zsidó származású tagjait.)<sup>65</sup>

Ez a közgyűlési rendelet teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a kaszinó 1897-ben elfogadott alapszabályát, mely szerint: „Az egyesület célja, hogy a társadalom különböző osztályainak érintkezését előmozdítsa, az irodalmat pártolja és általában a közszellemet fejlessze. Testületi működése köréből azonban ki van zárva minden politikai és felekezeti jellegű tevékenység.”<sup>66</sup> Hogy a kaszinó mennyire határozta el magát a politikától, az a felkutatott dokumentumok alapján nem derül ki egyértelműen, feltételezhető azonban, hogy a megalakulásától kezdődően burkoltan követte az éppen aktuális politikai-társadalmi „trendeket”. Mindezek ellenére magát politikamentes intézményként definiálta, azonban az alapszabály elveit gyakorlatba ültetni időnként elég nehéz lehetett, így csak a 1920-as '30-as évekre volt jellemző, és leginkább a kényszerűségnek tulajdonítható. Az egyetlen szervezet, amelyet támogattak, a Bánffy Miklós gróf és köre által kezdeményezett romániai Magyar Népközösség volt (Bánffy Miklós tagja volt a kaszinónak, és a szervezet megalakulásáról folytatott tárgyalások is a kaszinó termeiben

<sup>58</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 88. f.

<sup>59</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 119. f.

<sup>60</sup> RNL KMI, F. 789., 15. d., 81–82. f.

<sup>61</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 119. f.

<sup>62</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 136. f.

<sup>63</sup> RNL KMI, F. 789., 4. d., 124. f.

<sup>64</sup> RNL KMI, F. 789., 15. d., 81–82. f.

<sup>65</sup> Bárdi Nándor: *Otthon és haza*. Csíkszereda 2013. 198.

<sup>66</sup> *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*, Kvár, 1897. 3.

zajlottak),<sup>67</sup> ez azonban nem folytatott politikai tevékenységet, mert az 1938-ban kiadott királyi rendelet szerint feloszlatták a politikai pártokat, és csak a Nemzeti Újjászületés Frontja működhetett.<sup>68</sup>

1944 januárját követően a kaszinóról több dokumentum nem maradt fenn, így további történetéről nem tudunk semmit. Feltételezhető azonban, hogy a front közeledtével, a katonai közigazgatás és hivatalnoki kar kivonulását követően, a szovjet megszállás alá került városban a Nemzeti Kaszinó működése is megszűnt.

## Összefoglaló

A kolozsvári Nemzeti Kaszinó két világháború közötti történetének a vizsgálata rávilágít arra, hogy az egyesület az impériumváltást követően kialakult válságos helyzet ellenére továbbra is képes volt egyfajta társasági teret biztosítani a város magyarsága számára. A két évtizedig tartó, folyamatosan fenyegető körülmények és szigorú hatósági ellenőrzések sem tudták megakadályozni a kaszinót a viszonylag rendezett társasági élet kialakításában. A választmányi bizottságnak köszönhetően a városban élő magyar értelmiségiek jelentős része csatlakozott az egyesülethez, és ezáltal sikerült kialakítani egy közösséget, mely a nehezebb időkben is többnyire egységben tudott maradni (nyilván a kisebbségi lét is nagyobb összefogásra készítette őket). A két világháború közötti években a vezetőség határozatai révén lényegesen javult a társasági élet is. Rendszeresen szerveztek tematikus estélyeket, rendezvényeket, kulturális eseményeket, erősítve ezzel a tagok közötti kapcsolatokat. A szórakozási lehetőségek kiszélesítése érdekében több játékot és játékfelszerelést is vásároltak, továbbá a rég elfeledett vagy betiltott kártyajátékokat is újra engedélyezték. Az ilyen társaságélénkítő intézkedések a megváltozott helyzethez mérten jelentős mértékben növelték az intézmény népszerűségét, és ezáltal a Nemzeti Kaszinó továbbra is kedvelt, vonzó társadalmi szervezet maradt a kolozsvári magyarok számára.

### **The Social Life of the National Casino of Cluj**

*Keywords: Kolozsvár (Cluj), association, casino, social life, culture, minority status*

The social life of the National Casino of Cluj between the two world wars was influenced by many factors, mainly by the political and economic developments, the financial difficulties and the minority status. However the socially invigorating measures introduced over the years, compared to the changed situation, significantly increased the popularity and the attendance of the institution, thus the National Casino was able to remain attractive among the urban Hungarians. The goal of the study is to present the history of this period, especially of the social life.

<sup>67</sup> RNL KMI, F. 789., 3. d., 52. f.

<sup>68</sup> Bárdi Nándor: *A romániai magyar kisebbség a két világháború között. = Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Bp. 2008. 95.



Albert-Lőrincz Márton

## Kisebbségi szükségletek és nacionalizmus multikulturális térben

### Háttérgondolat

A kortárs politikai filozófiát jószerével a társadalmi igazságosságról való szubjektív reflexióként fogjuk fel. Fejlődési irányát Machiavelli jelölte ki *A fejedelemben*, illetve a *Beszélgetésekben*, végképp leszámolva a görög spekulatív politikai gondolkodással, felismerve, hogy a politikai filozófia nem szakadhat el a politikai gyakorlattól, de nem is azonosulhat vele. Problematizáló és értelmező funkciójából adódóan, a társadalom jobbításán dolgozik.

Jelen tanulmány megírására két, európai kontextusban értelmezett társadalmi aktualitás készített. Az egyik a multikulturalizmus irányában fejlődő világ visszasságai, a másik a nemzetállamokban tapasztalható etnikai és többségi nacionalizmus felerősödése. Azt a kérdést szeretném továbbgondolni, hogy igazolható-e a „védekező” etnikai nacionalizmus és az ebből eredő autonómiatörekvés. Célom, hogy rámutassak a nemzetállam eszményének korlátaira, illetve arra, hogy az etnikai nacionalizmus a multikulturális világ fejlődési trendjének elkerülhetetlen stádiuma, amelyet valószínűleg a kulturális pluralizmussal való megbékélés, a kulturális más-ságban rejlő értékek belátása fog követni.

### Etnikai nacionalizmus vagy posztetnikai pluralizmus?

A nacionalizmus hol erősebben, hol rejtettebben, de tagadhatatlanul jelen van kortárs világunkban, mindennapjainkban. Megnyilatkozásait megtapasztaljuk mind politikai, mind társadalmi szinten/vonatkozásban. Mindazonáltal ma a multikulturalizmus világát éljük. Nathan Glazer 1997-ben publikált *We are all multiculturalists now*<sup>1</sup> című könyve is erre hívja fel a figyelmet.

A 21. század multikulturalizmusában két vonulat látszik körvonalazódni. Az egyik a *poszt-etnikai pluralizmus*, a másik az *etnikai nacionalizmus*. Mindkét fogalmat David A. Hollinger<sup>2</sup> használja. Hollinger értelmezésében a posztetnikai pluralizmus nem a nemzetek eltűnését jelenti, hanem olyan együttélési formát, amely kellő tapintattal védi a kulturális sokféleséget, kellő biztonságot nyújt az együtt élő etnikumoknak identitásuk megőrzésében, elősegíti

Albert-Lőrincz Márton (1951) – filozófus, PhD, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Marosvásárhely, albertlorincz\_marton@yahoo.com

<sup>1</sup> Lásd Nathan Glazer: *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge, Mass. and London England 1997.

<sup>2</sup> Lásd David Hollinger: *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York 1995; 2005.

a szolidaritást a különböző etnikai és faji háttérrel rendelkező emberek között, elfogadják az etnikai, faji, vallási másságot, tehát a kulturális különbségek nem okoznak zavart az egymás mellett élésben.<sup>3</sup> A posztetnikai pluralizmus képes eljutni abba a stádiumba, amelyben a főként levő kultúra tagjai tiszteletben tartják az örökségi határokat, a különböző etnikai-faji csoportokhoz tartozó egyéneket egyenragúaknak tekintik, mert belátja, hogy a különféle kultúrák nem értékesebbek vagy értéktelenebbek, csak mások, ezért kötelességének tartja az összes kulturális érték védelmét.

A posztetnikai pluralizmus gyengélkedése miatt tovább élhet a hagyományos többségi nacionalizmus. Hollinger úgy gondolja, hogy a többségi nacionalizmusra válaszként kialakulhat egy ún. „etnikai nacionalizmus” (*ethnic nationalism*), amely protektív szerepet tölt be az önazonosság védelmében. Anthony Giddens<sup>4</sup> „szubkulturális nacionalizmusa” (*sub-cultural nationalism*), hasonlóan az etnikai nacionalizmushoz, a többségi akcióra megfogalmazott reakció. Az etnikai nacionalizmus a nemzeti kisebbségek önrendelkezési törekvéseiben ölt testet. A szubkulturális nacionalizmus inkább a globalizációval szembeni védekezésre, mintsem a nemzeti kisebbségeknek a többséggel szembeni érdekvédelmére utal.

A hagyományos (többségi) nacionalizmus és az etnikai nacionalizmus lényege nem ugyanaz, bár mindkettő nemzeti érdekeket helyez a középpontba. Az egyik – a többségi nemzeti nacionalizmus – a hatalmi eszközökre támaszkodva, jogfosztó praktikákkal megakadályozhatja a kisebbségi közösségek demokratikus törekvéseit, a kisebbségi jogok kiteljesedését, ezért agresszív jellege van. A másik – az etnikai nacionalizmus – a nemzeti kisebbségek körében alakul ki, olyan esetben, amikor egy etnokulturális közösség tagjai úgy érzik, vagy azt tapasztalják, hogy abban az államban, ahol élnek, jogaik érvényesülését akadályozzák. Emiatt védekezésre kényszerülnek. Amikor egy állam nem veszi figyelembe a kisebbségek sajátos törekvéseit, nem vesz tudomást a többségtől eltérő kisebbségi szükségletekről, az érintettek jogosnak érzik az ellenállást, az elfordulást, a szervezkedést, és önerőből való építkezésbe kezdenek. Az ilyen természetű kisebbségi viszonyulás jogi keretek között marad mindaddig, amíg esély van a demokratikus szabályok érvényesítésére.

Will Kymlicka<sup>5</sup> szerint az etnikai nacionalizmus – mint a többségi nacionalizmusra adott válasz<sup>6</sup> – lényege abban áll, hogy valamely őshonos népcsoport (*nation within*) felismeri és megfogalmazza saját érdekeit, és fellép azok érvényesítéséért. A társadalmi-politikai színterén zajló érdekvérvényesítésért folyó küzdelmek azt mutatják, hogy a kisebbségi jogok legteljesebb körű érvényesítésének egyetlen, politikailag is rendezhető útja az önrendelkezés. Őshonosnak nevezzük azt a kisebbségi népcsoportot, amely úgy alakult ki, hogy születési helyét mindvégig megőrizte, miközben fölötté egy többségi alakzat formálódott, leggyakrabban történelmi okok (pl. hódítás, határmódosítás) következtében. A kisebbségnek harcolnia kell az önrendelkezési jogért, mivel a többség önszántából nem hajlandó arra, hogy azt a kisebbség számára felkínálja.

<sup>3</sup> Vö. D. Hollinger: *i.m.* 3–4.

<sup>4</sup> Lásd Anthony Giddens: *Szociológia*. Bp. 2003.

<sup>5</sup> Lásd Will Kymlicka: *American Multiculturalism in the International Arena*. Dissent 45, no. 4, (Fall 1998). 73–79.

<sup>6</sup> A többség fogalmát az uralkodó nemzetre vonatkoztatjuk. Részben kiterjeszhető a lokális vagy regionális többségre is, működési mechanizmusára való tekintettel, azonban el kell ismerni, hogy kevésbé veszélyes, mint a nemzeti nacionalizmus. A nemzeti nacionalizmus leggyakrabban nyílt vagy rejtett támogatást élvez az állam hatalmi szervezetei részéről, az etnikai jellegű nacionalizmus védtelen, nem tud az állami hatalmi eszközökre támaszkodni. Esetleges túlkapásait az államhatalmi szervek képesek megsemmisíteni. Ereje az önszerveződésben van.

Az etnikai nacionalizmus valamely faji vagy etnikai kisebbségi népcsoport azon törekvését fejezi ki, hogy önálló közösségként definiálja magát. Ennek érdekében saját közösségi jogokat (*national rights*) fogalmaz meg, óhajt és követel, amelybe beletartozik a területi elkülönülés, a „saját kebelből” választott személyek általi vezetés óhaja is. A közösségi jogok körébe sorolhatók például: az állampolgárok közötti egyenjogúság, a nyelvhasználat és a nyelvi státus elismerése az élet minden területén – a magánéletben, a törvényhatósági, bírósági, ügyviteli iratokban és kommunikációban –, a közösségi szimbólumok használata, a hivatalviselés, a hivatali nyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás hozzáférhetősége, a vallásszabadság gyakorlása, stb. Nem elégséges a közösségi jogok törvénybe foglalása, alkalmazási garanciákkal kell meg erősíteni, alátámasztani.

Legitim-e az önrendelkezésre való törekvés? A választ David Hollingernél<sup>7</sup> találjuk meg, aki szerint meg kell különböztetni a bevándorló és az őshonos kisebbséget. Az őshonos kisebbség (*born minorities, nations within*) – számos példa mutatja – közösségi jogaiért küzd, amelyet legitim küzdelemnek tekint. A többségi retorikában a kisebbségek jogkövetelése szegregációra, szeparatizmusra való törekvésként jelenik meg. A szeparatizmus negatív fogalom. Valahányszor használatba kerül, a megbélyegzés és az eltántorítás szándékával történik. A tömegek politikai manipulálásának egyik jól bevált retorikai eleme, könnyen érzelmeket gerjeszt, ugyanis, a többségi nemzet tagjaiban nem kevesebb, mint az elkülönülés, elválás, leválás, elszakadás gyanúját generálja. Illojális törekvésként értelmezik, olyan destabilizáló praktikaként, amely az állam egységét veszélyezteti. Ebben a kontextusban a nacionalizmus egyik oldalon *legitim küzdelem valamiért* (az autonóm önmeghatározásért), a másik oldalon *legitim fellépés valami ellen* (a kisebbségi autonómia ellen). A feszültséget azért nehéz oldani, mert álláspontját mindkét fél jogosnak véli. Az álláspontok közeledését a kultúrák kölcsönös ismeretének hiánya is táplálhatja, amely kedvez a gyanakvásnak, ébren tartja az előítéleteket.

A szegregáció értelemszerűen akkor telítődik pozitív tartalmakkal, ha a kisebbség szemszögéből nézzük, mivel valamely kisebbségi népcsoport azon szándékát fejezi ki, hogy növelni akarja befolyását, gazdasági és kulturális erejét, mert ebben látja életminőségének, gazdasági és politikai helyzetének javulását. A többségi társadalom ellenállása nem kerülhető el, sőt minden racionális és irracionális eszközzel ennek megakadályozására törekszik. A kétféle érdekérvényesítés kezdetben feszültséget, konfliktusközeli helyzetet vagy konfliktust szülhet. A többségi retorika – még nem politikai cselekvés – abba is belemegy, hogy ne az állam épségének feltését, hanem a kisebbségi önkormányzatiság élıhetlenségét, a kisebbségi autonóm közösségek önszerveződésre való képtelenségét invokálja érvként. Ebben a logikában a többségi nemzet mint a hatalom gyakorlója érvként az állam felelısségét hangoztatja a paternalizmus szellemében, amely mögött leggyakrabban és általában az atyáskodó cinizmus kártyáját játssza ki. Meg se hallgatják a kisebbségek érveit, szándékát, akaratát. Cinikus retorika: megfelelni a 21. századi európai jogpolitikai trendnek, de nem lemondani a nemzetállam eszményérıl.

A nyugati demokráciák többsége már túljutott ezen a fázison, hozzájárult az autonómiák kialakításához. Csakhogy a társadalmak fejlődése nem egyszerre, egyidejőleg megy végbe. Azt kell gondolnunk, hogy a társadalmaknak végig kell haladniuk az egyes fejlődési stádiumokon, nem lehet átugrani, megkerülni azokat következmények nélkül. A szocializmus például

<sup>7</sup> Lásd D. Hollinger: *i.m.* 79–104.

megakadályozta a demokratikus fejlődés kibontakozását. Bukása után az ilyen rendszerek a demokrácia káoszával kerültek szembe, és ez az állapot addig marad fenn, amíg a hiánytapasztalatok kiegyenlítődnek. Ennek két fontos akadálya van: a szocialista indoktrináció nyomainak továbbcipelése és az új demokrácia fundamentumainak hiánya. A tanulás sok időt követel, és sok zsákutcát rejteget.

A 19–20. század nemzetállamaiban még az önrendelkezési törekvések letörése, elnyomása volt a trendi. A népek és népcsoportok önállósodását különböző tilalmak, akadályok törvényesítésével, politikai repressziókkal vagy akár fegyverek használatával akadályozták meg, ám ezek nem hozták meg a kívánt eredményeket. A népek önrendelkezésért folyó küzdelme ma is folytatódik.

Ha egy állam, hatalmi eszközeire támaszkodva, veszélyezteti a nemzeti kisebbségek létét (*nationhood*), támadja vagy elnyomja a kisebbségi érdekek és aspirációk kibontakozását, a kisebbségi közösségek védekező ellenállásba kezdenek, amely az illojalitást,<sup>8</sup> esetleg az elszakadást mozdítja elő – véli Kymlicka.<sup>9</sup> Ott, ahol ezt felismerték, és a tolerancia szellemét terjesztették, kialakulhatott valamiféle etnikai, faji, vallási pluralizmus, amely – minden jel szerint – a nyugati demokráciák multikulturalizmusának lényegét ragadja meg, esetlegesen.

A bevándorlás révén kialakuló új nemzetcsoporthozások – maguk is kisebbségi csoportok – nem az autonómiáért küzdenek – véli Hollinger –, ők ugyanis nem a nemzeti önállósodást tűzik ki célul, hanem az integrációt.<sup>10</sup> Legalábbis ideig-óráig. Az etnikai-vallási jellegű szimbólumok használata, amelyeket a születési kultúrából magukkal hoztak – tárgyak, viselet, étkezés, kultuszok, nyelv, szokások, ünnepek – lépten-nyomon felbukkannak az utcákon, köztereken, a közintézményekben. A születési kultúra transzportját látjuk például abban, hogy ezek a népcsoportok saját kultikus helyeket, saját iskolákat, étkezdéket, gazdasági-kereskedelmi létesítményeket hoznak létre és működtetnek, városnegyedeket alakítanak ki a maguk ízlése, igénye, szükséglete szerint.

### Merre tartunk, merre tartsunk?

A multikulturalizmus mára már megkerülhetetlen társadalmi tény. A társadalom bármely tagja megtapasztalhatja így vagy úgy, attól függetlenül, hogy melyik országban él. Nathan Glazer kijelentését, miszerint *we are all multiculturalists now*, tényleg illene tudomásul venni: manapság mi mindannyian multikulturálisak vagyunk, minden társadalom multikulturális. Hollinger<sup>11</sup> szerint a II. világháború utáni, felfokozott bevándorlási hullámmal szembeesülő amerikai társadalomban kétféle multikulturális modell alakult ki: a „pluralista modell” és a „kozmozopolita modell”. Idézett művének már a bevezetőjében igyekszik tisztázni ezeket. A pluralista modell a hagyományosabb, konzervatívabb társadalmi struktúrát őrzi. Olyan társadalmi modell, amelyben a kulturális csoportosulásokat bizonyos faji vagy etnikai markerek

<sup>8</sup> A köteles hűség megszegése, elfordulás.

<sup>9</sup> Vö. W. Kymlicka: *i.m.* 73.

<sup>10</sup> Vitatható szempont. Bármely országban a fokozatosan növekedő bevándorló népcsoportok, mihelyt elég erős közösséget alkotnak, saját vallási közösségekbe szerveződnek, hogy így könnyebben és hosszabb ideig megőrizhessék anyakultúrájukat. A társadalmi-gazdasági integrációt nem, de a nemzeti-vallási integrációt elutasítják, ezzel kivédik az asszimilációt, fokozván a társadalom multikulturális jellegét.

<sup>11</sup> Vö. D. Hollinger: *i.m.* 3–5.

segítségével jól meg lehet határozni, erősen konszolidált, jól szervezett homogén közösségekben élnek, és társadalmi védelemben részesülnek. A kozmopolita modell azokra a társadalmakra illik, amelyekben a különböző népcsoportok nem a konzervatív nemzeti hovatarozás alapján szerveződnek, hanem a liberális nyitottság, az önkéntes kapcsolódás mentén. A kaliforniai egyetem professzora a kozmopolita modellt<sup>12</sup> tartja szerencsésebbnek, mert kedvez az önkéntes identitás megválasztásának. A csoporthoz tartozás belátás kérdése, és nem faji vagy etnikai alapú. A csoport összetétele nem homogén, a kapcsolódás sokféle, ún. „hibrid” (többszörös) identitású. Előnye az, hogy sokkal érzékenyebben képes leereagálni az új kulturális kihívásokat, tisztábban átlátja saját társadalmi helyzetét.<sup>13</sup> Az első modellbe vélhetően az őshonos népcsoportok tartoznak, utóbbiba a bevándorlók csoportjai. Elsőben a közösségi, a másodikban az egyéni (kezdetben mindenképpen) érdek a legfontosabb mozgatóerő. A társadalomba való integráció mindkét esetben megvalósulhat, de más és más módon. Előbbi inkább az önrendelkezést szeretné megvalósítani, utóbbi a gazdasági jólét megteremtésén fáradozik, amely nem zárja ki az önkéntes asszimiláció lehetőségét sem.

### A multikulturális állapot és a társadalom

Hogyan értelmezzük a multikulturális állapotot? A mai zászlóvivő modern demokratikus társadalmak többsége lemond arról a jogáról, hogy kényszerít gyakoroljon állampolgárai fölöött. Az állam funkciói között nyilván ott találjuk a kényszerítő funkciót, amellyel az állam mint állam képes megtestesíteni a többségi érdeket, jogi keretek között. (A jogalkotás is az állam intézményes feladata, tehát az uralkodó állameszményt szolgálja ki.) Másfelől ott vannak az állampolgárok, akik – mivel egyetlen társadalom sem monokromatikus – eltérő etnikai, vallási vagy faji csoportokat képezhetnek, és akik saját csoportérdekeiket követik. Kymlicka<sup>14</sup> úgy látja, hogy a nyugati demokráciák többsége mára már elállt a kisebbségi csoportok repressziójától, ehelyett inkább a nemzeti identitás megőrzését és erősítését támogatja. A szövetségi államrendszerek, az önkormányzatok, a területi autonómiák, a régiók, a kisebbségi nyelvek hivatalos státusba emelése mind ezt a célt szolgálják. Ma már példákat lehet sorjázni arra, hogy országok lemondtak a beolvasztási politikáról, regionális vagy hivatalos állami nyelvhasználati jogokat foglaltak törvénybe, kulturális vagy területi autonómiákat alakítottak ki, a helyi közösségi szükségletek figyelembe vételével. Kymlicka<sup>15</sup> fel is sorol néhány példát: Quebec, Belgium, Spanyolország, Nagy-Britannia, Olaszország, a Skandináv államok azok, amelyek a legmagasabb sztenderdek alapján képzelik el az emberi és kisebbségi jogok érvényesítését, az elvi szándékot nem jogi kirakatba helyezték, hanem a gyakorlatban is érvényre juttatták. A valódi demokráciák magáért a demokráciáért dolgoznak, a demokratikus elvek gyakorlatba ültetését vívmánynak tekintik. Európa keleti országaiban – sajnos nemcsak itt – azonban nem akarják tudomásul venni, hogy tiszta nemzeti államok nincsenek, az egységes nemzetállam koncepciója túlhaladott. Ezeket az államokat a régi történelmi beidegződések tartják foglyul.

<sup>12</sup> Az őshonos kisebbségi nemzetszoportok inkább a demokratikus értékek mentén képzelik el autonóm jövőjüket.

<sup>13</sup> Vö. Will Kymlicka: *i.m.* 74.

<sup>14</sup> Vö. uo.

<sup>15</sup> Vö. uo.

## Igazolható-e az etnikai nacionalizmus?

Amikor egy állam nemzetállamként definiálja magát olyan esetben, amikor például az országos censusok alkalmával kéttucatnyi nemzeti kisebbség nyilvánítja ki saját nemzeti identitását – lásd Románia esetében az utolsó, 2011. évi országos censust –, enyhén szólva cinikus és paradox. Mindazonáltal provokálja az etnikai nacionalizmust, mivel azt fogalmazza meg, hogy a nemzetállam sem nem *multinacionális*, sem nem *polietnikus*. Kymlicka<sup>16</sup> használja ezeket a fogalmakat. Szerinte kétféle demokratikus államtípus létezik: a multinacionális állam (*multination states*) és a polietnikus állam (*polyethnic states*). A multinacionális államok csoportjába azokat az államokat sorolja, amelyekben megvalósul a „nemzeti kisebbségek” (*national minorities*) azon óhaja, hogy saját kultúrájukat (*minority cultures*) ápolják és védjék. A polietnikus államok azok, amelyekben a migráció során kialakult ún. „etnikai csoportok” (*ethnic groups*) élnek, és amelyek ideig-óráig még megőrzik saját nyelvüket és kultúrájukat, de nem szerveződnek területileg jól elkülöníthető településekbe. Kymlicka politikai filozófiai szemléletében szükségszerű a „nemzeti kisebbségek” és az „etnikai csoportok” megkülönböztetése, és azt jelzi, hogy a két kisebbségi státust eltérő módon kell kezelni.

A „nemzeti kisebbségek” az őshonos (*born minorities, nations within*) népcsoportokból alakulnak ki. Erősen kötődnek az anyanemzethez és az anyanyelvhez, erős hovatartozástudatuk van, és arra törekednek, hogy nemzeti identitásukat megőrizzék, kultúrájukat tovább örökítsék. Kymlicka úgy gondolja, hogy a „nemzeti kisebbségek” ún. multinacionális államokban élnek évszázadok óta a többségi nemzet mellett, ugyanazon a jól meghatározható területen, saját nyelvi és szokáskultúrával rendelkeznek. Saját és teljes körű kulturális identitásuk van, amely a többségi nemzet kultúrájával párhuzamosan fejlődik. Kymlicka fenti megállapításait a kanadai társadalom mintájára fogalmazza meg.<sup>17</sup>

Kymlicka tehát az „etnikai csoportokat” a bevándorlók csoportjaival azonosítja, megkülönböztetesként az őshonos, bennszülött kisebbségi csoportoktól. Az etnikai csoportok tagjai saját akaratukból kerültek egy másik államba, egy másik kultúrába, ezért területi azonosságuk nem lehet. Tehát az őshonos kisebbségi csoportok államalkotó entitások. A román politikai diskurzusban nem választják külön a kettőt.

Mind a „nemzeti kisebbségek”, mind az „etnikai csoportok” célja, hogy parlamenti képviselőkhöz jussanak, hogy saját érdekeiket politikai szinten is ki tudják fejezni. A „nemzeti kisebbségek” közösségként (*national groups*) definiálják magukat. Közösségi szükségleteket fogalmaznak meg, kollektív jogokat követelnek, önállóságra törekednek, és síkra szállnak az örendelkezésért, az autonóm önmeghatározásért (*self-determination, autonomy*).

McDonald<sup>18</sup> és Triadafilopoulos<sup>19</sup> is úgy vélekedik, hogy az ún. „etnikai csoportok” célkitűzése nem megy tovább a nyelvi-kulturális identitás megőrzésénél, nem tűzik célul az

<sup>16</sup> Lásd Will Kymlicka: *Multicultural citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford 1995.

<sup>17</sup> Nekünk némileg más tapasztalataink vannak a romániai kisebbségi létre vonatkozóan. Románia az alkotmány paragrafusa szerint „egységes nemzetállam”, ugyanakkor a parlamentben 19 nemzeti kisebbség képviselője tevékenykedik.

<sup>18</sup> Leighton McDonald: *Regrouping in defence of minority rights: Kymlicka's multicultural citizenship*. *Osgoode Hall Law Journal* 34(1997)2. 292–319.

<sup>19</sup> Triadafilos Triadafilopoulos: *Culture vs Citizenship? A Review and Critique of Will Kymlicka's Multicultural Citizenship*. *Citizenship Studies* 1(1997)2. 267–277.



önrendelkezést. Identitásuk védelmében elégségesnek tartják a politikai garanciákat és a saját intézményeket, például a saját iskolát, ahol anyanyelvükön tanulhatnak, a saját egyházi szervezetet, a közösségi házat.

### A nemzeti identitás mint szükséglet

Az etnikai identitás mint szükséglet hol könnyebben, hol nehezebben teljesedik ki. Könnyebben, amennyiben a nemzetiségek megelégednek az individuális szintű jogérvényszerűséssel, amennyiben az egyéni, állampolgárságból fakadó jogok érvényesülését nem látják deficitesnek, nem diszkriminálnak faji, vallási, nemzeti vagy származási (bevándorló) státusukból kifolyólag. Ez a gyakorlat – jogi vonatkozásban – többé-kevésbé megvalósulni látszik a liberális demokráciákban, de a társadalmi elfogadottság, a fenntartás nélküli befogadás szintjén itt is vannak problémák (lásd az idegenektől való félelem szindrómát a formálódó Európai Unióban). Amennyiben egy népcsoport közösségként fogalmazza meg magát, és kollektív jogokat követel, elkerülhetetlenül felerősödnek az etnikai vagy faji jellegű autonómiaütemezések.

Az etnikai identitás igényének megfogalmazása nem újdonság Kelet- és Közép-Európában. A letűnt század végén és az új évezred elején több, többé-kevésbé véres kimenetelű etnikai jellegű agresszió, atrocitás tanúi. Itt és most nem a nemzeti színezetű személyközi villongásokra gondolunk, hanem azokra a nagyobb konfliktusokra, amelyek országhatárokat rajzoltak át, és megvalósították egyes, korábbi nemzeti kisebbségek önrendelkezésének lehetőségét (pl. Jugoszlávia nemzeti államokra tagolódása vagy Koszovó különválása Szerbiától). Persze olyan példa is akad, ahol a változás békésen, diplomáciai eszközökre támaszkodva zajlott le (pl. a két Németország egyesítése, Csehszlovákia kettéválása, a Szovjetunió felbomlása). Másutt – lásd pl. a Krím-félsziget Oroszországhoz csatolása – a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezéséhez először katonai eszközökhöz folyamodtak, és csak később a politikai eszközökhöz, a legitimitáció elnyerését célzó népszavazáshoz. Ezek a közelmúltban lezajlott események arra figyelmeztetnek, hogy a kisebbségek helyzetét rendezni kell, a látszatmegoldások nem vezetnek sehová. A kisebbségi népcsoportok az *egyenlő méltányosság* nevében fogalmazták/fogalmazzák meg jogköveteléseiket. A többségi nemzet nacionalizmusa mint a kisebbségi aspirációkkal szembeni magatartás általában, hatalmi fölénye tudatában, elutasító, megfélemlítő, fenyegető.

Az egyenlő méltányossághoz való jog állampolgári jog. Egyszerre elvi és emberjogi kérdés. Pozitív jog. A jogok azon csoportjába tartozik, amelyet törvények írnak elő, mások – a törvényhozók – akaratából. Adhatók, elvehetők, korlátozhatók. A pozitív jogokat tehát ki kell harcolni, azokat nem osztogatják, nem jótékonykodnak velük. Úgy tűnik, hogy a 17–19. század politikai filozófiai felvetése ma sem veszített időszerűségéből, mindaddig, amíg a többség számára illegitim és elfogadhatatlan az egyenlő méltóságért és méltányosságért folytatott küzdelem. A társadalmi emancipációban megragadt gondolkodásmód a kisebbségek szükségleteit igyekszik nem figyelembe venni, elnyomni, bagatellizálni, láthatatlanná tenni, miközben a többségi politikai alakulatok szinte mindegyike a nacionalizmusból politikai tőkét kovácsol. Nem csoda, ha a védekező kisebbségi nacionalizmus nem veszít erejéből, ellenkezőleg, erősödni látszik.

A modern nemzetállamokban, elsősorban a volt szocialista országokban, de nemcsak (lásd a belga–valloni, a baszk–spanyol, némileg a skót–angol helyzetet), ott, ahol erősen tartja magát a nemzetcentrikus állam eszméje, a nemzeti kisebbségek egyfajta védekező magatartást

fejlesztettek ki a többségi nacionalizmussal szembeni. Ezt a védekező magatartást – véleményünk szerint – legjobban a giddensi „szubkulturális nacionalizmus” fejezi ki. A szubkulturális nacionalizmust Giddens a *regionális identitás* megerősödésével magyarázza. „A regionális identitás megerősödése válasz arra, illetve védekezés az ellen, hogy a »világ« egyre jobban befolyásolja életünket.”<sup>20</sup> Az erősen nemzetcentrikus államokban a szubkulturális nacionalizmusnak etnikai alapja is lehet. Romániában a székelyföldi, a partiumi, a bánási, az erdélyi stb. identitás meghatározásnak etno-geo-kulturális jellege van. Itt nem az internacionális globalizmus, hanem a belső „egységessítő” kultúra expanziója elleni védekezés eszközeként használják mint az érdekérvényesítésnek egy puhább, kevésbé kiélezett formáját. A regionális identitás megerősödése az önrendelkezési harcnak sikeresebb eszköze lehet, amellyel szemben kevesebb ellenállást tanúsít a többségi társadalom.

Az autonómiatörekvések a többségi nemzet soraiban nem aratnak osztatlan sikert. A többség mint a hatalom birtokosa hajlamos arra, hogy – a többségi demokráciára hivatkozva – az autonómiatörekvéseket illegitimnek tekintse. Az etnikai színezetű szubkulturális nacionalizmus megerősödése annak a következménye, hogy az önrendelkezés joga mint kollektív jog nem szerepel a fennálló jogrendben. Azonban az önrendelkezés jogáról a kisebbségi népcsoportok, amennyiben elég erősek, nem mondanak le. Kymlicka korábban idézett tanulmányában<sup>21</sup> nevén nevezi azokat az országokat, amelyek nem toleránsak az autonómiatörekvésekkel szemben: Szlovákia, Szerbia, Románia, Ukrajna, Oroszország. Nem sorolja ezek közé például Csehországot, Magyarországot, Lengyelországot, Litvániát, Lettországot, Észtországot. A felsorolt államok korábban a szovjet érdekvonala szatellitállamai voltak. Azt tapasztaljuk, hogy nem mindegyik volt szocialista ország – mind nemzetállamok – fordul szembe az autonómiatörekvésekkel. A *valós decentralizáció* ezeket a célokat teljesíti ki, mivel elfogadja a területpolitika érvényességét, ami az önrendelkezés lehetőségét nyitja meg. A valódi decentralizáció ugyanakkor a törvényeket helyezi minden fölé, és nem a különböző, egymást hierarchikus ellenőrzés alatt tartó hivatalokat, amelyek a szubjektív kontroll veszélyét rejtik magukban. Azt gondoljuk, hogy az autonómiához való többségi viszonyulás alapjait nem az állam politikai rendszerében, inkább az ideológiai indoktrinációban kell keresni. Ha a fent idézett államokat a vallás alapján vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az egyik csoportba tartozó államokban a keleti ortodoxia, a másikban a nyugati keresztény vallások az uralkodók. Ez szembeötlő kulturális különbségnek tűnik a volt szocialista országok között.

A kisebbség kulturális szükségletei saját „kulturális infrastrukturális szinten”<sup>22</sup> helyezkednek el. A kulturális infrastrukturális szint a nyelvhasználatra, a saját szimbólumhasználatra, az intézményekre – elsősorban oktatási és egészségügyi rendszerekre gondolunk – vonatkozik. Ezek a fő identitáshordozó tényezők.

A saját kulturális infrastruktúra, azaz a társadalmi csoportok identitás-jelrendszere az, ami a társadalmat multikulturális jellegűvé teszi. Hollinger „posztetnikai pluralizmusa” nem zárja ki a kisebbségi közösségeket a társadalomból, annak szerves részei, de *saját identitási keretekkel* rendelkeznek. Az etnikai nacionalizmus nem szűnhet meg mindaddig, amíg a többségi társadalmak csökönyösen akadályozzák a kisebbségeket saját kulturális infrastruktúrájuk kiépítésében, nem is beszélve a méltányosságról és az egyenlő bánásmódról.

<sup>20</sup> A. Giddens: *i.m.* 336.

<sup>21</sup> Lásd Will Kymlicka: *American Multiculturalism in the International Arena.*

<sup>22</sup> Vö. Edward A. Tirykian: *Keresztény, gnosztikus, pogány.* = Lettre 23/1996.

„A modern társadalmakon belüli kulturális különbségek alapja az etnikai hovatartozás, ami egyfajta kulturális hovatartozást is jelent.”<sup>23</sup> Ez így rendben is lenne, hiszen az etnikai csoportok szükségletei multikulturális környezetben fogalmazódnak meg, olyan közegben, amelyben a kultúrakapcsolódásokat az együttélésből fakadó társadalmi interakciók jelenítik meg, és a viselkedési sztereotípiákban válnak láthatóvá. Megnyilvánulási színhelyei az intézmények, a szervezetek (iskolák, munkahelyek, szórakozóhelyek), hiszen valójában itt tud megmutatkozni az együttélés minősége, milyensége, abban a szervezeti kultúrában, amelyben az egyén ellátja társadalmi feladatait, az értékek, normák, szabályok, szerepek, pozíciók, hierarchia, alá-főlérendeltség rendszerében. A felismert szükségletek – esetünkben az önrendelkezési igény – kielégíthetlensége elégedetlenséget okoz és mobilizáló, motivációs tényezővé válik, amely a társadalmi békét megzavar(hat)ja.

## Összegzés

*A probléma:* Az egymással érintkezésbe kerülő kultúrák sajátos törekvésekben fejezik ki önmagukat. Az egyik a terjeszkedő, expanzív kultúra szerepében tetszeleg, a másik, a születési kultúra fenyegetettségét érzi, és védekező magatartást fejleszt ki, és az ún. „kulturális túlélésre”<sup>24</sup> rendezkedik be, vagy/és küzd a nemzeti önrendelkezésért (*self-governing societies* amit a többségi demokráciák illegitimnek tartanak).<sup>25</sup>

*Magyarázat:* Minden etnikai csoport – nemcsak a történelmileg is őshonos, tehát nemzetalkotó, hanem az újonnan bevándorló népcsoportok is – láttatni szeretné önmagát, szeretne megmutatkozni, felmutatni értékeit, egyrészt azért, mert közösségi jognak tekinti, másrészt azért, mert ez az ő önkifejezésének modusa. A területi autonómia, amelyért síkraszáll, ezen szükségletek kielégítésének eszköze lehet.

*Hatások:* A ma még erős nemzetállami eszménynek megvannak a maga korlátai. Úgy tűnik, nem volt elég kifutási ideje a francia forradalom óta, mert nem vagy csak nehezen tud reagálni a multikulturális fejlődés kihívásaira. A történelem mély nemzeti sérelmeket hordoz, ezek feloldására még nincsenek meg a szükséges eszközök.

*Irányok:* A multikulturalizmus, amint kifejtettük, a társadalmi fejlődés normális stádiuma. Még azok a polikromatikus jellegű társadalmak, amelyek államiságukat a nemzetek és fajok összeáramlásának köszönhetik, sem tudták megkerülni a faji megkülönböztetést, a rasszizmust. A nemzetcentrikus európai államoknak is – úgy tűnik – be kell járniuk saját útjukat a multikulturális fejlődés irányába. A folyamat elszenvedői leginkább a kisebbségi népcsoportok. Védekezésükkel ők is kialakítják a maguk etnikai nacionalizmusát.<sup>26</sup> A helyzet kezelésére megszülettek az elméleti modellek, amilyen például Hollinger „posztetnikai pluralizmusa”, és remélhetőleg elkezdődött a nacionalizmus tabujának lebontása, az etnikai-faji diszkrimináció gubancának kibogozása.

<sup>23</sup> Rudnák Ildikó: *A multikulturális környezet kihívásai a magyarországi nagyvállalatok vezetői körében*. PhD-értekezés. Gödöllő 2010. 29.

<sup>24</sup> Vö. Salat Levente: *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. Cluj-Napoca 2008.

<sup>25</sup> Vö. W. Kymlicka: *i.m.*

<sup>26</sup> Vö. uo.

**Minority Needs and Nationalism in a Multicultural Space**

*Keywords: minority, nationalism, autonomy, multiculturalism, cultural pluralism*

In this paper, we would like to delve further into the idea of whether “defensive” ethnic nationalism and the ambition for autonomy that is derived from it can be justified. How legitimate are the two ways in which the manifestation of nationalism is perceived: on one side, the legitimate fight for something (autonomous self-determination), and on the other, the legitimate fight against something (against minority autonomy).

My governing intention was to point out the limits inherent in the ideal of the nation-state in the context of today’s multicultural environment. In the paper, we argue that ethnic nationalism will only ever cease when a genuine post-ethnic pluralism surfaces, in which the dominant cultures and nations assume responsibility for preserving the values that stem from life as a minority, aid in strengthening identity and guarantee that the need for self-identification in the community is fulfilled.

This form of multiculturalism will most likely come about via a reconciliation with cultural pluralism, when it is recognized that there is value in cultural difference.

# FORRÁS

Merényi-Metzger Gábor

## II. Apafi Mihály, Bethlen Katalin és Bethlen Miklós halálának anyakönyvi forrásai

II. Apafi Mihály választott erdélyi fejedelem és neje, Bethlen Katalin, valamint gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár életútja már jórészt ismert és feldolgozott. Bécsben bekövetkezett haláluk anyakönyvi forrásait azonban eddig senki nem kereste. Jómagam tehát arra vállalkoztam, hogy megtaláljam ezeket az eredeti dokumentumokat. Kutatásaimat siker koronázta, és így, az alábbi forrásközleményben publikálásra kerülhetnek nevezettek halotti- és temetési anyakönyvi bejegyzései.

### II. Apafi Mihály halála és temetései

Egyes szakirodalmi források szerint II. Apafi Mihály római szent birodalmi herceg, volt erdélyi választott fejedelem Bécsben, 1713. február 1-jén hunyt el.<sup>1</sup> Mások viszont azt állítják, hogy Apafi 1713. február 8-án távozott az élők sorából.<sup>2</sup> És hogy melyik a kettő közül a helytálló időpont, arra a legautentikusabb nyomtatott forrás a korabeli – háromnaponta megjelenő – újság, a Wienerisches Diarium, melynek 1713. február 8-i számának címlapján azt olvashatjuk, hogy „*Nachdeme den 1. Dieses dahier Titl. Fürst Michael Apafi de Apanagyfalva, an der Lungtsucht, im 35. Jahr dessen Alters.*”<sup>3</sup> Tehát apanagyfalvi Apafi Mihály herceg halála 1713. február 1-én következett be.

Halála után a volt fejedelem holtteste az almakeréki evangélikus templom sekrestyéjébe, 1790-ben az almakeréki evangélikus templom kriptájába, 1909-ben – miután Szádeczky Lajos történész-régész, többéves kutatás után, 1908-ban megtalálta az ő, felesége, Bethlen Katalin, valamint édesapja, I. Apafi Mihály és édesanyja, Bornemissza Anna földi maradványait – a

Merényi-Metzger Gábor (1969) – történész, PhD, Budapest, mmgr@freemail.hu

<sup>1</sup> Kovács Gergely István: *A két Apafi Mihály*. Bp. 2011. 92; Kristóf György: *II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve*. Erdélyi Múzeum 1930. 59; Markó László: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig*. Bp. 2006. 93; Oborni Teréz: *Erdély fejedelmek*. Bp. 2002. 189; *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I. köt. Főszerk. Markó László. Bp. 2001 (a továbbiakban: ÚMÉL). 172. etc.

<sup>2</sup> Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltóságai. 1526–1848*. Bp. 1988. 79; Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Életrajzi adattár. Bp. 2005. 27. etc.

<sup>3</sup> Wienerisches Diarium (a továbbiakban: WD), 1713. Nr. 993. 1.

kolozsvári Farkas utcai református templomba, 1910-ben a kolozsvári Magyar utcai református templomba és végül, 1942. november 23-án – ünnepélyes keretek között – ismét a Farkas utcai református templomba került.<sup>4</sup> Több helyen is hibás szövegű sírfelirata szerint „ITT · VÁRJA · JÉZUSSÁT / [...] / II · APAFY<sup>5</sup> · MIHÁLY / SZÜLETETT: 1665<sup>6</sup> · MEGHALT: 1713 / [...]”.<sup>7</sup> Az imént említett tények ellenére a fejedelem halálesete nincs bejegyezve sem az almakeréki evangélikus anyakönyvekbe,<sup>8</sup> sem pedig a Kolozsvár-belvárosi református matrikulákba.<sup>9</sup>

### Bethlen Katalin halála és temetése

A szakirodalmi források szerint II. Apafi Mihályné született Bethlen Katalin hercegné Bécsben, 1725. január 2-án hunyt el.<sup>10</sup> És hogy mennyire helytálló ez a dátum, azt egy, Tarczali Zsigmondnak, a fejedelemné udvari főemberének 1725. január 3-án kelt leveléből tudhatjuk meg. Eszerint Bethlen Katalin „*Bécsben 1725 januárius 2-án délután 4 óra tájban végrendelkezés nélkül elhunyt*”.<sup>11</sup>

Halála után az özvegy hercegné holtteste – a férjéhez hasonlóan – az almakeréki evangélikus templom sekrestyéjébe, 1790-ben az almakeréki evangélikus templom kriptájába, 1909-ben – miután Szádeczky Lajos történész-régész, többéves kutatás után, 1908-ban megtalálta az ő, férje, II. Apafi Mihály, valamint apósa, I. Apafi Mihály és anyósa, Bornemissza Anna földi maradványait – a kolozsvári Farkas utcai református templomba, 1910-ben a kolozsvári Magyar utcai református templomba és végül, 1942. november 23-án – ünnepélyes keretek között – ismét a Farkas utcai református templomba került.<sup>12</sup> A – több helyen is hibás szövegű – sírfelirata szerint „ITT · VÁRJA · JÉZUSSÁT / [...] / FELESÉGE: BETHLEN · KATA / SZÜLETETT: 166.<sup>13</sup> · MEGHALT: 1724<sup>14</sup> / [...]”.<sup>15</sup> Az imént említett tények ellenére – a férjéhez hasonlóan – Bethlen Katalin halálesete sincs bejegyezve sem az almakeréki evangélikus anyakönyvekbe,<sup>16</sup> sem pedig a Kolozsvár-belvárosi református matrikulákba.<sup>17</sup>

<sup>4</sup> II. Apafi Mihály temetéseiről lásd Csorba Dávid – Mikó Gyula: *Apafi Mihály fejedelem temetése*. Bp. 2014. 18; Entz Géza–Kovács András: *A kolozsvári Farkas utcai templom címere*. Bp.-Kvár 1996. 29–30; Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. 1927. 550; Sas Péter: *Az Apafi fejedelmek síremléke*. Keresztény Szó, 1992. 9. sz. 27; Szádeczky Lajos: *Az Apafiak sírboltja és hamvai*. I. közl. Századok 1909. 195–196; V. M.: *A két Apafi temetése*. Erdélyi Múzeum 1942. 587–588. etc.

<sup>5</sup> Helyesebben: Apafi.

<sup>6</sup> Helyesebben: 1676.

<sup>7</sup> Entz–Kovács: *i. m.* 89; Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő tétel... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Adattár. Kvár, 2012. 372.

<sup>8</sup> Begegnungs- und Kulturzentrum Friedrich Teutsch der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien (a továbbiakban BKFT EKR). Kirchenmatrikel siebenbürgisch-sächsischer Gemeinden. Sign. 248.

<sup>9</sup> Fazekas Zsolt Kolozsvár-belvárosi parókus lelkész írásbeli közlése (Cluj-Napoca, 2015. február 24.)

<sup>10</sup> Kristóf: *i. m.* 59; Lukinich: *i. m.* 550; Tavasz Sándor: *A két Apafi fejedelem*. Kvár 1943. 15. etc.

<sup>11</sup> Török: *i. m.* 54.

<sup>12</sup> Bethlen Katalin temetéseiről lásd Entz–Kovács: *i. m.* 29–30; Lukinich: *i. m.* 550; Sas: *i. m.* 27; Szádeczky: *i. m.* 1909. 195–196; Tavasz: *i. m.* 15; Török Bertalan: *II. Apafi Mihály özvegye, gróf Bethlen Kata halála*. Erdélyi Múzeum 1910. 54–55.; V. M.: *i. m.* 587–588. etc.

<sup>13</sup> Helyesebben: 168.

<sup>14</sup> Helyesebben: 1725.

<sup>15</sup> Entz–Kovács: *i. m.* 89; Jakab: *i. m.* 372.

<sup>16</sup> BKFT EKR. Kirchenmatrikel siebenbürgisch-sächsischer Gemeinden. Sign. 248.

<sup>17</sup> Fazekas Zsolt Kolozsvár-belvárosi parókus lelképásztor írásbeli közlése (Cluj-Napoca, 2015. február 24.)



## Bethlen Miklós halála és temetése

Egyes irodalmi források szerint gróf Bethlen Miklós volt erdélyi kancellár Bécsben, 1716. október 27-én hunyt el.<sup>18</sup> Mások viszont azt állítják, hogy Bethlen 1716. október 17-én távozott az élők sorából.<sup>19</sup> És hogy melyik a kettő közül a helytálló időpont, arra a legautentikusabb nyomtatott forrás a korabeli – háromnaponta megjelenő – újság, a Wienerisches Diarium, melynek 1716. október 28-i számában azt olvashatjuk, hogy „*Titl. Herr Graf Niclas de Bethlen / gewest-Siebenbürgischer Canzler / und der Gespannschaft Marmaros Ober-Gespann / alt 75. Jahr.*”<sup>20</sup> Tehát gróf Bethlen Miklós volt erdélyi kancellár és máramarosi főispán halála közvetlenül 1716. október 28-a előtt és így valószínűleg 1716. október 27-én következett be.

Halála után Bethlen Miklós holttestét – mint azt Lukinich Imrének, a Bethlen család történetéről írt monográfiájából megtudhatjuk – Bécsben, 1716. november 2-án helyezték örök nyugalomra.<sup>21</sup> Síremléke – ha egyáltalán készült is ilyen – azonban ma már nem található meg az osztrák fővárosban.

## II. Apafi Mihály, Bethlen Katalin és Bethlen Miklós halálának bécsi anyakönyvi forrásai

Mivel mind II. Apafi Mihály, mind Bethlen Katalin, mind gróf Bethlen Miklós református vallású volt, a két legrégebbi bécsi protestáns egyházközség, a belvárosi evangélikus lelkészség (Evangelische Pfarrgemeinde A. B. Wien-Innere Stadt) és belvárosi református parókia (Evangelisch-Reformierte Pfarrgemeinde H. B. Wien-Innere Stadt) anyakönyveit próbáltam felkutatni. Kiderült azonban, hogy ezeket az egyházközségeket csak 1781-ben alapították, így figyelmem a római katolikus plébániák felé fordult. Nehézséget okozott azonban, hogy a 18. század elején Bécs belvárosában, azaz a „Ringen” belül négy római katolikus egyházközség (Hofburgpfarre, Pfarre St. Michael, Dom- und Metropolitanpfarre St. Stephan, Pfarre Unsere Liebe Frau zu den Schotten) és további négy, saját anyakönyvekkel rendelkező kórház, illetve templom (Bürgerspital, Hofspital, Armenhaus, Kirche Maria am Gestade) működött. A külvárosában, azaz a „Gürtelen” belül pedig további négy plébánia, illetve kórház (Pfarre Gumpendorf, Pfarre St. Leopold, Pfarre St. Ulrich, Spital St. Marx) vezetett matrikulákat.<sup>22</sup> Tudjuk azonban, hogy II. Apafi Mihálynak saját háza volt Bécsben, mégpedig az 1698-ban épült és 1897-ben lebontott „Mehlgrube”, melynek helyén, az I. kerületi Kärtner Strasse 22. szám alatt napjainkban a Hotel Ambassador működik.<sup>23</sup> Ezen okból kiindulva tehát a belvárosi plébániák matrikuláival kezdtem el a kutatást. És igazam lett, mivel végül a bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltárban (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) rátaláltam az Apafi-házaspár és Bethlen gróf eredeti halotti és temetési anyakönyvi bejegyzéseire.

<sup>18</sup> Heckenast: *i. m.* 66; Lukinich: *i. m.* 449. etc.

<sup>19</sup> Markó: *i. m.* 423.; ÚMÉL. 715. etc.

<sup>20</sup> WD, 1716. 1382. sz. 8.

<sup>21</sup> Lukinich: *i. m.* 450.

<sup>22</sup> <http://www.familia-austria.at/index.php/de/forschung-und-service/netzrecherche/132-beitraege/763-matrikenverzeichnisse>.

<sup>23</sup> Juhász László: *Bécs magyar emlékei*. Bp. 1993. 92–93.

## II. Apafi Mihály halotti és temetési anyakönyvi bejegyzései

A bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltár (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) őrizetében található, német nyelvű halotti matrikula adatai szerint méltóságos Apafi Mihály úr, a Szent Római Birodalom hercegürének a földi maradványait 1713. február 8-án szállították el Erdélybe.<sup>24</sup> (Lásd 1. sz. dok.)

Az ugyancsak a bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltárban (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) található, német nyelvű temetési anyakönyvi bejegyzésben pedig az áll, hogy 1713. február 8-án szállították el Erdélybe a 35 éves, lutheránus (evangélikus)<sup>25</sup> vallású, tüdőbaj következtében elhunyt Apafi Mihálynak, a Szent Római Birodalom hercegének a testét. Bár Apafit nem Bécsben temették el, ennek ellenére mégis voltak „temetési költségek”, melyek összesen 71 forint 26 krajcárt tettek ki. A kiadások tételes felsorolásából pedig megtudhatjuk, hogy a főszékesegyházi kanonok és a plébániai lelkész urak, a zenész (nyilván az orgonista), a templomszolga és a hat koporsóvivő is kapott anyagi juttatást. De fizetni kellett a ravatalért, a koporsóért, a szemfedőért, a két lóért és a csiért is.<sup>26</sup> (Lásd 2. sz. dok.)

Itt szeretném még megjegyezni, hogy II. Apafi Mihály halálának a pontos ideje halotti, sem a temetési matrikulákban nincs feltüntetve. Ott csupán a temetésnek, pontosabban Apafi földi maradványainak Erdélybe történt elszállításának a napja van megemlítve.

## Bethlen Katalin halotti és temetési anyakönyvi bejegyzései

A bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltár (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) őrizetében található, német nyelvű halotti matrikula adatai szerint méltóságos Katalin asszonynak, Apafi Szent Római Birodalmi herceg úr özvegyének a földi maradványait 1725. január 10-én szállították el Erdélybe.<sup>27</sup> (Lásd 3. sz. dok.)

Az ugyancsak a bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltárban (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) található, német nyelvű temetési anyakönyvi bejegyzésben pedig az áll, hogy 1725. január 10-én szállították el Erdélybe a 43 éves, lutheránus (evangélikus) vagy kálvinista (református)<sup>28</sup> vallású, vízkor következtében elhunyt Apafi Szent Római Birodalmi herceg özvegyének, Bethlen Katalin hercegasszonynak a testét. Bár Bethlen Katalint sem Bécsben temették el, mégis voltak „temetési költségek”, melyek összesen 72 forint 38 krajcárt tettek ki. A kiadások tételes felsorolásából pedig megtudhatjuk, hogy – mint II. Apafi Mihály esetében – a főszékesegyházi kanonok és a plébániai lelkész urak, a zenész (nyilván az orgonista), a templomszolga és a hat koporsóvivő is kapott anyagi

<sup>24</sup> Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien (a továbbiakban: AMDStSW). Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XVIII. Fol. 236.

<sup>25</sup> Helyesebben: kálvinista (református).

<sup>26</sup> AMDStSW. Bahrleibuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLIV. Fol. 32.

<sup>27</sup> AMDStSW. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XXa. Fol. 124.

<sup>28</sup> Bethlen Katalin református vallású volt.

juttatást. De fizetni kellett a ravatalért, a koporsóért, a szemfedőért, a két lóért és a kocsiórt is.<sup>29</sup> (Ld. 4. sz. dok.)

Itt szeretném megjegyezni, hogy Bethlen Katalin halálának a pontos ideje – férjéhez hasonlóan – sem halotti, sem a temetési matrikulákban nincs feltüntetve. Ott csupán a temetésnek, pontosabban Apafiné földi maradványainak Erdélybe történt elszállításnak a napja van megemlítve.

### Bethlen Miklós halotti és temetési anyakönyvi bejegyzései

A bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltár (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) őrizetében található, német nyelvű halotti matrikula adatai szerint méltóságos gróf Bethlen Miklós volt erdélyi kancellár földi maradványait 1716. november 2-án – mint ahogy azt Lukinich Imre is írta monográfiájában – temették el az osztrák fővárosban.<sup>30</sup> (Lásd 5. sz. dok.)

Az ugyancsak a bécsi Érseki és Szent István Székesegyházi Levéltárban (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) található, német nyelvű temetési anyakönyvi bejegyzésben pedig az áll, hogy 1716. november 2-án helyezték végső nyugalomra a 75 éves, lutheránus (evangélikus)<sup>31</sup> vallású gróf Bethlen Miklós volt erdélyi kancellárt és máramarosi főispánt. A „temetés költségei” összesen 72 forint 38 krajcárt tettek ki. A kiadások tételes felsorolásából pedig megtudhatjuk, hogy – mint II. Apafi Mihály és Bethlen Katalin esetében – a főszékesegyházi kanonok és a plébániai lelkész urak, a zenész (nyilván az orgonista), a templomszolga és a hat koporsóvivő is kapott anyagi juttatást. De fizetni kellett a ravatalért, a koporsóért, a szemfedőért, a két lóért és a kocsiórt is.<sup>32</sup> (Lásd 6. sz. dok.)

Itt szeretném megjegyezni, hogy Bethlen Miklós gróf halálának a pontos ideje – akárcsak II. Apafi Mihály és Bethlen Katalin esetében – sem a halotti, sem a temetési matrikulákban nincs feltüntetve. Ott csupán a temetés napja van megemlítve.

## DOKUMENTUMOK

### 1.

**Wien, 1713. február 8.**

### II. Apafi Mihály halotti anyakönyvi bejegyzése

Den: 8 dito [Februar 1713.]

Der durchlauchtig[en] Hochgebohren Fürst und  
Herr Herr Michael. Des H[eiligen] R[ömischen] R[eich] Fürst  
Apafi: nach Siebenbürgen geführt worden.

<sup>29</sup> AMDStSW. Bahrleibuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. L. Fol. 9–10.

<sup>30</sup> AMDStSW. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XIX. Fol. 153.

<sup>31</sup> Helyesebben: kálvinista (református).

<sup>32</sup> AMDStSW. Bahrleibuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLV. Fol. 147.

Grossgleith

6 [Gulden]

*Eredeti tiszttázat – német nyelvű – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XVIII. Fol. 236.*

2.

**Wien, 1713. február 8.****II. Apafi Mihály temetési anyakönyvi bejegyzése**

[8. Februar 1713.]

Nachtbegr[äbni]ß

Apafi

Luther[i]sch

Der durchlauchtig[en] Hochgebohren Fürst und  
Herr Herr Michael. Des H[eiligen] R[ömischen] R[reich] Fürst  
Apafi ist in sein Haus auf der Landstr[a]ß[e]  
an der Hect[e] Verschie[den] alt[e] 35. Jahr[en] ist  
nacher Siebenbürgen geführt worden.

Grossgleith	9 [Gulden] 41 [Kreuzer]
Herrn Canonicis	24 [Gulden]
Herrn Curaten	6 [Gulden]
Pahrturch	8 [Gulden] 30 [Kreuzer]
Musicis	10 [Gulden]
Pahrtücher und Mösner	3 [Gulden]
Kirchendiener	30 [Kreuzer]
6 Pahrstöller	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
Pahr	45 [Kreuzer]
2 Roß[en] und Wagen	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
[Summa]	71 [Gulden] 26 [Kreuzer]

*Eredeti tiszttázat – német nyelvű – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Bahrleibbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLIV. Fol. 32.*

## 3.

**Wien, 1725. január 10.****Bethlen Katalin halotti anyakönyvi bejegyzése**

Den 10 Dito [Januar 1725.]

Die durchlauchtig Hochgebohren und Fr[au]  
Fr[au] Catharina. Des H[eiligen] R[ömischen] R[eich] Verwit[ri]bte  
Fürstin Apaffi ist in Siebenbürgen  
hier in geführt worden.

Grossgleith

6 [Gulden]

*Eredeti tisztazat – német nyelvű – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan  
in Wien. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XXa. Fol. 124.*

## 4.

**Wien, 1725. január 10.****Bethlen Katalin temetési anyakönyvi bejegyzése**

[10. Januar 1725.]

Nachtb[egräbn]iß  
Fürst  
Apaffin.

Die durchlauchtig hochgebohren  
Fürstin und Fr[au] Fr[au] Catharina. Des  
H[eiligen] R[ömischen] R[eich] verwit[ri]bte Fürstin Apaffi,  
gebohren Bethlenin, ist in Raggen-  
felsißen garten auf der Landstraß[e]  
an der Wassersucht Verschieden alt  
43 Jahr ist in Siebenbürgen hier in  
geführt worden. Luther[i]sch  
oder Calvin[i]sch

Grossgleith

9 [Gulden] 41 [Kreuzer]

Herrn Canonicis

24 [Gulden]

Herrn Curaten

6 [Gulden]

Pahrturch

8 [Gulden] 30 [Kreuzer]

Pfarrbild

1 [Gulden] 12 [Kreuzer]

Musicis

10 [Gulden]

Pahrtücher und Mösner

3 [Gulden]

Kirchendiener	30 [Kreuzer]
6 Trager mit mäntl	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
Pahr	45 [Kreuzer]
2 pferdt sambt wagen	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
[Summa]	72 [Gulden] 38 [Kreuzer]

*Eredeti tisztázat – német nyelvű – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Bahrleibbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. L. Fol. 9–10.*

**5.**

**Wien, 1716. november 2.**

**Bethlen Miklós halotti anyakönyvi bejegyzése**

2. dito [November 1714.]

Der Hochvolgebohren Herr Herr Nicola graf de Bethlen,  
gewest Siebenbürgisch[er] Canzler. Luther[i]sch

Grossgleith 6 [Gulden]

*Eredeti tisztázat – német nyelvű – Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Sterbebuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XIX. Fol. 153.*

**6.**

**Wien, 1716. november 2.**

**Bethlen Miklós temetési anyakönyvi bejegyzése**

Den 2. huius [November 1716.]

Nachtb[egräbn]iß  
Bethlen

Der Hochvolgebohren Herr Herr Nicola graf  
de Bethlen, gewest Siebenbürgisch[er] Canzler  
und der Maramarosen gespanschaft Obergespann  
alt 75. Jahr[en]. Luther[i]sch

Grossgleith	9 [Gulden] 41 [Kreuzer]
Herrn Canonicis	24 [Gulden]
Herrn Curaten	6 [Gulden]
Pahrturch	8 [Gulden] 30 [Kreuzer]



Pfarrbild	1 [Gulden] 12 [Kreuzer]
Musicis	10 [Gulden]
Phartücher und Mösner	3 [Gulden]
Kirchendiener	30 [Kreuzer]
6 Pahrstölller mit Mäntl	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
Pahr	45 [Kreuzer]
2 Roß[en] und Wagen	4 [Gulden] 30 [Kreuzer]
Summa	72 [Gulden] 38 [Kreuzer]

*Eredeti – német nyelvű – tiszttáza Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien. Bahrleihbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. XLV. Fol. 147.*

#### **Registry Resources Concerning the Death of Mihály II. Apafi, Katalin Bethlen and Miklós Bethlen**

*Keywords: Mihály II. Apafi, Katalin Bethlen, Miklós Bethlen, registry resources, Vienna*

The life of Mihály II. Apafi, elected prince of Transylvania and of his wife, Katalin Bethlen and Miklós Bethlen are mostly known. They died in Vienna, but nobody has researched until now their death registry resources. So, I tried to find these original documents. My researches were succesful and in my source publication I have the chance to publish their death and funeral registries that can be found in the matriculas of St. Stephan's Cathedral in Vienna (Domkirche zu St. Stephan in Wien).

## SZEMLE

## Adalékok a kora újkori magyar–svájci kapcsolattörténethez

*Jan-Andrea Bernhard: Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500–1700). Vandenhoeck und Ruprecht (Refo 500 Academic Studies, Band 19.) Göttingen 2015. 800 old.*

Jan-Andrea Bernhard nehéz feladatra vállalkozott. Olyan témát választott kutatásai tárgyául, amely messze meghaladja a kapcsolattörténet hagyományos témakörét, ahogy a szerző felkészültsége is eltér azokétól, akik általában kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkoznak.

A művelődéstörténészek a közép-európai régiót olyan területnek tekintik, amelynek kultúrájára alapvetően a befogadás jellemző. A nyugat-európai szellemi áramlatok befogadása határozta meg a térség művelődési arculatát, a viszonzthatás – amikor egy lengyel, cseh, magyar stb. szellemi teljesítmény nyomot hagyott a nyugat-európai szellemi tablón – sporadikusnak mondható. Azok, akik a szellemi hatások befogadói oldalán születtek, szigorú alaposággal számon tartanak minden ténytet, amely saját nemzetük, kulturális közösségük „európaiságát” bizonyítja, de ritkán ismerik teljes mélységükben azokat a szellemi áramlatokat, amelyeknek hatását dokumentálni szeretnék. Azok az – egyébként nem nagyszámú – kutatók, akik a saját nemzeti kultúrájuk hatását kutatják a közép-európai régióban, jellemzően nem tanulják meg az ottani közösségek nyelvét, nem tájékozottak az ottani kutatási eredményekben, megelégszenek a világnyelveken megjelent összefoglalások, illetve esetleges esettanulmányok tanulságainak megismerésével. Így a közép-európai történeti szemlélet nem hagy nyomot a munkájukon. Jan-Andrea Bernhard nem ilyen, élethelyzeténél fogva poliglott, emellett megtanult magyarul, tájékozódik a

román és a szlovák szövegekben is. Munkájának számos pontján találkozhatunk olyan szemléleti elemmel, amely a magyar, de a szlovák és a román kutatási eredmények nyomát mutatja.

A nyugat-európai történeti műhelyek – Közép-Európából nézve meglepően nagy és sokszor szakmailag elfogadhatatlan mértékben – aktuálpolitika-ilag befolyásoltak. A második világháborút követő évtizedekben csaknem minden kutatási téma megállt a vasfüggőnyénél, így még az egyébként szenzációs eredményeket hozó kutatások is csonkák maradtak, néha még a megállapítások érvényessége is megkérdőjelezhető emiatt. Csak példaként említem, hogy a középkori és reneszánsz udvartörténeti, évtizedekig tartó alap kutatások meg sem említik Krakkót vagy Budát, jóllehet a 15. században ebben a kérdéskörben éppen ez a két udvar megkerülhetetlen. De említhetünk az elmúlt évtizedekben – vagyis már az európai politikai fordulat utáni időkben – megjelent spanyol középkor történeti atlaszt, melyben a monasztikus rendek elterjedése Európában Bécsnél megáll (és ez alapján tanítják az egyetemeken „Európa” történetét).

Teljesen indokolatlanul, a „nemzeti érzékenységre” hivatkozva elterjedt az az anakronisztikus szemlélet, amely a mai országhatárok között kutat történeti jelenségeket. A „közérthetőség” kedvéért olyan beszédmódot választanak a legkiválóbb történészek is, amely az anakronizmusokat elterjeszti. Carlo Ginzburg például szemrebbenés nélkül beszél úgy a zsidóüldözésről (mint fontos történeti

témáról), hogy a történesek helyszínére azt mondja, „Franciaország és Svájc” vagy „Franciaország és Spanyolország” határán történt, meghagyva és megerősítve az olvasó hitét, hogy a 14. században volt közös határ Franciaország és Svájc között, vagy éppen abban, hogy akkor létezett olyan állam, amelyet Spanyolországnak neveztek.

A talán túl hosszú *excursus*sal arra kívántam rámutatni, hogy Jan-Andrea Bernhard joggal kezdi a habilitációs írása címének magyarázatával a dolgozatát. A szerző pontosan érzékeli – és ez talán az adott régió (Közép-Európa) történetével való foglalkozásnak is a hatása – azt, hogy nagyon nehéz pontos címet választani írásának. Az alcím azt mondja, hogy a dolgozatban tárgyalt történet „zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit” zajlik. A dolgozat bevezetője megmondja, hogy „Schweiz” megjelölés alatt „helvetische Richtung der Reformation” értendő, nem az akkori és nem a mostani Svájc földrajzi területe. (Később részletesebben kitérek arra, hogy ez a kényszerű *definitio*alkotás egyben csapdát is jelent számára, hiszen „helvetische Richtung der Reformation” hatása Közép-Európában a pfalzi és – a harmincéves háborúig mindenképpen – a sziléziai egyetemek, személységek szellemi teljesítménye is.)

Nehezebb kérdés – és a szerző meg is kerüli ezt –, hogy mit jelent az „Ungarn” kifejezés. Bizonyos szempontból „Regnum Hungariae”, hiszen – nagyon helyesen – a magyarországi humanizmus történetét helyén és kellő súllyal emeli témájához a szerző. Erdély azonban nem „Ungarn”, jogilag 1541-től 1848-ig semmiképpen. De ahogy a „helvetische Richtung der Reformation”-t Svájc fedőnévvel illeti, a magyar nyelvű, kálvinista Erdélyt hasonló módon beleérti „Ungarn”-ba. A főcímben „ungarisch-schweizerischen Kontakte”-ról tesz említést. Valóban nem tudunk szlovák, horvát, ruszin vagy román nyelvű helvét hitvallású gyülekezetéről Magyarországon és Erdélyben. Arra a kérdésre pedig, hogy a nyugat-magyarországi régió német anyanyelvű közösségei a csepregi zsinat előtt melyik hitvallást követték, pontos választ sem a magyar szakirodalom alapján,

sem a mostani dolgozatból nem kaphatunk, mint hogy arra sem, hogy a harmincéves háború kitorése után erre a területre érkező cseh, sziléziai, illetve pfalzi, helvét hitvallást követő lelkészek – akik a Batthyány család fejétől, Ferenctől gyülekezetet kaptak, kinek prédikáltak – a német városokban (Kőszeg, Sopron, Ruszt) ekkor már lutheránus (AB) papok és hívek éltek, és a falvakban is ezt gondolták többségükben az emberek. A humanizmussal azonban gond van ebből a szempontból („ungarisch-schweizerischen Kontakte”): a magyarországi humanizmus – amelynek Rajna-völgyi kapcsolódásait meggyőzően és kellő terjedelemben tárgyalja Jan-Andrea Bernhard – ugyanis nem magyar humanizmus (ahogy nincsen nemzeti humanizmus sehol Európában), a magyarországi humanisták többsége éppen nem magyar, hanem dalmát, horvát, cseh, német, de előfordul félig szlovák vagy román személy is. Vagyis ebben a fejezetben az „ungarisch-schweizerischen Kontakte” problémás mindkét oldalról. „Svájc” ebből a szempontból főként Bázelt jelenti, de igazán a Rajna-völgyi humanizmust kell szemlélnünk, Bázeltól a Neckartorokig, Heidelbergig (időben – a hatás intenzitását tekintve – a 15. század közepétől a 17. század feléig).

E bevezető gondolatokhoz még egy megjegyzés kínálkozik: Jan-Andrea Bernhardnak meg kellett oldani a helynevek használatának problémáját. Nyilvánvaló, hogy a mai helynevek a történeti kontextusban semmitmondóak. Számos esetben nem is léteztek a korai újkorban (pl. Bratislava vagy Cluj-Napoca), ezért ő, azt hiszem végül helyesen, a német elnevezést használja a német nyelvű tanulmányban (megadva a mai földrajzi és állami hovatartozást, munkája appendixében pedig valamilyeni történeti formát közli), még akkor is, ha csak magyar helvét hitvallású gyülekezetekről lehet szó, és ezek tagjai a helyneveket magyarul használták.

Külön érdekes Bernhard írását abból a szempontból olvasni, hogy mennyiben haladja meg a téma magyar kutatóinak eredményeit, és mennyiben más a német, a holland, illetve az angol szakírók által felvázolt kép a magyar „kálvinizmus”-ról.

Minden nemzet iskolai rendszere a saját nemzeti nézőpontját neveli a gyermekekbe, az egyetemek a hallgatókba. Nicolette Mout, vagy Graeme Murdock törvényszerűen látja másként a közép-európai kálvinizmust, mint Jan-Andrea Bernhard. Az sem véletlen, hogy előbbiek a 17. századra koncentrálnak kutatásaikban, míg a jelen munka szerzője a 15. század második felével kezdi el a vizsgáldást. Dolgozatának egyik legfontosabb újítása is éppen az, hogy a *devotio moderna*, a humanizmus és a helvét hitvallás hatását együttesen szemléli egy, a nyugati kereszténység keleti peremén élő közösségre nézve. Ebben a magyar szakirodalmat is meghaladja, és munkája – az adott korszakra nézve – ezért is helyettesítheti Dezsényi Béla könyvét (*Magyarország és Svájc*. Budapest, 1946). Szemléletében, a feltárt és mozgató tényanyagot tekintve is korszerű munkája mérföldkő a kapcsolattörténeti irodalomban.

Bernhardt könyvének legáltalánosabb, néhány mondatos értékeléseként a dolgozat értékei hangsúlyozása mellett ki kell mondani, hogy a kapcsolattörténet szűkebb korszakai nem egyforma színvonalon kerültek kidolgozásra. A szerző ugyanis munkája közben módszert váltott. A 16. század első felének kapcsolat- és hatástörténetét nagyon részletesen, sokféle forrás bevonásával vizsgálja. Utal a *devotio moderna* fontosságára, elemzi a bázeli, illetve Rajna-völgyi humanizmus összetett hatásmechanizmusát, hangsúllyal emeli ki a wittenbergi filippizmus erős befolyását a magyarországi és erdélyi reformátorok gondolkodására. A 16–17. század fordulóját tekintve látatja, hogy úgy Magyarországon, mint Erdélyben kialakult a református (helvét hitvallású) egyház szervezeti rendje, utal a nyugat-magyarországi egyházszervezésnek a kelet-magyarországiétól és erdélyiétől eltérő vonásaira. Szerintem ebben a korszakban már nem kellő hangsúllyal kezeli Heidelberg hatását, igaz azonban az is, hogy David Pareus szerepét kiemeli. A 17. századot tekintve a *peregrinatio academica* adataira támaszkodik csupán, a megközelítés szempontjában meggyengül a szellemi áramlatok befogadása történetének együttes

(komplex) látása, láttatása: a helvét hatás leszűkül Svájcra és Genfre. Ahogy teljes joggal kritizálja Graeme Murdock szemléletét, nevezetesen hogy a magyar református egyházat angol és németalföldi szemüvegen át látja, úgy ő dolgozatának ebben a részében teszi fel a svájci szemüveget. Szilézia, az ottani kálvinizmus problémája fel sem vetődik dolgozatában, és nem beszél a hallei pietizmusról sem. (Magyarországon és Erdélyben a lutheránus egyháznál nagyobb mértékben volt jelen a kálvinisták közt ez a szellemi áramlat, magyarra is jellemzően kálvinista szerzők fordították Johann Arndt és Philipp Jacob Spener munkáit.) Ahogy a 16. század közepét tekintve együtt szemléli a humanizmust a helvét és a filippista hatással, úgy a 17. század második felében ez az együttes szemlélet megtörik.

Félreértés ne essék: a vállalását, az „ungarisch-schweizerischen Kontakte” bemutatását itt is teljesíti, de a hatás értelmezésében már nem érvényesül a megelőző korszakra jellemző összetett látásmódja. Azt is meg kell mondani, hogy ez abból is fakad, hogy maguk a források mások, és az is igaz, hogy ha nem is olyan mértékben, mint azt Murdock látja, de a közvetlen helvét hatás a közép-európai református egyházakra háttérbe szorult a németalföldivel szemben.

Jan-Andrea Bernhard pontosan bemutatja ugyanakkor azt a jelenséget, hogy ennek a hatásnak a befogadó oldalán, Magyarországon és bizonyos tekintetben, Erdélyben is a református egyház pozíciójában, társadalmi szerepében milyen változások, milyen gyengülés következett be.

A dolgozat első felének olvasásakor számomra a leginkább a „humanistisch-reformatorischer Transfer” kifejezés, illetve a két szellemi áramlat hatásának ilyen szövegösszefüggésben (kapcsolattörténet, recepciótörténet) való összekapcsolása és következetes használata a leginkább figyelemre méltó. Esettanulmányok szintjén a történet eddig is ismert volt, és a magyar szakirodalomban az összefoglaló munkák is külön fejezetet szentelnek a reformáció humanista megalapozottsága gondolatkörének. Azután az olvasóra hagyják az

esettanulmányok tanulságainak és a reformációtörténeti eseményeknek az összekötését. Jan-Andrea Bernhard kifejti ezt az összefüggést egyrészt elméletileg, másrészt néhány kiemelkedő személyiség szellemi életútja megmutatásával. A 16. század első felét két korszakra bontja. Azt hiszem, hogy ebben az esetben a magyar olvasottsága kicsit befolyásolta ebben, hiszen a magyar szakírók nem tudnak elszakadni attól, hogy a köztörténet – Mohácsi csatavesztés 1526-ban – kiemelkedő dátumait korszakhatárként (túl)értékelik a szellemi áramlatok történetében is. Az 1526 előtti időszakban a „dezentrale reformhumanistische Anfänge” kifejezés megmagyarázandó – ezt a szerző meg is teszi –, azonban ő is tudja, hogy éppen a Magyar Királyság politikai szétesése, az erős királyi központ megszűnése volt az a kényszer az 1526-ot követő fél évszázadban, amelyik kialakította a művelődési intézményrendszer és ezzel az európai szellemi áramlatok befogadásának decentralizációs folyamatát. Való igaz, nem ez a csatavesztés indította el a folyamatot, hanem – ahogy Jan-Andrea Bernhard be is mutatja – a Hunyadi Mátyás udvarszervezési és művelődéspolitikájának a vetése érett be, amelynek határozott nyomai vannak a Jagello-kori Magyar Királyságban is, vagyis a mohácsi csata előtt.

A szerző pontosan ismeri azt a vitát, amelyet Szűcs Jenőnek az az írása váltott ki a szakirodalomban, amely a magyarországi ferences mozgalmakat, a reformációt közvetlenül megelőző parasztfelkelés (1514) ideológiáját összeköti a protestantizmussal, állítva azt is, hogy a korai reformátorok közt feltűnően nagyszámú ferencset láthatunk. (Ma már ezt a hatást nem látjuk ilyen erősnek, és főként nem ennyire közvetlennek, a reformáció magyarországi kulcsszereplői közül azokról, akiket ferencesnek állítottak, kiderült, hogy nem igazolható az állítás (Sztárai Mihály például). Bernhard utal is erre a vitára, tágabban a kegyességi mozgalmaknak a magyarországi reformáció kezdeteire gyakorolt hatására is. Ezt a kétfajta hatást azonban nem kellő hangsúllyal köti össze a kibocsátó oldalán, nevesen a bázeli hatást

elemelve. Nagyon pontos abban, hogy a török kérdést ilyen hangsúlyosan szerepelteti a dolgozatban, ahogy Desiderius Erasmus Roterodamus szerepét is jól látja. Azt hiszem azonban, hogy az erazmiánus keresztény filozófia és a wittenbergi filippizmus csak úgy hathatott az egyetemet végzetek szűk körén kívül, ha ezeknek a személyes vallásosság fontosságát hangsúlyozó elméleti érveit a kegyességi mozgalmak gyakorlati útmutatásai megalapozták. A „Humanistenstadt Basel” hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni, de ebben a hatásban benne van a Rajna menti humanizmus jellege, amelynek szerves része a terület misztikus hagyománya. Nem állítom, hogy a magyarországi festéztörténet egyik legkiemelkedőbb fennmaradt *anonym* alkotójának („M.S. mester”) a selmecbányai szárnyasoltárát Martin Schongauer iskolája festette, de az oltár szerves része lehetne az Unterlinden Múzeum (Colmar) gyűjteményének. Az *Imitatio Christi* szövegegyüttes magyarországi befogadástörténete sem annak magyar fordításával (Pázmány Péter, 1624) kezdődik, hiszen a 15–16. századi könyvjegyzékekben a Magyar Királyságban is szinte állandó szereplő akár Thomas Kempis, akár Johannes Gerson.

A Rajna menti humanizmus és Magyarország kapcsolatával összefüggésben nagyon fontosnak látom, hogy a szerző nem hagyja ki a közvetlen kapcsolatok, illetve a könyves transzfer mellett a Bécsi Egyetem közvetítő szerepét. (Zárójelben említem, hogy vegye kézbe az *Amis de la bibliothèque humaniste de Sélestat* évkönyveit, és abban különösen Charles Munier írásait Beatus Rhenanus Janus Pannonius kiadása kapcsán.) Ahogy Bécs kiemelkedő szerepet játszott a közvetítésben, úgy emelkedik ki a 16. század második felében Johann Sturm iskolája Strassburgban, majd később, a 16–17. század fordulójától a harmincéves háború kezdetéig Heidelberg szellemisége. A „heidelbergi kohó” kifejezés – ahogy a magyar szakirodalomban Turóczi-Trostler József tanulmánya után elterjedt – utal arra a tényre, hogy a Neckar menti város egyeteme befogadta (és közvetítette) a késő humanizmus, a helvét reformáció, a hugenotta, a

filippista és a nonkonformista eszmék együttesét. Jan-Andrea Bernhard imponáló olvasottsága kiegészítésére javaslok ez utóbbi tanulmányt, illetve a magyarországi humanista mozgalmak jellegének további megismeréséhez Klaniczay Tibor könyvét az akadémiai mozgalmakról (ez magyarul és olaszul is megjelent). És ha már a bibliográfia kiegészítése került elő, és azért, mert a szerző külön fejezetet szánt Johann Honter bázeli kapcsolatainak, megemlítem, hogy a ritka „visszahatás”, vagyis amikor egy erdélyi szerző munkája volt hatással egy bázeli humanista műhely működésére, éppen az ő nevéhez köthető. Nevezetesen Honter Niluskiadásáról van szó, amelynek *editio princeps*e Brassóban (Kronstadt) jelent meg 1540-ben, majd Honter a kézirattal együtt (!) elküldte a munkát Bázelbe Michael Neandernek. A nemzetközi szakirodalom ez utóbbinak a kiadását tartja az elsőnek (Basel, 1559, Oporinus).

Nagyon jónak tartom azt a megoldást, ahogy az 1550-ig tartó időszakból a szerző kiemelt néhány olyan magyarországi személyiséget, akiknek szellemi arcát megmutatva jól igazolja általános megállapításait. Magam ezt a módszert követtem volna a továbbiakban is. Sztárai Mihály, Huszár Gál, Beythe István vagy Heltai Gáspár pályájának bemutatása kiváló lehetőség a protestáns egyházak szervezeti kialakulását kísérő eszmei vívódások jellemzésére. A mai napig vitatkozik a lutheránus és a kálvinista egyháztörténetírás, hogy melyik egyház „hősét” kell bennük tisztelnünk. Huszár Gál és Heinrich Bullinger kapcsolatát természetesen ismeri a szerző, és a többi, általam éppen említett személyiséget is, éppen ezért dolgozatának szerkezeti egysége, az egyes fejezetek tagolásának következetessége is megkívánná az elkezdett módszer folytatását. Abban a korszakban is lehetne ezt a módszert folytatni, amikor már megalakultak az önálló helvét hitvallású szuperintendenciák. Szenci Molnár Albert heidelbergi és hanai munkálkodása alatt többször volt Genfben személyesen, Théodore de Bèze-nek több magyar fiataalt mutatott be, vagyis szervezte is a helvét–magyar kapcsolatokat. A szerzőnek nem jelentene gondot a 17.

századi jelentősebb kálvinista értelmiségiek közül szűkebb korszakokként 3-4 személyiség kiválasztása. Megjegyzem: ezek a részek benne vannak a szövegben, csupán szerkesztési kérdés lett volna a szöveg ilyen átalakítása.

Néhány szót szeretnék szólni a könyves kapcsolatok kezeléséről is. Ebben a tekintetben is igaz az a megállapítás, hogy a Jan-Andrea Bernhard munkája kidolgozottabb a 16. század első felét illetően, mint a későbbi periódusokat tekintve. Nagyon fontos az a tény, hogy a szerző a könyves hálózatokat (Vernetzung) – magyarországi és erdélyi szerzők művei Svájcban és Genfben, a helvét könyvkiadás termékeinek megjelenése, gyakorisága a Kárpát-medencében, helvét szerzők magyar fordításai, illetve magyarországi és erdélyi kiadásai – együttesen szemléli a tartalmi, a szellemi hatás csatornáival (levelezés, külföldi iskolázottság, személyes kapcsolatok). Kétségtelen tény, hogy Bazel szerepe a Kárpát-medence könyvellátásában háttérbe szorul a 16. század végétől kezdődően. A háttérbe szorulás ugyanakkor viszonylagos. Ha a kiadott könyvek számának 17. századi növekedésével a svájci és genfi műhelyek arányaiban követték is a német nyelvterületi, a németalföldi, illetve az itáliai változásokat, mennyiségileg ez utóbbiak előnye olyan mértékű volt, amely a Kárpát-medencébe került könyvanyag összességét tekintve a helvét jelenlétet viszonylag visszaesőnek mutatja. A közvetlen kapcsolatok a helvét területek és a Kárpát-medence lakossága között sporadikus volt, a közvetítő helyek a bécsi, a strassburgi és a heidelbergi iskolák helyett a frankfurti és a lipcsei könyvvásárok lettek. Miután Magyarországon és Erdélyben nem létezett szervezett könyvkereskedelem, és az utóbbi könyvvásárookra elsősorban kereskedők jártak, már csupán a közvetítés jellegének a megváltozása is befolyásolta a helvét könyv Kárpát-medencébe jutását.

Összességében azonban kimondható, hogy Jan-Andrea Bernhard könyve alapvető fontosságú összefoglalása a kora újkori helvét és a magyar kapcsolatok történetének. Alapvető fontosságúnak látom a humanizmus, a kegyességi mozgalmak és



a reformáció (több ezen belüli teológiai és egyházszervezési irányzat) együttes szemléletét és az együttes hatásuk vizsgálatát a nyugati kereszténység keleti peremén élő protestáns közösségre. Olyanokra, amelyek léproblémákkal kellett hogy szembenézzenek, nem csupán elméleti sikon, hanem a folyamatos török elleni harcokat tekintve, fizikailag is.

Természetesnek látom, hogy a szerző svájci nézőpontból szemléli a korszak történeti, vallási és kapcsolattörténeti tényeit. Érdekesnek látom azt, hogy egy svájci kutató a magyar protestáns

kultúráról kialakított képében erdélyi nézőpontot vesz fel. Láthatóan részletesebben ismeri az erdélyi művelődés történetét, és érzelmelhetően tájékozottabb a humanizmus és a reformáció kezdeti időszakának szellemi áramlataiban. Ez okozza azt, hogy a dolgozat alapvető egységes szemléletén belül vannak hullámzások, illetve az egyes fejezetek kidolgozottsága eltér egymástól. Külön hasznos a magyar olvasó számára az, ahogy a szerző szembesíti nézőpontját az angol és a holland szakirodalommal.

**Monok István**

## Honterus fő műve hármás fordításban

*Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542) Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte. Faksimile-Ausgabe. Schiller Verlag, Herrmannstadt–Bonn [2015] 366 old.*

Erdély első nemzetközi hírnévre emelkedő humanista tudósát Honterusban tisztelhetjük. Az 1526-os mohácsi vész után darabjaira széthulló Magyar Királyság legkeletibb részeibe csak lassan értek el az európai humanizmus eszméi. Itt, az állandó török-veszély közepette is a falakkal körülvett szász települések kis városállamokként éltették tovább polgári hagyományait, s őrizték a századok óta fennálló rendet. De éppen polgári jóllétük tette lehetővé, hogy aránylag nagyobb számú fiatalot kiküldjenek közép- vagy éppen nyugat-európai egyetemekre tanulni. Ezek a fiatalok aztán hazatérve új eszméket is hoztak magukkal, s előbb-utóbb hatásuk alá vonták a polgári-egyházi vezetést. Szászföldön a humanizmus első hírnöke, majd meghonosítója Honterus volt.

Johannes Honter, illetve latinosan Honterus élete első évtizedeiről kevés adat áll rendelkezésünkre. Még neve sem egyértelműen tisztázott. Apját Jörg Austen (Georgius Augustini) jómódú brassói szász tímármesterként említik. 1498-ban született fiáról az első adat 1520-ból származik, amikor Johannes Anschut de Corona néven beiratkozik a bécsi egyetemre. Itt

1522-ben már Johannes Holer ex Corona néven szerzi meg a bakkalaureusi, 1525-ben pedig a magiszteri fokozatot. 1527 táján szülővárosa iskolájában tanított. Valószínűleg elvei, politikai nézetei miatt összeütközésbe került a városvezetéssel, úgyhogy elbocsájtották állásából, vagy egyenesen száműzték. Így érkezhett 1529 októberére Regensburgba, ahol Johannes Aventinus vendége lett, s bizonyára a közeli Ingolstadt egyetemén is megfordult. Ott a kozmográfában úttörő Petrus Apianus tanított. 1530 márciusában már Krakkóban iratkozik be az egyetemre. Ott jelenteti meg első két művét. Egy év múlva a reformáció egyik akkori központjában, Bazelben a nyomdászatot tanulja, s az illusztrációkhoz szükséges fametszésben gyakorolja magát. Ott készíti el híres Erdély-térképét. 1533-ban a brassói tanács hívására hazatér, s átveszi az iskola rektori tisztségét.

A szülővárosába érkező Honterus eleinte még inkább humanista volt, Melancthon tanainak a híve, aki fokozatosan átvezette a várost a lutheri protestantizmusba. 1535-ben megnősült, s még abban az évben első gyermeke is megszületett. Egy év múlva már

bekerült a városi tanácsba, s így már elég tekintélye lehetett ahhoz, hogy a város szellemi vezetőjévé váljék. 1539-ben nyomdát alapít, a másodikat Erdélyben. 1541-ben a volt Szt. Katalin-kolostorban megnyitja az első új, humanista szellemű gimnáziumot. Mellette könyvtárat létesít. Ugyanebben az évben kinyomatja kozmográfiai munkájának próbakiadását, majd 1542-ben a végleges szöveget. 1543-ban a reformációról vallott nézeteit összegezi két kiadványában. Szintén ebben az évben jelenik meg iskolai-tanügyi szabályzata, mely ugyancsak úttörő erdélyi vonatkozásban. 1543-as verskiadványa az első német nyelvű nyomtatvány Erdély földjén. A következő esztendőben az első polgárjogi kézikönyvet adja közre. S közben tankönyvek egész sorozatát írja vagy rendezi sajtó alá. 1544. április 22-én végül őt választják városi első papnak. Ezzel szellemi győzelme teljessé válik. Két év múlva az első erdélyi papírmalom felállítása is nevéhez fűződik. Majd elkészíti az erdélyi százok egyházi szabályzatát és ágendás könyvét. Ugyancsak nyomdájához köthető tájaink első hangjegyes kiadványa (1548). 1549. január 23-án bekövetkezett halála után a brassói Fekete templom oltára elé temetik. Jóllehet Honterus főleg az erdélyi százok igényeihez szabva írta munkáit, azok rövid időn belül elkerültek Európa más németek lakta vidékeire is, s egyre másra jelentek meg új kiadásai. Néha lerövidítve vagy átdolgozva, a szerző tudta nélkül. Hiszen akkoriban nem léteztek a szerzői jog tilalmai.

Honterus legtöbb művét a humanisták nemzetközi nyelvén, latinul írta. Az iskolákban is ezt használták. Éppen ezért napjainkban csak nagyon kevesen tudják e munkákat olvasni, elemezni, összehasonlító vizsgálat alá venni. Mára a tudománytörténet eléggé egyértelműen megállapította, hogy Honterus fő művének az 1542-ben megjelent *Rudimenta cosmographica* című tankölteményt és a hozzá csatlakozó 16 térképtáblát (*Atlas minor*) lehet tekinteni. Ez utóbbi függelék különben a világ első „zsebtáblája”. Ezeknek 1692-ig 126 teljes vagy részleges kiadása jelent meg Európa számos országában, a latin tankölteményt több nyelvre is lefordították. Meglepő módon azonban éppen az Erdélyben használt három nyelven a 20. század második feléig sem jelent meg teljes, hiteles

fordítása. Az 1980-as években a brassói Paul Binder (Pál) és Gernot Nussbächer foglalkozott is a ötlettel, hogy a latin verszetet többnyelvű kommentált kiadását tegye közzé. Akkoriban csak a román fordítást lehetett megjelentetni Valeria Căliman tolmácsolásában (1988). A párhuzamos fordítások elkészítését, kiadását újabban az Erdélyből elszármazott Robert Offner orvostörténész, mindhárom itteni nyelv tökéletes ismerője tette szívügyévé. A fordításokban nehézséget jelentett, hogy a latin mű hexameterekben íródott, s manapság ritkaságszámba megy az olyan klasszika-filológus, aki a verses fordítást vállalja.

A most közreadott kötethez rendelkezésre állt a kész román fordítás, a versnek volt több részleges német prózai és verses tolmácsolása, ezeket egységesíteni kellett. Magyarra csak egy kisebb töredéket fordított le 1984-ben Watzulik Margit. Most a teljes vers egységes hexameteres tolmácsolását Magyar László András klasszika-filológus orvostörténész végezte el igen szakszerűen. Így tehát egymás mellé került az 1542-es brassói latin kiadvány faksimile szövege a hozzá csatlakozó térképekkel, a Lore Polchau és Peter Pauly tolmácsolta német, a Valeria Căliman-féle román és a Magyar László András készítette magyar hexameteres fordítás.

Az 1366 hexameteres sorhoz mindegyik fordító vagy a szöveg végén, vagy lapalji jegyzetben kénytelen magyarázatokat fűzni, mert egyes kifejezések ma alig értelmezhetők, vagy bővebb magyarázatra szorulnak, esetleg a fordító indokolja az általa választott tolmácsolási megoldást.

A mű magyar fordítása *A kozmográfia alapjai* címet viseli. Ma ezt olvasva valamilyen bonyolult szakértekezésre gondolhatunk. Pedig csak egy verses iskolai tankönyvvel van dolgunk, amely akkori „szakszerűséggel” mutatja be a világot és az abban található dolgokat, amelyeknek a nevét egy iskolás diáknak illik tudnia. Méghozzá latin nyelven. Hiszen az itt előforduló szókincs egy részének nem is volt akkoriban más (anya)nyelvi megfelelője. A tanköltemény négy könyvre oszlik, s az első könyv bevezető öt sora tartalmazza a tárgy megnevezését:

Égről, csillagokról, szeleinkről, városainkról,  
népről, országról, meg a tenger övezte világról,

hegy-, folyam-, állattanról és valamennyi növényről, tisztségekről, szakmákról és emberi műről, kór-fajtákra s elnevezésekről dalolok most.

A mai olvasó számára kétségtelenül a legnehezebben érthető fejezet éppen a legelső, mely 251 sorban adja elő a ptolemaioszi világméretet. A bécsi, regensburgi egyetemeken akkor ennek szellemében tanítottak. Honterus bemutatja a csillagképeket, a geocentrikus elképzelésnek megfelelően a Föld körül keringő hét bolygót, majd Arisztotelész szellemében a négy fő elemből (tűz, levegő, víz, föld) vezeti le a világ dolgait, ismerteti a természeti jelenségeket. Kétségtelenül érdekesebb a második és a harmadik könyv, mert ezek az akkor ismert világ földrajzi leírását tartalmazzák:

Mostantól három földrészt írunk le dalunkban,  
Ázsia, forró Afrika és Európa vidékét,  
új és egykori elnevezésüket is bejelölve.

A második könyv Európa földrajzát tárgyalja, kissé meglepő sorrendben, de szerencsére a korabeli térkép feliratai többnyire eligazítanak. Európa óceáni határától, Ibériából indul ki, majd északra halad Gallia, Germánia irányában, aztán a trákok lakta Szküthiáig halad keletre, hogy végül délre térve a görögök és itáliaiak tájait is bejárja. Európa közepére helyezi Dákiát és Pannóniát. Felsorol országoként városokat, folyókat. Néhol találóak, máshol sokkolóak meglátásai, jelzői. „Ott a közelben Oroszország is, hol a lóhüsevő, vad moszkvaik laknak...” – állapítja meg. Az európai kultúra bölcsőjéről így ír: „Ósi görög föld ez, s az egész immár Törökország: Hellásból romokon kívül nem sok maradt fenn”. A velenceieknek jól épült palotáit emlegeti, Róma „az egykori leggyönyörűbb hely és a világ ura”. Erdélyország hét várát említi, de név szerint a magas Szeben fordul elő, s a „Nagycenk lába alatt heverő vastagfalú Brassó, mely első, a keresztény tant követő civitás, mit lágy sugarával a nap keleten kelvén bevilágít”.

A harmadik könyv három egységre osztható. Itt érezhetően nehezebben tájékozódik a szerző. Ázsia leírása is nyugat felől indul. Kis-Ázsián át jutunk el Közel-Keletre, amelyet meglehetősen jól ismer. A távolabbi vidékekről már egyre

zavarosabbá válik a kép. „Alig ismert tájak ezek mind!” – jegyzi meg. Más helyt meg „ló- és emberverő népek s tejivók birodalmá”-t említi. Kína „hatalmas földjé”-ről, a „Szélesen és sebesen zúgó nagy Gangesz”-ről is hallott. Afrikának csak az északi részét ismeri valamennyire. „Szörnyű heveről” ismert földrészként mutatja be. Líbiáról, Karthágóról, az ősi Egyiptom néhány hírességéről hallott. Egyiptomtól délre aztán „gyilkos a hőség”, „ama végtelen ős-sivatagban Szörnyek laknak...”.

E könyv utolsó része a szigetek bemutatását tűzi ki célul. Csak itt kerül éppen említésre Írország, Skócia, Anglia s külön London városa. Néhány óceáni sziget után a Földközi-tenger kisebb-nagyobb szigetei következnek el egészen Ciprusig. Említi, hogy vannak még rejtőzködő vagy alig ismert szigetek is, talán Amerikára utalhat itt.

A negyedik könyv a legmeglepőbb, hiszen „az emberi kéz alkotta csodák” számbavétele következik. Tulajdonképpen a tárgykörönkénti latin szójegyzékek anyagát szedi versebe. Olyan szavak halmazát, amelyeket még anyanyelvén sem ismerhetett sok diák. Az első témakör az emberi test részeinek a bemutatása (ami azért mégsem emberi alkotás!): 121 anatómiai nevet említi. Nemcsak a láthatókat, tapinthatókat, hanem a lép, epe, máj, bél, szív, hólyag is előfordul. Sőt a nemi szervekből is a herék, méh, hímvessző, fityma, vulva. Következnek az élőlények, összesen 212-t sorol fel. Kezdi a csúszómászókkal, s eljut a madarakig. Egyéni hozzájárulása lehet, hogy egyik-másik állatnak a természetére, valamely tulajdonságára is utal: csökönyös számár, félős nyúl, szagnyomozó kutyanépség, bátor oroszlán, élesfogú párdúc, szélesebb őz, nagybelű sáska, szószátyár szarka... A növényvilág bemutatása még gazdagabb: 275 megnevezést találunk, egyik-másiknak nem is akad magyar megfelelője. Itt is néha jelzővel illeti őket. Figyelemre méltó, hogy a növények részét is felsorolja a gyökértől a viráig. Csak ezután érkezünk el a ténylegesen „emberi alkotásokhoz”: ilyenek a címek, tisztségek, mesterségek, tárgyak. Mert jó, ha a diák tudja, mit csinál a király, a

katona, a pap, a szabó, az ötvös vagy a szobrász. Pár sor a rokonságneveknek is jut: sógor, feleség, kérő, gyám, mostoha. A tárgyak felsorolása szinte fölöslegesnek tűnik, csak a latin szó elsajátítása lehetett a cél: fésű, tű, gyeplő, kard, beretva, pokróc. Van közöttük olyan is, amelyet már nem is használnunk: istráng, hordszék, ösztöke, katapult. Néhány sor az épület részeire utal, más tucatnyi a hajó felszerelésére (hátha eljut a diák tengeri tájakra is!), következnek a ruhadarabok, az ételnevek. Végül a legérdekesebb felsorolás: a betegségeké. A 20. századi orvoskutató 131 kórnak a megnevezésére talált a szövegben. Nem egyet ma is csak latinosan tudunk megnevezni (gangréna, polip, fúrnakulus, gonorrhoea, kólika, epilepszia). Igaz, a vers nem magyarázza meg a betegségek mibenlétét, de a tanítónak lehetett rá módja az óra keretében.

A korabeli iskolában a fő tanulási módszer a memorizálás volt. Ehhez hozzásegített a verses fogalmazás. Aki ezt az 1366 soros tanköteményt megtanulta, annak már meglehetett a latin alapszókincse, amivel a felsőbb (bölcseleti) osztályba léphetett. A vers a 16. század közepén született. Akkor ennyi volt az alaptananyag. A tudomány lassan haladt, mert még a következő században is akadtak iskolák, ahol ennek a versnek a segítségével oktattak. Száz évnél kellett eltelnie ahhoz, hogy tájainkon egy újabb hasonló jellegű – modernebb felfogású – mű szülessen a Sárospatakon oktató Comenius (Jan Amos Komenský) tollából.

A most megjelent kötet közel sem elégszik meg Honterus fő művének a párhuzamos fordítású

közlésével, hanem valóságos enciklopédiát csatol az alapszöveghez. A kiadónak a kötet történetét bemutató előszava után három tanulmány következik. Mindegyik német nyelven és rövid román, valamint magyar kivonattal kísérve. A landaui egyetem tanára, Ulrich Andreas Wien a humanista Honterust mutatja be. A budapesti egyetem térképtudományi tanára, Török Zsolt Győző a késő reneszánsz kozmográfiák sorában helyezi el az erdélyi polihisztor művét. A bonni Heinz Heltmann és Robert Offner a tankötemény utolsó fejezetében bemutatott állat- és növényvilág, társadalmi ismeretek, valamint anatómiai és kórnevek elemzésére vállalkozik. A brassói Gernot Nussbächer a *Rudimenta cosmographica* és az *Atlas minor* 1692-ig készült kiadásait, utánnyomásait veszi számba, és azok lelőhelyét jelöli meg.

A kötet végére kerül Nussbächer négyoldalas, 1494-től 1692-ig terjedő Honterus-kronológiája, mely az életrajzi adatok mellett a kiadásokat is felsorolja. A 180 tételes szakirodalom-jegyzék jóformán minden Honterusra és munkáira vonatkozó eddigi tanulmányt és kötetet felsorol. Minthogy a kötet alapnyelve a német, Robert Offner szükségesnek tartotta a kötet elég részletes angol nyelvű összefoglalóját is elkészíteni. Itt nem térhetünk ki a könyv megjelenését támogatók jegyzékére, de megemlítjük, hogy a főmunkatársak címei, munkahelye, elérhetősége az utolsó oldalon szerepelnek, közülük hárman nem érték meg e kötet sajtó alá kerülését.

**Gaal György**

## A hűség öröksége

*T. Orgona Angelika: Unikornisok Tündérorságban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648). L'Harmattan Kiadó, Bp, 2014. 325 old.*

T. Orgona Angelika monográfiája a Kornis család történetének egy évszázadát, két nemzedék túlélési stratégiáit vizsgálja, azt, hogy miképpen

jutott egy magyar királyságbeli köznemesi család az Erdélyi Fejedelemség politikai elitjének csúcsára. A szerző fő célja az általa megjelölt

időszakban Kornis Gáspár, valamint fiai, György, Boldizsár és Zsigmond életpályájának bemutatása, legalábbis kísérlet azok rekonstrukciójára. Az események sűrű szövetén keresztül alkothatunk élesebb képet az erdélyi elit változásairól, a Kornisok való alkalmazkodó képességéről a krízishelyzetekben, bizonyos tekintetben tehát azokról az egyedi stratégiákról, amellyel pozíciójukat biztosították „Tündérország” politikai elitjében. A kötet a szerző 2008-ban megvédett PhD disszertációjából, valamint az azt megelőző, a témában megjelent számos publikációjából nőtte ki magát.

A monográfia szervesen illeszkedik a kora újkori elitkutatások sorába, amely mutatja a téma aktualitását és jelentőségét is. A bevezetőből megismerhetjük a szerző rendelkezésére álló és a monográfia alapjául szolgáló forrásbázist, s rövid historiográfiai áttekintést kaphatunk az arisztokráciával foglalkozó kutatásokról. A monográfia három nagyobb egységre tagolható. Az első egység magát a Kornis családot mutatja be retrospektív módon utalva a család nevének és címerének középkori eredetére, megemlítve a ruszkai Kornis család mellett a homoródszentpáli és tótvaradgyai Kornisokat, akiknek rokonsága oklevelekkel nem igazolható. Ezt követően Kornis Gáspár életpályájáról kapunk rendkívül részletgazdag, szakmailag igényes képet, bemutatva a család megannyi birtokviszályát, perlekedését, az egyes családtagok vagyoni- és hivatalszerzését, házassági stratégiáját. Kornis Gáspár házassága Dolhay Ilonával, a jelentős vagyonnal rendelkező máramarosi nemes- kisasszonnyal, nemcsak az ő számára, hanem a családjáé életében is jelentős fordulópontot jelentett. T. Orgona Angelika ebben a fejezetben többek közt arra keresi a választ, hogyan sikerült Gáspárnak elnyernie Dolhay Ilona kezét, s arra, hogy ki egyengette Gáspár útját egy ilyen presztízszenvelő házasság felé. A frigy következtében Kornis Gáspár tekintélyes partiumi nemessé vált, birtokai megalapozták későbbi társadalmi felemelkedését, karrierépítését. Az újonnan szerzett birtok földrajzi elhelyezkedése révén

gazdasági és politikai szempontból is az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb területeinek egyike volt. Határvidék lévén pedig kiemelt szerephez jutott a védelemben és az információszerzésben. Miközben karrierje töretlenül ívelt felfelé, első felesége meghalt, egy fiút hátrahagyva. 1576-ban Gáspár újránősült, immáron egy régi partiumi nemes család sarját, Tholdi Erzsébetet, Tholdi Mihály leányát, Újhelyi Zsigmond özvegyét vette nőül. Ebből a házasságból két fia született, Boldizsár és Zsigmond. Ugyanez a rész kínál rálátást Kornis Gáspár huszti kapitányként betöltött szerepére az 1594-es tatár betörés során, továbbá érdekes adatokat felekezeti hovatartozását és nyelvismeretét illetően. A szerző felveti a kérdést, hogy egy ilyen karriert befutó személy valóban csak magyar nyelven írt és olvasott. Ugyanakkor körüljárja azt a problémát is, hogy Kornis Gáspár mennyire maradhatott független a Báthoryak egymás elleni hatalmi harcaiban.

A fejezet sorra veszi Kornis Gáspár élete során betöltött funkcióit, szerepeit: fejedelmi követ, tatárok és oszmánok ellen harcol, ideiglenes váradi főkapitány, a moldvai Áron vajda elleni hadjárat vezetője, a fejedelem legfelsőbb körébe tartozó döntéshozó, első tanácsos, országos főkapitány. 1596-ban, második felesége halála után nőül vette zarándi Horváth Annát, Geszthy Ferenc dévai kapitány özvegyét. Kornis Gáspár mindig igyekezett ott lenni, ahol éppen a fejedelem vagy az ország érdeke megkívánta, így jelen volt a legjelentősebb hadszíntereken s a legfontosabb tárgyalásoknál. „Minden bizalmát a Habsburg-udvarba fektette, meggyőződése szerint így szolgálta legjobban hazája és a kereszténység ügyét.” (89.) A monográfia első nagy egységének végén megtudjuk, hogyan próbált Kornis Gáspár hűséges maradni a Habsburg-udvarhoz, ugyanakkor Erdélyben maradni, becsületét és birtokait megvédeni s Mihály vajda igényeinek is megfelelni. Megismerhetjük Bocskai István és Kornis Gáspár közötti nézeteltérést, ami után kettejük politikája teljesen más irányt vett, míg Bocskai István hatalmi pozíciói jelentősen gyengültek, Kornis Gáspár

karrierje meredeken felívelt. Kornis Gáspár az erdélyi politikai elit tagjaként mégsem dicsőségben halt meg. Letartóztatták, bebörtönözték. Báthory Zsigmond goroszlói veresége után kiszabadult ugyan, de Mihály vajda katonái lemészárolták a Basta táborába igyekvő Kornis Gáspárt.

A második nagy egység Kornis Gáspár fiait s egyben örökösait tárgyalja. Gáspárnak három fia volt, az első feleségétől született György, második házasságából pedig Boldizsár és Zsigmond. T. Orgona Angelika ebben a részben többek között azt vizsgálja, hogy Kornis Gáspár fiai (örökösai) megmaradtak-e az apjuk által választott úton, hogyan tudtak helyt állni katolikusként, királpártiként az 1604 után már református vallású fejedelmek szolgálatában. György kezdetben Báthory Zsigmond oldalán volt katona, részt vett a tizenöt éves háború hadjárataiban. Feleségül vette Salgay Katalint, aki révén nagy vagyont birtokába jutott. Bocskai idején, eltérve a családi hagyománytól, a felkelők oldalára állt, és a későbbiekben, mint Bocskai kapitánya tűnt fel. Kornis Boldizsár és Zsigmond, fivérüktől eltérően, Báthory András lengyelországi udvarában nevelkedtek, a hadakozásban pedig Pálffy Miklós dunántúli főkapitány szolgálatában szereztek jártasságot. Később maga Kornis Zsigmond is Pálffy lányt, Ilonát vette feleségül. Kornis Boldizsár Keresztúry Kristóf kővári kapitány leányát, Katalint vette nőül. Boldizsár apjához hasonlóan fényes karriert futott be, Belsőszolnok vármegye főispánja, valamint az erdélyi hadak generálisa, Udvarhelyszék főkapitánya, Udvarhelyszék főkirálybírója, császári tanácsos, székelyek főkapitánya, valamint belső tanácsosi tisztséget is betöltött. Kornis Gáspár élelétét dicséri, hogy fiai házassága révén közeli rokonságba került az erdélyi, a kelet-magyarországi, valamint a nyugat-magyarországi, illetve a lengyelországi magyar elittel. A szerző igyekszik lényegre törően vázolni a Kornisok szerepét a széki események (1610. március 24.) kapcsán, ugyanakkor kérdéseket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy a fejedelem és a Kornis fivérek kapcsolatában keresendő-e a széki események

előzménye, illetve hogy mire engednek következtetni a Kornis-testvérekről fennmaradt források.

A monográfia utolsó nagy egységében, a könyv legkidolgozottabb részében Kornis Zsigmond karrierjének hosszú, adatgazdag elemzését ismerhetjük meg. Kornis Zsigmondot II. Mátyás aransarkantyús vitézzé ütötte, Bethlen Gábor fejedelemisége alatt tagja lett a fejedelmi tanácsnak, a fejedelem kinevezte Háromszék főkapitányának, megkapta a főgenerálisi rangot, majd a bihari főispáni széket. I. Rákóczi György nevezte ki az erdélyi hadak főgenerálisává s Zárand vármegye főispánjává. Bepillantathatunk Kornis Zsigmond küzdelmeibe, abba a harcba, amelyet családja, becsülete miatt vívott, hogy végül ott találjuk a Fejedelemség politikai elitjének a csúcán. Megismerjük őt mint az ország generálisát, a fejedelem belső tanácsosát és bizalmasát, a katolicizmust foggal-körömmel védő főurat, az erdélyi fejedelem és a magyar király között közvetítő királyhű politikust, a harmincéves háború csatáiban rendületlenül küzdő katonát, a régi családi birtokok visszaszerzőjét, fivére árváinak gyámolítóját, a felesége szenvedése miatt aggódó férjet vagy éppen a nők után vágyódó idősödő férfit.

A szerző megpróbálja rekonstruálni a 16. század második felének és a 17. század első felének zűrzavaros időszakában élt Kornisok túlélési stratégiáit. Miként vetették meg lábukat az Erdélyi Fejedelemségben, mi okból és hogyan maradtak meg mindvégig Habsburg-hűségben, hogyan befolyásolta karrierjüket birtokaik növelése és tisztségeik gyarapítása, a fejedelmek váltakozása, a tizenöt és harmincéves háború kaotikus periódusa, a Porta és a Habsburg-udvar között öröklődő Erdélyi Fejedelemséghez való ragaszkodásuk. A fejedelmek célja uralmuk biztosítása volt Bécs és Isztambul felől, amiben a Kornisok jelentős szerepet vállaltak. A monográfiából a Kornis család Habsburg-udvarhoz való hűsége egyfajta atyai örökségként tűnik fel, akárcsak az Erdélyi Fejedelemséghez, immár „otthonukhoz” való elszánt ragaszkodás. Ha generációs késéssel is, de Kornis Gáspár utódaiban már „megérett az önálló



Erdély szükségességének gondolata.” (167.) T. Orgona Angelika a Kornis család tagjainak szerepvállalásán keresztül törekszik szemléltetni az eseményeket. Részletes betekintést nyújt a Kornisok reprezentációjába olyan események kapcsán, mint Báthory Zsigmond arájának a fogadása, Károlyi Zsuzsanna fejedelemszony temetése, I. Rákóczi György fiának, Györgynek váradi kapitánnyá való beiktatása, majd fejedelemmé választása, később pedig menyegzőjének lebonyolítása, valamint Rákóczi Zsigmond székely generálissá való kinevezése.

A műbe foglalt hatalmas információmennyiség és a jobb megértés érdekében talán szerencsés lett volna egy archontológiai táblázatot is mellékelni. Ugyanakkor ki kell emelnünk a mellékletben található genealógiai segédletek, valamint az I. Rákóczi György korában működött fejedelmi tanács felekezeti hovatartozását bemutató táblázat hasznosságát. A munkát igényes névmutató, forrás- és irodalomjegyzék zárja, amely a témában

való mélyebb tájékozódást segíti. A dolgozat struktúráját illetően talán a könnyebb átláthatóságot szolgálta volna, ha a szerző jobban kibontja az általa csupán idézetekkel jelölt fejezetcímeket.

A kötet jelentőségét alapvetően az erdélyi elit kapcsolatrendszerének rekonstruálására törekvő módszer és annak sikeres megvalósítása adja a vizsgált család története kapcsán. T. Orgona Angelika remekül ábrázolja a magyar királyságbeli, köznemesi családból származó, katolikus Kornisok megtelepedését az Erdélyi Fejedelemség területén, küzdelmüket a túlélésért, érvényesülésért, a politikai és társadalmi ranglétrán való emelkedésért. A vizsgált két nemzedék képviselőit ott találjuk a fejedelemség többségében protestáns politikai elitjének a csúcán. Elmondható tehát végezetül, hogy az olvasó hiánypótló munkát tart a kezében, olyat, amelyik fontos állomása az Erdélyi Fejedelemséget vezető elit kutatásának.

**Balogh Zsuzsanna**

## Egy 17. századi könyvtárkatalógusról

*Száraz Orsolya: Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae. Száraz Orsolya és Rosa Pace bevezetésével. Bp.–Eger 2015 MTA KIK, EKF (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 17/3.) LXXIV, 147 old.*

Több tekintetben is hagyományt folytat Száraz Orsolya akkor, amikor szorgalmának és itáliai kapcsolattörténeti ismereteinek köszönhetően kézbe vehetjük a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* könyvtárának a 17. század második feléből származó katalógusát. A kézirat maga ismert volt már néhány éve, Véghseő Tamás fedezte fel a Kollégium levéltárában, de kiadása a mai napig halogatódott. A hagyomány folytatása tehát ott kezdődik, amikor Száraz Orsolya megszakította azt a munkáját, amelyben a 17–18. századi itáliai szerzők elterjedtségét vizsgálta a Magyar Királyságban és Erdélyben. A szegedi régi magyaros műhely

„Adattár” sorozata ugyanis éppen azzal a szándékkal kezdett el könyvtártörténeti dokumentumokat közölni, hogy a kora újkori Magyar Királyság és Erdély szellemi erőterét adatokkal jellemezze. Azt a szellemi környezetet, amelyben az itt élő értelmiség alkotott, végezte tanítóként, jogászként, orvosként vagy éppen papként a napi munkáját. A katalógus kéziratának sajtó alá rendezése jól illeszkedik a debreceni régi magyarosok kutatási profiljába is. Bitskey István több tanulmányt, magyarul és olaszul megjelent monográfiát szentelt a szóban forgó kollégiumban tanult magyar diákok történetének. De maga Száraz Orsolya is az itáliai kapcsolatokat

Monok István (1956) – irodalom- és művelődéstörténész, könyvtáros, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár főigazgatója, Budapest, monok.istvan@konyvtar.mta.hu

kutatja, kiváló könyvet szentelt Paolo Segnieri magyarországi hatása elemzésének. A most kiadott könyvösszeírás éppen hőse életében készült, azok, akik ezeket a könyveket forgatták a *Collegio Romano* épületében, talán személyesen is találkoztak vele.

A római magyar kollégiumi könyvtár nem az egyetlen azok közül, amelyeket valamelyik külhoni intézményben alapítottak azért, hogy az anyagi javakban nem éppen bővelkedő, így a drága könyveket megvenni nem képes magyar diákok tanulmányainak hátterül szolgáljon. Középkori hagyományokkal bír a bécsi *Collegium Christi* könyvtára, melynek Körmeny Kinga írásaiból ismerhetjük a 15. századi történetét. A humanista esztergomi érsek, Oláh Miklós a 16. század közepén próbálta feléleszteni ennek a kollégiumnak a működését, igaz, nem tartós sikerrel. Kortársa, Szondi Pál, zágrábi kanonok Bolognába, az ottani egyetemi tanulmányok segítségével alapította a *Collegium Illyrico-Hungaricumot* 1554-ben. A következő, mai napig működő hasonló intézmény a bécsi *Collegium Pazmaneanum* (alapítva: 1623) volt, ez utóbbinak is éppen az 1670-es évekből ismerjük első könyvtári katalógusát. Kiváló összehasonlítási alap lesz, ha megjelenik.

Ezeknek a hazai papi utánpótlás nevelését biztosító és segítő intézményeknek a sorába illeszkedik a *Collegium Germanicum et Hungaricum* is. III. Gyula pápa alapította a *Collegium Germanicumot* 1552-ben, a *Collegium Hungaricumot* XIII. Gergely. A két intézmény közös, jezsuita vezetés alatt élte életét 1580-tól *Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe* néven. A kollégiumot az 1551-ben, Loyolai Szent Ignác által alapított *Collegio Romano* épületében helyezték el.

A kollégium, és könyvtára „külső” történetéről a kötetben Rosa Pace tanulmánya tájékoztat bennünket. Ez a történet persze a megszakításokat sem nélkülözi, hiszen 1798-ban bezárták az intézményt, csak a Bécsi Kongresszus után, 1828-ban kezdte újra tevékenységét. A későbbi korszak könyvtártörténeti szempontból fontos eseménye a *Bibliotheca Pia* létrejötte (1853). Ekkor IX. Pius

pápa kezdeményezésére a *Collegium a Seminario Romano* épületébe került, így a két intézmény számára egy könyvtárat alakítottak ki. Ez vált azután a *Pontificia Università Lateranense* könyvtárának az alapjává, és ezért találhatóak a Collegium régi könyvei részben ebben a könyvtárban. A szerzők nem említik, de fontos figyelni a Collegio Romano könyvtárával a mai *Biblioteca Nazionale Centrale di Roma*, vagyis az olasz nemzeti könyvtár állományába került darabokra is.

De a most közreadott katalógus egy olyan könyvtár anyagát tárja elénk, amely már az 1818-as újraindulásnál sem volt abban az állapotában, ahogy e dokumentumból megismerhetjük. Kérdezhetnénk, hogy miért kell egy 2200 kötetes könyvtárat fenntartani egy olyan épületben, melyben a 17. század egyik leggazdagabb könyvtára, a 40 000 kötetet számláló *Bibliotheca Collegii Romani* is megtalálható volt. A válasz biztosan a könnyebb hozzáférhetőségben keresendő. A további kérdés az, hogy ha nem pusztán ez volt a szempont, akkor értelmezhető-e ez a könyvanyag úgy, hogy ezekre a könyvekre gyakrabban volt szüksége a leendő papoknak, mint az általános gyűjtőkörű tudományos szakkönyvtárban őrzött munkákra. Ez is elképzelhető, az azonban bizonyos, hogy ha egy 17. században képzett pap kulturális és tudományos horizontjának megrajzolására törekszünk, a kollégiumi könyvtár jó kiindulópont.

A forrást, amelyet most tartunk a kezünkben, katalógusnak nevezzük. Jóllehet ez egy szakrendi csoportosításban összeírt könyvjegyzék. Nem tudhatjuk persze, hogy magát a könyvtárat ugyanilyen rendben tartották-e. Ha igen, akkor már közelíti a katalógust a jegyzék, hiszen nagy vonalakban a visszakereshetőséget is biztosította. Fontos kiemelni azonban, hogy a jegyzék/katalógus nem teljes, hiányzik két nagyon fontos tematikus csoport. A világi és az egyházi történelem pedig a magyar királyságbeli és erdélyi papok számára hangsúlyosan is fontos volt. És azt, hogy voltak ilyen könyvek – Száraz Orsolya elmés meglátása alapján –, tudhatjuk abból, hogy a fennmaradt „duplum” összeírásban szerepelnek a hiányzó tartalmi

egységekbe sorolható munkák. Ezeket a tartalmi egységeket a sajtó alá rendező elemzi a bevezető írásában.

Vessünk egy pillantást az 1670 körül keletkezett összeírás tematikus egységeire úgy, ahogy maga a forrás elnevezte azokat:

Fasc. 1: Scripturales. Patres. Concionatores. Pii

Fasc. 2: Litterae Humaniores

Fasc. 3: Scholastici. Theol. Mor. Controv.

Fasc. 4: Mathematici. Medici

Fasc. 5: Philosophi

Fasc. 6: Ius Canonicum. Ius Civile. Concilia. Ritus Varii. Instituta Religionum.

Egy, a tridentí zsinat utáni *ordo librorum*ot láthatunk az előbbi bekezdésben. Az első csoport a bibliakiadások és magyarázatok. Fontos, hogy nem külön a bibliák és külön az interpretációk. Az együttes kezelés jelzi a humanizmus hatását – a középkori katalógusok az egyházatyák Szentírás-magyarázataival kezdődnek, a humanista könyvtárak a grammatikusokkal –, azt is, hogy a protestáns reformáció hangsúlyait (*sola Biblia*) is ellensúlyozni igyekszik a rend megalkotója. Az egyházatyák a hit forrásainak számító műveket alkottak, így továbbra is a Bibliával egy csoportba kerültek. A pre-reformációs mozgalmak – koldulórendiek, *devotio moderna* – elismerésre kerültek, hiszen a személyes vallásosság tényleges igény a hívő közösségekben, és már a protestáns reformáció hatása, hogy a beszédgyűjtemények (*concionatores*) hangsúlyos helyre kerültek.

A *Collegium Romanum* egy tudományos intézmény. A tudomány, a humán és az isteni tudomány is olyan, amelyet az ókori, a középkori, a humanista és a kortárs tudósok módszertani tudására alapozhattak. A *litterae humaniores* nem véletlenül hangsúlyos, számosságában is jelentős tematikus csoportot képvisel. Az, hogy a skolasztikusok, az erkölcssteológia csak ezután következik, jelzés értékű, és a hitvitázó irodalom viszonylagos „elrejtése” komoly figyelmeztetés a leendő papoknak: Szentírás és magyarázatai, a hívőkre figyelő kegyesség, alapos tudás, aztán álljunk neki vitatkozni.

A gondolkodni tanító matematika és a gyakorlati ismereteket is adó orvoslás a helyén van, és az, hogy a filozófusok ez után következnek, jelzi, a jezsuiták ezt az ismeretkört nem helyezték előtérbe. Persze önálló tematikus egység, vagyis ezzel együtt ez is a helyére kerül. Az utolsó tematikus csoportokba soroltak közül, azt hiszem, a zsinati iratok (*concilia*) szorul magyarázatra, hiszen a tridentí zsinat ezeket hangsúllyal a Szentírás és az egyházatyák mellé állította. Érdekes lenne megnézni, hogy a jezsuita felszólalók mit mondtak erről a zsinatok hitforrás-étékét taglaló vitákban. Pusztán spekulatív módon közelítve azt is mondhatnánk, hogy a rend nem éppen arról ismert, hogy egy zsinati testület tekintélyét, annak *auctoritas* értelmében szívesen vette volna. A rítusok a helyükön vannak, hiszen ez gyakorlati kérdés, és „csupán” fegyelem kérdése az előírások betartása, ami egy jezsuitának – a Lelkigyakorlatok után – nem okozott nehézséget.

Mindez, amit most elmondtam, persze spekuláció. Olyan, amely azon a feltevésen alapul, hogy egy könyvjegyzék a könyvek elhelyezését tükrözi, és azon, hogy a könyvek rendjét kialakítók szemé előtt a tudományok rendje lebegett munkájuk során. És azt persze a saját intézményük koncepciója szerint is szemlélték. Túl sok a „ha” ebben az interpretációban, de nem lehet elmenni az *ordo librorum* kérdése mellett.

Száraz Orsolya értelmezi és érti a könyvtárat, és több tekintetben mélyebb megállapításokat tesz. Például azt, hogy a könyvtár „jezsuita” könyvtár abban a tekintetben is, hogy az egyes tematikus csoportokon belül a jezsuita szerzők jelenléte hangsúlyos. Külön kiemeli a jezsuita kegyesség túlsúlyát a saját tematikus csoportján belül. És ez így is igaz.

Önmagában az is fontos dolog lenne, hogy a forrás végre megjelent. Ráadásul szöveghelyesen, kiváló, irányt mutató bevezető szövegekkel, jól használható mutatókkal. A bevezetők kétnyelvűek (magyar és olasz), így a könyv nemzetközi tudományos használata is biztosított.

**Monok István**

## Az erzsébetvárosi örmény könyvtár katalógusa

*Armenuhi Drost-Abgarjan – Bálint Kovács – Tibor Márti: Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis. Leipzig–Eger 2011. (Armenian Cultural Heritage in the Carpathian Basin, 1.) 408 old.*

A nemzetközi és a magyar tudomány mindig is számon tartotta az erdélyi örmény katolikus (unitus) plébániák gazdag könyv- és levéltárainak érintetlen voltát, de mindezek ellenére a közelmúltig ezek gyakorlatilag soha nem kerültek a kutatók homlokterébe. Erre a pillanatra a 2000-es évek elejéig kellett várni, amikor is egy fiatal magyarországi történész hallgatónak, Kovács Bálintnak sikerült bejutnia az egyik legfontosabb erdélyi örmény történeti gyűjteménybe, az erzsébetvárosi (korábbi nevén ebesfalvi) örmény katolikus főplébánia könyv- és kéziratárába, ahol az erdélyi, a magyar és az egyetemes történettudomány, illetve kultúra egyik felbecsülhetetlen értékű gyűjteményét őrzik. A főplébánia könyvtára pontosan 1914 darab, többségében a 17–19. században napvilágot látott, latin, magyar, német, olasz, örmény nyelven írott teológiai, történeti, dogmatörténeti és természettudományi tárgyú kötetet őriz, melyek többségét Augsburgban, Bécsben, Rómában és Velencében adták ki.

Az azóta történészdiplomát és doktorátust szerző Kovács Bálint tulajdonképpen ezzel az értékmentő munkásságával alapozta meg tudományos pályáját. 2002-ben céltudatos, és egyúttal makacs, vaskövetkezetességgel kezdte el a nevezett gyűjtemény feldolgozását, miután sikerült az erzsébetvárosi főplébánia világi gondnokának a bizalmát elnyernie. Mindeközben egyetemi csoporttársai is önzetlenül segítették rendszerező munkásságát. Közel 10 esztendőn át tartó kemény munka gyümölcse lett ez az angol nyelven megjelenő könyvtári katalógus az egri Esterházy Károly Főiskola, valamint a lipcsei egyetemi kiadó (*Leipziger Universität Verlag*) közös gondozásában. E kötet megjelenésében Kovács Bálinton kívül komoly szerkesztői

szerepet játszott még Armenuhi Drost-Abgarean armenológus (aki mellesleg egy nagyon neves örmény tudósdinasztia tagja), illetve Márti Tibor történész, egykori egyetemi csoporttárs, az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. A főplébánia gazdag kéziratanyagának feldolgozása és rendszerezése pedig egy másik kötetben került feldolgozására Bernád Rita gyulafehérvári levéltáros és úgyszintén Kovács Bálint szerkesztésében és gondozásában. (Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. – Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. – The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory.* Bp.–Gyulafehérvár–Leipzig 2011. [Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4.]).

A katalógusban az 1914 darab kötet ismertetése mellett egy hosszabb, tudományos igényességgel, angol nyelven megírt bevezetőt találunk, amely nagy hangsúlyt fektet az erzsébetvárosi (ebsfalvi) örmény közösség és főplébánia 17–20. századi történetére, különös hangsúlyt fektetve az erdélyi örménység múltjára. Azonban itt egy apróbb, de egyáltalán nem végtelennek tűnő hiányosságra is fel kell hívunk a figyelmet. A történeti bevezető nem szentelt kellő figyelmet az erzsébetvárosi örmény közösség megszületésének és ahhoz szorosan kapcsolódó konfeszionális háttérnek. Ezek pedig igen érzékeny hatást gyakoroltak a település örmény parókiájának vagy plébániájának megalakulására. Azért is írjuk le mindezt, mert Erdélyben ez az örmény közösség volt az utolsó, amely ténylegesen unitussá vált, azaz katolizált. Igaz ugyan, hogy a településen az 1650-es évek óta éltek örmény családok, de a tényleges kolónia csak 1692-ben született meg.

Nagy Kornél (1973) – tudományos munkatárs, PhD, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, nagy.kornel@btk.mta.hu

Az erdélyi örményeket a püspöki címet is viselő, moldvai örmény születésű, de latin rítusban nevelkedett Oxendio Virziresco (1654–1715) térítette át Róma hitére még 1689-ben. Ugyanakkor az egyházi unió értelmezése miatt csakhamar konfliktus alakult ki az erdélyi örmény közösség és a püspök között. Míg a püspök kizárólag a latin rítust tartotta elfogadhatónak, addig az örmények többsége továbbra is ragaszkodott a régi egyházi szokásokhoz. Különösen feszült volt a helyzet Besztercén, ahol 1691-ben két örmény pap, név szerint Vardan Potoczky és Astuacatur Niçoşean sikeresen prédikált az egyesülés ellen, és ennek köszönhetően több örmény család visszamondta a korábban megkötött egyházi uniót, és visszaköltözött Moldvába. Az erdélyi Gurbenium és a világi hatóságok ráadásul ebben az ügyben nem az unitus püspök mellé álltak. A „renitens” besztercei papokat támogatta Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár, valamint II. Apafi Mihály (1676–1713) választott erdélyi fejedelem is. Sőt Apafi fejedelem 1692-ben Besztercéről származó 60, immáron keleti hitű örmény családot telepített le Vardan Potoczky vezetésével az akkori Ebesfalván, a mai Erzsébetvárosban, ahol számukra több kiváltságot

és szabad vallásgyakorlatot biztosított. Ez a közösség csak később, 1699-ben tért át a katolikus hitre igen erőszakos körülmények között, miután 1697-ben egy újabb botrány rázta meg az erdélyi örmény közösséget ugyancsak a vallási unió értelmezése kapcsán. Lényegében a császári katonaság bevonásával Oxendio püspök és a Vizkeleti Zsigmond álnévet használó Csete István (1648–1718) erdélyi jezsuita vezette bizottság kínzásokkal csikarta ki az ebesfalvi közösség egyházi egyesülését. Az első unitus plébánia viszont csak 1708-ban, más adatok szerint 1709-ben alakult meg, amikor Oxendio püspök Yovhannēs Edilbēyt nevezte ki az erzsébetvárosi örmény parókia élére, valójában akkortól számítjuk a főplébánia történetét.

Mindezen apróság ellenére a kötet és annak a történeti bevezetője mit sem veszít felbecsülhetetlen értékéből és fontosságából. Erdély történetének egy fontos szegmensére hívja fel a szakma figyelmét. Véleményünk szerint e kötet nemcsak az armenisták, hanem azon történészek, irodalmárok és teológusok számára is fontos kézikönyv lesz, akik behatóan kívánják kutatni a 17–19. századi Erdély múltját és művelődését.

**Nagy Kornél**

## Lehetséges és lehetetlen a román hétköznapiakban

*Constanța Vintilă-Ghițulescu: Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească. 1750-1860. Humanitas, Buk. 2015. 484 old..*

Nehéz dolog román hétköznapiokról írni, főként ha a 18. századi Havasalföldre gondolunk. Constanța Vintilă-Ghițulescu azonban többször is szembeszállt a forráshiány okozta nehézségekkel, és rendszerességgel jelentet meg írásokat a témában. A Humanitas kiadó *Társadalom és Civilizáció* sorozatában korábban napvilágot látott és több nyelvre is lefordított könyvei (*În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea.* 2004, 2011; *Focul amorului: despre*

*dragoste și sexualitate în societatea românească. 1750-1830.* 2006; *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești, 1750-1860.* 2013) kivétel nélkül a 18–19. századi havasalföldi társadalmat mutatják be. A szerző a rendelkezésére álló csekély számú források: egyházi jegyzőkönyvek, orvosi jelentések, levelezések, korabeli sajtó és külföldi utazók írásai alapján rekonstruálja a modernizáció felé botladozó románság mindennapjait. Mint minden a (kelet-közép-európai) hétköznapiok iránt

érdeklődő történész, a szerző is tudatában volt annak, hogy az adatok hiányát pótolni kell. Ezt a hiátust részben nyugati szakirodalom segítségével, részben írói fantáziájával töltötte ki. A nyugati szakirodalomban a múlttól szóló elbeszélések ilyen jellegű konstruálása mára elfogadott, bár vitatott módszer.

A kötetnek további érdekessége a művészet és tudomány ötvözése, melyet egyrészt a szövegkörnyezetben, másrészt a munka megszületésének körülményeiben vélünk felfedezni. Bizonyosan állíthatjuk, hogy korábbi munkáihoz hasonlóan e kötet nyelvezte is átlagon felüli irodalmi igényességről tanúskodik. A szövegkörnyezet egy olyan, számunkra már-már egzotikus valóságot teremt meg, mellyel nem csupán mi Erdélyiek, de a román olvasóközönség is csak elvétve szembesült. A kötet megírásának körülményei is egyediek. Az előszóban felemlített epizód, melyben a szerző arról vall, hogy könyvét nagymértékben befolyásolták a Radu Jude rendezővel folytatott beszélgetések, eszmecserék, Natalie Zemon Davis és Martin Guerre *kapcsolatát* juttatja eszünkbe. A 19. század végén játszódó díjnyertes *Aferim!* film sokat merített Ghițulescu eddigi munkásságából, legyen szó kosztüm és milióábrázolásról, vagy a paraszti életre vonatkozó tudásáról. Mint ahogy Ghițulescu is sokat merített a színészek és rendező jelenorientált nézőpontjából fakadó témafelvetéseiből. Ennek a gyümölcsöző együttműködésnek eredménye a kötet, s ezért sem véletlen, hogy a munka első olvasója maga a rendező, Jude volt. A szerző tehát nem az *abszolút valóságról* ír, hanem ennek egy szeletéről, olyan kérdésekről, melyek eddig kevésbé vagy egyáltalán nem voltak tisztázva. Amint azt az előszóban is hangsúlyozza, nem demográfiai munkát ír, a mennyiségi helyett a minőségi elemzésre törekszik. A mindennapi élet nála is a lehetséges és lehetetlen között vergődik, s nem csupán az alcímek juttatják Fernand Braudelt eszünkbe, hanem a kötet struktúrája és stílusa is.

A kötet hét fejezetet foglal magába, s a *mindennapi eledellel* indul, pontosabban a mindennapi kenyérrel és péksüteménnyel, perccel és lepénnyel, melyeket a bojárok és városiak, esetenként parasztok ehettek. Ezt követi a hús-, illetve alkoholfogyasztás

bemutatása. Fölöttébb érdekes, hogy a dohányfogyasztás nem a luxuscikkek vagy szórakozás fejezetben kerül tárgyalásra, hanem itt, ami azt sugallja, hogy a dohány a kenyér, hús és bor mellett a mindennapok lényeges kelléke volt. A szerző leleményességének, írói vénájának köszönhetően már-már hajlandók vagyunk eltekinteni attól, hogy következtetéseit minimális adatokra építi, hogy egy-egy rövid leltár alapján rekonstruálja a bojári háztartást, illetve hogy csupán egy 19. századi receptes könyvet említ (pontosabban egy férfi jegyezte kompilációt, melynek kapcsán vázolja majd a női analfabetizmusra vonatkozó elképzeléseit is).

A fejezet, mint ahogyan a könyv is, nem tud elszakadni a szerző előző kötetének fő témájától, a modernizációs törekvések bemutatásától, s így a *valóságról* főként az ellenőrző szervek működése nyomán fennmaradt iratokból (orvosi, járványügyi, rendőrségi jelentések, különféle rendeletek) következtek. Talán szerencsés lett volna egy rövid fejezetet a különböző forrástípusok ismertetésének, illetve kritikai elemzésének szentelni, mert a hatóságok felé közvetített jelentésekből kiragadott adatok torz képet nyújtanak az akkori társadalomról. Míg az erdélyi forrásadottságok megengedik, hogy a hivatalos jelentéseket személyes feljegyzésekkel ütköztessük, úgy tűnik, ez a román országok esetében nehezen kivitelezhető.

A soron következő részt Roger Chartier és Norbert Elias munkássága ihlette. Az *Udvariasság, tisztelet és társadalmi játék* civilizációs folyamatokat vizsgál az olvasástól az étkezésig. A szerző egy kettős társadalmi játékra hívja fel a figyelmünket, amikor a félelem generálta udvariasságról ír. A román társadalomra véleménye szerint ugyanis a félelem volt a legjellemzőbb. A nagyobb bojárok félték a töröktől, a kis bojárok a nagyoktól, a parasztok pedig mindenkitől, ugyanakkor mindnyájan mélységesen és kölcsönösen megvetették egymást. Úgy tűnik tehát, hogy a hatalom elsősorban félelmet és nem tiszteletet generált.

A táplálkozási szokásokat ismertető alfejezetet az utazók leírása teszi különlegesen elevenné. Példának kiemelnénk Franz-Joseph Sulzer 1778-as leírását vagy Barabás Miklós humoros helyzetjelentéseit. Tőlük szerzünk tudomást arról, hogy a román bojárt



nem az étel minősége, hanem a feltálat fogások mennyisége érdekelte, hogy a bálban mindenki kézzel evett, mégpedig táncolás közben, és hogy a szocializáció fontos kellékei voltak a közös tálak, kanalak, poharak is. A legmeglepőbbnek azonban a nyugati étkezési vagy társasági modellek sajátos átszabása tűnik. Amint azt Barabás megemlíti, a Bécsből hozott székek és asztalok sokáig csupán felesleges díszítőelemei voltak a háznak. A román bojár és vendégei nem tudnak és nem akarnak a heverők, párnák, pamlagok puha kényelméről lemondani és a merev testtartást megkövetelő székekre ülni. Így élt aztán tovább a régi szokás az új bútorokkal, s így fordulhatott elő, hogy a délutáni szieszta, vagyis az „abszolút kényeztetés pillanatai” alatt a ház ura ebédlőasztala mellett, széke előtt törökülésben fogyasztotta el kávéját, s szívta pipáját.

*A testi higiénia és a szépség* képezik a következő fejezet témáját. A szerző főként a használt s sokszorosan felhasznált ruhadarabokról ír. Mivel sokak számára a tulajdonjog egy-egy ingben merült ki, a ruha megbecsült cserecikk: lopják, cserélik, ajándékozzák, s ezzel együtt „a tetvek és bolhák is gazdát cserélnek”. Kétségbeesett járványügyi jelentések közvetítik számunkra a szegények divatját. A szerző adataiból az derül ki, hogy a román parasztság ruhát évenként csak egyszer, húsvétkor vásárolt. Velük ellentétben a gazdagok ruhatárai a színek és anyagok változatos világába vezet. A török divat, a kényelmes öltözet évszázadokra meghatározta az elit öltözködési szokásait. Ezen az orosz uralom változtatott, ekkor jöttek ugyanis divatba a bálók, a nyugati ruhák, illetve melléktermékként az addig nem ismert s főként nem gyakorolt diéta is bekerül a köztudatba. Eddig ugyanis a gazdagság kövérséget feltételezett, a kövérség pedig a jólét és lustaság jele volt, mint ahogy a fehér bőr is. Az arcbőr kikészítéséhez a parfüm is hozzájárult, a gazdag ember az arcát és kezét illatosította. Ezen túlmenően sokat nem törődött a testi higiéniával. Voltak ugyan fürdők, de ezek elsősorban nem a tisztálkodásról, hanem a szórakozásról szóltak. Cigány muzikusok és prostituáltak gondoskodtak a hangulatról, s a szerző megjegyzi, hogy az ázsiai kényelem és bujaság legyőzte az európai higiéniát. A parasztkok

mosakodási szokásai az egyházi ünnepekhez és különféle népi hiedelmekhez kötődtek, s úgy tűnik, ebben a testápolási programban egyedüli biztos pont a húsvét volt.

*A hétköznapok világa* Bukarestben a Dâmbovița partján zajlik. Az ivóvíz hiánya s a szemét által okozott fennakadás képezi a fejezet lényegi mondandóját. A sorozatos áradások, majd a víz visszahúzódása után mindent beborító rothadó szemét és számtalan kóbor állat nehezítette a város életét. Az állatok legalább annyira szerves részei voltak a városnak, mint az emberek. A bukarestiek udvaraikban teheneket, lovakat, szárnyasokat és disznókat tartottak. Az állandó fertőzésveszély elkerülése végett 1843-tól rendelkeztek számai igyekeztek az állattartást és szemétszállítást, illetve -tárolást szabályozni. A szerző keserűen von párhuzamot az akkori és jelenlegi tehetetlenség között, s megjegyzi, hogy akkor is, akárcsak ma, a hanyagság és lustaság, illetve a szakemberek hiánya volt mindennek az oka.

*A társaság és szórakozás* fejezet kávéházakról és kocsmákról szól. Ebben a részben körvonalazódik a „képzeletbeli zsidó” alakja is, mint kocsmatulajdonos vagy kereskedő, alapvetően egy olyan személy, akinek mindenki tartozik. A havasalföldi kocsmák döntő többsége a zsidóság kezében volt. Az egyház tehát az alkoholárúsítás monopóliumát csupán elméletben élvezte, ezért igyekezett a zsidókkal szembeni kollektív félelmeket táplálni. A kocsmák száma (fálunként 10–12) nagy mennyiségű alkoholfogyasztást sugall, ami a szerző véleménye szerint a 19. század második feléig nem keltett különösebb szenzációt, s nem képezte tudományos előadások tárgyát sem. A helyzet a román orvosszakma professzionalizálódásával kezdődően változik meg, amikor az addig természetesnek minősülő közösségi ivás alkoholizmussá, betegséggé értékelődik át. A szerző igyekszik a rendbontás-alkoholizmus témakörben a multság, nevetés és humor kérdésköröket is tárgyalni. Jaques Le Goffot követve feltérképezi a falusi szórakozás színtereit, a népi és városi humor közötti különbségeket.

A bojárok társasági élete a nagy nyilvánosság előtt zajlott. A gazdag ember sosem gyalogolt, hintója drága volt, s a biztonság vagy urizálás kedvéért

mindig bérelt még legalább egy hintót a család többi tagjának. A hintó, úgy tűnik, státuszszimbólum volt, egyszerre szükség és luxus. A lovas kocsik felvonultatása megfelelő teret igényelt, s ekkor épülnek ki Bukarestben a parkosított övezetek, ahol a nép is megcsodálhatta vezetői gazdagságát. Az orosz fennhatóság új manírokkal ismerteti meg a bojárságot. A lomha nehéz török kaftánt az elegáns öltöny, a turbánt a kalap váltja fel. A sok francia divatcikk alatt azonban ugyanazok a régi arcok bújnak meg, s nem egy külföldi utazó jegyzi meg, hogy a bojárság nyugatiasnak tűnik ugyan, de ruháit nem tudja viselni, mint ahogy az eleganciához sem társult még jellembeli vagy viselkedésbeli finomság. Ellenben ekkor alakul át az édes semmittevés aktív pihenésé, kávéházak jelennek meg, szalonok nyílnak meg, kártyapartik, bálók és színházi előadások kényeztetik a hozzá nem értő, hírekre (vagy pletykára) kiéhezett közönséget.

Az utolsó két fejezet a *testi gondok és lelki betegségek*, illetve a *halál* témakörben íródott. A fejezet az erdélyi kutató számára is ismert képet elevenít fel, nevezetesen az egészségügyi elmaradottságot, a szakemberek és népi kuruzslók közötti rivalizálást, a betegnek a gyógyítókhoz és a betegségekhez való ellentmondásos viszonyát. Az újkori románság számára a betegség isteni büntetés vagy átok következményeként jelentkezett, ezért a gyógymódoknak mindenképp ötvöznie kellett a profán és spirituális elemeket. Az igazi enyhülést az egyház keblén lehetett átélni. A kolostorok pedig igyekeztek kihasználni a népnek a kalugyerekbe és más, ördögűzésre és átokfeloldásra szakosodott pópákba vetett hitét. Ezért van az, hogy az orvoshiány nem számított tragédiának, a kolostorok és szent életű gyógyítók hiánya már annál inkább. Bukarest városa 1804-ben csak 3 orvost volt hajlandó eltartani, Jászvásár pedig egyet. Az emberek bizalmatlanok voltak a szakképzett egészségügyi személyzettel szemben. A rossz higiéniai viszonyok és az egészségügyi elmaradottság miatt a halál gyakori vendég volt, a halálhoz való viszony pedig nagyon közvetlen. Az elhalálozott elsősorban a család halottja volt, s hiába igyekeznek az orosz hatóságok köztemetőket létrehozni, rendelettel szabályozni az élők és

holtak közötti tér elválasztását, a halottat továbbra is a templomkertben vagy a kertben a család és ismerősök között hantolták el.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy Ghiulescu könyve az életről és az elmúlásról szól, de inkább azokéről, akik nyomokat hagytak, a gazdagokéről s nem annyira vagy csupán kis mértékben a szegényekről. A szerző úgy véli, hogy a kötetében megjelenő lehangoló kép ellenére a románok semmivel sem voltak elmaradottabbak, szegényebbek vagy ápolatlanabbak, mint más népek. A paraszt mindenhol paraszt, s mindenhol egyformán a természet része, viselkedése és életvitеле is ahhoz kötődik, ezért képtelen felfogni a civilizációs folyamatokat, s ellenáll mindennek, ami a régi rendet egy új, számára érthetetlen rendszerre szeretné lecserélni. A román országokat, legyen szó akár a szegényebb népcsoportokról, akár a gazdagokról, török–orosz behatások érik. A Szervezeti Szabályzat igyekszik ebbe a kulturális sokszínűségbe rendszert vinni, a politikai elit törekvései azonban nem látszanak és nem is érződnek.

Mint említettük a kötetnek kritikus pontját képezik a források. Míg a forrásviszonyok adottak, addig a hiányt betöltő szerzői fantáziának azért kisebb teret kellett volna engedni. Az egy-egy forrástörödre épülő rekonstrukciók ugyanis nem mindig meggyőzőek, az így megkonstruált múlt esetlegesnek és véletlenszerűnek tűnik, s bármennyire is igyekezze a szerző meggyőzni minket arról, hogy a hétköznapiak Európa más országaiban is hasonlóan zajlanak, olvasmányainkból tudjuk, hogy a helyzet ennél sokkal árnyaltabb. Továbbá úgy véljük, szerencsésebb lett volna török és orosz (esetleg erdélyi?) analógiákat, illetve forrásokat felhasználni, mintsem franciákat.

A sok lehetséges és lehetetlen ellenére ezt a kiadványt is, akárcsak a szerző korábbi munkáit, melegen ajánljuk a társadalomtörténet iránt érdeklődő minden történésznek és laikusnak. Ugyanis a kötet, amint azt a szerző záró soraiban megjegyzi, „ablak a múltra, segít megérteni azt, hogy miért gondolkozunk, úgy ahogy, miért élünk úgy, ahogy, s miért annyira eleven a múlt életünkben”.

**Fehér Andrea**

## Egy személyes vonatkozásokon messze túlmutató naplóról

*Márki Sándor naplói. I. 1873–1892.*

*Szerkesztette és sajtó alá rendezte Erdész Ádám. Gyula, 2015. 663+1 old.*

A napló valójában a visszaemlékezéssel rokon, ha nem éppen hozzá hasonló műfaja a történeti forrásoknak. Intim jellegéből következő primér „őszintesége”, „spontaneitása” avatja hitelesebb forrássá a visszaemlékezéssel szemben. Jellegéből következően mindkét forrásfajta szubjektív, mivel azonban a napló többnyire az események megtörténte után rövid idővel kerül lejegyzésre, tényszerűbb, hitelesebb legalábbis a napló írójának szempontjából, és ekként talán objektívebb forrásnak is minősül, csakis a leírás pillanatának vonatkozásában. Míg a visszaemlékezések esetében nemegyszer tetten érhető az utólagos magyarázkodás szándéka, a naplónál a szerzőnek nem áll szándékában sminkelni, azaz érdekeinek megfelelően módosítani, árnyalni a leírtakat. A napló célja frissiben rögzíteni a tényeket, az azokat kísérő hangulatokat és érzelmeket. Ezért is lehet számos kutatási terület kedvelt forrása, elsősorban a történetírásé, de nem veti meg sem az irodalom-, sem a művészettörténet, sem a politikatörténet. Egyéni jellege, a feljegyzett diszkrét vagy személyes vonatkozások, nemegyszer pedig kendőzetlensége világítja meg jelentős személyiségek cselekedeteinek vagy eseményeknek mozgatórugóit. Lehántva róla a szubjektivitás olykor torzító elemeit, korok és életpályák megismerésének elsőrendű forrása a napló.

Ha mindez áll a napló műfajának egészére, csak részben érvényes Márki Sándor naplója esetében. Szubjektivitása ellenére a napló első kötete, precizításra törekvő tárgyszerűségében a történész tárgyszerűsége törekvő tudatosságának a mintapéldája. A tizenkilenc évet felölelő 654 oldalas kötet a szó legigazibb értelmében napló, ugyanis 1873. május elsejétől 1892 legvégéig — egy-két, a szerző által jelzett kivételtől eltekintve — valóban napi „bontásban” tárgyalja a szerző által fontosnak vélt eseményeket. Az akkor húszéves Márki Sándornak nem ez volt az

első naplója, azonban az ezt megelőzőt/ megelőzőket, amint ő maga írja, eltépte. Csak sajnálhatjuk ezek pusztulását, akkor ugyanis többet tudnánk iskolai tanulmányairól és korábbi irodalmi (?), illetve tudományos jellegű próbálkozásairól. Még ha e korai naplófeljegyzések nem maradtak is meg, a hagyatékára nagyon is gondot viselő Márki rendszerezve megőrizte első verseinek kéziratát, akárcsak első – családi használatra készült – újságjait, vagy irodalmi, történelmi meg földrajzi vonatkozású cikkeit, tanulmányait, fordításait. „Nem kevesebb, mint egy tucat (12) füzetet állítottam össze gyerekkorbeli firkaimból. Írásaim rendezése közben akadtam rájuk, s ha már egyszer »elkövettem«, sajnáltam őket eldobni. Még 9 éves koromból is van ott [...] verseskönyv.” A napló első kötete Márki Sándor (1853–1925) történésznek, nagyon is mozgalmas egyetemi éveit idézi, majd a gimnáziumi tanár hétköznapijait egészen kolozsvári egyetemi tanári kinevezéséig (1892), életének apró, néha azonban nagyon is jelentőségteljes történéseit rögzíti az olvasó számára.

Nagy tévedés lenne, ha valaki, számba véve Márki írásait, pontosabban ezek mennyiségét és arányait, grafománnak minősítené őt. Szó sincs erről! Ő, aki már negyedik gimnazistaként, tizenöt (!) évesen megírta egy cikksorozatban Bihar vármegye történetét, széles látókörű, rendkívül érdeklődő és öröklé tanolni akaró ember volt fiatalkorától, pontosabban „iskolás korától” kezdve, s érdeklődése nem csökkent sem egyetemi évei alatt, sem később. Az állandó, tudáspótló érdeklődés hajtotta őt egész életén át, ez világlik ki naplójából, ez nagyon korán szárba szökken, mind terebélyesebb tudományos és társadalmi tevékenységéből is. A napló ténylegesen Márki életének hű tükré és lenyomata.

A kötet lapjain megelevenedik az egykor oly jellemző magyar „nagy család” képe. Az Almásy grófok

birtokát igazgató Márki János, Sándor és nyolc további, életben maradt gyermek apja, aki igazi *pater familiasként* gondoskodik gyermekei oktatásáról, többük egyetemi tanulmányairól. Ennek a gondoskodásnak a viszonzása az a rendkívüli tisztelet s mérhetetlen szeretet, amely gyermekei részéről övezi őt és feleségét; ékes bizonyítéka ennek akár Márki Sándor rendszeres levelezése szüleivel, akár a karácsony vagy édesapja névnapjának otthoni megünneplése Sarkadon testvéreivel együtt. Szégyenkezve/sajnálkozva jegyzi fel Márki, ha nincs ki létszámban az egész család, azaz a gyermekek és – természetesen! – családtagjaik egy-egy ilyen nagy ünnepen. Ma már el sem képzelhető az ilyen negyven-ötven fős vendégeskedés és főleg hangulat a családfő körül. A nagycsalád tagjainak életében bekövetkezett történések legalább annyira jelen vannak a napló lapjain, mint a nagy életfordulós események (házasságok, születések, elhalálozások). Márki rendszeresen megemlékezik édesanyja haláláról, melynek évfordulóján, mindig gondoskodott arról, hogy koszorú kerüljön a sírjára. Egymás megsegítése, ha a helyzet úgy kívánta, szintén a legtermészetesebb volt ebben a családban. De az volt a rendszeres megemlékezés felesége születésnapjáról néha első találkozásukról vagy házassági évfordulójukról, leánykájuk születésnapjáról, s az ilyenkor átadott ajándékokról. A család- és gyermekkultusz egykori képe tárul fel előttünk, a szülői gondoskodás apró figyelmességei, majd a folyamatos anyagi segítség az egyetemi tanulmányait folytató Márki esetében.

Külön figyelmet érdemelnek azok a feljegyzések, melyek megvilágítják az otthonról kapott szokásos, netán nagy ritkán a rendkívüli okok miatt kért, anyagi segítséget, de mellettük a részletesen felsorolt évi jövedelmeket s ezeken belül a saját szerzeményeket. A diák, majd immár tanár Márki életvitelére is fény derül ezekből a bejegyzésekből, akárcsak arra, hogy milyen „hazaival” gondoskodtak az otthoniak, utóbb már csak édesapja fiáról, majd később annak családjáról. A jövedelmek és kiadások precíz összesítése mai összevetésben egy sokak számára irigylendő egyetemi hallgató, illetve tanári életet villant fel az olvasó előtt, söröző kávéházi élettel, nemritkán otthon

különböző családi ünnepek jó hangulatú borozásaival vagy éppen táncolással, bálozással. Márki kedvelte az ilyen alkalmakat (diákbálok, születésnapok vagy a különféle megbeszéléseket követő koccintások), amikor újabb és újabb „bruderkedésekre” került sor, amelyeket fiataloktól regisztrál a napló írója, akár ma már ismeretlenek egész soráról van szó, akár például kortárs vagy később híressé lett történészekről, írókról.

Márki egyetemi tanulmányainak során tudomást szerezhettünk nem csupán arról, hogy száz kötelező óra helyett százhatvanat hallgatott, de arról is, hogy miként járt haza egyes tanáraihoz, hol elolvasandó vagy átírandó oklevelekért vagy csak szakmai beszélgetésekért (Nagy Iván), hol társaival együtt élvezett vendéglátásért (Kerékgyártó Árpád). De maga Márki is szervezett egyetemi hallgató társainak szakmai kirándulásokat Budapest környékére (pl. Rómer Flórisssal, a modern magyar régészet egyik nagy jelesével vagy Henszlmann Imrével). Mindebből egy nagyon is elgondolkoztató, patriarkális egyetemkép rajzolódik ki az olvasó előtt, amikor is a professzorok befogadták otthonukba, tudományos műhelyükbe az érdeklődő fiatalokat, sőt támogatták őket a későbbiek során is.

Márki Sándor szellemi mozgékonyágát, sokoldalúságát, sokrétű érdeklődését, ám egyben az egyetemi évek sokszínűségét ismerhetjük meg a naplóbejegyzésekből. A mára, sajnos elfeledett, nagyon is ajánlatos történelem–földrajz párosítás mellett, „második” szaknak az irodalmat vette föl, ami egyszerre tükrözte érdeklődését, tehetségét és munkabírást. Jó ideig nem dőlt el, történész, irodalmár vagy földrajztudós lesz-e. Korai művei sorában, de későbbi tanulmányaiban is jelen van ez a többszínűség, ami többletértéket biztosít műveinek, írásainak. Tanárkodása idején ezért is tanít Márki jó ideig nem csupán történelmet, hanem földrajzot is. Történelmi érdeklődését megkettőzte a nagyfokú érdeklődés az egyes események földrajzi háttere, nemkülönben a nyitottság a társadalmi kérdések iránt. A fiatal egyetemi hallgató egyéni adottságainak és rendkívüli energiájának köszönhetően volt képes egyszerre ígéretes historikus, földrajztudós, irodalmár és bibliográfus

lenni. Az ő nevéhez fűződik az első bibliográfiai jellegű magyar szaklap elindítása és működtetése két éven át (Irodalmi Értésítő), melyet nem csupán hazai szakemberek, hanem a német szakirodalom is üdvözölt. E lapnak a megjelentetése tette ismertté Márkit már egyetemi hallgató korában egy rendkívül széles társadalmi körben, hiszen szerzők és a majdani szerzők keresték fel őt kéréseikkel, akárcsak a kortárs történészek közül is nemegy. De ismertté lett korai közéleti tevékenységének köszönhetően, például amikor öngyógyító diákegyletet hozott létre, akkor is, amikor színházi-zenei előadásokat szervezett neves (!) kortárs művészek részvételével. Sokoldalúsága és jó szervezőkészsége eredményeként így lehetett egyetemi hallgató korától több egyesület vezetőségi tagja vagy éppen elnöke.

Nemcsak a családi események, hanem ismerősök, egykori iskolai vagy egyetemi társak, politikusok halálának híre is bekerül a naplóba. Egyetemi hallgatóként Márki eljár a képviselőház üléseire. Magyar politikusok, írók, művészek, esetleg más (országos vagy vidéki) közéleti szereplők halálhíre legalább annyira érdekesnek tűnt a feljegyzésre, akárcsak a találkozások velük bárhol az országban, ahol Márki megfordult.

Egyetemi éveinek során megmutatkozó képességeinek, bibliográfusi és korai kutatási tevékenységének, majd saját közleményeinek köszönhetően Márki Sándor kapcsolatba került a 19. század második felének majd minden jelentős történészével, nem egy földrajztudóssával is. Egyetemi tanulmányai során nem csupán a Földrajzi Társulat, hanem Történelmi Társulat és az Akadémia tudományos felolvasó üléseit is látogatta, nemritkán kommentálta is az elhangzottakat. A napló számos adalékkal szolgál azok hatására életére és munkásságára, illetve művei megjelenésére vonatkozóan. Egyetemi éve alatt, eleinte kezdőként, később mind ismertebb történészként maga is részt vesz a magyar tudományos életben, eleinte földrajzi és történeti kutatásaival, később mindinkább az utóbbival. Ennek ellenére Márki egész életében továbbra is minden alkalmat felhasznál arra, hogy felfedezze egyelőre addig ismeretlen vidék nevezetességeit, földrajzi adottságait. A Turinban élő idős Kossuthnál

tett látogatás egy több száz főnyi, közéleti személyiségekből álló küldöttség tagjaként, majd ezt követően több nyugat-európai ország meglátogatása külön színfoltja a naplóban, egyben bizonyítéka Márki landadlatlan érdeklődésének.

A napló hű tükrö a fiatal történész tudományos tevékenységének is, ő ugyanis feljegyezte egyes művének mind elkészültét, mind kiadási körülményeit, de ezek megjelenésének pontos időpontját. Szívós és sokrétű, egyben megbízható tudományos tevékenysége során mindig a teljességre, valamennyi ismert forrás feldolgozására törekedett. A számos tankönyv-átdolgozás vagy fordítás mellett kisebb-nagyobb cikkei, tanulmányai mind ismertebbé tették. Korai Dózsa-monográfiája (*Dózsa György és forradalma*. Bp. 1883) egyik legjelentősebb műve e korszakból, radikális elkötelezettségével kiváltotta nemzeti szemléletű kollégája ellenszenvét. Ez jödeig és több rendben is megakadályozta megválasztását az akadémia levelező tagjai közé, amire végül csak 1892-ben került sor.

Márki sokrétű tudományos tevékenysége és közéleti szereplése mellett magánéletének számos eseményét (tanári diploma, doktori cím megszerzése, katonai szolgálata stb.) és személyes vonatkozású történések sorát (nagykorúsága, első borotválkozása, első elszívott szivarja, első öltönyének elkészülte, tarokkozásai, betegségei stb.) ismerhetjük meg. Csak az érdekesség kedvéért ideiktatjuk a végzős egyetemi hallgató/jövendőbeli tanár „stafirungját”, pontosabban „fehémeműit”: „Van 24 ingem, 16 lábravalóm (mondjuk gatyá), 6 párnahaj, 5 lepedő, 30 fehér zsebkendő, 6 törülköző 14 pár kapca, 18 pár lábravaló (lábtakaró?).” (92)

Tehetségének és szorgalmának köszönhetően a frissen végzett fiatal Márki Sándor előbb az aradi líceum kedvelt tanára. Széles körű közéleti tevékenységének köszönhetően (a Kölcsey Egyesület elnöke, megbízatása Arad monográfiájának az elkészítésére) a helyi társadalom elismert személyisége lesz. Tanári tevékenységével párhuzamosan jelentős történeti tevékenysége elismeréseként 1886-tól Budapesten folytathatja tanári tevékenységét, hogy mindezek méltó betetőzéséért 1892-ben válasszák

meg a magyar tudományos Akadémia levelező tagjának, és kinevezték a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanárának.

A személyes vagy családi vonatkozású események színes és nagyon érzékletes egybefonódása a tudományos és a közélet eseményeivel elevenedik meg Márki naplójának lapjain. Iróniája, önkritikája végigkíséri bejegyzéseit. A majdani komoly történész nem átalotta ilyeneket leírni: „Különben, tréfán kívül, többet ér egy-két szívből fakadó kacaj, mint a *Codex Patrius*nak egy-egy kötete.” Stílusa könnyed és humoros, jókedvű szerzőről árulkodik („Ha az ember nem láthatja a bécsi nemzetközi kiállítást, nézze meg legalább a gyulai marhavásárt; az is valami.”). És nemcsak írói vénája volt, hanem jól is verselt családjá, barátai, kollégái nagy örömeire.

Rendkívül színes, lényegre törő, néha egészen részletes feljegyzései egy adott pillanat szerinte fontos történéseit rögzítik, lett légyen szó találkozásokról, eseményekről, tanári vagy történészi tevékenységéről, utazásairól, önkéntes könyvtár- vagy levéltárrendezésről stb. Az amúgy teljességre törekvő és precizításra sokat adó fiatal történész egy hiányos statisztika általa improvizált adata kapcsán kellő önironiával mentegeti az általa „alkalmazott” módszert („Az én eljárásom sem igen menthető, de ha kapu van nyitva a lelkiismeretlenségnek, úgy járunk el, hogyha már nem nyújthatunk való adatokat, nyújtunk legalább valószínűket.”)

Mindent összefoglalva nagyon értékes, személyes vonatkozásain messze túlmutató naplót tart kezében az olvasó, amely átfogó képet tár elénk a 19. század utolsó negyedéről, annak számos közismert – főleg történész – szereplőjéről. Ha van történelmi forrás, amely a „la vie quotidienne” elvárásainak és kutatóirányzatának megfelelő, úgy Márki Sándor naplója nagyon is az. Nem tudjuk, hány kötetben fog megjelenni a tisztességes kort megért és arról folyamatosan beszámoló Márki Sándor naplója, tény azonban, hogy tartalmát tekintve is naplójának első kötete

nagyon élvezetes olvasmány, egyben jelentős forrás nem csupán a történész életének első szakaszára vonatkozóan, hanem egyben a korra is, amelyben élt. Széles körű érdeklődése eredményeként a napló gazdag tárháza egy sor olyan adatnak, amely egyrészt a korabeli mindennapokról, másrészt annak szereplőiről nyújt nagyon színes és érzékletes képet. Az irodalmi és zenei élet vagy a politikai és tudományos élet szereplőiről tudhatunk meg személyes hangvétellő, hol anekdotikus, hol jó megfigyelőre valló tényeket, eseményeket, adalékokat.

Az eleve nagyon terjedelmes napló első kötetének példás tördelése, illetve a kitűnő szerkesztési koncepció áttekinthető és jól követhető szöveggel örvendezteti meg az olvasót. A napló kiadóját dicséri, hogy jegyzetei segítségével érthetővé tette a mai olvasó számára a szöveg minden olyan részét, mely néha csak utalásszerűen vagy csak töredékesen említ személyeket, műveket, eseményeket. Rendkívül időigényes, mondhatni sziszifuszi munkával a szöveg gondozójának sikerült azonosítania elsősorban Márkinak, de a mára már teljesen elfelejtett kortársaknak a naplóban akár csak töredékesen megemlített műveit, korabeli sajtóban megjelent cikkeit vagy tanulmányait, megadva azok teljes könyvészeti leírását. Hasonlóképpen a jegyzetek segítenek egyes személyek azonosításában vagy pontosítják a szövegben említett események időpontját, körülményeit, illetve szolgálnak azok jobb megértéséhez adatokkal. Mindezek az azonosítások, amelyek együttesen nem kevesek, a kiadó tiszteletre méltó alaposágáról tesznek tanúbizonyságot, ami magyarázza, miért is tartott oly sokáig a napló első kötetének megjelenése.

A számtalan személy- és helynév, illetve sajtótérkép elengedhetetlenné teszi a jövőben egy személy- és helynévmutató elkészítését, bár féltő, hogy erre már csak a teljes napló megjelenése után, azaz elég sokára kerül majd sor.

**Vekov Károly**



## EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

### Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2015. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2015-ben akárcsak az előző éveiben eredményesen működött intézményeit: kutatóintézetét, könyvtárát, kiadóját, a hét szakosztályt, valamint a hat fiókegyesületet. Ugyanakkor szorgalmazta, segítette a kutatás iránt érdeklődő ifjúsági kutatócsoportok, kutatóműhelyek és szakcsoportok tevékenységeit is.

A magyar tudományos élet mozgatórugójaként kutatásokat ösztönzött, tudomány-népszerűsítő tevékenységeket látott el, s szoros kapcsolatot ápolt a társintézményekkel. Programjaival kibontakozási teret biztosított a tudományok pártolóinak, művelőinek egyaránt, akik között fellelhetők mind a tapasztalt nyugalmazott egyetemi oktatók, mind az aktív tanárok, kutatók, s a fiatal nemzedék (kutató, egyetemi hallgató, doktorandusz) is, akiket igyekezett bevonni a tudományos élet vérkeringésébe.

Az EME szakosztályai, fiókegyesületei révén törekedett a helyi közösségi tudományos élet fenntartására, fellendítésére, s a társintézményekkel, partnerekkel hatékonyan, eredményesen együttműködött.

Az EME Kutatóintézetének tevékenysége 2015-ben is eredményes volt. A belső munkatársak szakmai eredményei, elismertsége révén kijelenthető, hogy valamennyien „az erdélyi magyar tudományos közélet kiemelkedő szereplői”. Az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkát is támogatott. A kutatásban részt vett fiatal kutatók, egyetemi hallgatók munkájának irányítását egyetemi oktatók vállalták, ezzel segítve, ösztönözve az egyetemen folyó kutatási tevékenységeket.

Kiadónk fontos publikációs tevékenységet végez, egyre több az elismert s díjazott kiadványunk. Mint tudományos kiadó a terjesztésre is nagy hangsúlyt fektetett, arra is odafigyelt, hogy jelen legyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt a kiadványainkat bemutattuk felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt vettünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is.

Intézményünk folyamatosan bővíti, fejleszti szabad hozzáférésű repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárát, melyben helyet kapnak mind az EME régi kiadványai, gyűjteményei, mind a friss tanulmánykötetek, publikációk, s az egyes kutatások és rendezvények dokumentumai is.

A 2015-ös év részletes tevékenységéről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

## A 2015. év eredményei számokban

A 2015-ös év számokban: Az elmúlt évben az EME összesen 103 rendezvénynek (melyből 21 könyvbemutató, 26 konferencia, négy kiállítás és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 14. fórumán fél ezer résztvevő volt 7 szakosztály és 4 fiók-egyesület rendezvényein, tizenöt helyszínen 227 előadás hangzott el 316 szerzőtől, összesen mintegy 500 fő részvételével.

Kiadványaink mérlege: 25 könyv, 8 folyóirat (négy Erdélyi Múzeum, egy *Acta Scientiarum Transylvanica*, két Orvostudományi Értesítő, egy *Dolgozatok*). A digitális adattár állománya az elmúlt év végére 21.000 tételre gyarapodott.

Az EME tavaly összesen 29 kutatási programot működtetett 13 főállású és 28 külső munkatárs révén.

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2016 közötti időszakban tagjaink létszáma 2686, melyből 1637 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1049 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2015-ben 168 új tag lépett be Egyesületünkbe. Egyesületünknek 85 alapító és 48 (29 élő) tiszteleti tagja van.

## Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2015-ben is konferenciák, tudományos tanácskozások színesítették, melyekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

### Központi rendezvények

November 20–21-én került sor *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* fórum tizennegyedik rendezvényére. A 2015-es fórum központi témája *A tudomány evolúciója: a valóság és a virtuális világok*, a rendezvény fővédnökségét Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta el. A konferenciát Sipos Gábor, az EME elnöke nyitotta meg, és köszöntőt mondott Kocsis Károly, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, valamint Mile Lajos kolozsvári főkonzul.

Az idén a plenáris ülésen tizennyolc előadás hangzott el, a nyitó előadást az MTA elnöke, Lovász László tartotta *Szépség és matematika* címmel, aki először tisztelte meg jelenlétével az Erdélyben megtartott magyar tudomány napját.

Ezt követően intézményvezetők tartottak beszámolót a gondjaikra bízott tudományos műhelyek kutatómunkájáról és tudomány-népszerűsítő tevékenységéről. Nagy László rektorhelyettes rajzolta fel a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tudományos térképét, ezután következett Dávid László, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektora (*Tudományos kutatás a Sapientia EMTE-n. Célok; feltételek és elért eredmények*), és Bányai Éva, a Bukaresti Egyetem Idegen Nyelvek és Irodalmak Karának hungarológiai csoportvezetője nyújtott átfogó képet az egyetem múltjáról, jelenéről és jövőjéről, az elérendő célokról. Ezt követően az egyetemi tanárok sorában Buzogány Dezső, a Református Tanárképző Kar és a Protestáns Teológiai Intézet oktatója ismertette az általa vezetett kutatócsoport munkáját, míg Szilágyi Tibor, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tanára az orvosbiológiai kutatásokról beszélt a közönségnek közérthető formában. Biró

A. Zoltán intézményvezető Csíkszeredából (KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) *Szakmai és társadalmi szerep – Társadalomtudományi kutatóműhely* címmel tartott előadást. Horváth István, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vezetője az első hét év tudományos munkásságáról értekezett. Lázok Klára, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár osztályvezetője, videóüzenetben küldte el *A Teleki–Bolyai Könyvtár tudományos, illetve tudomány-népszerűsítő tevékenysége 2013–2015* című előadását.

Erdélyi múzeumigazgatók (főként a történelmi Székelyföldről, de a szatmárnémeti múzeum aligazgatója is) ismertették intézményeik hozzájárulását a régió kulturális és tudományos életéhez: Vargha Mihály, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum éléről (*Utak és irányok a Székely Nemzeti Múzeum életében*), Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója (*Centrum a végeken – A Csíki Székely Múzeum tudományos munkája*), Miklós Zoltán-István, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum vezetője (*Értékorientált jövő-építés*), Soós Zoltán, a Maros Megyei Múzeum igazgatója (*Múzeumfejlesztési stratégiák a Maros Megyei Múzeumnál. Műemlékvédelem, kutatás és állománygyarapítás*), Csörgő Tibor, a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum igazgatója (*A felzárkózás évtizede (2005–2015). Tudomány és közművelődés a Tarisznyás Márton Múzeumban*), valamint Szöcs Péter Levente (*A Szatmár Megyei Múzeum gyűjteményei és tudományos kutatásai. Eredmények és lehetőségek*).

A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság elnöke, Jakab Albert Zsolt tudományszervező tevékenységükről számolt be, és rendezvénysorozatunk tizenhárom éves pályafutásában először mutatkozhatott be a Kolozsvári Magyar Diákszövetség is, jelenlegi elnöke, Rész Konrád a KMDSZ tehetséggondozó aktivitásáról tartott előadást.

Az előadás-sorozatot a házigazda intézmény főtitkárának, Bitay Enikőnek a beszámolója zárta, *A múlt értékei, a jelen kutatásai, a jövő céljai az Erdélyi Múzeum-Egyesületben* címen ismertette az EME kutatóműhelyeiben, könyvtárában, szakosztályaiban folyó tudományos kutatómunkát és tudomány-népszerűsítő tevékenységet.

Az ünnepi megnyitón sor került a Gr. Mikó Imre-emléklapok átadására: Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Sipos Emese gyógyszerész, Mező Piroska és Kerekes György szerkesztők részvételével kitüntetésben.

A rendezvénysorozat második napját az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályai, fiók-egyesületei szervezték. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben szakosztályi rendezvény célja kettős: seregszemléje a helyi kutatók munkájának, és közvetít a tudomány eredményeit megismerni akaró hallgatóság felé. A szakmai előadások (a bölcsészet-, természet-, orvosi, agrár-, műszaki tudományok területéről) 7 szakosztály és 4 fiók-egyesület keretében és tizenöt helyszínen folytak. Nagyszámú érdeklődő fordult meg ezeken a napokon is a szakterületi rendezvényeken, 227 előadás hangzott el 316 szerzőtől, összesen mintegy 500 fő részvételével.

Október 10-én került sor az EME rendezésében Kolozsvárott a *Hivatalnok-értelmiség a kora újkori Erdélyben* c. konferenciára. A rendezvényen összesen 10 előadás hangzott el, a délutáni program végén pedig Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. c. kötetét mutattuk be. Az előadók neves erdélyi és magyarországi intézményeket képviseltek (MTA BTK Történettudományi Intézet – Budapest, Debreceni Egyetem, Középkori, Kora Újkori Magyar Történelmi és Segédtudományi Tanszék, Román Akadémia Társadalomtudományi Kutatóintézete – Szeged, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, EME Kutatóintézete).

## Kiállítások

A műszaki tudományok szakosztálya fennállásának 25 éves évfordulójára szervezett kiállítást (február 21-én) *A műszaki tudományosságért* címmel, amelynek plakátjain a szakosztály főbb tevékenységeit, eseményeit, technikatörténeti kutatásait, az eddig kiadott köteteit tekinthették meg az érdeklődők, felelevenítették a húsz éve rendszeresen megszervezett Fiala Műszaki Tudományos Ülésszakát, valamint a tizenöt éve rendszeresen megszervezett Műszaki Tudományok Ülésszakot, ugyanakkor a szakosztály elhunyt alapító tagjaira emlékeztek.

A Kolozsvári Magyar Napok keretében tartott *Kolozsvár ipartörténete* rendezvényen, augusztus 21-én, a *Tehnofrig őrzött emlékei* című fényképtárlat nyílt meg a Sapientia–EMTE épület előcsarnokában.

2015. október 15–22. között az EME ipartörténeti gyűjteményeinek válogatott anyagával vetünk részt a *Ki hol dolgozott?* című kolozsvári ipartörténeti kiállításon a Tranzit-házban.

Az elmúlt évben először megszervezett Kolozsvári Magyar Napok Téli Fesztiválja alatt az *Őslénytani leletek az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében* című kiállításra várta intézményünk a látogatókat.

A kiállítások poszterei megtalálhatók az Erdélyi Digitális Adattárban.

## Fontosabb események kronológiai sorrendben

2015. január 7-én Mile Lajos kolozsvári főkonzul és Albertné Simon Edina konzul asszony látogatta meg az EME-t, a látogatóknak az egyesület elnöke és főtítkára mutatta be intézményünket.

Január 28-án Budapesten az EME elnökét és főtítkárát Lovász László, az MTA elnöke és Kindert Judit titkárságvezető asszony fogadta.

Január 28-án az MTA Könyvtár- és Információs Központ Agora programja keretében az EME legújabb kiadványait mutatta be Biró Annamária felelős kiadó és Sipos Gábor elnök. Bitay Enikő főtítkár *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület természettudományi és műszaki kiadványai – rövid történeti áttekintés* címmel tartott előadást.

Február 22-én a kolozsvári Operabálon Egyesületünk a Kolozsvár jelképe (Emblema de Cluj) kítüntetésben részesült, a kítüntetéssel járó érmet és az oklevelet Vákár István, a Kolozs Megyei Tanács alelnöke nyújtotta át az EME elnökének.

A márciusi közgyűlésen Kerekes Lászlót és Farkas Zoltánt választották egyesületünk tiszteleti tagjává, valamint a választmány egyharmadának megújítására is sor került. Brendus Réka Gr. Mikó Imre-emléklapban részesült az EME folyamatos működésében és az erdélyi magyar tudományművelésben nyújtott támogatásáért, Ősz Sándor Előd pedig Gróf Mikó Imre-díjat kapott a *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* c. forráskiadvány sajtó alá rendezéséért. A közgyűlést megtisztelte jelenlétével Kocsis Károly, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, Tarnóczy Mariann osztályvezető, valamint Donkó Szilvia konzul.

Április 18-án Závodszy Péter Széchenyi-díjas magyar biofizikus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja látogatta meg Egyesületünket, akit Bitay Enikő, az EME főtítkára és Uray Zoltán sugárbiológus, az EME tiszteleti, az MTA külső tagja fogadott.

Maróth Miklós akadémikus és Jeremiás Éva professor emeritus (ELTE) közvetítésével május 11-én Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát fogadta Bitay Enikő főtítkárt és Papp Kinga kutatót, a

látogatás alkalmából Dénesi Tamás igazgató bemutatta az apátság könyvtárát és levéltárát, ugyanakkor létrejött a két intézmény közötti cserepartneri kapcsolat is. A látogatás emlékére a Főapátsági Levéltárban őrzött, 1575-ben öntött kolozsmonostori hiteleshelyi pecsétnyomó másolatát ajándékozták egyesületünk gyűjteményének.

Május 19-én Vékás Lajos, Széchenyi-díjas magyar jogtudós, egyetemi tanár, az MTA alelnöke látogatta meg Egyesületünket, Sipos Gábor elnök és Bitay Enikő főtitkár fogadta a látogatókat.

Június 19-én dr. Barnabás Beáta akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese, Gémesné dr. Juhász Anikó, az Élettudományi Titkárság osztályvezetője és a IV. Agrártudományok Osztály szakreferense és Nagy Marianna titkárságvezető voltak Egyesületünk vendégei, a látogatókat Sipos Gábor és Bitay Enikő fogadta, és mutatták be intézményünket.

Az immár hatodik alkalommal megszervezett Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 18–23. között intézményünk több rendezvénnyel szerepelt. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi szakosztály augusztus 17-én és 21-én *Írók otthona, Kolozsvár. Séta Kolozsváron: egykori írólakások feltérképezése* címmel szervezett szakmai sétát Gaal György és Egyed Emese vezetésével. A Természettudományi Szakosztály és az Agrártudományi Szakosztály augusztus 18-án és 20-án szervezett előadás-sorozatot, ahol Kékedy-Nagy László: *Dizájner drogok*, Veress Éva: *Az én biokertem*, Tóthpál Tamás: *Kolozsvár környéki barangolások* és Uray Zoltán: *Az ionizáló sugárzások rákkeltő hatásairól* előadásai hangzottak el.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya folytatta a Kolozsvár ipartörténete előadás-sorozatot, augusztus 18-án László F. Csaba: *Az „UNIREA” üzem története* című előadása hangzott el, és találkozóra került sor az Unirea üzem egykori alkalmazottai és az érdeklődők részére. A rendezvény jellegéje: „Hozz magaddal egy emléktárgyat!” Augusztus 21-én az ipartörténeti előadás-sorozat hatodik kiadásaként előadással, kiállítással és filmvetítéssel egybekötött találkozót szerveztek az egykori Tehnofrig üzem alkalmazottai és az érdeklődők részére. A rendezvényen Bitay Enikő tartott előadást az EME ipartörténeti táráról, valamint Jenei Dezső életútját ismertette, majd Fischer István 1971-ben készült *Jegyenék a nádas partján – Arcképvázlatok egy gépgyárból* c. filmjét vetítették. A rendezvény az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, a román televízió bukaresti magyar adása és a Sapientia-EMTE közös szervezésében zajlott.

A Kolozsvári Magyar Napok alatt egyesületünk a BBTE Földrajz Intézetével, illetve a Szent Mihály-plébániával közösen szervezte meg a Szent Mihály-templom tornyának a látogatását Talpas János vezetésével. Ugyanakkor Sipos Gábor, az EME elnöke vezetett látogatást a Központi Egyetemi Könyvtárban.

December 3-án az MTA Könyvtár- és Információs Központ Agora programja keretében az EME legújabb kiadványait mutatta be Biró Annamária felelős kiadó és Sipos Gábor elnök. Bitay Enikő főtitkár *Tudományos kutatás – digitális gyűjteményfejlesztés* címmel tartott előadást.

## Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Intézményünk a 2015-ös évben is fontosnak tartotta, hogy együttműködjön hazai és határon túli tudományos, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Közös rendezvények, kutatások és kiadványok valósultak meg ezen együttműködések eredményeként. Az együttműködések, kapcsolatok fenntartása, erősítése, ezek számának bővítése továbbra is egyesületünk célkitűzései

közé tartozik, mivel ezáltal gazdagodik saját és a partnerintézményeink programja, tudományos tevékenysége.

Május 4-én a Magyar Tudományos Akadémiával kötött megújított együttműködési megállapodás ünnepélyes aláírására került sor Budapesten az MTA évi rendes közgyűlésén, a Külső Tagok Fóruma keretében. Az együttműködési megállapodást kézjeggyével látta el Lovász László, az MTA elnöke és Kocsis Károly, a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke, illetve Sipos Gábor, az EME elnöke és Bitay Enikő, az EME főtitkára.

Március 19-én a Magyar Professzorok Nemzetközi Szövetségével kötöttünk együttműködési megállapodást a Fialat Műszakiak XX. Tudományos Ülésszakának ünnepi megnyitóján (aláírók: Sipos Gábor, az EME elnöke és Dudás Illés, az MPNSZ elnökségi tagja) a két szervezet közötti kapcsolat erősítése és a tudományos együttműködés fejlesztése érdekében.

## Könyvbemutatóink

A 2015-ös évben 21 könyvbemutatonak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel. Bemutatott saját kiadványaink: az Erdélyi Múzeum 2014/4-es száma, Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*, Vajda András: *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen*, Szalma Anna-Mária: *A fénykép a mindennapi életben. Fényképkorpuszok antropológiai elemzése*, Czégényi Dóra: *A mágikus erejű pap. Szerepek és helyzetek*, Keszeg Vilmos (szerk): *Lokális történelmek. A lokális történelem alakzatai*, Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei II. 1607–1658*, Fazakas Áron: *Filmhanglexikon*, Türk, Erich: *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud – Három észak-erdélyi megye orgonatója: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye*, Keszeg Anna: *A holdbéli völgy képelete*, Péntek János: *Történesek a nyelvben a keleti végeken*, Sorbán Angella: *Ó, a Nyugat, a Nyugat! Migráció és gazdasági kultúra. Az erdélyi perspektíva*, Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*.

## Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2016 közötti időszakban tagjaink létszáma 2686, melyből 1637 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1049 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2015-ben 168 új tag lépett be Egyesületünkbe.

2015-ben összesen 624 rendes tag és 180 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2011–2015 közötti időszakban 1879 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van. A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2015-ben is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.



## Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályok: A szakosztályok tevékenysége az elmúlt évben is sokrétű és szerteágazó volt, legfőképpen ismeretterjesztő, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket tartottak. Az egyes szakterületeken a tudományos közösséget erősítették, s kutatási tevékenységeket is felvállaltak. Tevékenységükkel hozzájárultak az EME könyvkiadási programjaihoz, valamint a tudományos publikációk számának növeléséhez. Mindemellett aktívan ápolták az intézményközi kapcsolatokat, és folyamatosan erősítették az egyetemeken folyó oktatói, kutatói tevékenységeket.

1. A Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 2015-ben a megszokott módon folytatta tudományos (kutató és tehetséggondozó, illetőleg tudomány-népszerűsítő) és kulturális tevékenységét önállóan vagy az EME Kutatóintézetével, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel, a Bolyai Társasággal, a Kriza János Néprajzi Társasággal, a Kincses Kolozsvár Egyesülettel és a Láthatatlan Kollégiummal együttműködve. Nemzetközi részvétellel megszervezett és szűkebb körű tudományos tanácskozások, felolvasások, kerekasztal-beszélgetések, könyvbemutatók, illetőleg előadással egybekötött könyvbemutatók zajlottak az év folyamán, és ismét gazdára talált a pályakezdeket illető Debüt-díj, melyet Demeter Zsuzsa kapott. Január 12-én Szabó Ágnes irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem tanára, Kazinczy *Erdélyi levelek* című könyve kritikai kiadásának sajtó alá rendezője volt a szakosztály meghívott előadója, előadásának címe: *Erdély Kazinczy szemével*. Február 25-én Gulyás László Szabolcs történész, a Nyíregyházi Főiskola Történettudományi Intézete adjunktusa *A jobbágyköltőzés szokásjoga a középkori Magyarországon* címmel tartott előadást, március 5-én Józsa Miklós irodalomtörténész vetített képes előadására került sor *A Bethlen Kollégium, a műzsák hajléka* címmel. Május 5-én Lőrincz György Székelyudvarhelyen élő író, szociográfus, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány kutatóriumának elnökét újabb prózaköteteiről, művelődésszervező munkájáról Egyed Emese kérdezte. Április 28-án Martos Gáborral, illetve Topor Tündével, a budapesti *MúzeumCafé*, a múzeumok magazinja és az *ArtMagazin* művészeti magazin főszerkesztőivel Egyed Péter beszélgetett. Május 8-án az EME Kutatóintézetével közösen szervezett középkor-történeti előadás és könyvbemutató keretében került sor Hegyi Géza (történész, az EME Kutatóintézete) *Erdély birtokviszonyai a 14. század közepén* című előadására. Május 21-én *Hogyan ne olvassunk Rousseau-t? Téveszmék Az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című művel kapcsolatosan Marso Paula (Budapest) tartott előadást. November 2-án kultúráról, nyelvhasználatról, identitásról Főnyad Pál nyugalmazott lelkésszel, az ausztriai német és magyar evangélikus közösségek ismerőjével Egyed Emese irodalomtörténész beszélgetett. December 16-án *Campo Chigla = Câmpul Chilia = Ongloş (avagy hol húzódtak meg a székelyek Attila birodalmának elromlása után)* címmel Sántha Attila tartott előadást.

Konferenciákat is szervezett a szakosztály: máj. 29–30-án *Elmozdulás: idő- és diszciplína-közöttiség – Tehetséges Fiatal Kutatók Fóruma* címmel a BBTE Láthatatlan Kollégiuma és az EME I. Szakosztálya közös rendezvénye zajlott szegedi és kolozsvári egyetemi hallgatók, doktoranduszok részvételével, a rendezvény részét képezte egy beszélgetés Király László költő-műfordítóval. Október 15-én *A kolozsvári magyar néprajzoktatás és -kutatás: tudománytörténet és kulturális örökség* címmel a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen szervezett konferenciára került sor. Október 1-én Nyelv- és Névtörténeti Műhelytalálkozót szerveztek a Magyar Nemzeti Helynévtár aktuális kérdéseiről Debrecenben (ezen Tamásné Szabó Csilla, András Zselyke is részt vett). 2015. október 15-én az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel közösen *130 éves az EMKE* c. interdiszciplináris konferenciát szervezett.

Könyvbemutatókat is szervezett a szakosztály, ahol az EME kiadványain kívül az alábbi köteteket mutatták be: február 25-én *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743.* (szerk. Kiss András–Pakó László–Tóth G. Péter, Balassi Kiadó, Bp., 2014, A Magyarországi Boszorkányság Forrásai. Város történeti Források 4.), valamint a *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. Klaniczay Gábor–Pócs Éva (Balassi Kiadó, Bp., 2014) c. köteteket Peti Lehel és Bokor Zsuzsa néprajzkutatók mutatták be. Április 1-én Biró Annamária irodalomtörténész mutatta be az *Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig* című, a VII. Hungarológiai Kongresszus kiadványai sorozatát záró tanulmánygyűjteményt (Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, szerkesztette: Egyed Emese). Május 8-án az *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* IV. 1360–1372. (Jakó Zsigmond kéziratát kiegészítette és szerkesztette Hegyi Géza és W. Kovács András. MNL OL – MTA BTK TTI, Bp., 2014) című kötetet Fejér Tamás, az EME kutatóintézete történésze mutatta be. Október 15-én Kristóf György (1878–1960) irodalomtörténész, egyetemi tanár halálának 50. évfordulójára való megemlékezés keretében Berki Tímea bemutatta a *Kristóf György: Magyar irodalom a Királyhágón innen és túl (Irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányok, megemlékezések) c. kötetet.* Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2015-ös tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte, melyek témája változatos volt, és jelentős érdeklődést váltottak ki a résztvevőkből. A munkaterv, valamint utólagos kiegészítések szerint az alább felsorolt előadások hangzottak el: január 29-én Palló Gábor: *Magyar tudós-zsenik* (DVD-vetítés), február 6-án az Agrártudományi Szakosztállal közösen szerveztek filmvetítést, ahol Xantus Gábor és Xantus Áron: *Úttalan utakon. Dokumentumfilm a kaland az Antarktiszról Borneóig* tekintették meg az érdeklődők. Március 26-án az Agrártudományi Szakosztállal közösen szervezték a *Palocsay Rudolf Emlékkonferenciát*, ahol Farkas Zoltán, T. Veress Éva, Wagner István tartottak előadást. Április 30-án Karácsony Károly: *Hajnalban kialudt gyertyaláng. Divéky Ferenc (1848–1869) szatmári botanikus munkássága.* c. könyvét mutatta be Bartók Katalin és a szerző. Május 28-án Csavdári Alexandra tartott előadást *Love story vegyvületekben* címmel. Június 25-én az Agrártudományi Szakosztállal közösen köszöntötték Csávossy Györgyöt születésének 90. évfordulóján. Szeptember 24-én Mócsy Ildikó *Épített környezetünk* c. előadása, október 29-én Vallasek István *A megújuló energiaforrások térhódítása Románia villamosenergia-iparában* c. előadása hangzott el. December 12-én a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal és az Erdélyi Magyar Műszaki Társasággal együtt szervezték a *Marosi Pál–Ferenczi István Emlékkonferenciát*, ahol Wanek Ferenc, Szakács Sándor, Korodi Enikő, Papp Péter, Kiss Boglárka M, Tóth Attila, Kovács Réka, Zólya László tartottak előadást.

A szakosztály tagjai előadásokat tartottak, tudományos dolgozatokat mutattak be felkérésre más rendezvényeken is meghívásos alapon, különböző rendezvényeket szerveztek. Tudományos munkásságuk tükrözik a szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dolgozatok, hazai és külföldi szakkönyvekben megírt fejezetek.

Könyvkiadás terén az alábbi sikerekről lehet beszámolni a 2015-ös évben: sikerült elkészíteni a Múzeumi Füzetek következő kémiaszámát, amely tartalmazza az ETK '15 konferencia anyagát is, mivel csupán 8 szerző igényelte a szakdolgozat nyomtatásban való közlését. Ezenkívül részben saját zsebből, részben szponzorok adományából sikerült kiadni (225 példányban) a Bartók Katalin, Okos-Rigó Ilona, Csűrös Réka: *Csűrös István botanikus (1914–1998) élete és munkássága. Centenáriumi visszaemlékezések* című könyvet. Ugyancsak 2015-ben sikerült egy másik, nemzetközi hírnevű,

kolozsvári botanikusról egy kb. 260 oldalas emlékkönyvet összeállítani *Nyárády Erasmus Gyula élete és botanikai munkássága* címmel (a szerző: Bartók Katalin). Mindkét kiadvány technikai szerkesztője Kékedy-Nagy László volt. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 14. fóruma keretében november 22-én megtartották az Erdélyi Természettudományi Konferenciát (ETK 14.). A rendezvényt a kolozsvári Apáczai Csere János Liceum épületében tartották, 41 személy vett részt. Az elnöki megnyitó után a 60. életévet betöltött, kerek évfordulót ünneplő kilenc szakosztályi tagot köszöntöttek, majd Dan Munteanu ornitológus *Kornis Károly gróf – az ornitológus*, valamint Csapó János, Albert Csilla vegyészek *Funkcionális élelmiszerek, múlt, jelen, jövő* c. plenáris előadásai hangzottak el. Ezt követően három szekcióban folytatódott a rendezvény. A biológia-fizika, kémia szekcióban összesen 8 előadás hangzott el (három biológia-, egy fizika-, négy kémia-), a környezettudományok szekcióban négy szakdolgozatot mutattak be, a földtudományok szekcióban ugyancsak négy előadás hangzott el. Egy különálló szekcióban a poszterek kaptak helyet, ahová összesen öt poszterrel jelentkeztek, ezek közül három a környezettudományok, kettő pedig a földtudományok tárgyköréből volt. Az előadások eredeti, saját tudományos kutatási eredményeken alapultak, döntő többségük interdiszciplináris kutatások eredménye, egy részük elméleti jellegű, konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőségekkel, mások gyakorlati jellegűek voltak, illetve esettanulmányok. A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de jelen voltak a kolozsvári BBTE-t, a Sapientia EMTE-t, a marosvásárhelyi OGYE-t, a kolozsvári „Ion Chiricuță” Onkológiai Intézetet képviselő előadók is. A résztvevők között 8 magyarországi kutató (a Debreceni Egyetem és a budapesti Corvinus Egyetem PhD-hallgatói) is jelen volt, négy dolgozatot és négy posztert mutattak be. Tisztségviselők: Kékedy-Nagy László elnök, Karácsony Sándor titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály az EME egyik legnépesebb szakosztálya, jelenleg 900 aktív tagja van. A választmány 2015-ben négy alkalommal ült össze a felmerülő problémák megbeszélése és megoldása végett. A tagtársakkal a kapcsolattartás egyrészt az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlapon ([www.emeoegysz.ro](http://www.emeoegysz.ro)), másrészt hírlevelek formájában valósul meg. A népes tagságnak köszönhetően a szakosztály több területi csoportban fejt ki tevékenységet, s több hasonló érdekeltségű intézménnyel közösen szervezi rendezvényeit. Partnerei közül kiemelnénk a Hargita Megyei Orvoskollégiumot, a Pápai Páriz Alapítványt (Székelyudvarhely), a Báthory István Alapítványt (Szilágysomlyó), a Magyar Egészségügyi Társaságot. A szakosztály továbbra is arra buzdítja tagjait, hogy keressék a kapcsolatot a foglalkozásuknak megfelelő szakcsoporttal, illetve elfogadja s támogatja új szakcsoportok létesítését, azzal a feltétellel, hogy ezek megalakulásáról és tevékenységéről értesítsék írásban az EMEOGYSZ titkárságát.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlik, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. A szakosztály 2015-ben is megszerezte az országos Orvosi és Fogorvosi Kamara akkreditációját, mely ebben az évben is elismerte az általuk szervezett továbbképzőket és tudományos rendezvényeket (XXV. Tudományos Ülészak, a XIX. erdélyi orvosnapok, a XXIII. Báthory-napok XXII. orvostovábbképzője).

Március 20–21. között került megrendezésre a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány és a magyar Egészségügyi Társaság közös szervezésében Székelyudvarhelyen a XXII. családorvosi továbbképző-konferencia. A Balla Árpád főorvos által szervezett akkreditált rendezvényen 368 külföldi és hazai előadó vett részt.

Április 16–18. között Kolozsváron került sor a XXV. Tudományos Ülésszakra, melyen 495 résztvevőt regisztráltak. A népes hazai előadókhoz 31 külföldi, főleg magyarországi – budapesti, szegedi, debreceni, pécsi – orvos, gyógyszerész és fogorvos társult. A Tudományos Ülésszak első felében továbbképző és plenáris előadások hangzottak el. Péntek délutántól szombat délig 12 szekcióban 103 előadás hangzott el, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. A Tudományos Ülésszak keretén belül két díjat is kiosztottak. A Csögör Lajos-díjat a Kuratórium Feszt György professzornak ítélte oda, a „Lencsés György – Ars Medica”-díjat pedig dr. Szilágyi Tibor professzor vehette át. Ugyancsak ekkor került sor a dr. Kopp Elemér-pályadíj átadására is. A díjazott Török Tamás gyógyszerészhallgató volt. A sikeres ülésszak megszervezéséért külön köszönet illeti Bódizs György alelnök urat.

Szeptember végén (25–27.) zajlott Szilágysomlyón a XXII. orvostovábbképző, a Báthorynapok keretén belül megrendezésre került nemzetközi orvoskonferencia, *Egészséges életmód* témakörben. A 104 résztvevő részben külföldről (Magyarország, Szlovákia, Németország), részben Erdélyből érkezett. A Széman Péter által szervezett továbbképzőn 9 előadás hangzott el. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET), illetve az EME Szilágysomlyói Fiókegyesületének égisze alatt zajlott, és a Román Orvosi Kamara által elismert rendezvény volt.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozathoz kapcsolódott a november 6–7. között tartott XIX. erdélyi orvosnapok (208 résztvevő), melyet a szakosztály a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal közösen szervezett. Az rendezvény helyszíne ezúttal a csíkszeredai Fenyő szálló volt. A sikeres konferenciáért Sipos Emesét és Pázmán Enikőt illeti dicséret.

A szakosztály 2015. május 29-én a marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében ünnepi rendezvényt tartott a marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éves évfordulója alkalmából, amelynek keretében a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tanárainak segítségével közösen szerkesztett *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éve* című könyv bemutatójára is sor került. A kötet a MOGYE történetének kritikus szakaszait összefoglaló írásokat és az egyes tanszékek rövid történetét tartalmazza.

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. A 2015-ös kutatási ösztöndíjra beérkezett pályázatokat a Választmány által kinevezett bizottság bírálta el. A nyertes pályázók Szabó Zoltán István és Bucur Pálma.

A szakosztály a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Karával közösen két pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszerésztudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen hat kutató/kutatócsoport pályázata részesült anyagi támogatásban.

2015-ben folytatódott a tavalyi évben először meghirdetett pályázati kiírás, mely a tudományos üléseken való ingyenes részvételt tette azok számára lehetővé, akik a bemutatandó dolgozatukat a jelentkezési határidőig teljes terjedelemben, közlésre alkalmas formában beküldték. A 28 dolgozat közül a szaklektorok pozitív elbírálásában részesülőket az Orvostudományi Értesítő közölte.

2006-ban hozta létre a szakosztály a legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak a Csögör Lajos-díjat és -oklevelet, melynek kiosztására 2015-ben is az egyetemi évet

záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalmat és a *Csőgör Lajos börtönévei* című kötetet foglalta magában, melyet az 5 díjazott diáknak Szilágyi Tibor szakosztályi alelnök adott át.

2015-ben Feszt György nyugalmazott professzornak, egykori EME OGYSZ-elnöknek Áder János a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét adományozta, ugyancsak a múlt évben Fülöp Ibolya Pápai Páriz Ferenc-díjban részesült, míg Sipos Emese gr. Mikó Imre-émlékplakettet vehetett át az EME vezetőségétől.

A szakosztály szakmai eredményeit ismertető kiadványa az Orvostudományi Értesítő 88. kötetének két száma a nyomdai munkálatok szakaszában van. 2015-ben sikerült további két különszámot is megjelentetni, melyek a XXV. Tudományos Ülésszakon és a XXII. Tudományos Diákköri Konferenciákon elhangzott előadásokat tartalmazzák. A lap korszerűsítése, illetve szakmai színvonalának emelése érdekében folyamatban van egy „Editorial Manager”-program bevezetése, mely lehetővé fogja tenni a beérkezett cikkek gyorsabb véleményezését és az egész szerkesztőségi munka gyorsabb, áttekinthetőbb bonyolítását. Köszönet illeti Mezei Tibor felelős szerkesztő, valamint a szaklektorok és korrektorok gyors és igényes munkáját, mely által a lap szakmai színvonalát emelik. A szerkesztőbizottság kiemelt feladatának tartja a lap nemzetközi adatbázisokba történő bejegyzését. Ennek feltétele a határidők pontos betartása, illetve a közlésre szánt tudományos cikkek következetes és igényes véleményezése. A 88. kötet számainak nyomdaköltségét a Gedeon Richter Románia Rt. fedezte. Tisztségviselők: Szabó Béla elnök, Sipos Emese, Szilágyi Tibor, Bódizs György alelnökök, Szatmári Szabolcs jegyző, Kovács Judit titkár.

4. A Jog-, Közgazdaság-, és Társadalomtudományi Szakosztály a 2015-ös évben is sokoldalú tevékenységet fejtett ki: hat konferenciát, egy kerekasztal-beszélgetést, hét előadást szerveztek, ezenkívül két alkalommal folyóiratokat egyszer pedig jogi szakkönyveket mutattak be, valamint egy megemlékezést tartottak. A rendezvényeken helyi és magyarországi szakemberek vettek részt. Május 21-én tartották a *Vidékfejlesztés jelenlegi helyzete és jövőbeli kilátások romániai és magyarországi tapasztalatok összevetése. Vidékfejlesztés alul- és felülnézetből* konferenciát. A rendezvény célja a romániai vidék társadalmi, gazdasági problémáinak vizsgálata, valamint a 2014–2020-as új vidékfejlesztési program nyújtotta lehetőségek és akadályok feltérképezése, magyarországi és romániai tapasztalatok összevetésével. Előadók: dr. Tóth József (tanszékvezető egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem), Dr. Hamar Anna (tud. munkatárs, MTA–KRTK), dr. Váradi Mónika Mária (tud. főmunkatárs, MTA–KRTK), dr. Balogh Márton (egy. docens, BBTE, Politika-, Közigazgatás és Kommunikációtudományi Kar), dr. Kerekes Kinga (egy. adj., BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar), dr. Balla Emese (egy. adj., Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar), dr. Bíró Boróka Júlia (posztdoktori kutató, Bukaresti Közgazdaságtudományi Egyetem), Sebestyén Csaba (elnök, RMGE), dr. Vincze Mária (nyugalmazott egyetemi tanár). Az előadás-sorozatot kerekasztal-megbeszélés követte Tordaszentlászlón, a helyi vidékfejlesztési csoport tagjaival.

Június 11-én került sor a II. erdélyi magyar vendéglátás és turizmus konferenciára, melyet a szakosztály közösen szervezett a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Földrajz Intézetével. A rendezvény célja a szakmában dolgozó értelmiség megszólítása, a vendéglátás és a turizmus kutatásainak bemutatása, a tudományos kutatások iránti érdeklődés felkeltése az egyetemi hallgatókban. A konferencián 11 előadás hangzott el, az előadók a turizmus öt jelentősebb területét képviselték: egészségturizmus, városi turizmus, falusi turizmus, rendezvényturizmus és önkéntes turizmus. Előadók: dr. Birinyi József (a budapesti Hungarikum Szövetség elnöke), dr. Tokaji Ferenc (igazgató, Hőforrás



Hotel és Üdülõpark, Gyula), dr. Albel Andor (a Dél-Alföldi Termál Klaszter elnöke), Deák Aliz (BBTE, Földrajz Kar), Horváth Zoltán és kol. (BBTE, Környezettudományi és Környezetmérnöki Kar), Cozma Lujza Tünde (BBTE, Földrajz Kar), Szász Tünde (BBTE, Földrajz Kar), Kolozsi Orsolya (BBTE, Földrajz Kar). Az előadásokat filmvetítés követte a magyar szellemi kulturális örökség ápolásáról, majd szakmai kirándulás Kidébe.

A Sapientia–EMTE Jogtudományi Intézete, az Erdélyi Magyar Jogászok Társasága (EMJT) és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) közös szervezésében június 26–28. között került sor az I. torockói jogászgyűlésre. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében három szekcióban került sor a szakosztály konferenciájára. A Közgazdaságtudományi szekcióban került sor november 21-én a Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Nemzetközi Konferenciára, melynek a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézete, a KAB, valamint a Pro Oeconomica Egyesület voltak a társszervezői. A konferenciára Dániából, Horvátországból, Szerbiából, Magyarországról, valamint Romániából érkeztek előadók. A rendezvényen három plenáris előadás, délután pedig a négy párhuzamos szekcióban (Könyvelés és pénzügy, Közgazdaságtan, Menedzsment, valamint Marketing) összesen 46 előadás hangzott el. A plenáris és a szekció-előadások közötti időben szervezett workshopon a résztvevők bemutathatták az intézményeik saját szakfolyóiratát (összesen 15 szakfolyóiratot). A magas színvonalú szakmai előadások folytán a résztvevők kiváló szakmai tapasztalatokra tehettek szert, másrészt pedig a kapcsolatépítés terén is sikeres volt a konferencia.

A jogászok *Somló Bódog, Moór Gyula és Horváth Barna jogfilozófiájának aktualitása* címmel szerveztek konferenciát november 6–7-én, melynek társszervezője a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszéke volt. Az előadások négy szekcióban, négy témakörben zajlottak neves magyarországi és erdélyi előadók részvételével. A konferencia utolsó mozzanataként Somló Bódog-emlékhely állítására került sor a Házsongárdi temetőben. A konferencia egyúttal a magyar jogfilozófusok kolozsvári tanácskozását is magában foglalta.

A Filozófia szekcióra november 21-én került sor *Kortárs fejlemények a magyar nyelvű fenomenológiai kutatásban* címmel.

Egy előző évben jól sikerült, nagy érdeklődést kiváltó rendezvény megismétlésére is sor került: április 28-án *Restitúció tegnap – és holnap?* címmel tartottak kerekasztal-beszélgetést, az ingatlanok visszaszolgáltatásával kapcsolatos romániai jogszabályi háttérrel és joggyakorlatról. A beszélgetés résztvevői: Bányai József ügyvéd (Kolozsvár), Somai László József ügyvéd (Kolozsvár), Bonyhai Eleonóra ügyvéd (Nagybánya), illetve dr. Sztranyiczki Szilárd ügyvéd, egyetemi adjunktus, moderátor: dr. Kokoly Zsolt, a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszékének oktatója. A rendezvényt a szakosztály közösen szervezte a Sapientia EMTE Magánjogi és Összehasonlító Jogi Intézetével, valamint az Erdélyi Magyar Jogászok Társaságával (EMJT). A résztvevők száma 35 körüli volt.

A szakosztály 2015-ben is alapvető tevékenységének tekintette a rendszeres szakmai előadások megszervezését. Az elmúlt évben hét előadásra került sor, három magyarországi és három kolozsvári előadóval, valamint a GTK diáktagjaival. Március 24-én dr. Bélyácz Iván (a MTA rendes tagja, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának egyetemi tanára) tartott előadást *A permanens pénzügyi válság alakváltozatai* címmel. Március 25-én a BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munkásképző Intézetével közösen szervezték a Szociológiai Estet, ahol Péter László *Labdarúgás és társadalom. Lehet-e a foci az új politikai eszköz?* című előadása hangzott el. Április 22-én Horváth Gyula (a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára, az MTA KRTK RKI Dunántúli Tudományos Osztály tudományos tanácsadója) *Sikeres régiók* című előadására került



sor. Május 13-án Heidrich Balázs (Budapesti Gazdasági Főiskola, a Pénzügyi és Számviteli Kar dékánja, egyetemi docense) tartott előadást *Tékozló fiúk és lányok, avagy a családi vállalkozások vezetésátadási problémái* címmel. Május 13-án Dániel Botond *Szociális civil szervezetek online kommunikációja* című előadására került sor. Október 14-én Balla Emese: *Vidéki mikrovállalkozások támogatása Romániában* címmel tartott előadást. November 18-án a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatóinak *Az információtechnológiai és kommunikációs (ICT) iparág bemutatása* című előadására került sor.

A szakosztály 2015. február 26-án tartott közgyűlésén Péter László és Abrudbányai Melinda ismertették az *Erdélyi Társadalom* folyóirat 2014-es számait. Március 4-én az Erdélyi Múzeum 2014/4-es lapszámát mutatta be Vincze Mária és Kiss Dénes. Április 8-án Somai József előadásával megemlékeztek gróf Teleki Domokos születésének 205. (1810. április 1.), Szentkirályi Zsigmond halálának 145. (1870. április 16.), Orbán Balázs halálának 125. (1890. április 19.), báró Wesselényi Miklós halálának 165. (1850. április 21.) évfordulója alkalmából, gazdasági gondolkodásuk tükrében. Október 15-én 9 jogtudományi témájú kötetet mutattak be. Tisztségviselők: elnök Vincze Mária, alelnökök: Balla Emese, Kiss Dénes, Kokoly Zsolt.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya keretében a 2015-ös évben gazdag, változatos programokra került sor, mindezekkel követve a szakosztály céljait: a szakember-utánpótlás, nevelés, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatása, a magyar műszaki nyelv ápolása, művelése, valamint a műszaki értelmiség összefogása. Ennek jegyében tudományos üléseket és tudománynépszerűsítő előadásokat, kiállítást, emlékülést rendezett, szakmai tábort szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését segítette. Munkássága eredményeit a kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban terjesztette.

Február 21-én a szakosztály fennállásának 25 éves évfordulójára tartottak ünnepi emlékülést, melynek keretében Jenei Dezső-emléklappal tüntették ki Pálffy Károlyt, Gyenge Csabát és Márton Lászlót, valamint bemutatták a szakosztály legújabb sorozatkötetének, a Műszaki Tudományok Közleményeknek első számát. A rendezvényen a szakosztályi elnök előadásában felelevenítette a szakosztály elmúlt 25 évét. Ezt követően előadások hangzottak el a szakosztály fontosabb tevékenységeiről, eredményeiről: Talpas János *A technikatörténeti alkotótáborok és szakmai gyakorlatok rövid áttekintése*, Márton László *A technikatörténeti kutatások gyakorlati eredményei, hasznosulásai*, Máté Márton *A Műszaki Tudományos Füzetek jelentősége a magyar nyelvű műszaki oktatásban* címmel. Megemlékeztek a Műszaki Tudományok Szakosztály elhunyt oszlopos tagjairól: Balogh Ferenc, Jenei Dezső, Pálfalvi Attila, Gombos Jenő, Szakács József, Maros Dezső, Sándor László. Az évforduló megünneplésére kiállítás is készült.

Február 22-én Gyenge Csaba professzort, egykori szakosztályi elnököt, az EME alelnökét a Vár Szeniorja címmel tüntették ki a kolozsvári Operabálon.

2015. március 19–20. között immár huszadik alkalommal rendezte meg a szakosztály a Fiala Műszaki Tudományos Ülésszakát, a konferencia partnere a Sapientia–EMTE volt, fővédnöke: Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnöke: Gyulai József, a Novofer Alapítvány kuratóriumának elnöke.

A rendezvény ünnepi megnyitóján a negyedik alkalommal adták át a Maros Dezső-díjat, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése további kutatásra való ösztönzése. Ezúttal Kisfaludi-Bak Zsombor építészmérnök-hallgató

vehette át a díjat. Délután hetvenhat előadás hangzott el hat szekcióban. Az ülészak előadásai a Műszaki Tudományos Közlemények sorozatban jelentek meg, a kötet 191 szerző 79 írását tartalmazza. A kötet és a tanulmányok külön-külön is elérhetők online módon az Erdélyi Digitális Adattárban: <http://hdl.handle.net/10598/28595>. A konferencia másodnapján, március 20-án az erdélyi barangolás program keretében a résztvevők kolozsvári városnéző sétán s egy szakmai kiránduláson vettek részt a Hideg- és a Meleg-Szamos völgyében, programfelelős Talpas János volt.

Április 23-án Márton László tagtársunk tartott előadást *Tudományos ismeretterjesztés a szülőföldön való megmaradásért magyarként* címmel a *Közösségfejlesztés és nemzeti összetartozás* konferencián Székesfehérváron. Előadásában az EME MTSZ tevékenységét, a szakosztály által szervezett éves táborokat is megemlítette, amelyek többek között a honismeret megerősítését is szolgálja.

Április 25-én a XXII. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek könyvsorozatról tartott előadást Bitay Enikő sorozatszerkesztő a MKE Műszaki Könyvtáros Szervezete rendezvényének meghívott előadójaként. Előadása keretében kitért a szakosztály technikatörténeti kutatásaira, az erdélyi műszaki örökségvédelmi programra, s kiemelte az elért eredmények közlésének fontosságát.

Május 28-án került sor a mohácsi taposómalom ünnepélyes átadására, melynek megépítése, kivitelezése Márton László tagtársunk irányításával valósult meg. A létesítmény kivitelezéséhez, amint azt Márton László is hangsúlyozta a megnyitó ünnepségen, nagy szerepük volt a szakosztály által több éve szervezett technikatörténeti táboroknak.

Június 9-én harmadik alkalommal került sor a *Magyar műszakis ballagásra* a Kolozsvári Műszakis Műszakis Klub (KMDSZ) és a szakosztály szervezésében. A frissen végzett kolozsvári műszakis kollégákat Bitay Enikő szakosztályi elnök, Rész Konrád, a KMDSZ elnöke, Gobesz Zsongor, a KME docense, valamint Vass Gergely, a KMK elnöke üdvözölte. A ballagó diákoknak emléklapot, könyvet, útravaló füzetecskét, s virágot adtak át a szervezők.

Az elmúlt évben a szakosztály a Bukaresti Állami Televízió magyar adásával is együttműködött. Miholcsa Gyula, a magyar adás munkatársa sorozatot készít olyan erdélyi származású vagy Erdélyben dolgozó, tevékenykedő kevésbé ismert magyar tudósokról, akik ma már nem élnek, ehhez kiváló forrásanyagot nyújthattak a szakosztályban folyó műszaki tudománytörténeti kutatások eredményei. Június 11-én Martin Lajosról és gyűjteményéről készült felvétel az EME székházában, melynek részleteit a dokumentumfilmben használta fel.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya augusztusban, a Magyar Napok keretében folytatta a Kolozsvár ipartörténete című, már említett előadás-sorozatot, a mintegy 180 résztvevő megtekinthette az előcsarnokban felállított, a *Tehnofrig emlékei képekben* című kiállítást, mely kiváló helyszínnek bizonyult a találkozóra, kötetlen beszélgetésre, emlékek felidézésére, s egyben rádió és tv-interjúk készítésére.

A szakosztály augusztus 26–30. között tizennegyedik alkalommal szervezte meg a technikatörténeti alkotótáborát, 2015-ben Várfalva és környéke volt a terepmunkák helyszíne. A 10 fős csapat első ízben végzett helyszíni terepszemléjén a felmérni kívánt objektumokat vette számba, s dolgozta ki az elkövetkező időszak célirányú munkálatait. A tábor szakemberei a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Sapientia–EMTE oktatói voltak.

Szeptember 5–6. között rendezték meg a második *Nemzetközi Kovácstalálkozót* Sepsiszentgyörgyön, a rendezvény szervezésében, lebonyolításában Márton László tagtársunk vállalt fő szerepet, valamint a szakosztály képviselőjében *Mesterség és művészet* címmel tartott előadást.

Szeptember 25–26-án az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány (Miskolc–Diósgyőr) és az MTA Miskolci Területi Bizottsága (MAB) Történettudományi és Néprajzi Szakbizottsága a IX. Fazola Fesztivál (Miskolc–Újmassa, 2015.) keretében nemzetközi tudományos konferenciát rendezett az ipari örökségről. A rendezvényen meghívott előadó volt a szakosztály elnöke, aki az előadását megelőzően röviden bemutatta az EME tudományos törekvéseit s a szakosztály műszaki örökségvédelem projektjét, az elért eredményekkel. Majd *Debreczeni Márton (1802–1851), az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki hagyatéka* címmel tartott előadást.

2015. október 15–22. között az EME ipartörténeti gyűjteményeinek válogatott anyagával vett részt a *Ki hol dolgozott?* című kolozsvári ipartörténeti kiállításon a Transzit-házban.

November 5–6. között az *Idő és az Ember konferencián* (XVII. Szimpozion Național Timpul și Omul) Márton László tagtársunk tartott előadást román nyelven: *Două orologii cu un singur arătător, din secolul XVIII, realizate de același meșter* címmel, immár nyolcadik alkalommal vett részt a rendezvényen, terjesztve a szakosztály technikátörténeti kutatásainak eredményeit.

November 13-án Csíkszeredában a magyar nyelv napja alkalmából szervezett ünnepségen Kájoni János-díjjal tüntették ki Márton László tagtársunkat a magyar műszaki tudományos nyelv ápolásáért.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében tartott XVI. Műszaki Tudományos Ülésszakot a szakosztály a Sapientia–EMTE marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karával közösen szervezte. A rendezvényen 29 szerző 15 előadását hallgathatták meg a jelenlevők. A rendezvényen adták át a szakosztály kitüntetését, a Jenei Dezső-emléklapot, melyet ezúttal Kelemen András, a Sapientia EMTE Műszaki és Humántudományok Kar dékánja kapott az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül.

A 2015-es évben két új kötete jelent meg a 2014-ben elindított sorozatnak, a Műszaki Tudományos Közleményeknek: MTK 2. *XV. Műszaki Tudományos Ülésszak. The XV-th International Conference of Technical Sciences*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő, Máté Márton); MTK 3. *XX. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka. Proceedings of the XX<sup>th</sup> International Scientific Conference of Young Engineers*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő). Ugyanakkor megjelent a Tudomány- és Technikátörténeti Füzetek sorozat 8. kötete: Bitay Enikő–Márton László–Nagy Tibor Sándor–Talpas János: *Kide, a kőből épült település*, melyet október 3-án a felújított kidei templom avatóünnepségén mutattak be.

A 2015. év folyamán Orbán Katalin önkéntes tagtársunk segítette a digitális adattár ipartörténeti tárának adatbevitelét a metaadatoláshoz.

A szakosztály a 2015-ös évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódta a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el és jelentek meg társszerzőségben kiadványokban. Tovább folytatódta a szakosztály keretei között zajló archeometriai, valamint tudomány- és technikátörténeti kutatások, valamint az ipartörténeti emlékek gyűjtése is. A 2015. évben folytatódta az interjúkészítések a kolozsvári nyugdíjas műszaki értelmiséggel, akik egykor az iparban dolgoztak, s személyes emlékeikkel, élményeikkel járulhattak hozzá ily módon az ipartörténeti adatgyűjtéshez. A szakosztály vezetősége: Bitay Enikő elnök, Márton László és Máté Márton alelnökök, Szilágyi Júlia titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai ebben az évben is konferenciák, tudományos ülésszakok, előadások, továbbképzők és szakmai versenyek szervezéséhez járultak hozzá. Ezekre a tevékenységekre a BBTE és a Sapientia–EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával együttműködve került sor.

2015 márciusában tagtársaink részt vettek az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya által rendezett *Fiatal Műszakiak XX. Tudományos Ülésszakán*, melyen olyan kutatási eredményeket mutattak be, amelyek kapcsolódnak a műszaki tudományokhoz.

Legfontosabb rendezvényük 2015-ben is A Magyar Tudomány Napja keretében szervezett konferencia volt, melyre november 13–15. között került sor Csíkszeredában a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen. A 6. Matematika és Informatika Alkalmazásokkal Konferencia megnyitóján Makó Zoltán köszöntötte az egybegyűlteket, majd a Matematika, Informatika és Didaktika szekciókban folytatódott a rendezvény. Az este folyamán a konferencia résztvevői kerekasztal-megbeszélésen a matematikatanár-képzés és a tehetséggondozás időszerű problémáit vitatták meg.

A konferencia második napja plenáris előadásokkal kezdődött. Az első előadó Illés Tibor volt, aki a hálózati folyam feladatokra vonatkozó pivot algoritmusok polinomiális komplexitásáról beszélt. Ezt követően Csendes Tibor vezetett be a megbízható optimalizálás rejtelmeibe. Végül a szekciót Kassay Gábornak az egyensúlyfeladatokra és ezek alkalmazásaira vonatkozó előadása zárta. Ezt követően újból három párhuzamos szekcióban folytatódott a rendezvény.

A szombati nap záróeseményeként került sor a *Farkas Gyula-emlékérem* átadási ünnepségére. A díjat minden évben a *Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért* ajánlja fel olyan matematika- vagy informatikatanároknak, akik tanári pályájuk során jelentős mértékben hozzájárultak a matematikai és informatikai ismeretek terjesztéséhez és tevékenyen részt vettek a tehetséggondozásban. Az idén a következő matematikatanárok részesültek a díjból: *Bíró Béla* (Sepsiszentgyörgy), *Darvas Anna Mária* (Barót) és *Mátéfi István* (Marosvásárhely). A díjazottak laudációját Szenkovits Ferenc, Kolumbán József, illetve Bencze Mihály állította össze és olvasta fel. A konferencián összesen 39 előadás hangzott el és több mint 60 személy részvételével tartották meg.

További részletek a rendezvényről a Darvas Zsolt által írt Konferencia és találkozó a Magyar Tudomány Napján című cikkben találhatóak, amely a Matlap 2015/10-es számában jelent meg. Tisztviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök, Darvas Zsolt titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály 2015. január 10-én Bereczki Máté pomológusra emlékezett. A Nagy Tóth Ferenc irányításával összeállított anyagot Lázár László ismertette. Ez követően az enyedi borokat és a torockószentgyörgyi sajtokat ismerhették meg a jelenlevők, a rendezvényt a szakosztály a BBTE Alkalmazott médiatudományok magiszteri iskolájával közösen szervezte. Február 24-én Csorba Istvánra születésének 90 éves évfordulójára emlékeztek. Ezt követően Xantus Gábor tartott érdekes vetített képes beszámolót az Antarktison és a Jáva-szigetcsoporton tett utazásáról, kalandjairól. Március 1-én Nyárádszeredán a hagyományos kertésznapiakra került sor, a rendezvényen több szakosztályi tag közreműködött.

Március 26-án a Természettudományi Szakosztállyal közösen tartottak megemlékezést Palocsay Rudolf biológus, a kolozsvári Gyümölcsészeti Kísérleti Állomásának megalapítója születésének 115 éves évfordulójára, a rendezvényen, a család jóvoltából, személyes tárgyiból, munkásságáról összeállított kiállítást, valamint a bukaresti tv magyar szerkesztősége által készített riportokból részleteket tekinthetett meg a nagyszámú közönség.

Áprilisban, Marosvásárhelyen az EU-s támogatásokat kifizető ügynökség tartott tájékoztatót és megbeszélést a gazdák területalapú támogatásáról.

Ugyancsak áprilisban Marosvásárhelyen a Sapientia–EMTE Kertészeti Tanszéke szervezésében kukorica-vetőmagági előkészítő bemutatót tartottak.

A szakosztálya és a Sapientia EMTE Természettudományi és Művészeti Kar közös szervezésében április 21-én Dósa Gerő állatorvos tartott előadást *Hozzám szól a kutyám* címmel.

Június 20-án a 90 éves Csávossy Györgyöt köszöntötték Sipos Gábor elnök, Egyed Ákos, Kántor Lajos, Uray Zoltán akadémikusok. Életpályáját Farkas Zoltán ismertette. Írásából Jancsó Miklós, verseiből Albert Júlia színművészek összeállítással köszöntötték. Munkatársai, növendékei élményeiket elevenítették fel. Erre az alkalomra Lázár László felkérte a bukaresti tv magyar adásának szerkesztőségét, hogy archívumukban található műsorokból, riportokból állítsanak össze egy válogatást, amelyet Jakabffy Tamás mutatott be.

Júliusban a Sapientia Kertészmérnöki Tanszékének kísérleti telepén Nyárádi István tartott előadást a talajtakarás hatásának eredményeiről és a talaj-növény rendszer összefüggéséről. Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával a Természettudományi Szakosztállyal közösen tartottak szakmai tájékoztatókat az érdeklődőknek.

Októberben Marosvásárhelyen a Sapientia–EMTE Kertészmérnöki Tanszéke és a vetőmag- és a gyomirtó-előállító cégekkel karöltve a bemutató parcellákon értékelték ki a 2015-ös eredményeket.

Novemberben A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény keretében 21-én a Sapientia Környezettudományi és Kertészmérnöki Tanszékeivel közösen szerveztek tudományos ülészakot Kolozsváron, ahol György Sándor, Széll Levente, Farkas Zoltán, Bálint János, Bandi Attila, Balogh Adalbert és munkatársai, Biró-Janka Béla, Bara Erzsébet, Botha Miklós, Hartel Tibor, Henning Anna Imola, Horváth Zoltán, Kiss Károly, Lőrincz Piroska, Lukács Géza, Nyárádi Imre István, T. Veress Éva tartottak előadást. Tisztségviselők: Farkas Zoltán elnök, Nyárádi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

### **Ifjúsági szakcsoportjaink**

Az EME a múlt évben is felkarolta, támogatta az utánpótlást biztosító, a kutatási munkára ösztönző ifjúsági szakcsoportok tevékenységét.

A KoMaTE, a Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete 2015-ben 20 éves fennállását ünnepelte, és tevékenységeik által is erre próbáltak hangsúlyt fektetni. Egész éves programjaik közt megtalálhatóak a Történelem-Filozófia Kar diákjai számára szervezett szakmai előadások, szakkörök; ugyanakkor a diákélet színesebbé tételét szolgáló szabadidős tevékenységek is. Ezek megvalósításában segítségükre van az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kolozsvári Magyar Diákszövetség is.

Az egyesület számára az év első meghatározó pontja a február végi, aranygyéresi KMDSZ-szakosztálytábor volt. Márciusban közgyűlést tartottak az EME dísztermében, melyen ismertették az említett tervezetet, és tisztségújításra is sor került. Március 20–22. között pedig első ízben került sor a bogártelki Tavaszi Táborra, melynek fő célja a csapatösszerázás volt. A 40 résztvevő – melyek között a Magyar Történelmi Intézet tanárai is jelen voltak – izgalmas programokon vehetett részt, volt túrázás, néptáncitanítás, nótaszakkör, történelem témájú játékok, és sport is.

A 2014/2015-ös tanév második félévének másik kiemelkedő eseménye volt a KoMaTE Történelemverseny, melyet a kolozsvári középiskolásoknak szerveztek, ez alkalommal az 1815-ös bécsi kongresszus felidézésére. A nyári vakációban tovább folyt a munka: gólyafüzetet írtak és



szerkesztettek, illetve első alkalommal Őszi Tábort is tartottak, a Sepsiszentgyörgy közelében lévő Benedekmezőn. A 2015/2016-os tanév megnyitóján a KoMaTE köszöntötte a gólyákat, egyúttal bemutatva az egyesületet, mind szóban, mind a gólyafüzet által. Ezt követően október igencsak gazdag volt tevékenységekben, rendezvényekben. A gólyák városnéző túrán ismerkedhettek a kincses várossal, és részt vehettek az V. KoMaTE Nótaesten. Ugyancsak a gólyákra koncentrált az október 16–18. között megszervezett KoMaTE Gólyatábor is, melynek helyszínéül Árokajka szolgált. A hónap kiemelkedő eseménye az október 29-én tartott közgyűlés volt, melyen a leköszönő elnökség beszámoló és kiértékelőt tartott, majd megtörtént az új szakkörök (kulturális turizmus és művészettörténet) beiktatása az Alapszabályzatba. Végül pedig az új vezetőséget is megszavazta a közgyűlés, így az elnöki tisztséget Szilágyi Adrienn, az alelnöki tisztségeket pedig Karikás Balázs és Orbán Tamás vehette át.

A november emlékezéssel, tiszteletadással kezdődött: 1-én a KoMaTE tagjai fejet hajtottak és gyertyát gyújtottak a Házsongárdban nyugvó történészek sírjainál. A hónap közepén sor került a *KoMaTE – Com'on, TE!* rendezvényre, a Kolozsvár 2015 Ifjúsági Főváros projekt keretén belül. Az esemény előadás-sorozattal és a Korzo Egyesület városnéző sétájával kezdődött, majd versennyel folytatódott. Az izgalmas kincskereső verseny által a szervezők Kolozsvárt igyekeztek megismertetni a résztvevőkkel: miután a város fontosabb pontjain megfordultak és teljesítették feladatukat, az EME dísztermében tudhatták meg az eredményüket. Novemberben fontos szereppel bírt a KoMaTE életében a Gólyabál is, melyet a Földrajz Körrel (FÖK) karöltve szerveztek meg a két kar gólyáinak.

Az év utolsó, egyben legfontosabb eseménye a december 9–12. közötti KoMaTE Napok voltak, melyen nem csak az elmúlt egy évet ünnepelték meg, hanem az egyesület 20. születésnapját is. A négynapos eseménysorozatnak az EME díszterme adott otthont, ahol pár napig megtekinthető volt a KoMaTE elmúlt 20 évének emlékeit felidéző kiállítás is. A szervezők e pár nap alatt megpróbálták bemutatni, mit rejt magában a kolozsvári történész fogalom. Volt előadás-sorozat, filmvetítés, kirándulás, a StudCooppal közösen szervezett örömfőzés, vitaest; és a diákok meghallgathatták dr. Sipos Gábor személyes beszámolóját az 1989-es kolozsvári eseményekről. A 2015-ös KoMaTE Napokat – ugyanakkor az egyesület ez évi tevékenységét – a sétatéri Kaszinóban rendezett, a '20-as évek hangulatát idéző bál zárta, amelyen régi és új tagok együtt nosztalgizáltak, szórakozhattak. A KoMaTE vezetői: elnök Szilágyi Adrienn, alelnökök Karikás Balázs és Orbán Tamás.

A GEKKO (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) a 2015-ös évben folytatta szakmai és közösségi tevékenységét. Az év legfontosabb rendezvénye a Vargyas-szorosban megszervezett GEKKO-tábor volt, amelyet az EME és az Elveszett Világ Természetvédelmi, Turista- és Barlangászegyesület segítségével szerveztünk meg. A táborban résztvevő 12 személy Silye Lóránd és Kovács Szilamér előadásait hallgathatta meg, illetve szakmai kirándulásokon vettek részt. A rendezvényt a Communitas Alapítvány támogatta. A GEKKO tagjai ezenkívül résztvevőként vagy előadóként jelen voltak a Székelyföldi Geológus Találkozón, a Bányász-, Kohász-, Földtani Konferencián és a Marosi Pál–Ferenczi István Emlékkonferencián. Az EME-székházban kétnapos szakmai rendezvényt tartottak, melyen Márton István érteleptan-kutató meghívására Komlóssy György bauxitkutató tartott előadást. A hallgatói közösség összekovácsolása érdekében igyekeztek minél több közösségépítő rendezvényt szervezni, mint a közös mikulásos vagy a gólyatábor. A GEKKO vezetőségi tagjai: Lengyel Hunor elnök, András Kinga alelnök, Baumgartner Tamás titkár.



### Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek fontos pillérei az EME-nek, hiszen a felvállalt tudományos tevékenységek általuk kiterjednek olyan vidékekre is, ahol nagy szükség van a tudományos élet fellendítésére, fenntartására.

Az EME gyergyószentmiklósi fiókegyesülete 2015-ben két nemzetközi konferenciát szervezett, melyek élénk érdeklődésnek örvendtek, mind a szakemberek, mind a laikus hallgatóság részéről. Május 28-án *Az örmény genocídium emléke* címen tartott Megemlékező Nemzetközi Történeteskonferenciának adott helyet a gyergyószentmiklósi Művelődési Ház. Az örménység és Gyergyószentmiklós több ponton is kötődnek egymáshoz, mint az a fiókegyesületi elnök, Garda Dezső konferencián elhangzott megnyitó szavaiból kiderült. Gyergyószentmiklóson él ugyanis Erdély legnagyobb magyar-örmény közössége, s ugyancsak idekötődik az örmények erdélyi letelepedése is. Bár a gyergyói örmények az évszázadok során elmagyarosodtak, örmény tudatukat mégis megőrizték. A konferencia azonban nem korlátozódott csupán a magyar-örmények történelmére, hanem a 100 éve történt genocídiummal kapcsolatos eseményekre is reflektált. A rendezvényen örményországi, magyarországi (Kajcsír Piroska – ELTE, Budapest, ) és erdélyi (Puskás Attila – Marosvásárhely, Pál Emese – Kolozsvár, Bálintné Kovács Júlia – Kolozsvár, Lucian Năstăsă Kovács – Román Akadémia, a Kolozsvári Gheorghe Barițiu Történeti Kutató Intézet armenológiai részlegének a vezetője, Magyarai Sáska Zsolt – Gyergyószentmiklós) szakemberek előadásai hangzottak el. A rendezvény súlyát emelte az örményországi nagykövet, illetve Szarka Gábor konzul jelenléte is. A kétnapos konferenciát Ábrám Zoltán genocídiummal kapcsolatos fényképkiallítása zárta.

Az év utolsó tudományos eseménye a november 18–19. között zajló előadás-sorozat volt, mely révén a gyergyószentmiklósi fiókszervezet is bekapcsolódott az EME által a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett rendezvénysorozatba. *A székelység 12–17. századi története és a Blénessy család* című nemzetközi konferencia munkálatai során a székelység – s ezen belül Gyergyószentmiklós – korai történetének eddig kevésbé ismert korszakát akarta tisztázni a régészek és a történészek legújabb kutatásainak összevetése révén. A konferencián részt vevő régészek és történészek előadásaikkal megpróbálták tisztázni a székelyeknek a Keleti-Kárpátokban való letelepedésének körülményeit. Az előadásokat Zsigmond Barna Pál főkonzul nyitotta meg, az ő szavaival csatlakozott majd a gyergyószentmiklósi alpolgármester, Nagy Zoltán. A hivatalos megnyitót követően előadást tartottak: Székely Zsolt (BBTE, Sepsiszentgyörgy), Demjén Andrea (Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós), Botár István (Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda), Zsoldos Attila (MTA BTKI, Budapest), Weisz Boglárka (MTA, Budapest), Vörös Péter (ELTE, Budapest), Garda Dezső (BBTE, Gyergyószentmiklós), Pál Antal Sándor (ny. levéltáros, Marosvásárhely). A konferenciát Illyés Kincső Blénessy-családfa című bemutatója, illetve egy kerekasztal-beszélgetés zárta. A konferencián elhangzott előadások tanulmánykötetben is napvilágot látnak majd.

A fiókegyesület ezenkívül több könyvbemutatót és tudomány-népszerűsítő rendezvényt szervezett, melybe igyekezett a város történelemkedvelő lakosságát is bevonni. Fiókegyesületi elnök B. Garda Dezső.

A Zilah és Vidéke Fiókegyesület az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek kevés taggal működő része, a szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, több tag más egyesületen belül is tevékenykedik. (pl.: a

zilahi EMKE – Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István; Tövishát Kulturális Társaság – Szilágycseh – Vida Katalin stb.). A fiókegyesület rendezvényeinek lebonyolításában a zilahi EMKE-vel, a „Pro Zilah” Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel és a Báthori István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Zilahi Megyei Múzeummal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Hepehupa művelődési folyóirattal stb. működik együtt.

Május 9-én került sor a XXII. Szilágyság-kutatás napja rendezvényre, melynek tavalyi témája a *Magyar népelet és néphagyomány a Szilágyságban* volt. A rendezvényre Sarmaságon, a Kemény János-kastélyban került sor. A rendezvény további társszervezői: az EME szilágysomlyói fiókszervezete, az EMKE, a szilágymegyei RMDSZ, a Tövishát Kulturális Társaság, a „Pro Zilah” Egyesület, a Szilágy Társaság, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ, a Pro Sarmaság Egyesület, illetve a Hepehupa művelődési folyóirat. Az előadásokat Kovács Kuruc János (az EME Zilah és Vidéke Fiókegyesületének alelnöke); Sipos Gábor (EME-elnök) és Horváth József (helyi történelemtanár) köszöntő sorai vezették fel. A témakörhöz kötődően 6 előadás hangzott el (Egyed Ákos, Kiss Imola és Kiss Sándor; Újhelyi Julianna-Mária; Péntek János; László László, Zsigmond Attila). Az előadásokat könyvbemutató (Biczó Gábor és Kotics József szerkesztése alatt megjelent *„Megvagyunk mi egymás mellett ...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*), illetve a Hepehupa művelődési folyóirat legutolsó számának ismertetése követte. Az elhangzott előadások a Hepehupa szilágysági művelődési folyóiratban látnak majd napvilágot.

A fiókegyesület 2015-ben is aktívan részt vett a szilágysági kulturális életben. A tagtársak résztvevői, esetenként szervezői minőségben szerepeltek a Magyar Kultúra Napján, március 15-én, a magyar nemzeti ünnepen, a történelmi évfordulók megemlékezésein, a szilágysomlyói Báthorinapokon, a szilágycsehi Tövishát-napokon, a zilahi Szüreti Napokon, a Megyei Múzeum és a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ rendezvényein, A költészet tavaszán, a Városnapokon stb. Fiókegyesületi elnök: Bajusz István.

A szilágysomlyói fiókegyesület 2016. január 21-én tartotta meg éves közgyűlését. A gyűlésen elfogadták Széman Péter elnök beszámolóját a 2015-es megvalósításokról, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a soron következő év munkatervét. Széman Péter áprilisban az EME-közgyűlésen képviselte a fiókegyesületet, április 16–18. között pedig az EME OGYSZ kolozsvári tudományos ülésén vett részt. A szilágysomlyói fiókegyesület elnöksége novemberben a Magyar Tudomány Napjának megnyitóját, valamint plenáris ülészakán is jelen volt.

A fiókegyesület 2015-ben a helyi RMDSZ-szel, illetve a Báthory István Alapítvánnyal közösen aktív szerepet vállalt a március 15-i rendezvények megszervezésében.

*Néprajzi kutatások a Szilágyságban* címen került május 19-én megrendezésre a XII. Szilágyság-kutatás napja, melyet immár hagyományyszerűen közösen a zilahi fiókszervezettel és más civil egyesületekkel szerveznek. A rendezvény helyszíne ezúttal Sarmaság volt. A konferencia a Petri Mór-díj átadásával zárult.

A Báthory-napok keretében, szeptember 25–27. között került megrendezésre XXII. alkalommal az *Orvostudományi továbbképző*, illetve a RMPSZ-szel közösen szervezett XV. *Pedagógus-továbbképző* (Módszertani lehetőségek a digitális nemzedék megszólítására). A Román Orvosi Kollégium által 8 kreditponttal jegyzett orvostovábbképző (Egészséges életmód) nem csupán hazai, hanem külföldi előadókat is vonzott (104 regisztrált személy). Fiókegyesületi elnök: Széman Péter.

A Csíkszeredai Fiókegyesület súlypontos tevékenysége a tudománynapi konferencia szervezése volt, melyen Apor Károly, a kiváló erdélyi jogász, közigazdász, országos hírű mintagazda és

kultúraszervező, valamint Apor Vilmos, az első székely boldog életéről, tevékenységéről hangzott el 8 tudományos értekezés. A konferencia délutánján az előadók Torjára és Zabolára látogattak az Apor család gazdasági, építészeti, művészeti, kulturális és turisztikai örökségének megtekintése céljából. A rendezvényt a fiókegyesület a Sapientia–EMTE Csíkszeredai Karával közösen, a Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusa, Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériuma, Hargita Megye Tanácsa, Kulturális Központja támogatásával szervezte. A rendezvény sikerét tanúsítja a népes hallgatóság (145, zömmel fiatal résztvevő), illetve az Apor-konferencia közmédiában, sajtóban és rádióban való részletes megjelenítése.

A fiókegyesületi tagok tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is folytattak. Az elmúlt évben több egyesületi tag (Ambrus Tünde, Balázs Lajos, Oláh Gál Robert, Makó Zoltán, Tapodi Zsuzsa) tartott előadásokat a megye városaiban, falvaiban. Fiókegyesületi elnök: Balázs Lajos, titkár Ambrus Tünde.

A Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesület legnagyobb rendezvénye a Magyar Tudomány Napja Erdélyben keretén belül megszervezett *Virtuális rendszerek a társadalomtudományokban és az üzleti világban* című konferencia volt. A 2015. november 21-én zajló előadás-sorozaton olyan elméleti és gyakorlati szakemberek nyilatkoztak (Bakó Rozália; Bihari Béla. Nistor Laura; Sike Csanád), akik a társadalomtudományi elemzések során modellezésre használt virtuális rendszerekkel foglalkoznak, valamint akik a vállalkozói szféra szereplőiként virtuális rendszerek fejlesztésén és/vagy ezeket alkalmazva dolgoznak. A konferencia többek között arra kereste a választ, hogy napjainkban hogyan segítik a társadalomtudományi kutatásokat és az üzleti világ gyakorlati működését a virtuális rendszerek, milyen módon tud a tudomány hiteles ismeretszerzéshez segítő eszközként szolgálni. Az előadások élénk érdeklődésnek örvendtek, a közmédia is tudósított róluk. Ugyancsak a virtuális valóságnál maradván emlétenék meg, hogy november elején regisztrálásra került az *Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgy* névvel ellátott Facebook-fiók. Az oldal célja a nagyközön-séggel megismertetni az immár 2014-től tevékeny fiókegyesület munkáját, illetve hogy aktuális információkkal lássa el az oldal követőit.

Említésre méltó továbbá az, hogy a fiókegyesület elnöke 2015. június 4-én moderátorként részt vett a csíkszeredai Sapientia–EMTE Gazdaság- és Humántudományok Kar által szervezett *Értékváltások az átalakuló gazdaságban* című műhelyvitán. Fiókegyesületi elnök Biró Boróka Júlia, titkár Kulcsár Erika.

A marosvásárhelyi fiókszervezet tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkásságot. Akik tudományos tevékenységet végeznek – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az 1. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület a *tudomány napja* keretében november 28-án szervezett tudományos ülészakot a Borsos Tamás Egyesülettel közösen (szervezők: Pál-Antal Sándor akadémikus, Simon Zsolt és László Lóránt) *Maros megye és Marosvásárhely történetéből* címmel. A rendezvényen 12 előadás hangzott el, amelyeknek szerkesztett változatát tanulmánykötetben szeretnénk megjelentetni; előadást tartott Pakot Levente (Budapest), Nagy József (Gyergyóremete), Murádin János Kristóf (Kolozsvár), Hámori Péter (Budapest), Pánczél Szilamér, Pál-Antal Sándor, Weisz Szidónia, Simon Zsolt, Nemes Gyula (Nagyernye), Tamási Zsolt, Spielmann Mihály, Sárándi Tamás.

A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nemcsak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak. Fiókegyesületi titkár Simon Zsolt.

### **Kutatóműhelyek, szakcsoportok**

Egyesületünk tudományos tevékenységet folytató műhelyeket, tudomány-népszerűsítő szakcsoportokat is támogat, melyek tevékenysége az EME célkitűzéseivel összhangban van. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a Pósta Béla Egyesületnek. Az egyesület a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, alapvető célkitűzései között jelölte meg a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészeti- és történelemoktatás segítségét.

A Pósta Béla Egyesület keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak az erdélyi magyar tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az EME. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek Egyesületünk biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2015-ös évben tovább folytatódtak a Nagykároly–Bobáld-tellen zajló régészeti feltárások (Molnár Zsolt egyetemi adjunktus irányításával). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, illetve régészeti dokumentációkészítés (Apai Emese és Nagy József Gábor), valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a BBTE hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2015-ös évben is sor került a régészeti tárgyú – vendégelőadók által tartott – előadás-sorozat megszervezésére. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács, Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2015-ben is sikeresen megvalósította. 2015-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen adta ki a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtemény VIII. kötetét.

Meeting – Erdélyi Magyar Építőmérnök Társaság. A Meeting egy 2015-ben fiatal építőmérnökök által alapított szervezet, melynek célja egy olyan közeg megteremtése, ahol lehetősége nyílik az építőmérnök kollégáknak szakmai rendezvényeken és fórumokon való részvételre. Főbb rendezvényeik, kétheti rendszerességgel kerülnek megszervezésre. Ezek közé tartoznak a kerekasztal-beszélgetések, melyek keretein belül egy szakmai meghívott rövid bemutatója után nyílt beszélgetés zajlik az adott témáról, illetve az esettanulmány, mely során egy kutatás, érdekes építészeti munkát, a szakma egy specifikus része kerül bemutatásra. Kiscsoport-tevékenységeket is szerveznek, ezek általában többalkalmas foglalkozások egy adott témában 10–12 személy részvételével. A szervezet programjait több mint száz építőmérnök követi, rendezvényeik általában 25–30 személy részvételével zajlik. Meghatározott tervük a programszála további színesítése, újabb kollégák megszólítása és több szakmai szervezettel való kapcsolat kialakítása. Tevékenységük partnerei az Erdélyi Múzeum-Egyesület Műszaki Szakosztálya, illetve a Romániai Magyar Közgazdász Társaság.

2015-ben hat kerekasztal-megbeszélést, hat esettanulmány bemutatását és egy műhelymunkát szerveztek meghívott szakemberekkel. A kerekasztal-megbeszélések témái: *Mérnöki legőzés, avagy előregyártott vasbeton szerkezetek a civil építészetben* (Flóriánsics Jenő), *Műemlékvédelem és régi épületek felújítása* (dr. Makkay Dorottya), *Építőipari hibák* (Puskás Attila), *Nem megfelelő szoftverhasználat mint veszélyforrás az épületszerkezetek tervezésében* (Nagy Zsolt), *Födémszerkezetek vasbeton épületeknél – előnyök és hátrányok* (dr. Kiss Zoltán), *Az igazság a huzatról, avagy energiahatékony épületek tervezése és kivitelezése* (Kádár Ferenc). Esettanulmányok: *A Farkas utcai református templom felújítása – tervezés és a kivitelezés követése a tervező szempontjából* (Sándor Boróka, André Annamária), *A BiogROUT kísérleti talajstabilizációs módszer és az előzetes kísérletek bemutatása* (Máté István Mátyás, Kaltenbacher Zsolt), *Magasfeszültségű távvezetékek tartóoszlopainak szerkezetvizsgálata* (Feleki Attila), *Merész! – avagy milyen magas lehet egy gipszkarton fal?* (Bacsó Árpád), *Előfeszített vasbeton tartók számolásának optimalizálása* (dr. Sándor Gábor), *Épületfelmérés – 3D-lézerszkennel segítségével* (Bartha Csaba). Műhelymunka: *Előfeszített gerendák számítása* (Sándor Gábor).

Honlapjuk: <http://www.meet-ing.ro/>. A Meetingnek szervezői: André Anikó, Bordás Boglárka, Bohonyi Boglárka, Sándor Boróka, Sándor Gábor, Szenyes Szilárd, Vajda Imola és Vásárhelyi Zsolt, akik egyben az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának is tagjai.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya működésüket partnerként támogatja, rendezvényeiknek rendszeresen teret és szükséges eszközöket biztosít, ugyanakkor hirdeti, terjeszti a programjaikat, hiszen kiemelten tudomány-népszerűsítő, műszaki szakmai fejlesztő és közösségépítő a tevékenységük, mely a szakosztály céljaival összhangban van, s ezt jól kiegészíti a specifikus szakma révén is.

## Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2015-ben a következő hosszú távú programokat működtette

### I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézetének egyik fő feladata Erdély középkori és újkori történeti forrásainak feltárása. Az intézet és forráskiadási programja elválaszthatatlanul összeforr a hazai és magyarországi medievisztika kiemelkedő képviselője, Jakó Zsigmond akadémikus, az EME egykori elnöke személyével. Jakó professzor az intézményes keretek között folyó forrásfeltárás és -kiadás révén látta megvalósíthatónak az erdélyi közép- és újkori kutatások fellendítését és olyan fiatal kutatónemzedék kinevelését, amely hatékonyan hozzájárulhat a kutatások korszerű forrásbázisának megteremtéséhez és további alapkutatások elvégzéséhez. Az intézeti kutatási programok azért is fontosak, mert a történettudomány művelését állami finanszírozással végző Román Akadémia projektjei elsősorban az erdélyi történelem román vonatkozásai iránt érdeklődnek.

Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 13 belső munkatársa van. A főállású kutatók tevékenysége négy szakterületet ölel fel: történelem, nyelvészet, irodalomtörténet és filozófia.



A kutatási programok célja az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárása.

2015-ben folytatódtak a kora újkori Erdély történetére vonatkozó források, az Erdélyi káptalan és a Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek és az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek kiadási munkálatai. Ugyancsak folytatódott a 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása (Székely László emlékirata, a nemesi íráshasználat) is. Úgyszintén forráskutatásként tartható számon Aranka György levelezésének kiadásra való előkészítése. Kortárs politikai-eszmetörténeti kutatásokkal foglalkozik filozófus kutatónk.

A nyelvész munkatársak 2015-ben olyan nagyszabású projektet indítottak el, mely folytatni kívánja azt a máig is befejezetlen munkát, melyet Szabó T. Attila az 1930-as években kezdeményezett: az erdélyi magyar helynévanyag gyűjtése, rendszerezése, kiadásra való előkészítése, valamint a modern kor igényeinek megfelelően ezek digitális megjelenítése.

Emellett a természettudományi témájú kutatások többnyire külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki fokozatosan az intézet profilját.

Az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkát a 2015-ös évben összesen 28 személy (külső munkatárs) végzett 13 kutatóprojekt keretében. A kutatásban részt vett fiatal kutatók, egyetemi hallgatók munkájuk irányítását egyetemi oktatók vállalták, ezzel segítve, ösztönözve az egyetemen folyó kutatási tevékenységeket, szakkörök működését. Kutatási tevékenységet egyes szakosztály keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóinkban tájékozódhatunk.

A külső kutatási megbízások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. 2015-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

#### *A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei*

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik:

1.1. Az erdélyi Királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése. A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély egyik legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemség kori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi kötetekben is alkalmazott szabályok szerint Bethlen Gábor királyi könyvei közül a VIII. (1615–1617), XII. (1623–1628) és XV. Liber Regiusok (1622–1628) [MOL F1: 11, 14, 18.] kivonatai készültek el. Befejezés előtt áll Báthory Gábor 1608–1610 közötti királyi könyveinek a regesztázása is. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. E munka célja a fejedelemség kori Erdély másik jelentős központi hiteleshelyén vezetett regisztrumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele. A 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszi mindenki számára hozzáférhetővé a kiadvány. Ennek a munkának az első kötete az 1576–1590 közötti időszak mintegy 500 kivonatót fogja tartalmazni. Kutató: Bogdándi Zsolt.



1.3. Az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. Az 1600–1613 között kelt oklevelek kivonatokban történő közzététele után, amely várhatóan ez év folyamán fog napvilágot látni, a következő lépés a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett jegyzőkönyvek kivonatolása kell, hogy legyen. Ebből az időszakból származnak Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok jegyzőkönyvei (őrzőhelyük: Magyar Országos Levéltár, levéltári jelzetük MOL F2). Minthogy a feldolgozandó levéltári anyag igen tetemes, vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korszakában íródott káptalani jegyzőkönyvek bejegyzéseit feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből fog elkészülni, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter requisitor által írott jegyzőkönyv bejegyzéseiből készülő regeszták. Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

1.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoriak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthoriak kancelláriája szervezetének és működésének vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás

1.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében (Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával). Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbbíróság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt

1.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1665). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. Kutató: Pakó László.

2. Az Erdélyi okmánytár kötetének szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: Kovács András egyetemi tanár, igazgató. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilik, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot Jakó Zsigmond professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbevitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése megtörtént, az ellenőrzés és kiegészítés folyamatban van.

2.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: a) a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; b) a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; c) pótlások az Erdélyi okmánytár megjelent kötetéhez.

2.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: a) az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; b) az erdélyi püspökség és káptalan

középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; c) az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, a Partiumi Keresztény Egyetem, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének előkészítése. A kutatás célja az Erdélyi magyar szótörténeti tár (SzT) XV. pótkötetének előkészítése. Jelenleg folyik a cédulák rendezése és átnézése, a megszerkesztendő anyag felmérése. A pótkötet tartalmazza majd a mutatót is, ennek megszerkesztéséhez folyik a digitális változat korrektúrája. Ez egy rendkívül aprólékos munka, az EME két kutatója végzi, jelenleg az V. kötet javítása zajlik. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. A sikeresen befejezett szótár a magyar, sőt a nemzetközi szótáriróadalom egyik legjelentősebb alkotása. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak: Fazakas Emese (főszerkesztő), Zsemlyei Borbála (szerkesztők) Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztettük több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar helynévkatalógus (magyarázatokkal együtt) összeállítását tűzte ki célul. Aranyos vidékének helynevei kerülnek rövidesen az adattárba, ebből kiadvány is készül, melyet egy új sorozat (Erdélyi Magyar Helynévtár) első köteteként üdvözölhetünk. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. Kortárs politikai eszmetörténeti kutatások. A kutatás általános célja megvizsgálni, hogy a politikai tér fogalmának óhatatlan változásai milyen módon és mértékben írhatják felül a nemzetállamról alkotott eddigi nézeteinket. A kutatás kiemelt témái: a magyar politikai eszmetörténet, a helyi önkormányzatiság versus nemzetállam és a politikai tekintély kérdéskörei. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Székely László: *Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása* című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése. Kutató: Fehér Andrea.

7.2. *Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben*. Kutató: Papp Kinga.

8. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratos

szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: SIHCTOB (Société Internationale d'Histoire du Théâtre, de l'Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d'Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, PKE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

#### 8.1. Összehasonlító irodalom és színházstudományi kutatások

A projekt filológiai és interdiszciplináris megközelítéssel végzi szövegkiadási és értelmezési vizsgálatait. A kutatásban résztvevők több intézmény munkatársai, magiszter- és doktoranduszhallgatók, illetőleg kutatók. A képzés folyamán fokozattal rendelkezők és a doktori cím megszerzése előtt állók együtt sajátítják el az új ismereteket. Kutatócsoportunk összetétele a következő: két egyetemi hallgató (Sárkány Tímea másodéves magyar, világ- és összehasonlító irodalom szakos, Boér Máté harmadéves magyar–angol–klasszika filológia szakos), Csata Adél másodéves mesterképzős (Magyar nyelvészeti és irodalomtudományi kutatások program) és Rácz Emese doktoranduszhallgató (Filológiai-Hungarológiai tanulmányok program) és a kutatásvezető Egyed Emese egyetemi tanár, a bölcsészettudományok doktora.

9. Kérdőíves kutatás a vidéki fiatalok továbbtanulási és munkavállalási terveinek felmérésére Kolozs megyében. A projekt keretében kérdőíves kutatást végzünk a Kolozs megyei falusi iskolákban tanuló nyolcadikosok körében a továbbtanulási és munkavállalási terveinek felmérése céljából, ezáltal rávilágítva a falvak fejlődési pályájára. A kutatócsoport tagjai: Dr. Kerekes Kinga egyetemi docens (a kutatás vezetője), Ábrahám Beáta, Balázs Angella, Kis Brigitta-Ágota, Pirău Horațiu és Tódor Beáta mesteris hallgatók.

10. A vidékfejlesztési támogatások elnyerési körülményeinek, valamint gazdasági, társadalmi és kulturális hatásainak vizsgálata. A vidékfejlesztési támogatások hatásainak vizsgálata nyertes pályázók körében, Balla Emese (közgazdász-oktató), Szöcs Levente (néprajzkutató) és Simon Eszter (európai tanulmányok – hallgató) által. Projektvezető: Balla Emese.

**11. A dezurbanizáció hatása a székely falutípusokra Csíkszentlélek és Csíkmindszent példáján.** A kutatás célja egyrészt újra feltárni annak az ismeretanyagnak minél nagyobb részét, amely a térspecifikus csíkszentléleki és csíkmindszenti tízesekkel kapcsolatban ez idáig megjelent, másrészt megvizsgálni azt, hogy milyen hatással van a dezurbanizáció Csíkszentlélek és Csíkmindszent faluközösségére, archaikus településszerkezetére, -morfológiájára és építészeti értékeire. Kutató: Ambrus Tünde PhD.

#### *B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei*

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme

Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: A gabonaórló szerkezetek fejlődéstörténetének kutatása (az őrlőkövektől a vízimalmokig). Egy őrlőszerkezet, a taposómalom gyakorlati megvalósítása (muzeális rendeltetésként), kapcsolatot teremtvé az elméleti kutatások és a gyakorlati kivitelezés között. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XX. században. A XX. század műszaki egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Jelen kutatás Jeney Dezső műszaki hagyatékának elemzésére, életének és munkásságának feldolgozására irányul. Projektvezető: dr. Bitay Enikő

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. Jelen kutatás Torockó turisztikai forrásait elemezte, helyszíni felmérésekkel. Egy esettanulmány készült, a BBTE hallgatóival, mely a térség gazdasági fejlődését hivatott elősegíteni. Kutatásvezető: Talpas János egyetemi adjunktus.

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi docens. A kutatás célja elsősorban a porolissumi ásatások során előkerült egyes vas- és cserépleletek készítéséhez használt nyersanyagok származási helyének anyagtudományi módszerekkel való (archeometriai) vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel gazdagíthatja a műszaki örökségünkkel kapcsolatos tudásunkat.

1.4.1 A Fe(II)/Fe(III)-arány vizsgálata Marosvécs környékéről (Telsőrépa, Mikháza) származó római kori vassalakletekben. A kohósítás során keletkező vassalakok kémiai összetétele alapján megállapítható összefüggések közül talán legfontosabb a salak FeO/Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub> aránya. A folyósalakminták átlagos Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub>-tartalma 10% alatti. A kemencesalakok esetében a reoxidáció következtében a Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub> aránya nagyobb, mennyisége 10–20%. A kovácssalakok Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub>-ben még gazdagabbak. A vassalakokat Fe(II)/Fe(III)-arányuk alapján a gyártási folyamat egyes szakaszaivalhoz kötve, következtetni lehet az adott helyen alkalmazott kohósítási eljárásra. Kutatók: Bitay Enikő, Veress Erzsébet, Kacsó Irén, Nyulas Dorottya, Pánczél Szilamér

2. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

2.1. Az erdélyi késő kréta kori teknősök rétegtani elterjedése és diverzitása. A projekt célja az újonnan feltárt ősteknősleletek teljes feldolgozása és leírása, különös tekintettel a primitív nyaktekerő (Pleurodira) dortokidákra és ezek filogenetikai és ősföldrajzi kapcsolataira. A projektben részt vevő kutatók: Csiki-Sava Zoltán (Bukaresti Egyetem), Rabi Márton (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest).

2.2. A szászsebesi felső maastrichti (felső kréta) őskörnyezetek rekonstrukciója, különös tekintettel a kistermetű növényevő dinoszauruszok fészkelőhelyeire. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: a) anyaggyűjtés, terepdokumentálás, preparálás, morfometriai és vékonycsiszolatos vizsgálatok a tojashéjakon, tojásokon és feltárt fészkeken, illetve fészkelőhelyeken. A projektben

részt vevő kutatók: Aki Watanabe (AMNH New York), Mark Norell (AMNH New York), Daniel Barta (AMNH New York), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum).

2.3. Rétegtani és paleontológiai vizsgálatok a péterfalvi (Petrești, Sebeș) felső campani (felső kréta), tengerparti és mocsáriüledék-sorozataiban. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: a) térképezés, szelvénykészítés, anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat, leírás. A projektben részt vevő kutatók: Mark Norell (AMNH New York), Csiki-Sava Zoltán (Bukaresti Egyetem), Ștefan Vasile (Bukaresti Egyetem), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum).

3. Matematika- és informatikakutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások.

Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

**3.1. Új, teljes Newton-lépéses, belsőpontos algoritmusok** Optimalizálási kérdéseket vizsgálunk belsőpontos algoritmusokkal. Új irányokra épülő algoritmusokat fejlesztünk ki, melyekre az jellemző, hogy minden iterációban egy teljes Newton-lépést tesznek meg. A kutatás helyszíne: Kolozsvár. A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Matematika és Informatika Intézete közreműködésével folyik. Kutatók: Darvay Zsolt és Takács Petra-Renáta.

4. Agrártudományi kutatások. **Erdélyi termőtalajok aktív gyommagtartalmának felmérése.** A hiánypótló kutatás célja a talajok gyommagfertőzöttsége és az alkalmazott mezőgazdasági eljárások közötti összefüggések meghatározása egy helyesebb mezőgazdasági gyakorlat javaslattele érdekében. Kutatók: Nyárádi Imre-István és Nagy Lehel.

#### *C) Az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Osztály kutatási projektje*

1. A gyógyszer-technológia magyar nyelvű oktatásának fejlesztése. A projekt az EME Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem együttműködésével folyik. *A gyógyszer-technológia magyar nyelvű oktatásának fejlesztése.* A projekt célja egy olyan magyar nyelvű oktatási anyag összeállítása, amely a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen, magyar nyelven tanuló gyógyszerészhallgatók számára, a gyógyszer-technológia elsajátításához nyújtana segítséget. A kutatási projekt vezetője Dr. Rédai Emőke adjunktus, gyógyszerész.

#### *Kutatási eredmények, illetve várható eredmények*

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690).* (megjelent 2015-ben)

Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben.* (megjelent 2015-ben)

*Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)*

*Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)*



*Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389.* (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András.)

*A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. 1576–1599.* (Bogdándi Zsolt)

*Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613).* ETA VIII. 2 (Gálfi Emőke)

*A kolozsvári városi jogügyigazgatók tevékenysége és számadásai 1584–1665.* (Pakó László)

*Erdélyi magyar helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei.* (András Zselyke, Tamás Csilla)

*Egy szucsági népi költő élete és munkái.* (munkacím) (Tamás Csilla)

Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy az Intézet belső munkatársai közül négyen (Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke és Szász Anikó) is elnyerték az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíját. Ennek köszönhetően az intézet programja újabb kutatási témákkal bővült, melyek végső célja a fejedelmi kor 1541–1602 közötti archontológiájának összeállítása.

2015-ben belső tudományos munkatársaink összesen 25 tanulmányt, 2 könyvet, 4 könyvfejezetet, 3 recenziót, 1 interjút jelentettek meg, 20 előadást tartottak, 14 kiadványt szerkesztettek, 1 kiállítást állítottak össze, 10 tudományos rendezvényt szerveztek, 3 szakértői tevékenységet folytattak, 8 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében (előadás+szeminárium).

A külső munkatársak az EME programjaiban végzett kutatásaik eredményeit számos kötetben és tanulmányban jelentették meg, egy részüket az EME kiadványaiban. Kutatási tevékenységüket, eredményeiket a szakosztályok rendezvényein is bemutatták, népszerűsítették, ezáltal hozzájárulva intézményünk tudományos eredményeinek gyarapításához.

Intézetünk együttműködési szerződés alapján szoros kapcsolatot tart fenn az MTA BTK Történettudományi Intézetével, amely közös konferenciák és könyvbemutatók szervezését, publikálási lehetőségek biztosítását jelenti, ugyanakkor a két intézet a kutatási programokat is összehangolja. Az Intézet jó viszonyokat ápol a MNL Országos Levéltárával, ugyanis az intézetben folyó kutatások jelentős részének forrásanyagát Budapesten őrzik.

Kutatási programjaink támogatói: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvostudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

## II. A Tudományos Könyvtár- és Dokumentációs Központ működtetése, fejlesztése

A *Rhédey-házban* levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás kiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat 2015-ben 326 regisztrált olvasó használta. A Rhédey-házat ezenkívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2015 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek, augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán.



Gyűjteménykezelés és -fejlesztés. Az elmúlt év során 770 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelezpéldányok elküldését. 2015-ben 994 kötetet ajándékoztunk különböző intézményeknek, iskoláknak és vendégelődőknek; 908 tiszteletpéldányt adtunk át az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent kötetek, valamint tanulmányok szerzőinek; cserepartnereinknek 776 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által.

A Jordáky-házban működő könyvtárrészlegünk 2015 során is élénk olvasói forgalmat bonyolított le, amely elsősorban az olvasói kör földrajz szakos egyetemi hallgatókkal való bővülésének, valamint a KOMATE könyvállományának könyvtárunkba való felkerülésének köszönhető. Olvasónaplónkba az év során 1848 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

Az új online könyvtári katalógus az év végéig mintegy 378 új, könyvtárunkban fellelhető kötetel bővült, továbbá elkezdődött a KOMATE-kötetek adatbázisba való bevezetése. Ennek eredményeként a Jordáky-könyvtár teljes könyvállománya megtalálható az online katalógusban.

A Lőrinczi-házbeli (Lakatos utca) könyvtárrészlegben és kéziratárban a helyhiány egyre körülményesebbé teszi az állomány gyarapítását és szakszerű tárolását, újabb adományok befogadását. Ennek ellenére sikerült elhelyeznünk Orosz Endre könyvtárának, valamint népviselet-gyűjteményének Egyesületünknek adományozott részét, továbbá kisebb adományokat (Béldi Mária, Péter Mihály Heinrich adományai).

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia–EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Csíki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jóna András Múzeum (Nyíregyháza), a nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), Pannonhalmi Főapátság, GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südst-Institut (Regensburg)stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Adamik Tamás, Aniszi Kálmán, Antal Ildikó, Ábrám Zoltán, Almási István, András Iosif, Balássy András, Barta Zoltán, Bartók Katalin, Bárdi Nándor, Benkő Elek, Benkő Samu, Bojtor István, Bokor Zsuzsa, Buzás Pál, C. Tóth Norbert, Coroi Artur, Csernicskó István, Csorba Dávid, Dáné Veronka, Dudás Illés, Emódi András, Farkas Zoltán, Filep Antal, Gaal György, Garda Dezső, Hantz Péter, Hermann Róbert, J. Újváry Zsuzsanna, Katona Lajos, Keszeg Vilmos, Kiss Ferenc Árpád, Kovács Kiss Gyöngy, Lőrinczi Réka, Luffy Katalin, Mikó Gyula, Murádin Jenő, Murádin László, Gernot Nussbächer, N. Fodor János, Papp Klára, Pál Judit, Péter Mária, Péter Mária, Pozsony Ferenc, Rüs-Zfogarasi Enikő, Somogyi Gréta, Srankó Ferenc, Szabó Á. Töhötöm, Szelestei Nagy László, Tankó Attila, Vörös Ferenc, Zador Andrei, Zsigmond Károly. Az adományokat ezúton is köszönjük.

### III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

Intézményünk folyamatosan bővíti, fejleszti szabad hozzáférési repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat. A jelenleg kilenc egységből (tárból) álló digitális adattárba, mely elsősorban az EME régi kiadványainak digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan új tartalmakkal egészítjük ki.

2015 végéig 21.000 tételre gyarapodott az adattár, melynek elérhetősége: <http://eda.eme.ro>. A 2015. év jelentősebb digitalizálási programjai, illetve az elkészült dokumentumok elérhetőségének útvonala (egyedi kódja):

1. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/9095>.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztése és kiadása után az EME a Tár szakszerű digitalizált változatának kivitelezését is felvállalta. A kötetek szkennelését korrektúrázás követi a minőség javítása végett, amely komplex feladat, úgymond utószerkesztési munka. 2015-ben elkészült és felkerült a Tár IV. kötete.

2. Az EME kiadványainak digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/49>.

A program célja az EME kiadványainak digitalizálása és megjelenítése a világhálón. Az elmúlt évben az Erdélyi Múzeum 1882–1897 között megjelent 70 kötete került be az Adattárba, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat 1., 2. és 3. kötete, valamint a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 8. kötetét is elérhetővé tettük az EDA-ban.

Elérhetővé tettük a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából c. folyóirat 2011–2012., valamint a 2013-as kötetét (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28678>, <http://eda.eme.ro/handle/10598/28698>)

3. Periodikák Erdélyi Digitális Adattára (PEDA) <http://eda.eme.ro/handle/10598/16263>. A program azzal a céllal indult, hogy a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitálisan is hozzáférhetőek legyenek. A 2015-es évben tovább folytatódott a Keresztény Magvető számainak a feltöltése, a folyóirat 2013–2015 között megjelenő számai kerültek be az Adattárba.

4. Ipartörténeti gyűjtemények, könyvek: <http://eda.eme.ro/handle/10598/15585>

Az elmúlt évben négy régi kolozsvári gyár monográfiája került be az ipartörténeti témájú kötetek közé.

5. Az Intézményi tárba három új kiállítás anyaga került be: a műszaki szakosztály 25. évfordulójára szervezett kiállítás: *A műszaki tudományosságért – 25 éves az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya*; az V. Kolozsvári Magyar Napok alkalmából A „Tehnofrig” emlékei képekben című

kiállítás; valamint a decemberi Kolozsvári Magyar Napok Téli Fesztiválja alakalmából szervezett *Őslénytani leletek az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményében* c. kiállítás (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28951>).

#### IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadója a rendszeresen megjelentetett szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal közösen. Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2015. év 1., 2., 3. és 4. füzeté jelent meg (főszerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy), valamint a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica 2014/22/1, Biológia kötete (főszerkesztő: Fodorpatáki László). Az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 87. kötetének két különszáma jelent meg (főszerkesztő: Szabó Béla). A Műszaki Tudományos Közlemények 2. és 3. kötete MTK 2. Bitay Enikő, Máté Márton (szerk.): *A XV. Műszaki tudományos ülésszak előadásai* és MTK 3. Bitay Enikő (szerk.): *A XX. Fiatal műszaki tudományos ülésszak előadásai* látott napvilágot az elmúlt évben. Megjelent a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* című közlöny VIII.(XVIII.) kötete is.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban az ETF 283. Gálfi Emőke: *A gyulaféhvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*, valamint ETF 284. Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben* c. kötetek jelentek meg.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 8. kötete, Bitay Enikő, Márton László, Nagy Tibor Sándor, Talpas János: *Kide, a kőből épült település* jelent meg. Az Emberek és Kontextusok sorozat két új kötetel gyarapodott: Keszeg Vilmos: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*, Blos-Jáni Melinda: *A családi filmezés genealógiája. Erdélyi amatőr médiagyakorlatok a fotózástól az új mozgóképfajtáig*. A *Letöltés* sorozatban Keszeg Anna: *A holdbéli völgy képzelete*, valamint Sebestyén Attila: *Menedzser humanizmus: a szervezeti és üzleti élet „átlekesíthetősége”* c. kötetek jelentek meg.

A Certamen sorozat második kötete, Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila (szerk.): *Certamen II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában* címmel jelent meg.

Önálló köteteink: Kovács Judit: *Elsősegélynyújtás alapfokon*, Benő Attila, Fazakas Emese, Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többszínűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*, Marcus Tullius Cicero (ford., sajtó alá rend. Pap Levente): *Piso ellen*, Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*, Péntek János: *Történekek a nyelvben a keleti végeken*, Sorbán Angella: *Ó, a Nyugat, a Nyugat! Migráció és gazdasági kultúra. Az erdélyi perspektíva*, Szabó Béla (szerk.): *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerész-képzés 70 éve*, Veress Emőd, Bíró Biborka Eszter, Kokoly Zsolt, Fegyveresi Zsolt, Székely János: *Román polgári jog*.

Közös kiadványok: Fülöp Zoltán, Kovács Csongor, Székely Ibolya (szerk.): *Innováció és kreativitás a tudományban. Konferenciakötet* – közös kiadvány a Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók Szövetségével, Pál Emese: *Örmény katolikus templomi berendezések Erdélyben* – közös kiadvány a Polis Könyvkiadóval, Magyarai Sára: *A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben* – közös kiadvány a Partium Kiadóval, Mihály Vilma Irén (et al. szerk.): *Homo viator* – közös kiadvány az RHT Kiadóval, Berekméri Árpád-Róbert: „Lesz még kikelet!” *A marosvásárhelyi*

*Magyar királyi 27. Székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945) – közös kiadvány a Lector Kiadóval, Botházi Mária: Átmenetek. A harmadik Korunk rendszerváltó tíz éve – közös kiadvány a Korunk Komp Press Kiadóval, Bányai Éva (szerk.): Átmenetdiskurzusok. Irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok – közös kiadvány az RHT Kiadóval.*

#### *Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)*

2015-ben a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

#### *Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése*

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) jelen legyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is. Az egyes kötetek bemutatói mellett 2015-ben is megrendeztük az adventi könyvvásárt, ahol három kötet bemutatójára került sor, illetve kiadványainkat más intézetek eseményein is bemutatjuk. 2015-ben az EME két alkalommal szervezett könyvbemutatót az MTA Könyvtárában: januárban a 2014-es, decemberben pedig a 2015-ös könyvtermést mutattuk be az EME elnöke, főtűkára és fellelős kiadója jelenlétében. Legújabb, médiatudományi sorozatunk, a Letöltés a Debreceni Egyetem Médiatudományi Tanszékén került bemutatásra decemberben.

2015-ben az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetők 2013–2015-ös kiadványaink. A könyvfesztiválon felkért előadóként Bitay Enikő sorozatszerkesztő mutatta be a Tudomány- és Technikatörténeti Sorozat köteteit. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében pedig könyvbemutatókat tartott az EME-székházban. 2015 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség. A Vásárhelyi Forगतag keretei között Történelmi Könyvek Vásárára került sor, ezen is jelen voltunk. A novemberben megszervezésre kerülő marosvásárhelyi könyvfesztiválon ezúttal nem csupán standot működtettünk, hanem két kötetünk bemutatójára is sort kerítettünk.

December 15-én a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár ünnepi rendezvényén a 2014-es kiadói évben megjelent kötetek közül három kiadványunkat díjazták. Elismerésben részesült kötetek: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, XIV. kötet – Monumenta-díj; Demeter Zsuzsa: *Költői tradíció és könyvkiadás – irodalomtörténeti és kritikai díj*; Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban* – a kulturális örökség értékesítése díj; Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban* – Visszaszolgáltatások-díj.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár XIV. kötetét Kiváló Magyar Szótár díjjal jutalmazta a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Munkabizottsága, a díjat az MTA Nyelvtudományi Intézetében Biró Annamária felelős kiadó, Fazakas Emese, a kötet főszerkesztője és Tamás Csilla, az EME kutatója vette át 2015. november 23-án.

#### *Kiadványaink támogatói*

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, GWB Magyarország Alapítvány, a romániai Communitas Alapítvány, az AFCN (Romániai Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága), a romániai Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU), az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó: Biró Annamária, szerkesztőségi titkár Papp Kinga.

#### **V. Szakmai képzések**

Az elmúlt évben a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Márciusban szervezték meg a XXII. családorvosi továbbképző konferenciát Székelyudvarhelyen, áprilisban a XXV. Tudományos Ülészak keretében tartottak továbbképzést Kolozsváron, szeptemberben a XXIII. Báthory-napok keretében került sor Szilágysomlyón a XXII. orvostovábbképzőre, novemberben pedig a XIX. erdélyi orvosnapokat tartották Csíkszeredán. A képzésekről további részletek a szakosztályi beszámolóban olvashatók.

## Beruházások, eszközfejlesztések

2015-ben összesen 12 161 lejt fordítottunk eszközfejlesztésre (digitális hangfelvevő, hordozható számítógép és szoftverek, szerver és adathordozók). A megvásárolt eszközök nagy része különböző projektek elengedhetetlen kellékei, és a hatékonyabb munkát segítik.

Kisebb, állagmegőrző javításokat végeztünk a Lőrinczi-házban. A Kőkert utcai Jordáky-házban és a Lakatos utcai Lőrinczi-házban is egyre sürgetőbb és nagyobb beavatkozást igénylő munkálatok szükségesek, azonban forráshiány miatt sajnos ezeket a munkálatokat nem sikerült a tavaly elvégeznünk.

## Adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2015-ben 4 560 019 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 23 060 lej veszteséget, kompenzálja a nonprofit tevékenység 38 124 lejes többlete, így a 2015-ös pénzügyi évet összességében 15 064 lejes többlettel zártuk.



A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 679 208 lej tesz ki. Az év végi forgótőke nagysága 2022 339 lej, ez a 2014-es adatokhoz képest 10%-os növekedést jelent. Ebben az értékben benne foglaltatik a könyvtári állomány könyv szerinti értéke is, mely 342 170 lej tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 109 149 lej. Ebből 85 800 lej a Károli Gáspár Egyetemen kötött együttműködési megállapodásból származó előleg, melynek teljesítése 2016-ban várható. A fennmaradó 23 349 lej a 2016-ös pénzügyi évben fizetendő számlatartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2015-ös költségvetést 1 518 200 lejre (105,4 mFt) állítottuk össze, ehhez képest a kiadás oldalon a tervezetthez képest negatív irányú, szinte 7%-os eltérés mutatkozik, mely 1 412 190 lej (98,7 mFt) jelent. Ez legnagyobb részét a tervezett beruházási kiadások elmaradásának tudható be. Ennél a költségételnél terveztük a Jordáky-ház tisztázatlan részének kifizetését a kolozsvári önkormányzatnak, ez azonban adminisztratív okokból nem valósulhatott meg. A működési költségeket és a személyi kiadásokat is sikerült megközelítőleg a költségvetésben rögzített számok szintjén tartani.

Számottevő, pozitív irányú eltérés (több mint 19%) mutatkozik a pénzügyi költségek tervezett és megvalósított értékei között, 2015-ben is jellemző volt a nagy kilengésű árfolyam-ingadozás, melynek köszönhetően ezek a költségeink ilyen mértékben növekedtek.

A költségvetés projektől függő tételeit, lehetőség szerint, az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk. A kiadványok költségei a tervezetthez képest 12,5%-os csökkenést mutatnak.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: 2015-ben is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi kiadásai 546 483 lej (38,2 mFt), ez az összes kiadás majdnem 39%-át teszi ki és 21 állandó alkalmazott bérköltségét jelenti. Az intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 322 877 lej (22,6 mFt) fordítottunk, ez a teljes kiadások szinte 23%-a, mely magában foglalja a székház bérleti díját is. A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 230 901 lej (16,1 mFt) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 16%-a. Ezen költségvetési tétel legnagyobb részét pályázatokból sikerült fedezni. Konferenciák, rendezvények és szakképzések kiadásai a teljes költségvetés 14,7%-át teszik ki, míg a fennmaradó részt a külső kutatási projektek kiadásai (4%), a pénzügyi költségek (3%) és a beruházások (0,24%) adják.

A költségvetés bevételoldalát 1,61%-kal sikerült túlteljesíteni, 2015-ben összesen 1 542 705 lej (107,8 mFt) folyt be az Egyesülethez. Ebből 1 090 036 lej (76,2 mFt) magyarországi, (az összes támogatás 89%-a) és belföldi támogatásokból (az összes támogatás 11%-a) származik. A fennmaradó 452 669 lej (31,6 mFt) az Egyesület saját bevételei teszik ki, ez az összes bevétel 29%-át jelenti és a tagsági díjakból, konferenciákra való részvételi díjakból, adományokból, szponzorizálásból, kiadványértékesítésből, pénzügyi és egyéb bevételekből áll.

A támogatások legnagyobb része (a támogatások több mint 89%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások a 11%-ot sem érik el.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 118 448 lej (8,2 mFt) folyt be, ez az összes bevétel 7,53%-a: Communitas Alapítvány (4,93%), RMDSZ Főtitkársága (1,52%), a Kolozsvári Polgármesteri Hivatal (0,64%), Kolozs Megyei Tanács (0,44%).

Magyarországi intézményektől 971 588 lej (66,2 mFt) folyt be normatív és projekt támogatásként, ez az összes bevétel 61,73%-át teszi ki. Az Egyesületünket legnagyobb mértékben a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta (az összes támogatás 69,88%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (az



összes támogatás 11,26%-a) és a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány-, és rendezvénytámogatások (az összes támogatás 7,99%-a).

Egyesületünk munkáját segítették: Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Banca Transilvania (Kolozsvár), Cosmetic Plant Kft. (Kolozsvár), Bayer Kft. (Bukarest).

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 6987 lej (488 000 Ft) is nagymértékben hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak az ilyen jellegű támogatását, és biztatjuk mind a romániai, mind a magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 2%-át, ill. 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíj-pályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

*A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!*

## Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Mint ismeretes, a Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a Wass Otília-ház visszaszerzése érdekében peres úton és adminisztratív eljárás révén próbáltuk érvényesíteni jogigényünket.

A 2006-ban indított per újra napirendre került, miután jogerős és számunkra kedvező döntés született, melyben kértük a román állam formailag is törvénytelen tulajdonszerzését korrigáló, „helyesbítési” végzésnek a megsemmisítését, valamint a telekkönyvi helyzet törvényes visszaállítását. A telekkönyvek kiigazítása részben már megtörtént, részben még folyamatban van. Előzmény, hogy a per kimenetele rossz irányba fordult, ugyanis ellenfeleink felhozták a keresetünk elévülésének kifogását.

A visszaigénylési kérelmünk elbírálása nem haladt előre Bukarestben a restitúciós bizottságnál. A Bizottság az évek során néhány átíratásban tájékoztatást és iratkiegészítést kért, aminek eleget is tettünk. A bizottság 2015. jan. 27-én (tíz év után!) utasította el kérésünket, ami ellen jogorvoslati kérelmet tettünk le a Kolozsvári Ítéletáblához. Sorsa bizonytalan, és egyre kevesebb az esély a teljesülésére, mivel a visszaigénylési folyamatok nagyon lelassultak az általános „restitúcióellenes hangulat” hatására.

Az EME több alkalommal kérte a Kolozsvári Tanácstól az ingatlan átadását, eredménytelenül.

A sikertelen adminisztratív eljárás nyomán egy újabb pert indítottunk az el nem adott ingatlanrészeket illetően, melyet első fokon visszautasítottak, azzal a kifogással, hogy nem bizonyítottuk be a jogutódi minőségünket. Az egykori Majális u. 1–3 sz. alatti ingatlannal kapcsolatos kárpótlási kérelmünket is ezzel az indokkal utasították el. A határozatokat megfellebbeztük, és kértük a per felfüggesztését az újonnan megnyitott jogfolytonossági per jogerős lezárásáig

A Jordáky-ház, ahol Egyesületünk  $\frac{1}{4}$  részben társtulajdonos, birtokmegosztására indítottunk nem peres eljárást. A városi tanáccsal megegyeztünk az állami tulajdonban maradt rész megvásárlása tekintetében, azonban máig érdemi megoldás nem született, ez esetben is a peres eljárás adhat megoldást a város tulajdonrészének megváltására.

A Lőrinczi-ház (Lakatos utca) 241 nm-nyi telekrésze tulajdonunkba került, és a telekelése is megtörtént.

Az EME újjraalakulása óta többször megpróbálta gyűjteményeinek jogi státuszát rendezni, soha le nem mondva tulajdonjogáról. Érdemi megoldás azonban máig sem született.

Az EME a magyar kulturális örökség megbonthatatlan egységének szellemében törekszik a gyűjtemények megőrzésére, kutathatóvá tételére, még akkor is, ha ezek jelenleg nincsenek a kezelésében. Ehhez segít a digitális feldolgozás programja.

## Zárszó

Az EME egyéves tevékenységét, eredményeit áttekintve meglegegettséggel nyugtázzhatjuk, hogy intézményünk a felvállalt feladatait maradéktalanul elvégezte, céljaihoz hű maradt, s mindvégig töretlenül a magyar tudományosság szolgálatában állt.

A továbbiakban is fontos az intézmény fenntarthatósága, a főállású kutatók javadalmazásának biztosítása, a normatív támogatás stabilitása. Ez mindenkori prioritást élvez, hiszen a hosszú távú kutatási programjainkat csakis így vihetjük sikerre. Intézményünk működésének stabilitása lehetőséget teremt a tervezett célirányú programjaink lebonyolítására, melyeket kisebb-nagyobb mértékben célpályázattal, illetve a szakosztályok, fiókegyesületek vezetőinek odaadó társadalmi munkájával tudunk a továbbiakban is megvalósítani.

Az intézmény fenntarthatósága s a bemutatott programok tervszerű és sikeres elvégzése sokrétű feladat elé állította intézményünk munkatársait, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetőit egyaránt. Ezúton köszönöm a munkatársak, kutatók eddigi eredményes munkáját, mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat. Külön köszönetemet fejezem ki a közvetlen kollégáknak, akik mindig készenlétben álltak a megsokasodott feladatok pontos elvégzésére.

Mindezen eredmények nem valósulhattak volna meg, ha nincsenek az önzetlen támogatók s elkötelezett munkatársak. Ezúttal köszönöm mindazoknak, akik az EME működését, tevékenységét bármilyen formában segítették.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2016. február 27-én.

Bitay Enikő sk.  
főtitkár

## Contents

András W. Kovács: The <i>Iudices Nobilium</i> of the Transylvanian Counties in the Middle Ages .....	1
Norbert C. Tóth: The Career of Ferenc Várdai before Becoming Bishop of Transylvania .....	13
Emőke Gálfi: The Secularization of Ecclesiastical Properties and the Birth of the Princely Residence in Transylvania .....	26
Tamás Fejér: The Office of <i>Procancellarius</i> in the Báthory Era (1571–1602).....	36
Zsolt Bogdándi: The Court of Personalis Presentia in the Transylvanian Principality and the Presidents of the Tabula in the Second Half of the 16th Century.....	47
János Buza: The Nagysink Diet and the Pecuniary Values of the Transylvanian Principality .....	56
Kornél Nagy: Bishop György Mártonffy and the Armenians in Transylvania .....	68
Attila István Kárpáti: János Tökés and the Wesselényi Family .....	85
László Fazakas: The Social Life of the National Casino of Cluj.....	97
László Albert-Lőrincz: Minority Needs and Nationalism in a Multicultural Space .....	106

## Source

Gábor Merényi-Metzger: Registry Resources Concerning the Death of Mihály II. Apafi, Katalin Bethlen and Miklós Bethlen .....	116
---	-----

## Review

István Monok: Contributions to the History of Hungarian-Helvetian Communications .....	125
György Gaal: Honterus: Rudimenta Cosmographica – in Three Languages .....	130
Zsuzsanna Balogh: The Heritage of the Faithfulness .....	133
István Monok: About a Library Catalogue from the 17th Century .....	136
Kornél Nagy: Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis.....	139
Andrea Fehér: Possible and Impossible in the Romanian Everyday Life .....	140
Károly Vekov: About Sándor Márki's Diary .....	144

## Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general's Report of the 2015. Year .....	148
---	-----

## Cuprins

W. Kovács András: Juzii nobiliari în comitatele medievale ale Transilvaniei.....	1
C, Tóth Norbert: Cariera lui Várdai Ferenc până la data instalării lui în funcția de episcop catolic al Trassilvaniei.....	13
Gálfı Emőke: Secularizarea averilor bisericești și stabilirea reședinței principilor transilvăneni la Alba Iulia.....	26
Fejér Tamás: Dregătoria de procancelari în epoca Báthoreștilor (1571-1602).....	36
Bogdándı Zsolt: Instanța de judecată a prezenței personale în Principatul Transilvaniei și președinții tabulei princiare în a doua jumătate a secolului 16.....	47
Búza János: Cursurile monetare în Principatul Transilvaniei și adunarea națională de la Cincu (1664).....	56
Nagy Kornél: Episcopul Mártoffy György și armenii din Transilvania .....	68
Kárpáti Attila István: Tőkés János și familia Wesselényi .....	85
Fazakas László: Viață de societate în Cazinoul Național din Cluj .....	97
Albert-Lőrincz Márton: Necesități minoritare și naționalism în spațiul cultural.....	106

## Document

Merényi-Metzger Gábor: Sursele matricolare din Viena privind moartea principelui Apafi Mihály al II-lea, a soției sale Bethlen Katalin și a cancelarului Bethlen Miklós.....	116
---	-----

## Recenzii

Monok István: Contribuții la istoria relațiilor ungaro-elvețiene în epoca modernă.....	125
Gaal György: Opera principală a lui Honter în trei traduceri paralele: germană, română și maghiară.....	130
Balogh Zsuzsanna: Moștenirea fidelității.....	133
Monok István: Catalogul de cărți al unei biblioteci din secolul 17 .....	136
Nagy Kornél Catalogul bibliotecii armenesti din Dumbrăveni .....	139
Fehér Andrea: Posibil și imposibil în viața cotidiană din principatele românești.....	140
Vekov Károly: Un jurnal cu referiri ce depășesc substanțial sfera particularului.....	144

## Comunicări ale Societății

Bitay Enikő: Raportul secretarului general privind activitatea Societății pe anul 2015.....	148
---	-----

## Tartalom

W. Kovács András: Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái .....	1
C. Tóth Norbert: Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig.....	13
Gálfí Emőke: Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése .....	26
Fejér Tamás: A <i>procancellariusi</i> tisztség a Báthoryak korában (1571–1602).....	36
Bogdándi Zsolt: Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében .....	47
Buza János: Az Erdélyi Fejedelemség pénzürtékei és a nagysinki országgyűlés (1664) .....	56
Nagy Kornél: Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények .....	68
Kárpáti Attila István: Tökés János és a Wesselényi család .....	85
Fazakas László: Társasági élet a két világháború közötti kolozsvári Nemzeti Kaszinóban .....	97
Albert-Lőrincz László: Kisebbségi szükségletek és nacionalizmus multikulturális térben .....	106

## Forrás

Merényi-Metzger Gábor: II. Apafi Mihály, Bethlen Katalin és Bethlen Miklós halálának anyakönyvi forrásai.....	116
--	-----

## Szemle

Monok István: Adalékok a kora újkori magyar–svájci kapcsolattörténethez .....	125
Gaal György: Honterus fő műve hármas fordításban .....	130
Balogh Zsuzsanna: A hűség öröksége .....	133
Monok István: Egy 17. századi könyvtárkatalógusról.....	136
Nagy Kornél: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár katalógusa.....	139
Fehér Andrea: Lehetséges és lehetetlen a román hétköznapokban .....	140
Vekov Károly: Egy személyes vonatkozásokon messze túlmutató naplóról.....	144

## Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2015. évi munkájáról .....	148
--	-----

